

WIADOMOŚCI
KONSERWATORSKIE

WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Redakcja

Halina Landecka – przewodnicząca
Dariusz Kopciowski – sekretarz
Barbara Stolarz

Wydawca

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków
w Lublinie

Fotografia na okładce

Fragment wystroju sztukatorsko-malarskiego kaplicy północnej archikatedry
lubelskiej – po konserwacji, fot. P. Maciuk 2008

ISSN 1642-7130

Skład, druk i oprawa

Wydawnictwo „Gaudium”
20-075 Lublin, ul. Ogrodowa 12
tel. 081 442 19 00, fax 081 442 19 16

Spis treści

Od redakcji	5
-------------------	---

I. Przegląd prac konserwatorskich w woj. lubelskim w roku 2008

<i>Ewa Banasiewicz-Szykuła, Iwona Gołub, Wiesław Koman, Bogdan Wetoszka, Stanisław Żórawski</i> – Sprawozdanie z działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych na terenie woj. lubelskiego w 2008 roku	7
<i>Dorota Dzięga, Beata Lechocka, Barbara Stolarz, Grażyna Żurawicka</i> – Prace konserwatorskie prowadzone przy zabytkach ruchomych w roku 2008	66
<i>Anna Kubasik, Barbara Hołownia-Barczyńska, Urszula Nowakowska, Michał Wilk</i> – Prace konserwatorskie na terenie zabytkowych założen ogrodowych przeprowadzone w roku 2008	113
<i>Kinga Doraczyńska-Dziuba, Maria Fornal, Bożena Kruk, Monika Kurczewicz, Lech Kuśmierz, Piotr Mazur, Elżbieta Podkościelny, Magdalena Rodzeń, Jadwiga Sadaj-Sado, Aneta Semeniuk, Kinga Witkowska, Alicja Wiśniewska</i> – Prace konserwatorskie i remontowe w zabytkowych obiektach architektury oraz ich zespołach w roku 2008	121
<i>Anna Frąckiewicz, Katarzyna Tur-Marciszek</i> – Sprawozdanie Wydziału Rejestru Zabytków i Dokumentacji Zabytków WUOZ w Lublinie z działalności merytorycznej w 2008 roku	157

II. Studia i materiały

<i>Dariusz Kopciowski</i> – Kazimierz Dolny w XIX i XX wieku. Wpływ działalności Jana Koszczyc-Witkiewicza i Karola Sicińskiego na realizacje współczesne	179
<i>Jan Maraśkiewicz</i> – Dawny szpital ss. Szarytek w Białej Podlaskiej	194
<i>Marzena Galecka, Renata Sarzyńska-Janczak</i> – Wykorzystanie austriackich materiałów katastralnych w badaniach historii materialnej południowo-wschodniej Lubelszczyzny	207
<i>Andrzej Kasiborski, Dariusz Kopciowski, Piotr Mazur, Barbara Stolarz</i> – Laur Konserwatorski 2009	214
<i>Aneta Jurkowska</i> – Działalność Wojewódzkiej Grupy Roboczej ds. przeciwdziałania przestępczości zorganizowanej przeciwko dobrom kultury oraz przeciwpożarowego zabezpieczenia zabytków na terenie woj. lubelskiego	225
<i>Wiesław Koman</i> – Podsumowanie 20 lat badań kurhanów kultury ceramiki sznurowej na Grzędzie Sokalskiej	235
<i>Andrzej Kasiborski</i> – Pałac w Niezdowie – problematyka badawcza	247

<i>Adrianna Firkowska</i> – Siedliszczki zapomniane.....	258
<i>Bogdan Wetoszka</i> – Ratownicze badania archeologiczne cmentarzyska kultury łużyckiej oraz cmentarza przycerkiewnego w Łomazach gm. loco	263
<i>Monika Kurczewicz</i> – Rewaloryzacja rynku w Kocku – koncepcja	270
<i>Katarzyna Tur-Marciszek</i> – Polichromie w kościele parafialnym w Godziszowie....	279
<i>Iwona Gołub</i> – Wojsławice – Rynek miejski w świetle badań archeologicznych.....	288

III. Realizacje

<i>Barbara Stolarz</i> – Maszyny drukarskie Lubelskiej Izby Tradycji Drukarstwa – przykład unikatowych zabytków techniki w woj. lubelskim	294
<i>Paweł Wira</i> – Remont cerkwi greckokatolickiej w Wojsławicach	303
<i>Beata Lechocka</i> – Muzeum parafialne przy kościele pw. Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie.....	307
<i>Barbara Stolarz</i> – Kościół św. Mikołaja w Lublinie, problematyka konserwatorska na przykładzie zrealizowanych prac.....	313
<i>Michał Wilk</i> – Prace rewaloryzacyjne przy alei grabowej w zespole dworsko-parkowym w Stajne-Polesie	326

IV. Kronika

<i>Halina Landecka, Jan Maraśkiewicz, Stanisława Rudnik, Grażyna Żurawicka</i> – Kalendarium wydarzeń – rok 2008	332
<i>Halina Landecka</i> – Jubileusz 90-lecia służb konserwatorskich w Polsce	341
<i>Jan Maraśkiewicz</i> – Spotkanie robocze wojewódzkich konserwatorów zabytków, Dyrekcji KOBiDZ oraz Departamentu Ochrony Zabytków MKiDN, Biała Podlaska – Roskosz, 8-10 czerwca 2008 r.	344

OD REDAKCJI

Szanowni Państwo,

oddajemy w Wasze ręce jedenasty już tom Wiadomości Konserwatorskich Województwa Lubelskiego, który informuje o bieżących wydarzeniach związanych z pracami badawczymi, konserwatorskimi, restauratorskimi i robotami budowlanymi prowadzonymi przy zabytkach z terenu województwa lubelskiego.

Zgodnie z przyjętą tradycją w pierwszej części publikacji zamieszczono sprawozdania dotyczące działań podejmowanych w 2008 roku przy zabytkach nieruchomości, ruchomych i archeologicznych.

W kolejnych częściach – artykuły poświęcone wybranym remontom oraz problematyce konserwatorskiej powiązanej z badaniem zabytków i ich ochroną. Wśród wielu ciekawych artykułów wymienić można teksty poświęcone rewaloryzacji Rynku w Kocku, remontowi cerkwi greckokatolickiej w Wojsławicach, dawnemu szpitalowi ss Szarytek w Białej Podlaskiej czy badaniom kurhanów ceramiki sznurowej na Grzędzie Sokalskiej.

Na szczególną uwagę zasługuje artykuł poświęcony pracom konserwatorskim przy maszynach drukarskich udostępnianych zwiedzającym w zabytkowym budynku przy ul. Królewskiej 17 w Lublinie. Zorganizowana przez Ośrodek Brama Grodzka Teatr NN Lubelska Izba Tradycji Drukarstwa mieszcząca maszyny drukarskie, nie ustępuje innym tego typu ekspozycjom w Polsce, a jej dodatkowym walorem jest możliwość uruchomienia maszyn podczas zwiedzania i wykonanie okolicznościowych druków.

Inny warty uwagi tekst poświęcony został wpływowi twórczości Jana Koszyc-Witkiewicza i Karola Sicińskiego na obecne przekształcenia Kazimierza Dolnego. Artykuł wskazuje, że obaj architekci w kazimierskich projektach nie posłużyli się środkami wyrazu odmiennymi od wcześniej stosowanych. Nic nie wskazuje na to, by starali się dla Kazimierza projektować inaczej, aniżeli przy zamówieniach w innych miejscowościach. Znamienne jest, np. to że „w kazimierskich budowlach koszczykowych zupełnie brak jest jakichkolwiek inspiracji miejscową architekturą, jakże przecież sugestywną”. Pomimo to, znamionym pozostaje, że realizacje Koszyc-Witkiewicza odbierane są dziś jako wzorcowe niemal przykłady architektury zintegrowanej z miejscowym krajobrazem kulturowym. Można jednak również zastanawiać się, czy stylizacja – jaką praktykował łącznie z Sicińskim w okresie odbudowy Kazimierza po zniszczeniach wojennych – nie jest próbą odejścia od ścisłej rekonstrukcji „ku formom nie tyle oryginalnym, co swojskim: narodowym, lokalnym czy regionalnym”, a takiemu podejściu można przypisać oskarżenia o upowierzchowne... naśladownictwo, imitację”.

Ciekawe informacje zawarto w artykule poświęconym działalności Wojewódzkiej Grupy Roboczej do Spraw Przeciwdziałania Przestępczości Skierowanej Przeciwko Zabytkom oraz Przeciwpozarowego Zabezpieczenia Zabytków. Artykuł pokazuje

problemy związane z zabezpieczaniem przed pożarem i włamaniami głównie zabytków sakralnych, ale jednocześnie jest odzwierciedleniem dobrej współpracy pomiędzy Policją, Państwową Strażą Pożarną, Wydziałem Zarządzania i Bezpieczeństwa Kryzysowego Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego, Kurią Metropolitalną w Lublinie reprezentowaną przez Konserwatora Diecezjalnego oraz Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Lublinie – koordynującym działania grupy. Uwieńczeniem ubiegłorocznych działań grupy była konferencja pt. „Jak zabezpieczyć zabytek sakralny przed zagrożeniami” zorganizowana w Lublinie pod patronatem Wojewody Lubelskiego, Arcybiskupa Metropolity Lubelskiego i Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych w Warszawie.

Osobny artykuł poświęcono kolejnym laureatom konkursu o Laur Konserwatorski. Zostali nimi: Rzymskokatolicka Parafia Archikatedralna w Lublinie za kompleksowy remont i konserwację wnętrza Archikatedry Lubelskiej, Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy w Puławach – za remont i konserwację Pałacu Czartoryskich w Puławach, Regionalne Stowarzyszenie Zwolenników Kremacji – za kompleksowy remont i konserwację kaplicy na cmentarzu przy ul. Białej w Lublinie oraz Bank Spółdzielczy w Kazimierzu Dolnym, za konserwację i restaurację fasady kamienicy „Pod św. Krzysztofem” w Kazimierzu Dolnym.

Mamy nadzieję, że jedenasty tom Wiadomości Konserwatorskich Województwa Lubelskiego, podobnie jak poprzednie – zostanie przyjęty przez Państwa z życzliwością i zainteresowaniem.

I. Przegląd prac konserwatorskich w woj. lubelskim w roku 2008

Ewa Banasiewicz-Szykuła, Iwona Gołub, Wiesław Koman,
Bogdan Witoszka, Stanisław Żórawski

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJ. LUBELSKIEGO W 2008 ROKU

W 2008 roku na terenie woj. lubelskiego przeprowadzono 201 różnego rodzaju badań archeologicznych i poszukiwań, objętych pozwoleniami LWKZ w Lublinie. W tej liczbie dla terenu Delegatury w Białej Podlaskiej wydano – 17 pozwoleń na prace archeologiczne, dla terenu Delegatury w Chełmie – 46, dla terenu Delegatury w Zamościu – 32, natomiast w WUOZ w Lublinie wydano 106 pozwoleń na prace archeologiczne. Główny nacisk został położony na zakończenie rozpoznania archeologicznego prowadzonego w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (I etap) na terenie województwa lubelskiego. Przeprowadzono badania powierzchniowe AZP 5 obszarów, 2 pełnych (65-89 i 67-79) oraz 3 przeznaczonych do częściowego rozpoznania w obrębie granic województwa lubelskiego (61-78, 61-79, 61-80). Uzupełniono w ten sposób rozpoznanie archeologiczne dla gmin powiatu łukowskiego: Łuków, Trzebieszów, Adamów, Wojcieszków, Serokomla oraz powiatu bialskiego: Tucznia i Wisznice. W wyniku tego rozpoznania odkryto i zewidencjonowano 42 stanowiska archeologiczne. Dzięki dofinansowaniu ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego możliwe było również przeprowadzenie weryfikacji rozpoznanych dawniej obszarów AZP. Do tego zadania wybrano obszary zlokalizowane w rejonie rzeki Bug w gminach Terespol i Kodeń i mieście Terespol w powiecie bialskim oraz w dolinie rzeki Sieniochy w powiecie zamojskim i tomaszowskim. Zweryfikowane obszary nadbużańskie (57-89, 59-91, 60-91, 61-91, 62-91, 63-91), były obszarami granicznymi z terenem Białorusi. W wyniku ponownego rozpoznania tych obszarów zewidencjonowano 288 nieznanych do tej pory stanowisk archeologicznych. Weryfikacja obszarów leżących w dolinie Sieniochy i przy jej ujściu do Huczwy (90-90, 90-91, 90-92, 89-92) przyniosła odkrycie 437 nowych stanowisk.

Nowych odkryć dokonano także w ramach programów badawczych dotyczących grodzisk w Sąsiadce i Zawalowie, cmentarzyska kurhanowego w Wojciechowie oraz badawczych kampanii przedinwestycyjnych związanych z budową dróg. Ewidencja stanowisk archeologicznych powiększyła się także na skutek realizacji pozwoleń LWKZ na poszukiwania militariów i stanowisk historycznych. Bilans stanowisk archeologicznych w województwie lubelskim po sezonie 2008 r. wynosi 40 186.

Archeologiczne prace wykopaliskowe prowadzono na 44 stanowiskach, zarówno w formie prac przedinwestycyjnych jak i ratowniczych oraz związanych z naukowymi

programami badawczymi. Na szczególną uwagę zasługują badania zespołów staro-
miejskich w Lublinie, Chełmie, Zamościu, Włodawie. A także szeroko-płaszczyznowe
badania nekropolii na Sławinku w Lublinie oraz grodziska w Busównie gm. Wierz-
bica. Kolejną najliczniejszą kategorię stanowiły prace archeologiczne podejmowane
w związku z różnego rodzaju inwestycjami budowlanymi prowadzonymi w stre-
fach zainteresowania konserwatorskiego. Prace te prowadzone były w większości
w formie nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi. Przeprowadzono 120
nadzorów archeologicznych, w oparciu o wskazania konserwatorskie ochrony ukła-
dów urbanistycznych historycznych miast, lub też wynikające z ustaleń w miejsco-
wych planach zagospodarowania przestrzennego gmin. Prace tego typu prowadzono
w obszarze zabytkowych układów urbanistycznych miast: Białej Podlaskiej, Cheł-
ma, Hrubieszowa, Lublina, Kazimierza Dolnego, Krasnegostawu, Kraśnika, Lubarto-
wa, Szczepieszyńska, Tomaszowa Lubelskiego, Włodawy i Zamościa. W ich trakcie
dokumentowano historyczne nawarstwienia kulturowe, poziomy użytkowe, relikty
architektoniczne dawnej zabudowy murowanej związane głównie z okresem śred-
niowiecznym i nowożytnym. W 2008 r. ze środków LWKZ w Lublinie wykonano
pomiar geodezyjne wraz z zainstalowaniem stałych punktów pomiarowych dla
5 stanowisk archeologicznych; cmentarzysk kurhanowych w: Zembrzycach i Perespie;
grodziska w Trójni i Leszczynie oraz uzupełnienie planu zamczyska w Szczepieszy-
nie. Istotnym przedsięwzięciem było przeprowadzenie procedury wpisu do rejestru
zabytków województwa lubelskiego grodziska w Garbowie powiat ziemski lubelski.
W podsumowaniu rocznej działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych
w woj. lubelskim należy wskazać na wielokierunkowość prac konserwatorskich, które
polegają na koordynowaniu wszelkich terenowych prac badawczych i pomiarowych
jak i działań administracyjnych. Działania te polegają na gospodarowaniu zasobem
zabytków archeologicznych – określaniem stref ochrony konserwatorskiej w miejsco-
wych planach zagospodarowania przestrzennego dla poszczególnych miejscowości
i gmin oraz związanych z ich funkcjonowaniem – określanie szczegółowych warun-
ków dla realizacji inwestycji.

Poniżej zamieszczono w podrozdziałach wykaz badań weryfikacyjnych AZP wraz
z opisem badań przedinwestycyjnych powierzchniowo-sondażowych związanych
z planowanymi inwestycjami drogowymi, następnie jak co roku przedstawiono stano-
wiska badane wykopaliskowo. W dalszej kolejności wymieniono miejsca objęte nad-
zorem archeologicznym nad robotami ziemnymi. Badania w różnej formie rozpoczęte
w 2008 roku a nie zakończone w terenie lub opracowaniu zostaną zaprezentowane
w następnym tomie Wiadomości Konserwatorskich.

BADANIA POWIESZCHNIOWE AZP – WERYFIKACJA

OBSZAR AZP 57-91, GM. TERESPOL, ROKITNO POWIAT BIALSKI ZIEMSKI

Jest to obszar pograniczny, badaniami objęto jedynie około 5 km² powierzchni, reszta
położona jest na terenie Białorusi. Większość powierzchni obszaru zajmowały łąki
i nieliczne pola uprawne (około 70%), pozostałą część zajmują lasy (ok. 5%), nieużytki
(25%).

W wyniku przeprowadzonej kwerendy nie uzyskano informacji o żadnym odkrytym
wcześniej stanowisku archeologicznym.

W trakcie badań powierzchniowych na obszarze AZP 57-89 odkryto jedynie 3 stanowiska archeologiczne. Wśród stanowisk archeologicznych tego obszaru AZP żadne nie cechuje się wysokimi walorami konserwatorskimi i naukowymi.

Rozrzut chronologiczny śladów osadniczych występujących na stanowiskach wygląda następująco: mezolit (k. janisławicka), epoka kamienia – epoka brązu, wczesna epoka brązu (k. trzciniecka), pradzieje, wczesne średniowiecze (X-XI w.).

Ruchomy materiał zabytkowy występujący na powierzchni stanowisk nieliczny. W trakcie badań powierzchniowych pozyskano zaledwie 10 ruchomych zabytków archeologicznych. Na zbiór ten składa się: 1 wiórek krzemienny, 2 odłupki krzemienne, 7 fragmentów ceramiki,

Pod względem analizy funkcji osadniczej odkryto 6 pojedynczych śladów osadniczych.

Dokumentacja: M. Bienia, Dokumentacja z badań powierzchniowych AZP weryfikacyjnych została przekazana do Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie – Delegatura w Białej Podlaskiej. Materiał zabytkowy został przekazany do zbiorów Działu Archeologii Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej.

Badania powierzchniowe przeprowadziła firma IZIS Małgorzata Bienia z Białej Podlaskiej przy dofinansowaniu ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe”.

OBSZAR AZP 59-91, GM. TERESPOL, MIASTO TERESPOL POWIAT BIAŁSKI ZIEMSKI

Jest to obszar pograniczny, badaniami objęto jedynie 8,5 km² powierzchni, reszta położona jest na terenie Białorusi. Większość powierzchni obszaru zajmowały pola uprawne oraz łąki (około 70%), pozostałą część zajmują lasy (ok. 5%), nieużytki (10%) oraz tereny zabudowane (15%). W chwili podjęcia badań weryfikacyjnych w obrębie obszaru zewidencjonowanych były 2 odkryte wcześniej stanowiska archeologicznych. W trakcie badań powierzchniowych na obszarze AZP 59-91 odkryto 25 nowych stanowisk archeologicznych, z wynikiem pozytywnym zweryfikowano 1 z istniejących na obszarze 2 stanowisk archiwalnych (1 stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji w terenie). Na obszarze AZP 59-91 znajdują się łącznie 27 stanowisk archeologicznych. Na powierzchni badanego powierzchniowo obszaru wystąpiły ślady z większości okresów od epoki kamienia do czasów nowożytnych. Najliczniejsze materiały pochodzą z: wczesnego średniowiecza oraz epoki nowożytnej z XVI–XVIII w.

Pod względem analizy funkcji osadniczej odkryto: miasto historyczne, relikty pałacu, relikty dworu, wieś historyczną, 3 obozowiska, 15 osad, 10 śladów osadnictwa, 23 pojedyncze ślady osadnicze, grób, karcznię i osadę produkcyjną.

Dokumentacja: M. Bienia, Dokumentacja z badań powierzchniowych AZP weryfikacyjnych została przekazana do Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie – Delegatura w Białej Podlaskiej. Materiał zabytkowy został przekazany do zbiorów Działu Archeologii Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej.

Badania powierzchniowe przeprowadziła firma IZIS Małgorzata Bienia z Białej Podlaskiej przy dofinansowaniu ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe”.

OBSZAR AZP 60-91GM. TERESPOL, MIASTO TERESPOL POWIAT BIALSKI ZIEMSKI

Jest to obszar pograniczny, badaniami objęto jedynie 24,5 km² powierzchni, reszta położona jest na terenie Białorusi. Większość powierzchni obszaru zajmowały pola uprawne oraz łąki (około 60%), pozostałą część zajmują lasy (ok. 3%), nieużytki (12%) oraz tereny zabudowane (25%). W chwili podjęcia badań weryfikacyjnych w obrębie obszaru zewidencjonowanych było 18 odkrytych wcześniej stanowisk archeologicznych. Nazwy 3 z nich wymagały zmiany, zgodnie z ich faktyczną lokalizacją. W trakcie badań powierzchniowych na obszarze AZP 60-91 odkryto 60 nowych stanowisk archeologicznych. Z wynikiem pozytywnym zweryfikowano 6 z istniejących na obszarze 16 stanowisk archiwalnych. 7 stanowisk archiwalnych nie posiada dokładnej lokalizacji w terenie.

Na obszarze AZP 60-91 znajduje się łącznie 76 stanowisk archeologicznych.

Na powierzchni badanego powierzchniowo obszaru wystąpiły ślady z większości okresów od epoki kamienia do czasów nowożytnych. Bardzo liczne są materiały pochodzące z epoki kamienia, epoki brązu, epoki brązu – wczesnej epoki żelaza (kultura łużycka), młodszego okresu przedrzymskiego – okresu rzymskiego (k. przeworska i jastorfska), wczesnego średniowiecza oraz nowożytne pochodzące z XVI-XVIII w. Pod względem analizy funkcji osadniczej odkryto: miasto historyczne, relikty pałacu królewskiego, 4 wsie historyczne o zwartej zabudowie, 7 obozowisk, 70 osad, 39 śladów osadnictwa, 53 pojedyncze ślady osadnicze, znalezisko luźne, 4 cmentarzyska, skarb.

Dokumentacja: M. Bienia, Dokumentacja z badań powierzchniowych AZP weryfikacyjnych została przekazana do Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie – Delegatura w Białej Podlaskiej. Materiał zabytkowy został przekazany do zbiorów Działu Archeologii Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej.

Badania powierzchniowe przeprowadziła firma IZIS Małgorzata Bienia z Białej Podlaskiej przy dofinansowaniu ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe”.

OBSZAR AZP 61-91, GM. TERESPOL I KODEN, POWIAT BIALSKI ZIEMSKI

Jest to obszar pograniczny, badaniami objęto jedynie 32,5 km² powierzchni, reszta położona jest na terenie Białorusi. Większość powierzchni obszaru zajmowały pola uprawne oraz łąki (około 80%), pozostałą część zajmują lasy (ok. 7%), nieużytki (6%) oraz tereny zabudowane (7%). W chwili podjęcia badań weryfikacyjnych w obrębie obszaru zewidencjonowanych było 27 odkrytych wcześniej stanowisk archeologicznych. Nazwy 5 z nich wymagały zmiany, zgodnie z ich faktyczną lokalizacją. W trakcie badań odkryto 70 nowych stanowisk archeologicznych, z wynikiem pozytywnym zweryfikowano jedynie 4 z istniejących na obszarze 27 stanowisk archiwalnych, przy czym 6 stanowisk znanych miała ograniczoną dostępność terenu. 16 stanowisk archiwalnych nie posiada dokładnej lokalizacji w terenie. Na obszarze AZP 61-91 znajdują się łącznie 97 stanowisk archeologicznych.

Na powierzchni badanego powierzchniowo obszaru wystąpiły ślady z większości okresów od epoki kamienia do czasów nowożytnych. Najliczniejsze są materiały z epoki kamienia, wczesnego średniowiecza oraz nowożytne pochodzące z XVI-XVIII w.

Pod względem analizy funkcji osadniczej odkryto: 4 wsie historyczne o zwartej zabudowie, 14 obozowisk, 61 osad, 34 ślady osadnictwa, 65 pojedynczych śladów osadniczych, 5 znalezisk luźnych, 11 cmentarzysk, 1 skarb.

Dokumentacja: M. Bienia, Dokumentacja z badań powierzchniowych AZP weryfikacyjnych została przekazana do Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie – Delegatura w Białej Podlaskiej. Materiał zabytkowy został przekazany do zbiorów Działu Archeologii Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej.

Badania powierzchniowe przeprowadziła firma IZIS Małgorzata Bienia z Białej Podlaskiej przy dofinansowaniu ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe”.

OBSZAR AZP 62-91, GM. KODEŃ, POWIAT BIALSKI ZIEMSKI

Jest to obszar pograniczny, badaniami objęto 22,5 km² powierzchni, reszta położona jest na terenie Białorusi. Większość powierzchni obszaru zajmowały pola uprawne oraz łąki (około 80%), pozostałą część zajmują lasy (ok. 5%), nieużytki (10%) oraz tereny zabudowane (5%).

W chwili podjęcia badań weryfikacyjnych w obrębie obszaru zewidencjonowanych było 38 odkrytych wcześniej stanowisk archeologicznych. Nazwy 5 z nich wymagały zmiany, zgodnie z ich faktyczną lokalizacją. W trakcie badań odkryto 65 nowych stanowisk archeologicznych. Z wynikiem pozytywnym zweryfikowano 13 z istniejących na obszarze 38 stanowisk archiwalnych. 15 stanowisk archiwalnych nie posiada dokładnej lokalizacji w terenie. Na obszarze AZP 62-91 znajdują się łącznie 103 stanowiska archeologiczne. Na powierzchni badanego powierzchniowo obszaru wystąpiły ślady z większości okresów od epoki kamienia do czasów nowożytnych. Najliczniejsze są materiały z epoki kamienia, związane z kulturą łużycką, okresem wczesnego średniowiecza oraz nowożytne pochodzące z XVI-XVIII w.

Pod względem analizy funkcji osadniczej odkryto 2 wsie historyczne o zwartej zabudowie, 7 obozowisk, 51 osad, 53 ślady osadnictwa, 73 pojedyncze ślady osadnicze, 4 znaleziska luźne, 8 cmentarzysk, 2 skarby.

Dokumentacja: M. Bienia, Dokumentacja z badań powierzchniowych AZP weryfikacyjnych została przekazana do Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie – Delegatura w Białej Podlaskiej. Materiał zabytkowy został przekazany do zbiorów Działu Archeologii Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej.

Badania powierzchniowe przeprowadziła firma IZIS Małgorzata Bienia z Białej Podlaskiej przy dofinansowaniu ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe”.

OBSZAR AZP 63-91, GM. KODEŃ, POWIAT BIALSKI ZIEMSKI

Jest to obszar pograniczny, dlatego badaniami objęto jedynie 18,5 km² powierzchni, reszta położona jest na terenie Białorusi. Większość powierzchni obszaru zajmowały pola uprawne oraz łąki (około 85%), pozostałą część zajmują lasy (ok. 3%), nieużytki (6%) oraz tereny zabudowane (6%). W chwili podjęcia badań weryfikacyjnych w obrębie obszaru zewidencjonowanych było 21 odkrytych wcześniej stanowisk archeologicznych. Nazwy 14 z nich wymagały zmiany, zgodnie z ich faktyczną lokalizacją. W trakcie badań odkryto 31 nowych stanowisk archeologicznych, z wynikiem po-

zytywnym zweryfikowano 9, 6 stanowisk archiwalnych nie posiadało dokładnej lokalizacji w terenie. Na obszarze AZP 63-91 znajdują się łącznie 52 stanowiska archeologiczne. Na powierzchni obszaru wystąpiły ślady z większości okresów od epoki kamienia do czasów nowożytnych. Bardzo liczne są materiały z epoki kamienia, związane z kulturą łużycką, okresem wczesnego średniowiecza oraz nowożytne pochodzące z XV/XVI-XVIII w. Największą wartość poznawczą posiadają stanowiska Kodeń I stan. 1: relikty zamku obronnego z 1 połowy XVI w. oraz Kodeń II stan 17: obozowisko – EK-EB, osada – łużycka, osada – X-XII w., ślady osadnictwa – XVI w. W trakcie badań powierzchniowych pozyskano 674 ruchome zabytki archeologiczne: 53 krzemienie, 1 siekierka krzemienista, 610 fragmentów ceramiki, 7 fragmentów polepy, 1 fr. szkła, 1 fragment przedmiotu metalowego, 1 fragment kafla glinianego.

Pod względem analizy funkcji osadniczej odkryto: miasto historyczne o zwartej zabudowie, relikty zamku, relikty domniemanego dworu, mogiłę wojenną, 2 obozowiska, 32 osady, 19 śladów osadnictwa, 49 pojedynczych śladów osadniczych, 2 znaleziska luźne, cmentarzysko.

Dokumentacja: M. Bienia, Dokumentacja z badań powierzchniowych AZP weryfikacyjnych została przekazana do Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie – Delegatura w Białej Podlaskiej. Materiał zabytkowy został przekazany do zbiorów Działu Archeologii Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej. Badania powierzchniowe przeprowadziła firma IZIS Małgorzata Bienia z Białej Podlaskiej przy dofinansowaniu ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe”.

OBSZAR AZP NR 77-78, GM. WOJCIECHÓW. POW. LUBELSKI.

Cmentarzysko kurhanowe w Starym Gaju stan. 1

Celem badań była weryfikacja otoczenia wczesnośredniowiecznego cmentarzyska kurhanowego w Starym Gaju stan. 1. Poza obszarem cmentarzyska zweryfikowano pozytywnie 4 stanowiska z badań dawnych przeprowadzonych w 1983 roku przez zespół: W. Zieliński, B. Bargieł oraz odkryto 37 nowych stanowisk co daje wzrost ilości stanowisk aż o 101%, w porównaniu do badanej części obszaru. Z pośród odkrytych stanowisk na uwagę zasługuje osada z IX-X wieku w Nowym Gaju stan. 1/42 zlokalizowana w pobliżu cmentarzyska, prawdopodobnie z nim współczesna oraz prawdopodobne cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych w Nałęczowie – Charku stan. 5/53, 6/52.

Dokumentacja: M. Florek, *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w okolicach Wojciechowa, gm. loco, pow. Lublin, woj. lubelskie w październiku 2008 roku*, mps w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania zostały przeprowadzone przez Instytut Archeologii Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

OBSZAR AZP 88-91/23, GM. MIĄCZYN. POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Grodzisko w Zawalowie, stan. 1

Celem badań było zlokalizowanie i rozpoznanie reliktyw urządzeń obronnych oraz rozplanowania zabudowań mieszkalnych grodziska przy zastosowaniu bezinwazyjnej metody pomiarów magnetycznych. Wydaje się, iż wyraźnie dostrzegalna jest anomalia określająca podstawę nasypu, którą stanowi zakumulowana warstwa kulturowa

zsunięta z kulminacji i stoków stożka. Istnieje też przypuszczenie, że opisywana anomalia spowodowana została przez zalegającą pod ziemią drewnianą obudowę stoku fosy, która uległa nadpaleniu. Na południowym obrzeżu wału widoczne są wyraźne cztery niewielkie anomalie o bardzo regularnym rozmieszczeniu i wysokiej pobudliwości magnetycznej. Wraz z niewielkim obiektem położonym w ich sąsiedztwie stanowią niewątpliwie relikty tzw. samborzy, czyli wieży bramnej i być może pomostu prowadzącego na majdan gródka. Przemawia za tym liczba czterech głównych słupów nośnych wieży, jak i usytuowanie na krawędzi stożkowatego nasypu, tuż przy fosie. Przy wewnętrznej stronie południowego odcinka wału czytelny jest obraz dwóch ścian połączonych pod kątem prostym, będących niewątpliwie pozostałością drewnianego budynku, który uległ zniszczeniu w wyniku działania ognia. Anomalie na dalszym przedpolu gródka od strony południowej, w bezpośrednim sąsiedztwie pomostu i bramy, w części tzw. przygródka (czyli strefy przylegającej od południa do gródka i posiadającej wyraźnie czytelny w terenie trójkątny narys formy ziemnej), mogą dowodzić istnienia pozostałości dworu, tzn. domu pańskiego i towarzyszącej mu zabudowy naziemnej i obiektów o charakterze gospodarczym. Zaobserwowano również skupisko silnych anomalii po zewnętrznej, wschodniej stronie fosy, układających się w niemal kolisty kształt. W centrum tej struktury widoczna jest anomalia o dość silnej amplitudzie wartości, którą najprawdopodobniej interpretować należy jako obiekt żelazny. Kilka koncentracji zaburzeń odczytu aparatury w obrębie majdanu gródka może sugerować istnienie tam zabudowy mieszkalnej lub gospodarczej. Szereg zaburzeń o niewielkiej średnicy i wysokiej amplitudzie wartości na całym terenie badanego obiektu, wywołanych jest przez niewielkie obiekty żelazne.

Dokumentacja: Jakub Ordutowski, *Sprawozdanie z pomiarów magnetycznych na tzw. grodzisku stożkowatym w Zawalowie Kolonii, woj. lubelskie*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania finansowane przez Instytut Archeologii UMCS w Lublinie.

OBSZAR AZP NR 88-94, GM. SUŁÓW. POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Grodzisko w Sąsiadce

Celem badań była weryfikacja otoczenia wczesnośredniowiecznego grodziska w Sąsiadce, w celu rozpoznania osadnictwa przygodowego, które nie było dotychczas przedmiotem zainteresowań badaczy. Prospekcją archeologiczną objęto pas o szerokości 0,5 i długości 2 km. Początkowo badano obszar niziny, położony na północ od grodziska, gdzie z wcześniejszych badań powierzchniowych AZP znanych było kilka punktów osadniczych o niesprecyzowanej chronologii. Nie udało się jednak ich zweryfikować z uwagi na rozwój zabudowy wiejskiej. W dalszej kolejności badano krawędź wyżyny, na której usytuowane jest grodzisko. W odległości ok. 150 m na południe od jego wałów natrafiono na dwa miejsca występowania ceramiki wczesnośredniowiecznej. Zalegała ona na stokach niewielkich wzniesień i hipotetycznie określono je jako ślady po osadach przygodowych. Zachodzi jednak podejrzenie, że materiał ten mógł osunąć się z kulminacji wzniesień, na których należałoby lokalizować pierwotną zabudowę osiedli. Z oględzin czworobocznego gródka wynika, że nie uległ on degradacji i jest dobrze zachowany. Interesujących ustaleń dokonano natomiast w obrębie podgrodzia. Na polach ornych po wiosen-

nej orce uwidoczniły się nieregularne, duże zaciemnienia, wypełnione piaszczystą, dość sypką ziemią, zawierającą drobne fragmenty glinianych naczyń i grudki polepy. Z kolei wzdłuż zachodniej krawędzi podgrodzia zarysował się jednolity pas ciemnoszarej ziemi o szerokości około 2 m. Wystąpiły w nim grudki polepy i węgle drzewne. Zaciemnienie to może być pozostałością po jakimś umocnieniu podgrodzia, ustawionym na krawędzi głębokiego jaru. Ceramika zebrana z podgrodzia jak i obu osad jest bardzo rozdrobniona, ale dość jednorodna pod względem cech formalnych. Wstępnie materiał ten można datować na XI-XII w. i jest on analogiczny do pochodzącego z dawnych badań prowadzonych na grodzisku w Sąsiadce w latach 1946-1955.

Dokumentacja: Joanna Kalaga, *Wstępne sprawozdanie z archeologicznych badań powierzchniowych przeprowadzonych w Sąsiadce, pow. zamojski*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania finansowane przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

OBSZAR AZP NR 89-92, GM. WERBKOWICE, POW. HRUBIESZOWSKI I GM. TYSZOWCE, POW. TOMASZOWSKI

Weryfikacyjne badania powierzchniowe objęły jedynie część powierzchni obszaru AZP nr 89-92, liczącą ok. 15 km². Z wcześniejszych badań powierzchniowych realizowanych w 1991 r. (autor badań: J. Niedźwiedź) znanych było 96 stanowisk archeologicznych z całej powierzchni obszaru. Na weryfikowanej części obszaru znajdowało się 40 stanowisk znanych z dawnych badań. Większość z tych, które posiadały lokalizację w terenie zostało zweryfikowanych pozytywnie (odkryto na nich materiał zabytkowy), a pozostałe zlokalizowano w terenie, ale w ich obrębie nie natrafiono na zabytki (weryfikacja przy słabej dostępności terenu – łąki, nieużytki, uprawy). W trakcie prospekcji terenowej realizowanej w 2008 r. zaewidencjonowano na badanej części obszaru 76 nowych stanowisk archeologicznych, co daje wzrost ilości stanowisk na obszarze aż o 190%, ale w porównaniu do badanej części obszaru. Obecnie ogólna liczba stanowisk na obszarze wynosi 172. Najstarsze ślady osadnictwa ludzkiego odnotowane na badanym terenie pochodzą z wczesnego epoki neolitu w postaci pojedynczych zabytków krzemiennych z Wronowie i Turkowic. Młodsze kultury neolityczne reprezentuje kilkanaście stanowisk z materiałami ceramicznymi i krzemiennymi kultury lubelsko-wołyńskiej i kultury pucharów lejkowatych oraz śladowymi znaleziskami kultury ceramiki sznurowej. Nieliczne są także stanowiska z wczesnej epoki brązu z materiałami kultury strzyżowskiej i kultury trzcinieckiej ze środkowej epoki brązu. Na dużej ilości stanowisk odnotowano obecność materiałów kultury łużyckiej ze schyłkowego okresu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (okres halsztacki). Wyraźnie widoczne są też znaleziska datowane na okres lateński i przedrzymski (stanowiska kultury pomorskiej i kultury jastorfskiej – grupa czernicyńska). Dość licznie reprezentowane jest osadnictwo z okresu rzymskiego, reprezentowane przez materiały grupy masłomęckiej. Zdecydowanie najliczniej reprezentowane jest osadnictwo z okresu wczesnego średniowiecza (sieć osad otwartych i ewentualnych cmentarzysk szkieletowych), co wiąże się zapewne z sąsiedztwem kompleksu grodowego w Czermnie. Kilkanaście stanowisk na obszarze (teren miejscowości: Czermnno, Turkowice, Wakijów, Wronowice)

to wielokulturowe osady z kilkoma fazami użytkowania, na których odnotowano duże ilości fragmentów ceramiki naczyniowej, wyroby kamienne i narzędzia krzemienne (fr. siekiery, skrobacze, wióry i odłupki).

Dokumentacja: Sylwester Sadowski, *Sprawozdanie z badań powierzchniowych na obszarze AZP 89-92*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu.

Badania finansowane ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu operacyjnego „Dziedzictwo Kulturowe – Priorytet 4 – ochrona zabytków archeologicznych”.

OBSZAR AZP NR 90-90, GM. KOMARÓW OSADA. POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Weryfikacyjne badania powierzchniowe objęły całą powierzchnię obszaru AZP nr 90-90, liczącą ok. 35 km². Z wcześniejszych badań realizowanych w 1988 r. (autor badań: J. Kuśnierz), znanych było 114 stanowisk archeologicznych. W trakcie weryfikacji realizowanej w 2008 r. zadokumentowano 88 nowych stanowisk archeologicznych, co daje wzrost ilości stanowisk na obszarze o blisko 80%. Pozytywnie (tzn. z odkryciem materiału zabytkowego) zweryfikowano 29 stanowisk znanych z dawnych badań powierzchniowych, 9 stanowisk pozostało bez lokalizacji w terenie (dawne znaleziska luźne), natomiast 56 stanowisk zostało zlokalizowanych w terenie, ale w ich obrębie nie znaleziono zabytków (22 stanowiska usytuowane na terenie łąk, a 24 na północnym garbie Grzędy Sokalskiej – weryfikowane przy słabej dostępności terenu). Aktualnie na omawianym obszarze znane są 202 stanowiska archeologiczne. Najstarsze ślady osadnictwa ludzkiego odnotowane na badanym obszarze pochodzą ze środkowego paleolitu i mezolitu. Epokę neolitu reprezentują ślady osadnictwa pierwszych rolników identyfikowanych z kręgiem kultur naddunajskich oraz liczniejsze osady kultury lubelsko-wołyńskiej i kultury pucharów lejkowatych. Szczególnie liczne są natomiast stanowiska z wczesnej epoki brązu, reprezentowane przez kulturę mierzanowicką i strzyżowską oraz stanowiska kultury łużyckiej ze schyłkowego okresu epoki brązu. Na wielu stanowiskach odnotowano także ślady osadnictwa datowane na okres lateński i związane z kulturą jastorfską lub raczej jej lokalną odmianą w postaci grupy czerniczyńskiej. Znacznie mniej jest natomiast stanowisk z materiałami datowanymi na okres rzymski, natomiast bardzo duża ilość materiałów datowana jest na wczesne średniowiecze. Kilkanaście stanowisk na obszarze (na terenie miejscowości Antonówka, Kadłubiska, Komarów Dolny, Komarów osada, Krzywystok, Śniatycze, Wolica Brzozowa, Wolica Śniatyccka) to wielokulturowe osady z kilkoma fazami użytkowania, na których odnotowano duże ilości ceramiki naczyniowej i narzędzi krzemiennych (m.in. grociki do strzał, wiertniki, skrobacze, drapacze, wiórowce i wióry), posiada bardzo dużą wartość naukowo-poznawczą.

Dokumentacja: Sylwester Sadowski, *Sprawozdanie z badań powierzchniowych na obszarze AZP 90-90*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu.

Badania finansowane ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu operacyjnego „Dziedzictwo Kulturowe – Priorytet 4 – ochrona zabytków archeologicznych”.

OBSZAR AZP NR 90-91, GM. KOMARÓW OSADA, POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI ORAZ GM. TYSZOWCE, POW. TOMASZOWSKI

Weryfikacyjne badania powierzchniowe objęły całą powierzchnię obszaru AZP nr 90-91, liczącą ok. 35 km². Z wcześniejszych badań powierzchniowych realizowanych w 1988 r. (autor badań: E. Banasiewicz) znanych było 184 stanowisk archeologicznych, z czego 3 nie posiadało lokalizacji w terenie. W trakcie weryfikacji realizowanej w 2008 r. zaewidencjonowano 142 nowe stanowiska archeologiczne, co daje wzrost ilości stanowisk na obszarze o blisko 80%, a ogólna ich liczba wynosi obecnie 326 stanowisk. Pozytywnie (tzn. z odkryciem materiału zabytkowego) zweryfikowano 72 stanowiska znane z dawnych badań powierzchniowych, a pozostałe zlokalizowano w terenie, ale w ich obrębie nie natrafiono na zabytki (weryfikowane przy słabej dostępności terenu – łąki, nieużytki, uprawy). Najstarsze ślady osadnictwa ludzkiego odnotowane na badanym obszarze pochodzą ze środkowego i górnego paleolitu. Epokę neolitu reprezentują ślady osadnictwa pierwszych rolników identyfikowanych z kręgiem kultur naddunajskich oraz liczniejsze stanowiska z materiałami kultury lubelsko-wołyńskiej, kultury pucharów lejkowatych, kultury trypoliskiej, kultury amfor kulistych i kultury ceramiki sznurowej. Szczególnie liczne są natomiast znaleziska z wczesnej epoki brązu, gdzie współwystępują na tych samych stanowiskach materiały kultury mierzanowickiej i strzyżowskiej. Podobnie jest z osadnictwem kultury trzcinieckiej ze środkowej epoki brązu i kultury łużyckiej ze schyłkowego okresu epoki brązu. Stosunkowo mało znalezisk przypada na okres lateński (kultura pomorska) i młodszy okres przedrzymski (kultura jastorfska i jej lokalna odmiana w postaci grupy czerniczyńskiej). Dość bogato natomiast reprezentowane jest osadnictwo z okresu rzymskiego, reprezentowane przez kulturę przeworską, a następnie kulturę wielbarską. Ponadto na bardzo dużej ilości stanowisk odnotowano materiał datowany na wczesne średniowiecze. Kilkadziesiąt stanowisk na obszarze (teren miejscowości: Dub, Marysin, Peresa, Swaryczów, Śniatycze, Tuczępy, Zubowice) to wielokulturowe osady z kilkoma fazami użytkowania, na których odnotowano: duże ilości ceramiki (w tym całe miniaturowe naczynko kultury trzcinieckiej), wyroby kamienne (2 całe siekiery i fr. toporka), narzędzia krzemienne (m.in. fr. płoszczy i siekier, skrobacze, drapacze, wiórowce i wióry) oraz żelazny topór.

Dokumentacja: Sylwester Sadowski, *Sprawozdanie z badań powierzchniowych na obszarze AZP 90-91*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu.

Badania finansowane ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu operacyjnego „Dziedzictwo Kulturowe – Priorytet 4 – ochrona zabytków archeologicznych”.

OBSZAR AZP NR 90-92, GM. TYSZOWCE. POW. TOMASZOWSKI

Weryfikacyjne badania powierzchniowe objęły całą powierzchnię obszaru AZP nr 90-92, liczącą ok. 35 km². Z wcześniejszych badań powierzchniowych realizowanych w 1984 r. (autor badań: J. Jastrzębski) i późniejszych odkryć znanych było 54 stanowisk archeologicznych, z czego 3 nie posiadało lokalizacji w terenie. W trakcie weryfikacji realizowanej w 2008 r. zaewidencjonowano 131 nowych stanowisk archeologicznych, co daje wzrost ilości stanowisk na obszarze aż o 240%, a ogólna ich liczba wynosi

obecnie 185. Pozytywnie (tzn. z odkryciem materiału zabytkowego) zweryfikowano 36 stanowisk znanych z dawnych badań powierzchniowych, a pozostałe zlokalizowano w terenie, ale w ich obrębie nie natrafiono na zabytki (weryfikowane przy słabej dostępności terenu – łąki, lasy, nieużytki, uprawy). Najstarsze ślady osadnictwa ludzkiego odnotowane na badanym obszarze pochodzą z paleolitu schyłkowego (grociak krzemienny) i mezolitu (narzędzia krzemienne kultury janisławickiej). Epokę neolitu reprezentują ślady osadnictwa identyfikowane z kręgiem kultur naddunajskich oraz kilkanaście stanowisk z licznymi materiałami ceramicznymi kultury lubelsko-wołyńskiej i kultury pucharów lejkowatych oraz śladowymi znaleziskami kultury amfor kulistych i kultury ceramiki sznurowej. Dość liczne są natomiast znaleziska z wczesnej epoki brązu, wśród których wyróżniono materiały kultury mierzanowickiej i strzyżowskiej. Potwierdzone zostało także intensywne osadnictwo na tym terenie kultury trzcinieckiej ze środkowej epoki brązu, udokumentowane osadami i cmentarzyskiem kurhanowym na terenie łąk nad Huczwą (liczyło ono 29 kopców, z których kilkanaście zostało już przebadanych wykopaliskowo). Na dużej ilości stanowisk odnotowano obecność materiałów kultury łużyckiej ze schyłkowego okresu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (okres halsztacki), z najważniejszym jak dotąd na tym obszarze cmentarzyskiem ciałopalnym w Perespie. Wyraźny brak znalezisk przypada na okres lateński (stanowisko kultury pomorskiej i 2 stanowiska kultury jastorfskiej). Brak znalezisk datowanych na młodszy okres przedrzymski, a także mała ilość znalezisk ze starszego okresu rzymskiego. Dość czytelnie manifestuje się natomiast osadnictwo z młodszego i późnego okresu rzymskiego, reprezentowane przez kulturę wielbarską lub grupę masłomęcką. Zdecydowanie najliczniej reprezentowane jest osadnictwo z okresu wczesnego średniowiecza, co jest związane z usytuowanym tu kompleksem grodowym w Czermnie (grodzisko, podgrodzie, sieć osad otwartych i cmentarzysk szkieletowych). Na uwagę zasługuje także pozytywny efekt prospekcji terenów zalesionych, podczas której zlokalizowano 2 stanowiska z kurhanami (Peresa i Podbór). Około trzydziestu stanowisk na obszarze (teren miejscowości: Czermino, Peresa, Podbór, Turkowice, Tyszowce, Wojciechówka, Wronowie, Zamłynie) to wielokulturowe osady z kilkoma fazami użytkowania, na których odnotowano: duże ilości dystyngtywnych fragmentów ceramiki naczyniowej, wyroby kamienne (toporek, przesłik), narzędzia krzemienne (fr. siekier, skrobacze, drapacze, wiertniki wiórowce i wióry).

Dokumentacja: Sylwester Sadowski, *Sprawozdanie z badań powierzchniowych na obszarze AZP 90-92*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu.

Badania finansowane ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu operacyjnego „Dziedzictwo Kulturowe – Priorytet 4 – ochrona zabytków archeologicznych”.

GMINA UŁĘŻ, NIEDŹWIADA, LUBARTÓW, POW. LUBARTOWSKI

GMINA WÓŁKA, LUBLIN, NIEMCE, POW. LUBELSKI

GMINA SPICZYN, POW. ŁĘCZYŃSKI

W związku z licznymi znaleziskami zabytków z okresu rzymskiego, takich jak fragmenty fibul i monety, zgłaszanych przez poszukiwaczy posługujących się detektorami metali, na wybranych terenach przeprowadzono weryfikacyjne badania powierzch-

niowe. W ich wyniku odkryto znaczną ilość nowych stanowisk manifestujących się występowaniem materiału ceramicznego i krzemiennego na powierzchni gruntu. W kilku wypadkach nowo odkryte stanowiska można hipotetycznie łączyć ze wspomnianymi znaleziskami zabytków metalowych.

Dokumentacja: P. Łuczkiwicz, *Sprawozdanie z weryfikacyjnych badań powierzchniowych*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania zostały przeprowadzone przez Instytut Archeologii Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

PRZEDINWESTYCYJNE BADANIA POWIERZCHNIOWO-SONDAŻOWE

GMINA JASTKÓW, KONOPNICA, POW. LUBELSKI

Droga ekspresowa S-19 na odcinku węzeł „Dąbrowica” – węzeł „Konopnica” – część obwodnicy Lublina

Przedinwestycyjne badania powierzchniowo-sondażowe przeprowadzono w związku z projektowaną trasą przebiegu drogi ekspresowej S-19 części obwodnicy Lublina. Teren na którym prowadzone były prace rozpoznawcze przecina rzeka Czechówka oraz jej dwa prawobrzeżne dopływy, dotyczył części obszarów AZP 77-80, 78-80, 76-80 badanych jeszcze w 1982 roku, gdzie odkryto 12 stanowisk archeologicznych. Powierzchniowe badania weryfikacyjne objęły pas długości 11, 4 km i szerokości od 300-600 m. Zweryfikowano pozytywnie 10 stanowisk z dawnych badań, odkryto 15 nowych stanowisk archeologicznych. Większość z wymienionych stanowisk, bo aż 21, wchodzi w teren przewidziany do bezpośredniego zajęcia przez inwestycję i zostały one zakwalifikowane do następnego etapu rozpoznania, czyli badań sondażowych, w celu określenia ich wartości poznawczej i zasięgu przyszłych badań poprzedzających roboty drogowe. Na 7 badanych stanowiskach stwierdzono obecność nawarstwień kulturowych, obiektów ziemnych i zabytków ruchomych, tym samym zaklasyfikowano je do dalszego etapu badań wyprzedzających. Są to: Płuszwowice stan. 1, AZP 77-80/23, Płuszwowice stan. 2, AZP 77-80/24, Płuszwowice stan. 6, AZP 77-80/61, Płuszwowice Kolonia stan. 5, AZP 77-80/115, Motycz stan. 3 AZP 77-80/74, Motycz stan. 35 AZP 77-80/118, Kozubszczyzna stan. 2 AZP 78-80/27. 17 stanowisk ze względu na brak nawarstwień kulturowych i bardzo nieliczny materiał zabytkowy przeznaczono do nadzorów archeologicznych podczas wykonywania robót ziemnych przy realizacji inwestycji. W materiale zabytkowym pozyskanym podczas omawianych badań można wyróżnić ceramikę i narzędzia krzemienne datowane na epokę neolitu (kultura pucharów lejkowatych), epokę brązu i wczesną epokę żelaza (kultura łużycka) ceramikę wczesnośredniowieczną oraz nowożytną.

Dokumentacja: J. Bagińska, M. Bienia, *Opracowanie naukowe archeologicznych badań powierzchniowych oraz sondażowych, wyprzedzających budowę drogi ekspresowej S-19 pomiędzy węzłami „Dąbrowica” – „Konopnica”*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania wykonano na zlecenie i ze środków Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad Oddział w Lublinie.

GMINA KRAŚNIK, POW. KRAŚNICKI

Obwodnica Kraśnika – droga krajowa nr 74

Projektowany odcinek obwodnicy Kraśnika, przebiegający w ciągu drogi krajowej nr 74 ma liczyć około 5,4 km. W związku z rozpoznaniem na tym terenie stanowiskami archeologicznymi przeprowadzono wyprzedzające badania powierzchniowe metodą AZP, a następnie sondażowe, wsparte seriami odwiertów. Dzięki tej akcji ustalono strefy, na których realizacja inwestycji powinna przebiegać pod ścisłym nadzorem archeologicznym, ze względu na potencjalne zagrożenie dla zabytków archeologicznych. Wyznaczono także zasięgi dwóch stanowisk, które wchodzą w bezpośrednią kolizję z przebiegiem projektowanej drogi, w związku z czym wskazano na konieczność przeprowadzenia w ich obrębie wykopaliskowych badań ratowniczych. Są to stanowiska Pasieka 1, AZP 25/84-78 i Pasieka 4, AZP 49/84-78. Wyniki tych badań przedstawiono na stronach niniejszego sprawozdania.

Dokumentacja: Z. Wichrowski, *Opracowanie wyników archeologicznych badań powierzchniowych i sondażowych przeprowadzonych na trasie planowanej obwodnicy miasta Kraśnik w ciągu drogi krajowej nr 74 – granice administracyjne miasto i gmina Kraśnik o długości około 5,5 km – odcinek Annopol – Kraśnik – Janów Lubelski*, Lublin 2007. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie GDDKiA Oddział w Lublinie.

GMINA TOMASZÓW LUBELSKI I MIASTO TOMASZÓW, POW. TOMASZOWSKI

Przedinwestycyjne badania powierzchniowo-sondażowe przeprowadzono w związku z planowaną rozbudową drogi S17 o budowę obwodnicy drogowej miasta Tomaszów Lubelski w ramach tej inwestycji. W wyniku szczegółowego rozpoznania powierzchniowego trasy przebiegu obwodnicy o długości 9,6 km i szerokości ok. 300 m (przebiegającej w obrębie obszarów AZP nr 94-90 i 95-90), dokonano weryfikacji 1 stanowiska znanego z dawnych badań powierzchniowych oraz odkryto 14 nowych stanowisk archeologicznych. Większość z wymienionych stanowisk, bo aż 12, wchodzi w teren przewidziany do bezpośredniego zajęcia przez inwestycję i zostały one zakwalifikowane do następnego etapu rozpoznania, czyli badań sondażowych, w celu określenia ich wartości poznawczej i zasięgu przyszłych badań poprzedzających roboty drogowe. Na 7 badanych stanowiskach stwierdzono obecność nawarstwień kulturowych, obiektów ziemnych i zabytków ruchomych, tym samym zaklasyfikowano je do dalszego etapu badań. Są to: Tomaszów Lubelski stan. 4, AZP 94-90/40; Tomaszów Lubelski stan. 12, AZP 94-90/80; Tomaszów Lubelski stan. 18, AZP 94-90/86; Tomaszów Lubelski stan. 19, AZP 94-90/87; Łaszczówka stan. 7, AZP 94-90/89; Łaszczówka stan. 8 AZP 95-90/57 (domniemany kurhan); Jeziernia stan. 5, AZP 95-90/58. Pozostałe 8 stanowisk ze względu na brak nawarstwień kulturowych i bardzo nieliczny nowożytny materiał zabytkowy przeznaczono do stałych nadzorów archeologicznych podczas wykonywania robót ziemnych przy realizacji inwestycji. W materiale zabytkowym pozyskanym podczas omawianych badań można wyróżnić ceramikę i narzędzia krzemienne datowane na epokę neolitu (kultura pucharów lejkowatych) i wczesną epokę brązu (kultura mierzanowicka ?), ułamki naczyń kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza, cera-

mikę wczesnośredniowieczną oraz pradziejową bez określenia kulturowego. Sporą część pozyskanego materiału stanowią znaleziska nowożytnie (fr. ceramiki, żużel, ułamki szkła, kamieni, polepy i kości, fr. narzędzi żelaznych). Bardzo interesującym odkryciem jest lokalizacja kopca ziemnego – domniemanego kurhanu na stan. 8 w Łaszczówce, usytuowanego w terenie zalesionym.

Dokumentacja: M. Bienia, *Opracowanie naukowe archeologicznych badań powierzchniowych oraz sondażowych, wyprzedzających budowę obwodnicy Tomaszowa Lubelskiego w ciągu drogi krajowej nr S17*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania wykonano na zlecenie i ze środków Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad Oddział w Lublinie.

BADANIA ARCHEOLOGICZNE – WYKOPALISKOWE

ALOJZÓW STAN. 9, GM. WERBKOWICE, POW. HRUBIESZOWSKI

Obszar AZP 88-93, nr stanowiska na obszarze 145

Badania wykopaliskowe o charakterze interwencyjnym przeprowadzono w związku z przypadkowym odkryciem zabytków archeologicznych podczas kopania fundamentów pod budowę budynku mieszkalnego. W trakcie wcześniejszych badań AZP na powierzchni pól nie stwierdzono w tym miejscu obecności materiału archeologicznego. Podczas prac ziemnych natrafiono natomiast na szkielet ludzki, który częściowo został zniszczony przez robotników. W wyniku interwencyjnych prac archeologicznych odsłonięto cały zarys jamy grobowej i pozostałości szkieletu, który spoczywał na lewym boku z głową skierowaną na południe, a stopami na północ. Jak wykazała analiza antropologiczna wykonana przez Wandę Kozak-Zychman grób okazał się pochówkiem kobiety zmarłej w wieku 30-40 lat, o wzroście w przedziale 160-164 cm. Przy stopach zmarłej odkryto 6 naczyń glinianych. Zespół grobowy jest charakterystyczny dla II (klasycznej) fazy kultury lubelsko-wołyńskiej z epoki neolitu.

Dokumentacja: Bartłomiej Bartecki, Anna Hyrchala, *Dokumentacja z badań ratowniczych w Alojzowie stan. 9, gm. Werbkowice w roku 2008*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania realizowane przez Muzeum im. ks. St. Staszica w Hrubieszowie.

BATORZ, GM. LOCO, POW. JANÓW LUBELSKI

Stanowisko 12, AZP 3/86-81

Prace ziemne na stanowisku nr 12 w Batorzu rozpoczęto w 2005 r. bez zgody LWKZ w Lublinie. Ich celem było utworzenie stoku narciarskiego z wyciągiem. W efekcie zniszczona została część osady przygodowej z IX-X w. W wyniku interwencji WUOZ w Lublinie prace zostały wstrzymane i uzgodniono przeprowadzenie badań ratowniczych na koszt inwestora. Wykopaliska odbyły się wiosną 2007 r. W tym czasie przebadano powierzchnię 171 arów, a dalsze 6,6 ara rozpoznano metodą odwiertów geodezyjnych. Odkryto 26 obiektów – w znacznej większości związanych z wczesnośredniowieczną osadą. Pomiędzy obiektami typowo osadowymi wystąpiły także 4 groby ciałopalne oraz relikty fosy. W trakcie eksploracji obiektów i nawarstwień zebrano ponad 1700 zabytków wykonanych z metalu (w tym 4 groty strzał), kamień-

nia i gliny. Spośród 1500 ułamków naczyń udało się zrekonstruować ponad 30 form naczyń. Jest to prawie wyłącznie materiał wczesnośredniowieczny.

Dokumentacja: Z. Wichrowski, *Batorz st. 12, pow. Janów Lubelski. Archeologiczne badania przedinwestycyjne w związku z budową ośrodka sportów zimowych (stok narciarski)* Kraśnik 2008. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie PPH „WOTEX” Wojciech Gąska z Kraśnika.

BIAŁA PODLASKA, GM. LOCO, POW. BIALSKI GRODZKI

Klasztor oo. Reformatorów

Prace archeologiczne przeprowadzono w związku z budową budynku sanitarnego. Podczas prac archeologicznych odsłonięto fundamenty związane z zabudową terenu przykościelnego przed XIX wiekiem. Uchwycono nowożytnie nawarstwienia kulturowe oraz niwelacyjne związane z pracami remontowymi przy kościele. Natrafiono również na wtórny pochówek szczątków ludzkich. W trakcie prac pozyskano materiał zabytkowy w postaci fragmentów ceramiki, szkła, guzików i monet.

Dokumentacja: Mieczysław Bienia, *Biała Podlaska, zespół poreformacki. Dokumentacja z archeologicznych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w dniach 16–19 lipca 2008 roku.* Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej
Prace wykonano ze środków inwestora.

BUSÓWNO, GM. WIERZBICA, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI.

Obszar AZP 77-88, nr stanowiska na obszarze 2

Kontynuowano badania wykopaliskowe na terenie grodziska wczesnośredniowiecznego, wpisanego do rejestru zabytków woj. lubelskiego. Rozpoznano północną część i centrum majdanu, północno-zachodnią część wału wewnętrznego oraz międzywałę od strony południowej. Ogółem przebadano powierzchnię 1 ara, wykonano także 62 odwierty. Wydzielono 25 jednostek stratygraficznych i 19 obiektów. Odsłonięto obiekt, pełniący funkcję pracowni hutniczo-kowalskiej, użytkowanej w k. X-XI w. Jamy usytuowane na obrzeżu majdanu, datowane na IX w., pozwalają przypuszczać o istnieniu osadnictwa poprzedzającego powstanie grodu bądź odnoszą jego początek do tego momentu. Moment założenia grodziska wiązał się prawdopodobnie z budową ok. 2 poł. X w. wału zewnętrznego, zamykającego powierzchnię ok. 7 ha, której centrum zasiedlono. Nasyp ziemny wału wznosiła konstrukcja drewniana wypełniona ziemią oraz wzmocniona od wewnątrz kamienną „odsadzką”. Stwierdzono istnienie na majdanie zabudowy, łączonej z I fazą osadnictwa, w postaci budynku naziemnego o konstrukcji słupowej, półziemianek mieszkalnych, a także jam gospodarczych i obiektu produkcyjnego. Zadokumentowano również okresowe zasiedlenie terenu grodziska w XI-XII w. Z II fazą funkcjonowania obiektu wiąże się budowa między XI a poł. XII w. wału wewnętrznego. Zbadano konstrukcję wału wewnętrznego, stwierdzając dwufazowość jego konstrukcji. Pierwotnym elementem wału był nasyp ziemny szerokości ok. 6-7 m., być może wzmocniony konstrukcją drewnianą, drugą fazę stanowiło ogrodzenie – palisada wzniesiona poza wałem oraz system trzech rowów, służących do odprowadzania wody, biegnących równolegle do wału i konstrukcji

drewnianych. Teren grodu użytkowano również w okresie późnego średniowiecza i nowożytnym, co potwierdza materiał ceramiczny i monety. Pozyskano dużą ilość materiałów zabytkowych – ceramikę naczyniową od okresu wpływów rzymskich po XX w., zabytki metalowe, narzędzia żelazne (ciosak, grot trzpieniowaty, nożyce, noże), z kredy (prześliki) oraz półprodukty rogowie i oprawki z rogu, dysze gliniane.

Dokumentacja: T. Dzieńkowski, *Grodzisko w Busównie, gm. Wierzbica, pow. chełmski, woj. lubelskie. Stanowisko 1, AZP 77-82/2. Badania ratownicze archeologiczne 2008*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

BYCHAWA, GM. LOCO, POW. ZIEMSKI LUBELSKI

ul. Piłsudskiego 18

Przedinwestycyjne badania sondażowe na tyłach domu towarowego przy ulicy Piłsudskiego w Bychawie przeprowadzono w związku z projektem rozbudowy obiektu w głąb działki. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego obszar, na którym przewidziane są prace budowlane, został objęty ochroną konserwatorską ze względu na spodziewaną obecnością dawnego cmentarza przykościelnego. Jego odkrycie z kolei pozwoliłoby na ustalenie ogólnej lokalizacji pierwszego wzmiankowanego w źródłach kościoła parafialnego. W sierpniu 2008 r. wykonano cztery sondáže o wymiarach 2 x 5 m i sięgające podłoża geologicznego, które miały na celu ewentualne stwierdzenie występowania pochówków lub reliktyw architektury sakralnej oraz rozpoznanie sytuacji stratygraficznej. Ani badania archeologiczne, ani przeprowadzona przy tej okazji kwerenda źródłowa nie potwierdziły obecności w tym miejscu kościoła i cmentarza. Odkryto jedynie dwie kości ludzkie, których wystąpienie może sugerować, że w okolicy mogły być faktycznie pochówki. Mimo braku odpowiedzi pozytywnych na postawione problemy badawcze, na niewielkiej powierzchni wykonanych wykopów udało się odsłonić relikty dawnej architektury, w postaci murów odpowiadającym co najmniej dwóm budynkom mieszkalnym – z XVII-XVIII i z XIX/XX-XX w. – i pozostałości jednego obiektu gospodarczego. Możliwe było również punktowe rozpoznanie stratyfikacji związanej z kształtowaniem się nowożytnego miasta.

Dokumentacja: E. Mitrus, *Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych na działce nr 877/2 przy ul. Piłsudskiego 18 w Bychawie*, Lublin 2009. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ Lublin. Badania przeprowadzono na zlecenie P.P.H. ZiC Zofia Ślepko z Lublina.

BYSTRZYCA, GM. ZAKRZÓWEK, POW. KRAŚNICKI

Stanowisko 57, AZP 119/83-80

Przedinwestycyjne badania rozpoznawcze na terenie działki nr 753 przeprowadzono ze względu na planowaną budowę oczyszczalni ścieków, która w przyszłości będzie sąsiadować ze znanym z badań AZP stanowiskiem nr 1 w Bystrzycy (AZP 1/83-80). Prace podzielono na dwa etapy. W pierwszej kolejności, na przełomie marca i kwietnia, wykonano prospekcję powierzchniową, w trakcie której odkryto niewielką liczbę zabytków późnośredniowiecznych, nowożytnych i z wczesnej epoki brązu. Następnie, między połową kwietnia a 12 maja wykonano 10 wykopów sondażowych o wymiarach 1 x 5 m, rozmieszczonych w równych odstępach oraz 26 odwiertów

geologicznych w pięciu rzędach pomiędzy wykopami. W obrębie trzech sondży pod warstwą humusu stwierdzono występowanie warstwy kulturowej zawierającej zabytki krzemienne i mocno zniszczone fragmenty naczyń glinianych, które można hipotetycznie wiązać z kulturą mierzanowicką. W jednym z wykopów „z warstwą” odkryto niewielką jamę o kolistym zarysie, również zawierającą rozdrobniony materiał zabytkowy z wczesnej epoki brązu (tym razem kultura trzciniecka). Ogólnie rzecz biorąc odkrycie w obrębie pięciu małych wykopów rozrzuconych na znacznym obszarze reliktyw osadnictwa pradziejowego, zwłaszcza o nietrwałym charakterze – jak twierdzą autorzy, należy uznać za sukces badawczy i jednoznaczne potwierdzenie obecności stanowiska o potencjalnie dużej wartości naukowej. Odkrycia pozwoliły na wydzielenie odrębnego stanowiska w ewidencji AZP.

Dokumentacja: E. Wichrowska, Z. Wichrowski, *Bystrzyca, gm. Zakrzówek, stan. 57/119, dz. 753. Dokumentacja z badań sondażowych w związku z budową oczyszczalni ścieków*, Kraśnik 2008. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ Lublin. Badania przeprowadzono na zlecenie Urzędu Gminy w Zakrzówku.

CHEŁM, GM. CHEŁM MIASTO, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI Pl.Gdański, obszar AZP 80-90

Przedinwestycyjne badania archeologiczne prowadzono w związku z planowaną budową fontanny i zagospodarowaniem terenu. Założono trzy wykopy o łącznej powierzchni 40 m². Zarejestrowano warstwy użytkowe z okresu nowożytnego oraz obiekty w postaci piwniczki – śmietniska z XX w., piwnicy budynku być może z XVI w. oraz negatywów słupów. Odsłonięto również fragment gazonu z cegły oraz bruk kamienny z rynsztokiem z XIX/XX w., stanowiące pozostałości zagospodarowanego placu. W części zachodniej odsłonięto datowane na XVI-XVII w. obiekty w postaci jam, belek, słupów, murów, wkopu pod wodociąg, naturalnego zagłębienia przeźgłębionego intencjonalnie i wypełnionego wodą. Duża ilość dołków posłupowych wskazuje na funkcjonowanie w różnych fazach zasiedlenia konstrukcji drewnianych, związanych z budynkami lub będących pozostałościami ogrodzeń czy pomostów ze względu na podmokły teren. Zadokumentowano również dwa groby, w tym jeden zawierający pochówek, związane prawdopodobnie z funkcjonującym tu od XV w. kościołem pw. św. Ducha oraz szpitalem przykościelnym, założonym w XVIII w. Rozpoznano także dwa obiekty – jamy z materiałem zabytkowym z XIII w. Pozyskano ceramikę naczyniową z XIII-XX w., kafle piecowe z XVI-XVIII w., naczynia szklane, wyroby metalowe – mosiężne szczypczyki, okucia mosiężne, ostrogi żelazne, monety z XV-XX w.

Dokumentacja: T. Dzieńkowski, S. Gołub, *Chełm, Pl. Gdański. Dokumentacja z ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych w sezonie 2008*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Delegatura w Chełmie.
Badania archeologiczne sfinansowane ze środków Urzędu Miasta Chełm.

CHEŁM, M. CHEŁM, POW. CHEŁMSKI GRODZKI ul. Lubelska 3, obszar AZP 80-90

Przedinwestycyjne badania archeologiczne prowadzono w związku z planowaną realizacją nowego budynku dla potrzeb Szkoły Muzycznej i zagospodarowaniem terenu.

Założono 4 wykopy badawcze i odkryto 9 obiektów. Pięć pełniło funkcję dołków posłupowych, stanowiących częściowo pozostałości dawnego ogrodzenia działki. Jeden był prawdopodobnie wejściem do głębszych wyrobisk kredowych, pozostałych po odkrywkowej eksploatacji kredy, pozostałe zaś to okrągłe zagłębienia o nieokreślonej funkcji ze śladami kręgów betonowych i drewnianego słupa. Zadokumentowano w dwóch miejscach pierwotny strop skały kredowej, przykryty średniowieczną rędziną, w jednym przypadku zawierającą fragmenty ceramiki XIII-wiecznej. Pozyskano nieliczne zabytki ruchome w postaci ceramiki naczyniowej od XIII do XX w., fragmentów kafla glinianych, monet.

Dokumentacja: W. Mazurek, *Archeologiczne badania przedinwestycyjne w miejscu powstania nowego budynku Szkoły Muzycznej przy ul. Lubelskiej 3/Pocztowej 39 w Chełmie. Sprawozdanie wstępne*. Dokumentacja z badań przekazana zostanie do archiwum WUOZ Delegatura w Chełmie w 2009 r. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Państwowej Szkoły Muzycznej w Chełmie.

CHEŁM, GM. CHEŁM MIASTO, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI, ul. Młodkowskiej 12A, obszar AZP 80-90

Przedinwestycyjne badania archeologiczne prowadzono w związku z planowanym zagospodarowaniem terenu. Założono jeden wykop o łącznej powierzchni 0,5 ara. Wyodrębniono 38 jednostek stratygraficznych. Przebadano 39 obiektów, związanych z użytkowaniem terenu od XIII do XX w. Najstarszy poziom osadnictwa, datowany na XIII-XIV w., reprezentowany był przez obiekty w postaci jam oraz negatywów belek i słupów, które wstępnie uznano za relikty parkanu umocnieniowego o charakterze obronnym (lub wału drewniano-ziemnego), otaczającego XIII-wieczne podgrodzie. Pozostałe jamy stanowiły pozostałości ówczesnego osadnictwa. Z poziomem osadnictwa późnośredniowiecznego związane były zabytki, pozyskane z warstwy kulturowej, głównie ceramika naczyniowa i monety jagiellońskie. Największa ilość obiektów datowana jest na XVI-XVIII w. Stanowiły one pozostałości warsztatu produkcyjno – gospodarczego lub domostwa z podziałami wewnętrznymi, pozostałości murów z piaskowca na zaprawie gliniastej, spalone relikty drewnianych konstrukcji ścian i podłoża wraz z warstwą użytkową oraz jama z wkopaną beczką i pozostałości dwóch jam. Najmłodszy poziom użytkowy to pozostałości murowanych piwnic z XIX-XX w. oraz mur fundamentowy z okresu powojennego. Pozyskano ceramikę naczyniową z XIII-XX w., kafle piecowe z XVI-XVIII w., naczynia szklane, wyroby metalowe – mosiężne szczypczyki, okucia mosiężne, ostrogi żelazne, monety z XV-XX w.

Dokumentacja: T. Dzieńkowski, *Chełm, ul. J. Młodkowskiej 12A. Dokumentacja z racjonalnych przedinwestycyjnych badań archeologicznych*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne sfinansowane zostały ze środków inwestora.

CHOJENIEC, GM. SIEDLISZCZE, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI Obszar AZP 78-86, nr stanowiska na obszarze 54

Badania archeologiczne prowadzono na terenie zabytkowego zespołu dworsko-parkowego. Założono 9 wykopów o łącznej powierzchni 70,9 m². Wyodrębniono 13 jednostek stratygraficznych. Przebadano 10 obiektów, związanych z użytkowaniem

obiekty. Odtworzono trzy fazy użytkowania stanowiska. Fazę I prądziejową reprezentowały zabytki (ceramika i krzemienie) kultury pucharów lejkowatych oraz kultury lużyckiej z epoki brązu. Faza II, datowana na XVI-XVIII w., to początkowy okres intensywnej działalności folwarku, reprezentowany przez ceramikę i fragmenty kafli oraz 5 obiektów o charakterze gospodarczym. Faza III, datowana na XIX-XX w., reprezentowała ceramikę, szkło gospodarcze i płaskie okienne oraz metale, nieliczne kafle, kamionkę, porcelanę i fajans. Ustalono, że nastąpiły wówczas duże zmiany, związane z przekształceniem budynku i otoczenia w reprezentacyjny zespół. Powstał wówczas dodatkowy trakt, oddzielne wejście, taras ogrodowy, stawy i ogród, całość założenia ogrodzono.

Dokumentacja: T. Dzieńkowski, S. Gołub, *Chojeniec, gm. Siedliszcze, woj. lubelskie. Stanowisko 18 (zespół dworsko-parkowy). Wyniki badań archeologicznych*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne sfinansowane ze środków właściciela.

CZEMIERNIKI STAN. 1 – ZAŁOŻENIE REZYDENCJALNO-OBRONNIE, POW. RADZYŃSKI

Obszar AZP 68-82, nr stanowiska na obszarze 1

Prace archeologiczne przeprowadzono w związku z rewaloryzacją zespołu rezydencjalno-obronnego. Przeprowadzono je w wykopach badawczych założonych w obrębie fosy otaczającej budynek pałacu oraz w rejonie południowo-wschodniej kurtyny fortyfikacji. W trakcie prac w obrębie fosy wokół pałacu natrafiono na fundamenty narożnych baszt alkierzowych. Uchwycono również nawarstwienia związane z krótkotrwałym użytkowaniem fosy wokół pałacu. Założono również dwa wykopy sondażowe przy kurtynie południowo-zachodniej fortyfikacji, gdzie odsłonięto przypory zachowane jedynie w dolnych partiach. Łącznie z pracami archeologicznymi przeprowadzono analizę architektoniczną odkrytych relikwów. Podczas prac badawczych pozyskano materiał zabytkowy w postaci fragmentów ceramiki, kafli, szkła naczyniowego i taflowego przedmiotów metalowych i kości zwierzęcych.

Dokumentacja: Jacek Koj i Czesław Hadamik, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych w obrębie fosy pałacu w Czemiernikach oraz w rejonie kurtyny południowo-zachodniej fortyfikacji, przeprowadzonych w dniach 14.07. – 23.07.2008 roku*.

Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej. Prace wykonano ze środków inwestora prywatnego.

CZUŁCZYCE, GM. SAWIN, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Obszar AZP 78-90, nr stanowiska na obszarze 3

Drugi sezon badań archeologicznych prowadzono na terenie wielokulturowego stanowiska. Założono 9 wykopów o łącznej powierzchni 200,25 m². Wyodrębniono 17 jednostek stratygraficznych. Zlokalizowano i zbadano 34 obiekty. Najliczniej wystąpiły jamy, będące częściowo pozostałością półziemianek. Jeden z obiektów mieszkalnych powiązany z kulturą pomorską, drugi – o prostokątnym kształcie, z dwoma paleniskami – z kulturą przeworską. Zadokumentowano również owalną jamę o wymiarach 100 cm x 200 cm z dołkiem posłupowym, datowaną na wczesne średniowiecze. Dołki

posłupowe w dwóch przypadkach tworzyły zgrupowanie sugerujące istnienie zniszczonych konstrukcji naziemnych – mieszkalnych z okresu wczesnego średniowiecza. Przebadano 3 groby ciałopalne kultury pomorskiej, częściowo zniszczone. Jeden z grobów tworzył kamienną konstrukcję o wymiarach ok. 200 cm x 120-120 cm, wewnątrz której znajdowały się trzy naczynia, w tym popielnica z przepalonymi kośćmi osobnika w wieku ok. 15 lat. Drugi grób w obstawie kamiennej zawierał dwa naczynia, w tym popielnicę ze szczątkami osobnika dorosłego. Trzeci grób był owalną jamą o średnicy 30 cm, z przepalonymi kośćmi osobnika dorosłego.

Pozyskano dużą ilość zabytków, głównie ceramikę naczyniową, przede wszystkim kultury pomorskiej oraz wczesnośredniowiecznych z X-XI w. i XII-XIII w., a także neolitycznej i kultury łużyckiej, fragment sierpa krzemienno-żelaznego, dwa paciorki szklane, grot żelazny.

Dokumentacja: S. Gołub, *Cmentarzysko i osada w Czulczycach, gm. Sawin, woj. lubelskie, stanowisko 2. Badania ratownicze archeologiczne 2007-2008*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne sfinansowane zostały ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

KAZIMIERZ, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Rynek 13, „Esterka”

Archeologiczne badania wyprzedzające na terenie budynku dawnej „Esterki” przeprowadzono w związku z planowaną odbudową obiektu. Wykopiska rozpoczęto od założenia dwóch szurfów o wymiarach 11 x 2 m i 6,5 x 2 m, prostopadłych do ściany przyrynkowej. Badania przerwano przed ukończeniem eksploracji z przyczyn pozanaukowych. Ich kontynuacja była możliwa dopiero w 2007 r., po zmianie właściciela terenu. Założono wówczas trzeci wykop, usytuowany pomiędzy poprzednimi, o wymiarach 10 x 2 m. W obrębie przebadanej powierzchni odkryto fundamenty murów o nieokreślonej funkcji oraz układ nawarstwień typowy dla historycznych miast. Na uwagę zasługują ślady długotrwałego użytkowania terenu datowane przez autorów na XVII-XVIII w. Z powodu zmiany ekip badawczych oraz niskiego poziomu metodycznego prowadzonych wykopisk niemożliwa jest na razie odpowiedź na podstawowe pytania, dotyczące czasu wydzielienia parceli pod zabudowę oraz pierwotnego ukształtowania i początków użytkowania terenu. Za wątpliwe należy uznać stwierdzenie autorów, jakoby obszar ten zaczął być użytkowany dopiero z końcem XVI wieku.

Dokumentacja: J. Przeniosło, W. Pela, *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w latach 2001-2007*, Warszawa 2007. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania przeprowadzono na zlecenie firmy „Gessler” Sp. z o.o. z Warszawy (r. 2001) i B.B.W. Sp. z o.o. z Puław (r. 2007).

ul. Szkolna „stary cmentarz żydowski”

Badania archeologiczne w formie nadzoru związane były z modernizacją boiska szkolnego, kontynuowane jako badania ratownicze. W szerokoprzestrzennym wykopie powstałym w wyniku niwelacji terenu natrafiono na 3 obiekty grobowe. Pochówki zadokumentowano na poziomie odkrycia bez ich eksploracji ze względu na przestrzeganą przez Żydów zasadę nienaruszalności grobu. Dwa z nich były zagłębio-

ne w lessowe podłoże, usytuowane wzdłuż osi wschód–zachód z głową skierowaną na zachód. Kierunek ten występuje na cmentarzach żydowskich zwłaszcza starszych fazach funkcjonowania. Trzeci obiekt można określić jako pozostałość po tzw. ohelu, czyli odpowiedniku chrześcijańskich kaplic grobowych. W ohelach umieszczano zasłużonych dla społeczności żydowskiej. Pozyskano fragmenty ceramiki, które można datować na XVI-XVII wiek.

Dokumentacja: J. Józwiak, *Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi związanymi z modernizacją boiska przy Gminnym Zespole Szkół w Kazimierzu Dolnym, przy ul. Szkolnej 1*, Lublin 2008. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania przeprowadzono na zlecenie Gminy Kazimierz Dolny.

LUBLIN, GM. LOCO, POW. GRODZKI LUBELSKI

ul. Jezuicka 13

Badania archeologiczne początkowo w formie nadzoru następnie badań ratowniczych w obrębie Archiwum Państwowego dotyczyły prac ziemnych przy odgruzowaniu piwnic budynku, które prowadzono w związku z planowanym przywróceniem tym pomieszczeniom funkcji użytkowych. W efekcie odkryto relikty murów starszych od gmachu archiwum. Część z nich udało się połączyć z istniejącymi tu przed wzniesieniem Kolegium Jezuickiego kamienicami mieszczańskimi, w tym tzw. Kamienicą Samborczykowej, a część ze szkołą jezuicką z 1. ćw. XVII w. Odsłonięto też fundamenty XIX-wiecznej Wieży Trynitarskiej. Za wyjątkowe należy uznać odkrycie miniaturowego pomieszczenia, a właściwie szybu z niszami interpretowanego przez autorów jako szkolny karcer. Ze względu na dużą złożoność zachowanej sytuacji architektonicznej dokumentację z nadzoru wzbogacono o szczegółową inwentaryzację architektoniczno-konserwatorską wykonaną przez uprawnionego architekta. Inwentaryzacja znalazła się w drugim tomie opracowania.

Dokumentacja: M. Matyaszewski, *Odkrycie reliktów wcześniejszej zabudowy w przestrzeni międzyfundamentowej zachodniej części Archiwum Państwowego w Lublinie przy ul. Jezuickiej 13. Część I – Nadzór archeologiczny*, Lublin 2007. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Archiwum Państwowego w Lublinie.

ul. Jezuicka 18, Teatr Stary

Badania archeologiczne w obrębie sali widowiskowej Teatru Starego związane były z gruntownym remontem zabytkowego budynku, m.in. z szeroko zakrojonymi działaniami mającymi na celu wzmocnienie jego fundamentów. Prace badawcze dzieliły się na trzy zasadnicze etapy. Jesienią 2007 r. prowadzono nadzór archeologiczno-architektoniczny, w trakcie którego dokumentowano przede wszystkim mury nowożytnych piwnic oraz ich wypełniska. W tym czasie pozyskano znaczną ilość zabytków ruchomych z XVI-XIX w., najwięcej z wieku XVII. Mury na bieżąco lokalizowano przy pomocy tachimetru laserowego. 29 listopada 2007 r. nadzór zamieniono na wykopaliska ratownicze w momencie, kiedy rozszerzył się zakres prac ziemnych i gdy odsłonięto poziomy starsze od wspomnianych piwnic, a na znacznej przestrzeni ujawniły się relikty średniowiecznej architektury drewnianej. Badania archeologiczne przeprowadzone

na stosunkowo szerokiej płaszczyźnie (1,8 ara) stworzyły okazję do rzadkich do tej pory dla Starego Miasta obserwacji naukowych. Rozpoznanie układu przestrzennego odkrytych budynków pozwoliło nie tylko na potwierdzenie obowiązywania dzisiejszych podziałów parcelacyjnych już w późnym średniowieczu, ale też, dzięki nachodzeniu na siebie różnych obiektów, umożliwiło opracowanie chronologii względnej nawarstwień. Połączenie analizy stratygraficznej z datami bezwzględными uzyskanymi dzięki wynikom prób dendrochronologicznych i radiowęglowych stworzyło z kolei możliwość precyzyjnego opracowania chronologicznego odkrytych zabytków kultury materialnej. Wykopalka zakończono 14 marca 2008 r., a dalsze prace budowlane poddano nadzorowi archeologicznemu. Sprawozdanie z nadzorów sporządzone zostanie po zakończeniu prac ziemnych przy budynku teatru.

Dokumentacja: J. Tkaczyk, *Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych w Teatrze Starym w Lublinie (ul. Jezuicka 18)*, T. I-III, Lublin 2009. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania wykopaliskowe przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Wydziału Inwestycji Urzędu Miasta Lublin.

ul. Rynek 16/ Jezuicka 8, Zespół kamienic

Nadzór archeologiczny obejmował prace polegające na odgruzowaniu trzech pomieszczeń w kamienicy przy ul. Jezuickiej 8 oraz na obniżeniu nawierzchni podwórka między kamienicami Rynek 16 – Jezuicka 8. W trakcie realizacji inwestycji odkryto liczne odcinki fundamentów pozostałych po nieistniejących dzisiaj murach, pozostałości sklepień i piwnic oraz fragment posadzki z cegieł „palcówek”. Zadokumentowana w trakcie nadzorów stratyfikacja obrazuje skomplikowany proces działań budowlanych i remontowych oraz destrukcji, przy czym brakuje warstw użytkowych w obrębie podwórka. Odkrycia rzucają nowe światło na dzieje zagospodarowania parcel między ulicą Jezuicką a Rynkiem. Badania archeologiczno-architektoniczne obejmujące podwórza kamienic stanowią jedno z najważniejszych źródeł poznania procesu przekształceń przestrzeni miejskiej i życia codziennego w historycznym mieście.

Dokumentacja: J. Józwiak, M. Matyaszewski, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z remontem zespołu kamienic staromiejskich Rynek 16/ Jezuicka 8 w Lublinie*, Lublin 2009. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzór przeprowadzono na zlecenie P. W. Matacz z Lublina.

ul. Staszica 16, Samodzielny Publiczny Szpital Kliniczny nr 1

Nadzory nad budową nowego budynku szpitala, przekształcone w badania ratownicze – interwencyjne dwukrotnie. Pierwszy raz po odkryciu ziemianki wczesnośredniowiecznej, a następnie dla wyeksplorowania ocalałej części pochówku. Działo się tak pomimo, że nowy budynek miał stanąć w miejsce dawnej oficyny, po wyburzeniu której teren został gruntownie przekształcony. Wciąż jednak w wielu miejscach zachowały się resztki tzw. humusu pierwotnego wraz z odpowiadającymi mu chronologicznie obiektami oraz liczne nawarstwienia, wkopy i konstrukcje związane z rozwojem historycznego miasta. W sumie zarejestrowano około 200 jednostek stratygraficznych o charakterze warstw, obiektów i murów. Pozyskano bez mała 900 zabytków ruchomych, z których najstarsze pochodzą z epoki neolitu (24 sztuki) i brązu

(5 sztuk), a aż 62 fragmenty naczyń ma chronologię wczesnośredniowieczną, głównie z okresu plemiennego. Wśród zabytków nowożytnych na uwagę zasługują pięknie zdobione fragmenty barokowych kafli. Najważniejszym odkryciem dokonany w trakcie nadzorów jest ziemianka służąca zapewne celom mieszkalnym, datowana na VI wiek na podstawie naczynia znalezione w warstwie użytkowej na jej dnie.

Dokumentacja: J. Tkaczyk i in., *Dokumentacja z nadzorów i ratowniczych badań archeologicznych przy budowie Kliniki Chorób Zakaźnych, Lublin ul. Staszica 16 (Samodzielny Publiczny Szpital Kliniczny nr 1 w Lublinie)*, T. I-IV, Lublin 2009. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory wykonano w 2007 r. na zlecenie firmy Polimex-Mostostal S.A. z Warszawy, a badania ratownicze na zlecenie Dyrekcji Szpitala Klinicznego nr 1 w Lublinie.

ul. Zamkowa 9

Jesienią 2007 r. prowadzono prace remontowe mające na celu wzmocnienie fundamentów XIX-wiecznego więzienia na Wzgórzu Zamkowym. Związane z tym wykopy wykonano w miejscu, na którym nie prowadzono dotąd badań archeologicznych. Cztery wykopy zajęły łącznie powierzchnię około 1,7 ara oraz sięgały głębokości skały macierzystej i podstawy najstarszych murów. Podczas prowadzenia w 2006 r. nadzorów w sąsiednich pomieszczeniach odkryto warstwy kulturowe i obiekty nieruchome z wczesnego średniowiecza oraz jamę z kilkudziesięcioma zabytkami kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej. Podczas omawianych prac ponownie udało się odnotować materiały i nawarstwienia z okresu poprzedzającego budowę zamku, pozyskano też kilkaset zabytków z późniejszych wieków nagromadzonych na różnych głębokościach. Mimo powolnego postępu robót i stałej obecności archeologa większość znalezionych zabytków pozbawiona jest kontekstu stratygraficznego, a odkryte obiekty i warstwy kulturowe zostały rozpoznane jedynie w obrębie profili-ścian wykopów. Kolejne prace ziemne wykonywane w tej części Wzgórza Zamkowego bezwzględnie powinny być poprzedzone badaniami wyprzedzającymi.

Dokumentacja: A. Hunicz, *Lublin-Zamek. Nadzory archeologiczne nad wykopami związanymi z zabezpieczeniem fundamentów w części północnej zachodniego skrzydła (etap IIB)*, Lublin 2008. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzór przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Muzeum Lubelskiego w Lublinie.

ul. Złota 1/ Rynek 9, piwnice budynku

Badania archeologiczne w formie nadzoru przeprowadzono w związku z wykonanymi wykopami geotechnicznymi, mającymi na celu rozpoznanie warunków wodno-gruntowych i ustalenie parametrów geotechnicznych posadowienia kamienicy Złota 1/ Rynek 9. Obecność archeologów umożliwiła rejestrację układu warstw użytkowych piwnic narosłych tam od XVI wieku oraz ustalenie poziomu posadowienia fundamentów kamienicy w części frontowej i tylnej. Poziom ten był w różnych częściach budynku inny, co może świadczyć o różnym czasie powstania murów. Niewielka powierzchnia wykopów znacząco utrudniała prawidłowe wykonywanie dokumentacji archeologicznej, natomiast pokrycie ścian tynkami przeszkodziło w rozpoznaniu rozwarstwienia poszczególnych wątków fundamentu.

Dokumentacja: J. Tkaczyk, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych prac ziemnych prowadzonych w piwnicach budynku przy ul. Złotej 1/ Rynek 9 w Lublinie*, Lublin 2009. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Zarządu Nieruchomości Komunalnych w Lublinie i P.U. „Geotech” Zygą Tadeusz, Zygą Jacek s.c. z Lublina.

ul. Złota 9, klasztor oo. dominikanów

Badania archeologiczne w formie nadzoru związane były z pracami remontowymi, mającymi na celu wzmocnienie fundamentów i założenie izolacji, kontynuowane jako badania ratownicze. Dotyczyły sześciu wykopów zlokalizowanych w tzw. wirydarzu małym, przy ścianie kościoła, sześciu w wirydarzu dużym, wzdłuż wschodniego skrzydła klasztoru oraz prac ziemnych przy zachodnim murze dawnego archiwum ziemskiego. W obrębie wirydarza małego odkryto m.in. grzbiety sklepień nieznanych dotąd piwnic, kilka nienaruszonych pochówków i dużą ilość kości ludzkich zgromadzonych luzem w jednym wkopie. Na terenie wirydarza dużego natrafiono na mury poprzedzające chronologicznie budowę filarów krużganków przy wschodnim skrzydle klasztoru oraz na ślady znacznych przekształceń terenu w obrębie skarpy Wzgórza Staromiejskiego. Wszelkie dalsze prace ziemne zlokalizowane w obrębie zespołu klasztornego bezwzględnie muszą być poprzedzane wykopaliskami ratunkowymi. Nagłąca jest też potrzeba podsumowania dotychczasowego stanu badań i ustalenia kompleksowego programu prac badawczych dla obiektu, który stanowi jeden z najcenniejszych zespołów zabytków na Lubelszczyźnie. Wycinkowy charakter dokonywanych do tej pory ustaleń w znikomy sposób przyczynia się do rozpoznania historii tego miejsca.

Dokumentacja: A. Hunicz, *Lublin, klasztor oo. dominikanów. Nadzory archeologiczne nad wykopami związanymi z zakładaniem izolacji pionowej w obrębie wirydarza małego, wirydarza dużego i budynku mieszczącego niegdyś archiwum ziemskie*, T. I-II, Lublin 2009. Dokumentacja z badań znajduje się w WUOZ Lublin. Nadzór przeprowadzono na zlecenie fundacji *Restaurare Basilicam* przy ul. Złotej 9 w Lublinie.

LUBLIN – SŁAWINEK, STAN. 1-2, GM. LOCO, POW. GRODZKI LUBELSKI

Obszar AZP 77-81, nr stanowiska na obszarze 47-48

Stanowisko wielokulturowe o powierzchni ok. 2 ha: osady i cmentarzyska z młodszej epoki kamienia a także datowane na wczesne średniowiecze i czasy nowożytne. Ratownicze prace wykopaliskowe przeprowadzone w latach 2007-2008 stanowiły realizację tematu badawczego *Od idei megalitycznej do początków chrześcijaństwa – badania archeologiczne kompleksu cmentarzysk na Sławinku w Lublinie*. Rozpoznaniem objęto jeden szerokoprzestrzenny wykop o powierzchni 2405 m² zlokalizowany na wschód od dotychczas badanej części stanowiska. Odkryto i wyeksplorowano 131 ziemnych obiektów archeologicznych oraz kontynuowano odsłanianie 4 częściowo przebadanych w latach ubiegłych. Zasadniczym celem prac było odsłonięcie kolejnych partii dwóch spośród czterech istniejących tu cmentarzysk: najstarszego, związanego z kulturą pucharów lejkowatych oraz nekropoli datowanej na wczesne średniowiecze.

W ramach badań zespołu sepulkralnego kultury pucharów lejkowatych rozpoznano czołowe strefy trzech monumentalnych grobowców trapezowatych (I-III). Uzyskano

dane dotyczące sposobu ich konstrukcji, określono szerokości ścian szczytowych, wykazano istnienie podziału przestrzeni wewnętrznej w grobowcach I i II a także ustalono całkowite rozmiary grobowca III. Odkryto ponadto nowe elementy w strukturze przestrzennej cmentarzyska w postaci reliktów naziemnej budowli słupowej w pobliżu której natrafiono na dwa groby kultury pucharów lejkowatych (grobowiec IV?). Z wypełnisk dołów posłupowych i rowów wyznaczających zarysy grobowców pozyskano narzędzia (m.in. siekierę) i odlupki krzemienne oraz drobne ułamki ceramiki. W obrębie nekropoli rozpoznano też spagowe partie 5 obiektów jamowych, w tym 2 zawierających liczny materiał zabytkowy (ceramika, kości zwierzęce, muszle małży) oraz grób szkieletowy o nieokreślonej jeszcze chronologii. Na położonej kilkadziesiąt metrów od cmentarzyska osadzie kultury pucharów lejkowatych odsłonięto 6 kolejnych jam gospodarczych, w których natrafiono na ceramikę, w tym dobrze zachowany kubeczek z uchem *ansa lunata*, zabytki krzemienne, kości zwierzęce, muszle małży i polepę.

Spośród 131 nowo odkrytych obiektów co najmniej 74 ma metrykę wczesnośredniowieczną. Na nieprzykościelnym cmentarzysku rzędownym odsłonięto 61 grobów. Większość zawierała, w różnym stopniu zachowane, jednostkowe pochówki szkieletowe, w 9 nie natrafiono na szczątki kostne (pobrano próbki do analiz), w 2 z nich obecny był popiół, węgle drzewne, przepalone drewno. Doprecyzowano na kolejnych odcinkach północną i południową granicę nekropoli i wykazano, że kontynuuje się w kierunku SE. Wśród badanych grobów ponad 60% zawierało inwentarz kulturowy w postaci ozdób (kabłączki, obrączki, aplikacje), części stroju (sprzączki), przedmiotów codziennego użytku (noże, krzemienie, krzesiwo, oselki), monet (kolejnych 10 denarów). W zespole zabytków wchodzących w skład inwentarzy grobowych pojawiły się kategorie artefaktów nie notowane wcześniej na tym cmentarzysku (ceramika, żelazne krzesiwa, igły, szpikulec z kółkiem, okucia pochewek noży wykonane z brązowej blachy). W obrębie cmentarzyska odkryto także 4 obiekty nie będące grobami, przypuszczalnie związane z funkcjonowaniem nekropoli. Na stanowisku rozpoznano ponadto 6 wczesnośredniowiecznych obiektów o charakterze osadowym m.in. relikt czworobocznego budynku o konstrukcji zrębowej. Z każdego z nich pozyskano charakterystyczną dla tego okresu ceramikę. Poza wyżej wymienionymi odsłonięto jamę wstępnie datowaną odkrytym w niej naczyniem na młodszy horyzont naddunajski. W północnej strefie badanego obszaru stwierdzono obecność dwóch rowów kontynuujących się poza wschodnią i zachodnią granicę wykopu. Zawierały one liczne, zróżnicowane, niemal wyłącznie nowożytnie materiały zabytkowe w postaci ceramiki (naczynia, cybuchy glinianych fajek, cegły, dachówki), wyrobów z żelaza (m.in. ostrogi, podkowy, gwoździe), mosiądzu, szkła, fajansu, poroża. Oprócz monet „boratynek” w jednym z nich natrafiono na rozbite naczynie z 3 monetami Zygmunta III Wazy. W przypadku 18 obiektów nie określono przynależności kulturowej i pozycji chronologicznej ze względu na brak inwentarza kulturowego lub jego śladową obecność.

Łącznie odkryto ponad 4.500 zabytków różnych kategorii. Pozyskano również bogatą serię materiałów do badań antropologicznych, archeozoologicznych i metaloznawczych, pobrano próbki do badań specjalistycznych.

Dokumentacja: M. Polańska, *Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2007-2008 na stanowisku Lublin-Sławinek*. Dokumentacja końcowa zostanie przekazana do archiwum WUOZ Lublin po zakończeniu opracowania.

Badania finansowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”, priorytet IV „Ochrona zabytków archeologicznych” oraz Muzeum Lubelskie w Lublinie.

ŁABUNIE REFORMA, GM. ŁABUNIE, POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Mogiła ofiar stalinizmu

Badania archeologiczne o charakterze interwencyjnym przeprowadzono w związku z odsłonięciem zbiorowego pochówku ludzkiego podczas ekshumacji mogiły polskich żołnierzy podziemia z okresu stalinowskiego, zamordowanych przez NKWD w 1947 r. W jamie grobowej o wymiarach 1,60 x 1,00 m i głębokości 0,75 m odsłonięto trzy pochówki szkieletowe. Z analizy antropologicznej odkrytych szczątków kostnych wykonanej przez dr hab. Wandę Kozak-Zychman (Instytut Archeologii UMCS w Lublinie) wynika, że w mogile pochowano trzech młodych mężczyzn w wieku 25-30 lat i wzroście 173,165 i 172 cm. Osobnik leżący najwyżej, spoczywał na plecach, jego nogi były mocno podkurczone, głowa silnie odchylona do tyłu, a kościach czaszki zaobserwowano otwory wlotowy i wylotowy po kuli od broni krótkiej, powstały prawdopodobnie podczas dobijania rannego z tzw. przyłożenia. Poniżej zadokumentowano drugi pochówek leżący na brzuchu z podkurczonymi nogami, prawym policzkiem do ziemi. Najniżej ułożony osobnik spoczywał na plecach z lekkim odchyleniem na lewy bok i mocno podkurczonymi nogami. W wypełniku mogiły przy pochowanych odkryto ponadto m.in.: 7 łusek po amunicji do pistoletu maszynowego PPSz wz. 41 lub pistoletu TT wz. 33, kilka metalowych guzików mundurowych (w tym jeden z orłem w koronie) i kilkanaście „koszulowych” guzików z masy plastycznej, fragment skózanego pasa oraz fragmenty skórzanych butów.

Dokumentacja: Ewa Banasiewicz-Szykuła, *Dokumentacja nadzoru archeologicznego nad ekshumacją Mogiły 1 w Łabuniach Reformie, gm. Łabunie, pow. zamojski*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania realizowane na zlecenie Urzędu Gminy w Łabuniach.

MIĘTKIE, GM. MIRCZE, POW. HRUBIESZOWSKI

Mogiła żołnierzy polskich zamordowanych we wrześniu 1939 r. przez sowietów

Badania archeologiczne przeprowadzono w związku z ekshumacją szczątków żołnierzy polskich wziętych do niewoli i zamordowanych przez sowietów 24 września 1939 r., po potyczce na terenie majątku Miętkie, a pochowanych na pobliskim cmentarzu prawosławnym przez mieszkańców wsi po odejściu najeźdźców. Zwłoki 14 żołnierzy zostały złożone w zbiorowej mogile o wymiarach 2,60 x 2,00 m i głębokości 1,20 m. Ułożono je w dwóch warstwach. W dolnej części mogiły wyłożonej płaszczami wojskowymi znajdowały się pochówki siedmiu osobników, ułożonych obok siebie na wznak, z głowami skierowanymi na zachód, a w górnej spoczywało sześciu z głowami skierowanymi w stronę przeciwną, na wschód. Ostatni z pochowanych ułożony został poprzecznie na nogach pochowanych w górnym rzędzie, z głową skierowaną na zachód. Górna warstwa pochówków została także przykryta płaszczami wojskowymi przed zasypaniem mogiły. Jak wynika ze wstępnej analizy szczątków kostnych, byli tu pochowani w większości młodzi mężczyźni w wieku 20-40 lat, a tylko jeden nieco starszy, wskazywał na wiek 40-50 lat. Przypuszczalnie po poddaniu się zostali rozstrzelani, a rannych dobijano strzałami

w głowę z bliskiej odległości. Świadczyć o tym mogą otwory po kulach zaobserwowane na czaszkach dwóch osobników. W mogile odkryto także dwie pary butów wojskowych, strzepy płaszczy żołnierskich, naramiennik mundurowy, polskie metalowe guziki wojskowe, guziki „koszulowe”, dwie polskie monety z 1929 r., krucyfiks, metalik, szczyryk, dwa lusterka, modlitewnik, dwa pasy skórzane oraz kilka klamer od pasów. Nie natrafiono natomiast na nieśmiertelniki. Ponadto w oddzielnej mogile odkryto grób kobiety, której zwłoki złożono w jamie grobowej o wymiarach 1,80 x 0,70 m i głębokości 0,80 m. Ciało ułożono w pozycji wyprostowanej na plecach, z lekko zgiętymi kolanami. Z analizy szczątków kostnych jej wiek można określić na 20-30 lat, a wzrost na około 165-167 cm. W jamie grobowej zadokumentowano także parę skórzanych butów wojskowych, 7 polskich guzików wojskowych, 1 guzik „koszulowy, sprzączkę od torby, 6 nieokreślonych przedmiotów metalowych. Na podstawie analizy dostępnych źródeł archiwalnych i przekazów nielicznych świadków zdarzenia, pochówek kobiecy należy łączyć z osobą Ireny Grzywacz – sanitariuszki rozbitego oddziału wojska polskiego, a jednym z pochowanych w zbiorowej mogile mężczyzn (pochówek nr 5) może być kapral Jan Labrzycki.

Dokumentacja: Ewa Prusicka-Kolcon, *Wyniki nadzoru archeologicznego przy ekshumacji szczątków żołnierzy polskich pomordowanych przez sowietów w 1939 roku i pochowanych na cmentarzu prawosławnym w Miętkiem, gm. Mircze*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania były realizowane na zlecenie Urzędu Gminy w Mirczu.

NIESZAWA KOLONIA, GM. JÓZEFÓW, POW. OPOLSKI

Stanowisko 5, AZP 9/82-74

Tegoroczne badania ratownicze osady kultury przeworskiej poprzedzono badaniami magnetycznymi całego liczącego około 2 ha stanowiska. Ich celem było ustalenie rozplanowania i granic osady oraz wskazanie stref o największym natężeniu występowania obiektów, zagrożonej planowanymi przekształceniami sadowniczymi. W drugim etapie prac przeprowadzono badania wykopaliskowe części osady z uwzględnieniem wyników nieinwazyjnych badań magnetycznych biorąc pod uwagę stopień zniszczenia oraz zagrożenie. Odkryto 18 obiektów w tym duży obiekt o konstrukcji słupowej, jamy gospodarcze, paleniska i piec. Wykonano także analizę archeozoologiczną oraz termoluminescencyjną ceramiki.

Dokumentacja: M. Cyran, *Ratownicze badania kultury przeworskiej w Nieszawie Kolonii, pow. Opole Lubelskie: rozpoznanie metodami nieinwazyjnymi, analizy specjalistyczne oraz działania zabezpieczające najbardziej zagrożone partie stanowiska przed zniszczeniem* Lublin 2009. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie.

Badania finansowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”, priorytet IV „Ochrona zabytków archeologicznych” oraz Muzeum Lubelskie w Lublinie.

NIEZDÓW, GM. OPOLE LUBELSKIE, POW. OPOLSKI

Pałac w zespole pałacowo-parkowym w Niezdowie.

Badania archeologiczne były związane z remontem pałacu, pozyskano szereg informacji z których najistotniejszą jest odkrycie odsadzki wyznaczającej najprawdopodobniej, pierwotny poziom terenu – spąg cokołu pałacu.

Dokumentacja: Ł. Rejniewicz, *Niezdrow – Opole Lubelskie. Dokumentacja wstępna z badań archeologicznych przy południowej ścianie pałacu*, Lublin 2008. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania wykopaliskowe przeprowadzono na zlecenie P. Danuty Fojcik.

PASIEKA, GM. KRAŚNIK, POW. KRAŚNICKI

Stanowisko 1, AZP 25/84-78

Podczas ratowniczych badań wyprzedzających zlokalizowanych w obrębie planowanej trasy obwodnicy Kraśnika przebadano powierzchnię ponad 74 arów. Odkryto 470 obiektów archeologicznych, z czego 182 zawierały materiał zabytkowy umożliwiający ocenę ich przybliżonej chronologii. Najstarsze zabytki pozyskane w trakcie eksploracji obiektów pochodzą ze schyłkowego paleolitu (kultura świderska), najmłodsze z XX w. Większość rozpoznanych jednostek można jednak wiązać z funkcjonującym na tym terenie od XV do XIX w. folwarku należącego do zakonu kanoników regularnych. Materiał ruchomy zawierał 7762 fragmentów naczyń ceramicznych, 70 kafla, 68 przedmiotów metalowych, 28 krzemieni oraz liczne fragmenty naczyń szklanych. Artefakty kamienne poddano analizom petrograficznym, a materiał kostny – archeozoologicznym.

Dokumentacja: T. Dobrakowska, P. Janczewski, P. Kraus, M. Szyryńska, Z. Wichrowski, *Pasieka 1/25/84-78 AZP gm. Kraśnik. Opracowanie wyników badań archeologicznych*, T. I-V, Wrocław 2008. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania przeprowadzono w 2007 i 2008 r. na zlecenie GDDKiA Oddział w Lublinie.

Stanowisko 4, AZP 49/84-78

Ratownicze badania wykopaliskowe na terenie miejscowości Pasieka gm. Kraśnik przeprowadzono ze względu na kolizję stanowiska znanego z AZP i z badań weryfikacyjnych z trasą planowanej obwodnicy Kraśnika. Z przeznaczonej pierwotnie do rozpoznania powierzchni 200 arów przebadano 84. Zarejestrowano 70 obiektów, w większości bez materiału zabytkowego. W kilkunastu z nich znaleziono przedmioty datowane na okres nowożytny, ewentualnie XV-XVI w. (4 obiekty). Dzięki zastosowaniu metody szerokiej płaszczyzny możliwe było określenie intensywności oddziaływań osadniczych na badanym terenie – w tym wypadku są to peryferia osadnicze – oraz precyzyjne opisanie zjawisk geomorfologicznych które wpłynęły na stan substancji zabytkowej. Mianowicie jest to teren poddany silnym procesom erozyjnym, które spowodowały, że większość obiektów zachowała się w spągowej części, a wiele zabytków znalazło się wtórnie na dnie dolinki erozyjno-denudacyjnej.

Dokumentacja: T. Dobrakowska, P. Janczewski, P. Kraus, M. Szyryńska, Z. Wichrowski, *Pasieka 4/49/84-78 AZP gm. Kraśnik. Opracowanie wyników badań archeologicznych*, Wrocław 2008. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie GDDKiA Oddział w Lublinie.

SAJCZYCE, GM. SAWIN, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Obszar AZP 77-89, nr stanowiska na obszarze 84

Wykopaliskowe ratownicze badania archeologiczne prowadzono w związku z przypadkowym odkryciem pozostałości grobu skrzynkowego podczas prac polowych. Ustalono, że skrzynia grobowa zbudowana została z siedmiu nieregularnych monolitów – piaskowców i zlepieńców muszlowych – podstawy wykonano z pojedynczych

kamieni, boki z dwóch albo trzech, dno i szczeliny między kamieniami wylepiono gliną. Grobowiec miał kształt nieco nieregularnego trapezu, o szerszej podstawie od północnego wschodu. Pierwotnie mogło istnieć kamienne wieko, co najmniej z dwóch kamieni. Wnętrze komory zostało silnie naruszone, szczątki ludzkie i ułamki ceramiki pokawałkowane i rozproszone. Stan zachowania obiektu wskazuje na wyraźną ingerencję w czasach pradziejowych lub historycznych, ewentualnie współczesnych. Z analizy antropologicznej wynika, że pochowano jednego mężczyznę w wieku 25-30 lat. Wyposażenie grobu składało się prawdopodobnie z jednego naczynia – amfory lub pojemnika wazowatego i trzech paciorków bursztynowych. Obiekt, datowany na ok. poł. III tys. p.n.e., powiązany został z kulturą amfor kulistych.

Dokumentacja: A. Bronicki, *Sajczyce, stan. 66, gm. Sawin, pow. chełmski. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych*. Dokumentacja zostanie przekazana do archiwum WUOZ Delegatura w Chełmie w 2009 r. Badania archeologiczne wykonano ze środków Muzeum Chełmskiego w Chełmie i Urzędu Gminy Sawin.

SOBIESZYN, GM. ULĘŻ, POW. RYCKI

Stanowisko 14, AZP 79/70-77

Badania osady kultury przeworskiej miały charakter ratowniczy ich celem było przebadanie i zabezpieczenie zachodniej części stanowiska. Odkryto 6 obiektów nieruchomych w tym półziemiankę mieszkalną i pozyskano 3500 fragmentów ceramiki, polepę i kości zwierzęce. Wykonano także serię badań pomocniczych – fosforowych, geomagnetycznych, paleobotanicznych.

Dokumentacja: P. Łuczkiwicz, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych (03.09.-27.09.2008) na stan. 14 w Sobieszynie, gm. Ulęż, pow. Ryki, woj. lubelskie* Lublin 2009. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania zostały przeprowadzone przez Instytut Archeologii Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

STARY GAJ, GM. WOJCIECHÓW, POW. LUBELSKI ZIEMSKI

Stanowisko 1, AZP 9/77-78

Przeprowadzono inwentaryzację stanu zachowania kopców na cmentarzysku kurhanowym, wykonano dokumentację dokonanych zniszczeń oraz badania ratownicze kopca nr 17, częściowo rozpoznanego w 1985 roku przez B. Bargiel i J. Gurbę z KA UMCS w Lublinie

Dokumentacja: M. Florek, *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w okolicach Wojciechowa, gm. loco, pow. Lublin, woj. lubelskie w październiku 2008 roku*. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania zostały przeprowadzone przez Instytut Archeologii Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

STRZESZKOWICE DUŻE, GM. NIEDRZWICA DUŻA, POW. ZIEMSKI LUBELSKI

Cmentarz z I wojny światowej

W związku z planami oczyszczenia i renowacji cmentarza z I wojny światowej na terenie Strzeszkowic Dużych pojawiła się wątpliwość co do jego rzeczywistego zasięgu i powierzchni. W celu wyjaśnienia tej kwestii zdecydowano się na przeprowadzenie

badzeń archeologicznych. W lipcu i październiku 2007 r. wykonano łącznie 18 wykopów o różnych wymiarach oraz kilkadziesiąt odwiertów. W wyniku badań odkryto 2 mogiły wojenne – jedną pojedynczą i jedną zbiorową – oraz ustalono przybliżoną strefę, gdzie powinna znajdować się całość cmentarza. Wyznaczony obszar ma wymiary co najmniej 30 x 15 m. Ustalono także, że niektóre pochówki mogą łączyć się z prowadzonymi w tym miejscu działaniami wojennymi, na ślady których natrafiono w trakcie eksploracji. Ponadto odkryto dwa obiekty nie związane bezpośrednio z cmentarzem. W wypełniku jednego z nich znaleziono materiał typowy dla kultury ceramiki sznurowej. Poza kontekstem natrafiono na inne pojedyncze fragmenty naczyń i krzemienie z tego czasu oraz jeden zabytek przynależny kulturze łużyckiej. Na tej podstawie wyznaczone nowe stanowisko archeologiczne o numerze 34 na terenie miejscowości, 80 na obszarze AZP 79-80.

Dokumentacja: Z. Wichrowski, *Cmentarz z I wojny światowej (rozpoznanie archeologiczne)*, Kraśnik 2007. Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Urzędu Gminy w Niedrzwicy Dużej.

SWARYCZÓW STAN. 1, GM. KOMARÓW OSADA, POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Obszar AZP 90-91, nr stanowiska na obszarze 4

Czwarty sezon badań o charakterze ratowniczym na dużym, wielokulturowym stanowisku, niszczonym przez orkę, wybieranie piasku oraz penetracje dokonywane przez eksploratorów. Potwierdzono obecność osady kultury łużyckiej oraz cmentarzyska birtualnego kultury wielbarskiej. Ponadto odkryto ślady osadnictwa z okresu neolitu. Prace wykopaliskowe objęły północną część stanowiska, w obrębie zniszczeń dokonanych wydobywaniem piasku w latach 90-tych XX wieku. Celem prac przeprowadzonych w 2008 roku było dokończenie badań z 2007 roku oraz sprawdzenie stopnia zniszczeń stanowiska na styku z wybierzyskiem nieczynnej żwirowni. Po zdjęciu warstwy humusowej i warstw zalegających do głębokości około 40 cm okazało się, że północna część założonego wykopu nr 12 jest w całości zniszczona przez wydobywanie piasku. Prace skoncentrowano w zachodniej i południowej części wykopu. W zachodniej części wykopu na głębokości około 60 cm odsłonięto zarysy kilku obiektów, z których część wstępnie zadokumentowano w 2007 roku. Obiekt nr 29 okazał się być grobem szkieletowym, który wstępnie należy datować na środkowy okres rzymski i wiązać go z najstarszą fazą użytkowania cmentarzyska przez ludność kultury wielbarskiej. W obiekcie natrafiono między innymi na dwa naczynia gliniane, zestaw paciorków szklanych oraz grzebień. W jamie grobowej zadokumentowano również pozostałości czaszki, co jest sytuacją wyjątkową w dotychczas przebadanych na cmentarzysku pochówkach szkieletowych.

Dokumentacja: Sylwester Sadowski, *Swaryczów stan. 1. Wstępne sprawozdanie z badań wykopaliskowych w 2008 roku*. Dokumentacja powykonawcza w opracowaniu. Badania finansowane były przez Instytut Archeologii UMCS w Lublinie.

ULÓW STAN. 3, GM. TOMASZÓW LUBELSKI, POW. TOMASZOWSKI

Obszar AZP 94-88, nr stanowiska na obszarze 10

Był to ósmy sezon badań ratowniczych cmentarzyska ciałopalnego, datowanego na późny okres wpływów rzymskich (faza starsza) i wczesny okres wędrówek ludów

(faza młodsza). Stanowisko usytuowane w terenie zalesionym, penetrowanym dość intensywnie przez poszukiwaczy militariów i eksploratorów. W 2008 roku badania prowadzono w obrębie pięciu wykopów o łącznej powierzchni 81 m². Ich celem było się przede wszystkim całkowite odsłonięcie obiektu nr 74 i 75, których zarysy uchwycono w roku ubiegłym oraz rozpoznanie zachodniej strefy stanowiska, stanowiącej jak się wydaje swego rodzaju „zaplecze gospodarczego dla cmentarzyska. Charakter odkrywanych tu obiektów, związanych z praktykami kultowymi i przygotowawczymi ceremonie pogrzebowe, potwierdza to założenie.

Największym i najciekawszym okazał się obiekt nr 74. W stropie miał wymiary około 4,20 x 2,20 m i posiadał wydłużony owalny zarys, z wyraźnie czytelnym „występem” w części zachodniej, a jego głębokość sięgała 1 m. Był on wypełniony licznymi przepalonymi kamieniami tworzącymi miejscowe skupiska, którym towarzyszył nieliczny i silnie rozdrobniony materiał ceramiczny datowany na późną fazę okresu rzymskiego. Funkcja tego obiektu jest jednak niejasna. Innym interesującym obiektem uznanym za pozostałości stosu pogrzebowego (paleniska) był obiekt nr 81, posiadający prostokątny zarys oraz obecność w wypełnisku bardzo dużej ilości przepalonych kamieni ułożonych wzdłuż jego krawędzi i sporą ilością węgla drzewnego. Ponadto odkryto w nim nieliczne, przepalone kości oraz pojedyncze fragmenty ceramiki datowane na późny okres rzymski/wczesny okres wędrówek ludów. W jego otoczeniu odkryto dolki posłupowe, tworzące wraz z omawianym obiektem jednolitą konstrukcję, co potwierdzałoby założenie, że mamy tu do czynienia z pozostałością stosu ciałopalnego wyłożonego kamieniami. Dotychczas na stanowisku odnotowano łącznie 99 grobów (95 z cmentarzyska gockiego – IV pocz. VI w. n.e. i 4 neolityczne groby kultury ceramiki sznurowej oraz 90 obiektów ziemny datowanych na neolit i okres rzymski (w tym konstrukcje stosów ciałopalnych) oraz 28 zaciemnień o nieokreślonym charakterze. Przebadana powierzchnia stanowiska wynosi prawie 26 arów.

Dokumentacja: Barbara Niezabitowska, *Sprawozdanie wstępne z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w Ulowie, na stanowisku nr 3 latem 2007 r.* Dokumentacja końcowa zostanie przekazana do archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu po zakończeniu opracowania. Badania archeologiczne finansowane były przez Instytut Archeologii UMCS w Lublinie.

ULÓW STAN. 6, GM. TOMASZÓW LUBELSKI, POW. TOMASZOWSKI

Obszar AZP 94-88, nr stanowiska na obszarze 13

Drugi sezon badań sondażowych mających na celu rozpoznanie struktury stanowiska zlokalizowanego w lesie pod Ułowem. Usytuowane jest ono w niewielkiej odległości od badanego cmentarzyska ciałopalnego i prawdopodobnie wchodzi w skład całego kompleksu osadniczego datowanego na okres rzymski. Przebadano powierzchnię 18,5 m². Podczas prac wykopaliskowych zakończono badanie obiektu nr 1, odsłoniętego w roku ubiegłym i odkryto 2 inne obiekty osadowe o słabo czytelnych zarysach, niszczonych przez korzenie drzew, w których nie odnaleziono materiału zabytkowego. Natomiast w wypełnisku obiektu nr 1, przypuszczalnie o charakterze mieszkalnym, pozyskano dość liczny materiał zabytkowy (fragmenty ceramiki lepionej ręcznie i toczonej na kole oraz nieokreślone przedmioty żelazne), który można wiązać najprawdopodobniej z późnym okresem rzymskim i okresem wędrówek ludów. Najciekawszym zabytkiem

odkrytym w obrębie obiektu jest fragment naczynia wykonanego na kole garncarskim z szerokim, kryzowato ukształtowanym wylewem, co bezsprzecznie wskazuje na wczesny okres wędrówek ludów i tak też cały obiekt należy datować. Dotychczas przebadano łącznie 35,5 m² stanowiska i odkryto na nim 3 obiekty archeologiczne.

Dokumentacja: Barbara Niezabitowska, *Sprawozdanie wstępne z badań realizowanych jesienią 2007 r. na stanowisku nr 6 w Ulowie*. Dokumentacja końcowa zostanie przekazana do archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu po zakończeniu jej opracowania. Badania finansowane były przez Instytut Archeologii UMCS w Lublinie.

ULÓW STAN 7, GM. TOMASZÓW LUBELSKI, POW. TOMASZOWSKI

Obszar AZP 94-88, nr stanowiska na obszarze 14

Drugi sezon badań stanowiska. Prace miały na celu weryfikację stanowiska zlokalizowanego w lesie pod Ułowem. Jego usytuowanie w pobliżu znanego już i rozpoznanego cmentarzyska ciałopalnego z okresu rzymskiego na stanowisku nr 3 w Ulowie, wraz z kilkoma innymi stanowiskami, tworzy cały kompleks osadniczy datowany na okres rzymski i wczesny okres wędrówek ludów. Podczas bieżących prac wykopaliskowych przebadano powierzchnię 90 m² i odkryto 31 ziemnych obiektów archeologicznych. Jednym z najciekawszych grobów okazał się obiekt nr 19, usytuowany w jednej linii wraz z kilkoma innymi obiektami tego typu. W stropie grobu odkryto duży kamień i towarzyszące mu pojedyncze fragmenty ceramiki. Natomiast w jego spągu odnaleziono 38 fragmentów ze złotych przedmiotów pochodzących m.in. z intencjonalnie pociętego Aureusa Herenni Etruscylly RIC 59a, niezidentyfikowanej cienkiej blaszki złotego drutu. Bardzo ciekawy był też obiekt nr 33, w którego obrębie natrafiono na bardzo dużą ilość przepalonych kości ludzkich oraz igłę z brązu, 2 sprzączki z brązu, fibulę z brązu, 13 żelaznych i brązowych okuć, 4 fragmenty grzebienia rogowego, 3 fragmentarycznie zachowane naczynia gliniane lepienie ręcznie, a także 1 naczynie miniaturowe toczone na kole. Pozyskany materiał pozwala datować obiekt na okres C₂ okresu rzymskiego. Natomiast obiekt nr 8 uznano za grób szkieletowy. Posiadał bowiem duże wymiary (1,90 x 1,00 m) i niemal prostokątny zarys. Niestety grób ten został częściowo wyrabowany i to najpewniej jeszcze w starożytności. W jego wypełnisku odkryto części 3 naczyń glinianych, które zrekonstruowano (czerniona waza toczona na kole oraz misa i garnek lepienie ręcznie), a także igłę z brązu, żelazny nit, zawieszkę ze skręconego drutu brązowego i gliniany prześlik. Pozyskany materiał pozwala datować grób na późny okres rzymski lub wczesną fazę okresu wędrówek ludów. Bardzo interesujący był też obiekt nr 31, uznany za czysty (pozbawiony resztek stosu) jamowy grób ciałopalny. W wypełnisku obiektu pojawiły się najpierw kamienie otoczone ciemniejszą strukturą glebową, być może pozostałościami organicznego worczka, którym zostały złożone do ziemi. Następnie odkryto brązową sprzączkę i skupisko ceramiki, pochodzącej co najmniej z 6 naczyń (w tym przepalony kubek z kanalikiem w uchu). Odnotowano także obecność dużej ilości przepalonych kości ludzkich i brązową igłę. Obiekt datowano wstępnie na fazę C2 okresu rzymskiego. Dotychczas przebadano 137 m² powierzchni stanowiska odkrywając łącznie 34 obiekty archeologiczne. Analiza wyników prac badawczych pozwala uznać stanowisko za cmentarzysko birtualne. Odkryty w grobach i warstwie kulturowej materiał zabytkowy umożliwia określenie jego chronologii na fazy C₁-C₂-D₁ okresu rzymskiego. Na stanowisku zaobserwowano brak wyraźnej war-

stwy intencjonalnie rozrzuconych zabytków, jak to miało miejsce na sąsiednim stanowisku 3 w Ulowie. Zastanawia także niewielka ilość zabytków szklanych.

Dokumentacja: Barbara Niezabitowska, *Sprawozdanie wstępne z badań realizowanych jesienią 2007 r. na stanowisku nr 7 w Ulowie*. Dokumentacja końcowa zostanie przekazana do archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu po zakończeniu jej opracowania. Badania finansowane były przez Instytut Archeologii UMCS w Lublinie.

WERBKOWICE STAN. 32, GM. WERBKOWICE, POW. HRUBIESZOWSKI

Obszar AZP 87-93, nr stanowiska na obszarze 135

Badania wykopaliskowe o charakterze wyprzedzającym przeprowadzono w obrębie wykopu liniowego o szerokości 4m i długości 100 m, wytyczonego pod inwestycję związaną z budową gazociągu, który przecinał obszar stanowiska. Łącznie przebadano powierzchnię 4 arów. Badania koncentrowały się w północnej części kilkuhektarowego stanowiska. W trakcie prac wykopaliskowych odkryto, zadokumentowano i przebadano 3 obiekty osadowe. Dwa z nich to niewielkie jamy osadowe, w których zaobserwowano jedynie drobne fragmenty ceramiki pradziejowej w wczesnośredniowiecznej oraz konglomeraty żużli żelaznych. Trzeci obiekt okazał się typową półziemianką wczesnośredniowieczną, datowaną na okres X w., z piecem grzewczo-kuchennym, do którego przylegała półka lessowa. W wypełnisku obiektu odnotowano dużą ilość fragmentów ceramiki i kości zwierzęcych. W obrębie wykopu stwierdzono częściowe zniszczenie warstwy kulturowej na odcinku stokowym, spowodowane głęboką orką i procesami erozji naturalnej oraz obecność nawarstwień spływowych w dolnych partiach stanowiska.

Dokumentacja: Teresa Mazurek, Wojciech Mazurek, *Sprawozdanie wstępne z archeologicznych badań wyprzedzających na stanowisku 32 w Werbkowicach, AZP 87-93/135, poprzedzających budowę gazociągu wysokiego ciśnienia z Werbkowic do Zamościa w roku 2008*. Sprawozdanie znajdują się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Dokumentacja końcowa w przygotowaniu. Badania zlecone i finansowane były przez inwestora – Karpacki Operator Systemu Dystrybucyjnego Sp. z o.o. w Tarnowie Oddział Zakład Gazowniczy w Sandomierzu.

WŁODAWA, POW. WŁODAWA, RYNEK MIEJSKI

Obszar AZP 71-90

Przedinwestycyjne badania archeologiczne prowadzono w związku z programem rewitalizacji Miasta Włodawa. Rozpoznano powierzchnię ok. 515 m². Odkryto 126 obiektów zabytkowych. 51 z nich stanowiły dołki posłupowe, 31 zaś relikty drewnianych kołków, nie związane z konstrukcjami drewnianymi, interpretowanymi jako relikty budynków. Na dziedzińcu Czworoboku zadokumentowano relikty zabudowy drewnianej w postaci pozostałości przynajmniej czterech piwnic lub zabudowań półziemiankowych, których ściany z desek uległy gwałtownemu spaleniowi oraz w niewielkim stopniu odsłonięte relikty dwóch nakładających się na siebie obiektów ziemnych. Natrafiono także na gruzowisko pieca zbudowanego z kafli nowożytnych (XVI-XVII w.). Pod podłogą z desek jednego z obiektów półziemiankowych odsłonięto intencjonalnie umieszczony tam pochówek dwóch psów, mogący pełnić funkcję ofiary zakładzinowej. Zadokumentowano nawierzchnię sieci drożnej rynku.

Najstarszą formę nawierzchni stanowił drobnokamienisty bruk, zadokumentowany w jednym z wykopów, datowany prawdopodobnie na XVII w.

Odsłonięto również brukowaną nawierzchnię, datowaną na początki XIX w. i z okresu międzywojennego. Ustalono lokalizację trzech studzien z drewnianą cembrowiną, funkcjonujących w XIX w. w obrębie rynku oraz studni z cembrowiną ceglana, funkcjonującej później, o nie ustalonej bliżej chronologii. Pozyskano ceramikę naczyniową o chronologii od XVI do XX w., nieliczne fragmenty naczyń z X w., fragmenty naczyń szklanych, kafli, zabytków metalowych, monety.

Dokumentacja: T. Mazurek, W. Mazurek, *Archeologiczne badania sondażowe poprzedzające prace rewitalizujące na rynku we Włodawie. Wstępne wyniki realizacji zadania*. Dokumentacja przekazana zostanie do archiwum WUOZ Delegatura w Chełmie w 2009 r. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Gminy Miejskiej Włodawa.

ZAMOŚĆ, POW. ZAMOJSKI GRODZKI

Zespół Starego Miasta Zamościa

Bastion I – element fortyfikacji Twierdzy Zamość

Badania archeologiczne prowadzono w celu rozpoznania usytuowania i przebiegu oraz konstrukcji murów wschodniej kazamaty Bastionu I. Prace te były podporządkowane potrzebom projektowym, związanym z realizacją programu rekonstrukcji umocnień fortyfikacyjnych Twierdzy Zamość. W trakcie badań odsłonięto i zadokumentowano sklepienie kazamaty, na którym zachowało się miejscami gładkie tynkowanie zaprawą wapienno-piaskową z dodatkiem czerwonego barwnika. Pacha sklepienia wypełniona była gruzem wapiennym z domieszką okruszków cegieł, spojonych zaprawą wapienną. Uchwycono także narys bocznych murów ścian konstrukcyjnych kazamaty, umożliwiające określenie jej przybliżonych wymiarów, wynoszących ok. 18,00 x 14,60 m. Po odsłonięciu współcześnie dobudowanego wejścia do wnętrza kazamaty możliwe było wykonanie jej inwentaryzacji architektonicznej. Pomieszczenie to jest generalnie puste, zaśmieczone jedynie niewielką ilością ziemi i współczesnych odpadów. Ponadto w trakcie prac odsłonięto liczne odcinki murów, których część jest bezpośrednio powiązana z konstrukcją kazamaty i galeria strzelniczą. Najbardziej charakterystyczne są reliktory fundamentów i przyziemia trawersu defensywnego, którego mury o szerokości 1,72 m wykonano z cegły, a naroża i gzyms przyziemia wykończono obrobionymi ciosami kamiennymi. Był to obiekt stanowiący dodatkowy element obronny bastionu, usytuowany w szyi bastionu i pełniący rolę małego nadszańca. Badania będą kontynuowane w celu zlokalizowania murów kurtyny, odsłonięcia lewego barku, orylonu i czoła bastionu.

Dokumentacja: Jacek Buszewicz, Mirosława Pomarańska, *Twierdza Zamość. Badania archeologiczne kazamaty wschodniej Bastionu I*. Wstępne sprawozdanie z badań przekazano do WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Dokumentacja powykonawcza w opracowaniu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Urząd Miasta w Zamościu.

Bastion III i przyległe do niego kurtyny – elementy fortyfikacji Twierdzy Zamość

Sondażowe badania archeologiczne prowadzono w celu rozpoznania przebiegu oraz konstrukcji murów Bastionu kurtyny II-III i kurtyny III-IV. Prace te były podporząd-

owane potrzebom projektowym, związanym z realizacją programu rekonstrukcji umocnień fortyfikacyjnych Twierdzy Zamość. W trakcie badań odsłonięto i z dokumentowano profil lewego czoła Bastionu oraz kierunek jego przebiegu. Ustalono ponadto, że jedynie dolna część czoła Bastionu była obmurowana, a pozostałą część aż do wywłaszczenia plateau tworzył nasyp ziemny. W wykopach na prawym czołe Bastionu odsłonięto natomiast skomplikowany układ reliktów architektonicznych z różnych faz rozwoju tego elementu fortyfikacji. Zapewne najstarszym elementem jest fragment muru kurtyny III-IV z elementami galerii strzelniczej oraz pochylna z końca XVII w., kiedy to bastion uzyskał regularny narys i cofnięte barki. Natrafiono także na nieco młodszy układ murów po kazamacie i poternie wybudowanej na początku XIX w. w prawym barku Bastionu, a także celę galerii strzelniczej oraz przejścia komunikacyjne pomiędzy opisanymi elementami fortyfikacji. W wykopie sondażowym na wysokości Pałacu Zamoyskich odsłonięto fragment murów kurtyny III-IV z całą celą galerii strzelniczej, a pod poziomem celi natrafiono na sklepienie i ściany boczne poterny wypadowej. Ponadto od strony zewnętrznej lica kurtyny odsłonięto otwór wejściowy do poterny, który zwieńczony był kamiennym portalem i posiadał kamienny próg. Kolejny wykop odsłonił przebieg murów kurtyny II-III, na odcinku Brama Szczepzaska – Bastion III.

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Zamość – Stare Miasto. Fortyfikacje. Bastion III, kurtyna II-III i III-IV. Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Urząd Miasta w Zamościu.

Kościół pw. św. Mikołaja – piwnice

Badania archeologiczne prowadzone przy kościele (dawna cerkiew z 1 poł. XVII w.) to fragment interdyscyplinarnych działań dotyczących tego obiektu. Równolegle bowiem wykonywano badania architektoniczne i ekspertyza stanu technicznego. W podziemiach kościoła dotychczas nie objętych żadnymi pracami badawczymi dokonano odgruzowania i oczyszczenia tych pomieszczeń oraz wykonano ich inwentaryzację architektoniczną. Piwnice w znacznej części wypełnione były nasypem złożonym z ziemi przemieszanej z gliną i gruzem ceglanym i kamiennym. W zasypisku odnajdywano fragmenty trumien oraz luźne kości ludzkie. W wykopach zlokalizowanych na dnie piwnic natrafiono jedynie na ich pierwotny poziom użytkowy, którym była ubita glina oraz niewielką ilość ruchomego materiału zabytkowego (fragment lichtarza, ułamki kafla, fragmenty naczyń glinianych oraz szklanych). Odsłonięto także poziom posadowienia ścian obwodowych i wewnętrznych świątyni, które wybudowano w calcowej glinie, w wykopie realizowanym od wewnętrznej strony narysu budynku. Przypuszczać należy, że piwnice służyły pierwotnie jako miejsce pochówków księży i zakonników. W wykopie realizowanym przy zewnętrznej ścianie prezbiterium odkryto kamienne fragmenty obiektu. Były to ławy fundamentowe wykonane z łamanego wapienia spójonego (a właściwie zalanego) twardą zaprawą piaskowo-wapienną.

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Zamość – Stare Miasto. Kościół pw. św. Mikołaja. Wyniki badań archeologicznych*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne finansowane były przez Urząd Miasta w Zamościu.

Luneta na przedpolu kurtyny VI-VII – element fortyfikacji

Twierdzy Zamość

Badania archeologiczne posiadały charakter sondażowy i prowadzono je w celu potwierdzenia pierwotnego usytuowania i ukształtowania ziemnej konstrukcji elementu obronnego, jakim była luneta (ziemna konstrukcja o charakterze szańca wysunięta na przedpole obronne twierdzy) oraz uzyskanie informacji o ewentualnym obmurowaniu jej czoła wałów i stoków fosy. Prace te były podporządkowane potrzebom projektowym, związanym z realizacją programu rekonstrukcji umocnień fortyfikacyjnych Twierdzy Zamość. W trakcie badań dokonano przekopu przez oba czoła ziemnego nasypu, stanowiącego reliktów konstrukcyjne lunety oraz w pozostałościach zasypanych już częściowo fos. Odsłonięto i zadokumentowano jedynie nawarstwienia glebowe z niewielką ilością gruzu wapiennego, co w żaden sposób nie potwierdza występowania obmurowań skarp lunety. Wydaje się zatem, że musiała to być jedynie czysto ziemna forma umocnień obronnych.

Dokumentacja: Jacek Buszewicz, Mirosława Pomarańska, *Twierdza Zamość. Badania archeologiczne lunety przed kurtyną 6-7*. Wstępne sprawozdanie z badań przekazano do WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Dokumentacja powykonawcza w opracowaniu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Urząd Miasta w Zamościu.

Rotunda – element fortyfikacji Twierdzy Zamość

Badania sondażowe prowadzono przy drodze prowadzącej po sztucznie usypanej grobli do działobitni, znacznie wysuniętej na przedpole południowego frontu obronnego miasta. Ich celem było rozpoznanie budowy pierwotnego przebiegu przejścia od murów obronnych miasta do Rotundy. Prace te były ściśle podporządkowane potrzebom projektowym, związanym z realizacją programu rekonstrukcji umocnień fortyfikacyjnych Twierdzy Zamość. W trakcie badań odsłonięto i zadokumentowano reliktów architektoniczne wschodniej i zachodniej części murów środkowego trawersu, stanowiącego obudowę tego przejścia. Mury wykonano w konstrukcji opus emplectum, z ceglany licami w wątku nieregularnym i wypełnieniem wnętrza gruzem ceglany, łamanym kamieniem wapiennym i fragmentami cegieł, spojonych zaprawą piaskowo-wapienną. Poniżej pierwotnego poziomu gruntu mur posiadał szereg nieregularnych odsadzek ceglanych, usytuowanych schodkowo. Ponadto końce murów są skosowane i ograniczone ciosami kamiennymi. Między zewnętrznymi murami trawersu zauważono fragmenty ceglanej posadzki, zniszczonej prawdopodobnie podczas robót budowlanych realizowanych w XX w.

Dokumentacja: Ryszard Pomarański, *Zamość – Fortyfikacje. Rotunda. Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Urząd Miasta w Zamościu.

ŻDANÓW STAN. 1, GM. ZAMOŚĆ, POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Obszar AZP 89-88, nr stanowiska na obszarze 67

Obecne prace badawcze miały na celu weryfikację wcześniejszych badań wykopaliskowych prowadzonych na stanowisku oraz dalsze rozpoznanie charakteru nawarstwień kulturowych oraz reliktów architektury murowanej, związanych z funkcjonowaniem

w tym miejscu dawnego dworu obronnego lub zamku rodziny Zamoyskich (miejsce urodzenia Jana Zamoyskiego – fundatora i założyciela miasta Zamościa), a następnie browaru. Założono tu 4 wykopy badawcze o łącznej powierzchni 250 m², lokalizując je w sposób pozwalający na jak największe rozpoznanie warstw kulturowych na kulminacji wzniesienia oraz ustalenie przebiegu reliktów murów fundamentowych znanego z opisów historycznych browaru Ordynacji Zamojskiej, zbudowanego tu w latach 1775-1791, jak również zarejestrowanie śladów starszej zabudowy. Zdokumentowano odsłonięte w wykopach fragmenty murów fundamentowych browaru wykonane z kamienia wapiennego i cegły, bruk dziedzińca browaru, starsze warstwy kulturowe z okresu XV-XVI w., a także obiekt pradziejowy w postaci zbiorowego grobu szkieletowego trzech osobników z epoki brązu, w którym pochowano kobietę i dwu mężczyzn w wieku 20-30 lat. W jamie grobowej jako wyposażenie pochówku kobiety, znajdowała się okularowata zapinka wykonana z brązowego drutu, co pozwala wiązać pochówki z kulturą lużycką i datować na przełom II i I tysiąclecia p.n.e. Na podstawie pozyskanego materiału zabytkowego oraz po analizie nawarstwień kulturowych, w których natrafiono na kilka monet oraz duże ilości ceramiki naczyniowej, stwierdzono intensywne użytkowanie tego wzniesienia usytuowanego w dolinie rzeki Topornicy w okresie XV i XVI w. Program badań obejmował także rozpoznanie struktur stanowiska za pomocą georadaru oraz przeprowadzenie weryfikacyjnych badań powierzchniowych na terenach przyległych do stanowiska (przebadano obszar ok. 3 km² odkrywając 2 nowe stanowiska i potwierdzając istnienie 8 innych stanowisk znanych z dawnych badań AZP realizowanych w 1991 r.

Dokumentacja: Andrzej Urbański, *Żdanów st. 1. Wstępne sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w 2008 r.* Dokumentacja końcowa zostanie przekazana do archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu po zakończeniu jej opracowania.

Badania finansowane ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu operacyjnego „Dziedzictwo Kulturowe” – Priorytet 4 – ochrona zabytków archeologicznych.

NADZORY ARCHEOLOGICZNE

BELŻYCE, GM. LOCO, POW. ZIEMSKI LUBELSKI

Dokumentacja: Ł. Rejniewicz, Dokumentacja z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi związanymi z budową kanalizacji, sieci energetycznej i telefonicznej wraz z budową dróg w obrębie ulic Spokojna, Polna i Przeskok w Belżycach, Lublin 2008. Dokumentacja została przekazana do archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Urzędu Miejskiego w Belżycach.

BIAŁA PODLASKA, GM. LOCO, POWIAT BIAŁSKI GRODZKI

ul. Jatkowa 5 i 6

Dokumentacja: Mieczysław Bienia, *Biała Podlaska – miasto historyczne: dokumentacja z nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w trakcie budowy budynku usługowo-mieszkalnego przy ul. Jatkowej 5 i 6, w dniu 13-15 marca 2008 r.*

Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej. Prace wykonano ze środków inwestora prywatnego.

ul. Jatkowa 7

Dokumentacja: Mieczysław Bienia, *Biała Podlaska – miasto historyczne: dokumentacja z nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w trakcie budowy budynku usługowo-mieszkalnego przy ul. Jatkowej 7, w dniu 17-19 marca 2008 r.*

Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej. Prace wykonano ze środków inwestora prywatnego.

ul. Warszawska – zespół zamkowy

Dokumentacja: Mieczysław Bienia, *Biała Podlaska – zespół zamkowy: dokumentacja z nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w trakcie budowy przyłącza kanalizacji sanitarnej, w dniu 12-28 listopada 2008 r.*

Dokumentacja zostanie przekazana archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej. Prace wykonano ze środków Gminy Miejskiej Biała Podlaska.

CHEŁM, M. CHEŁM, POW. CHEŁM (GRODZKI)

Pl. Gdański

Dokumentacja: U. Ruszkowska, T. Dzieńkowski, *Chełm, Plac Gdański. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych. Sezon 2008.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Urzędu Miasta Chełm.

ul. Lubelska

Dokumentacja: T. Dzieńkowski, *Chełm, ul. Lubelska. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych. Sezon 2008.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie inwestora prywatnego.

ul. Lubelska 2

Dokumentacja: W. Mazurek, *Archeologiczne nadzory prac ziemnych przy budowie kanalizacji telefonicznej w obrębie Zespołu Katedralnego Górki Chełmskiej w Chełmie.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie firmy TELEKTRIM S. A. w Chełmie.

ul. Lwowska

Dokumentacja: T. Dzieńkowski, *Chełm, ul. Lwowska. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie inwestora prywatnego.

ul. Młodowskiej 5

Dokumentacja: U. Ruszkowska, T. Dzieńkowski, *Chełm, ul. J. Młodowskiej 5. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w sezonie 2008.* Doku-

mentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie inwestora prywatnego.

ul. Popiełuszki

Dokumentacja: W. Mazurek, *Chełm, ul. ks. J. Popiełuszki. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych. Sezon 2008.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Przedsiębiorstwa Targowiska Miejskie Sp. z o.o. w Chełmie.

ul. Popiełuszki 15

Dokumentacja: W. Mazurek, *Archeologiczne nadzory prac ziemnych przy budowie przyłącza ciepłego do budynku przy ul. Popiełuszki 15 w Chełmie.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Miejskiego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej Sp. z o.o. w Chełmie.

ul. Sienkiewicza 10

Dokumentacja: W. Mazurek, *Archeologiczne nadzory prac ziemnych przy budowie przyłącza ciepłego do budynku przy ul. Sienkiewicza 10 w Chełmie.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Miejskiego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej w Chełmie.

CHYLIN, GM. WIERZBICA, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Dokumentacja: T. Dzieńkowski, *Chylin, gm. Wierzbica, pow. chełmski, woj. lubelskie. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych przeprowadzonych na terenie zabytkowego zespołu dworsko-parkowego.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Urzędu Gminy Wierzbica.

CYCÓW, GM. LOCO, POW. ŁĘCZNA

Dokumentacja: J. Józwiak, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z budową budynku mieszkalnego na działce nr 192/1 w miejscowości Cyców, Lublin 2009.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie P. Jerzego Brzozowca z Cycowa.

CZULCZYCE MAŁE, GM. SAWIN, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Dokumentacja: S. Gołub, *Czulczyce Małe, gm. Sawin, woj. lubelskie. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych. Sezon 2008. Dla TVP S.A. Oddział Lublin.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie.

DĄBROWICA, GM. JASTKÓW, POW. ZIEMSKI LUBELSKI

Dokumentacja: Barbara Niezabitowska – Wiśniewska, *Dokumentacja z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z budową budynku mieszkalnego wraz z przyłączami na działce nr 670/4 w Dąbrowicy, gm. Jastków, pow. lubelski.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie P. Anny Stasiak z Lublina.

DĘBLIN, GM. LOCO, POW. RYCKI**Działka nr 4061/14 na terenie Twierdzy Dęblin**

Dokumentacja: W. Mazurek, *Sprawozdanie z archeologicznych nadzorów prac ziemnych przy budowie linii teleinformatycznej w Dęblinie, na terenie cytadeli twierdzy z XIX w. Marzec 2007*, Lublin-Chełm 2007. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Lubelskiego Przedsiębiorstwa Robót Telekomunikacyjnych w Lublinie.

FIRLEJ, GM. LOCO, POW. LUBARTOWSKI

Dokumentacja: K. Fronczek, G. Mączka, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi na działce Rynek 28 w Firleju, woj. lubelskie*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Kazimierza Budzyńskiego z Lubartowa.

HORODŁO, GM. LOCO, POW. HRUBIESZOWSKI**ul. Piłsudskiego, działka ewid. nr 666/3.**

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Horodło, woj. lubelskie, ul. Piłsudskiego, działka nr ewid. 666/3. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania finansowane były przez inwestora prywatnego.

HOSTYNNYNE – WERBKOWICE, GM. WERBKOWICE, POW. HRUBIESZOWSKI

Dokumentacja: Teresa Mazurek, Wojciech Mazurek, *Sprawozdanie wstępne z archeologicznych nadzorów prac ziemnych przy budowie gazociągu wysokiego ciśnienia z Werbkowic do Zamościa, na odcinku Werbkowice do miejscowości Hostynne Kolonia w roku 2008*. Sprawozdanie znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Dokumentacja końcowa w przygotowaniu. Badania zlecone i finansowane były przez inwestora – Karpacki Operator Systemu Dystrybucyjnego Sp. z o.o. w Tarnowie Oddział Zakład Gazowniczy w Sandomierzu.

HRUBIESZÓW, GM. LOCO, POW. HRUBIESZOWSKI**Historyczny układ urbanistyczny Śródmieścia Hrubieszowa****ul. Dobrzańskiego-Hubala 7**

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Hrubieszów – Sąd Rejonowy. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Sąd Okręgowy w Zamościu.

ul. Górna 16

Dokumentacja: Ewa Prusacka-Kołcon, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych podczas wykonywania wykopów ziemnych przy budowie budynku mieszkalnego w Hrubieszowie, ul. Górna 16*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania finansowane były przez inwestora prywatnego.

ul. Jatkowa, Prosta i Ludna

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Hrubieszów. Wodociąg – ul. Jatkowa – Prosta – Ludna. Kanalizacja – ul. Jatkowa. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Urząd Miasta w Hrubieszowie.

ul. Kilińskiego, Partyzantów i Żeromskiego

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Hrubieszów – ul. Kilińskiego, Partyzantów, Żeromskiego. Wykopy kanalizacyjne. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Urząd Miasta w Hrubieszowie.

ul. Krucza, Partyzantów, Kilińskiego

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Hrubieszów – ul. Krucza, Partyzantów, Kilińskiego. Wykopy kanalizacji sanitarnej. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Urząd Miasta w Hrubieszowie.

ul. Krucza i Tęczowa

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Hrubieszów – ul. Krucza i Tęczowa. Wykopy budowlane – drogowe. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Miejski Zarząd Dróg w Hrubieszowie.

ul. Narutowicza, dz. nr 293

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Hrubieszów – śródmieście Hrubieszowa – ul. Narutowicza – działka nr 293. Wykop budowlany. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne finansowane były przez inwestora prywatnego

ul. Szeroka

Dokumentacja: Józef Niedźwiedź, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych podczas wykopów ziemnych przy budowie budynku mieszkalno-usługowego w Hrubieszowie przy ul. Szerokiej, dz. nr 278/4.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez inwestora prywatnego.

ul. 3-go Maja

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Hrubieszów, śródmieście historyczne. Wykopy instalacyjne c.o. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Zakład Energetyki Ciepłej w Hrubieszowie.

HUBALE, GM. ZAMOŚĆ, POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

obrzeże stanowiska archeologicznego nr 1, obszar AZP 89-87/8

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Hubale – gm. Zamość. Obszar AZP nr 89-87. Stanowisko nr 1/8. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przy budowie budynku miesz-*

kalnego. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane przez inwestora prywatnego.

**JAKUBOWICE KONIŃSKIE KOLONIA, GM. NIEMCE
POW. ZIEMSKI LUBELSKI**

Dokumentacja: A. Hunicz, *Jakubowice Konińskie Kolonia, gm. Niemce, woj. lubelskie. Nadzory archeologiczne nad wykopami związanymi z budową budynku mieszkalnego jednorodzinnego na działce 252/25*, Lublin 2007. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Beaty i Piotra Lamczyków z Lublina.

Dokumentacja: Z. Wichrowski, *Dokumentacja z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z budową budynku mieszkalnego na działce nr 370/1*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Marty i Sławomira Wójtowiczów z Lublina.

**JANÓW PODLASKI, GM. LOCO, POWIAT BIAŁSKI ZIEMSKI
ul. Narutowicza, Sienkiewicz, Skajskiego, Dolna**

Data: 12 listopada – 28 listopada 2008

Kierownik nadzoru: mgr Mieczysław Bienia

Dokumentacja: Mieczysław Bienia, *Janów Podlaski – miasto historyczne: dokumentacja z nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w trakcie budowy kanalizacji w obrębie ulicy Narutowicza oraz przebudowy ulic: Narutowicza, Sienkiewicza, Dolnej, Skajskiego, w okresie kwiecień-sierpień 2008 r.* Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej. Prace wykonano ze środków Gminy Janów Podlaski.

KAJETANÓWKA, GM. MILEJÓW, POW. ŁĘCZYŃSKI

Dokumentacja: K. Padło, *Dokumentacja z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z budową budynku mieszkalnego jednorodzinnego na działce nr 105 w Kajetanówce, gm. Milejów*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Bogdana Walковского z Kajetanówki.

**KORCZMIN, GM. ULHÓWEK, POW. TOMASZOWSKI
cmentarz przy cerkwi gr.-kat. pw. Objawienia Pańskiego**

Dokumentacja: Jerzy Kuśnierz, *Sprawozdanie wstępne z nadzoru archeologicznego przy budowie „Transgranicznego Centrum Dialogu”*. Pełna dokumentacja powykonawcza zostanie przekazana do archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu po zakończeniu opracowania. Badania archeologiczne zlecone i finansowane przez inwestora: Parafia Greckokatolicka pw. NMP w Lublinie.

**KRASNYSTAW, M. KRASNYSTAW, POW. KRASNOSTAWSKI
ul. Piłsudskiego 5**

Dokumentacja: T. Dzieńkowski, *Krasnystaw, woj. lubelskie, ul. J. Piłsudskiego 5. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych*. Dokumentacja znajduje się w archiwum

WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Polskich Pracowni Konserwacji Zabytków S.A. Oddział w Lublinie.

ul. Poniatowskiego 5

Dokumentacja: E. Sobczuk, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego w Krasnymstawie, przy ul. Poniatowskiego 5, stan. 102*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie inwestora prywatnego.

KRAŚNIK, GM. LOCO, POW. KRAŚNICKI

ul. Kościuszki 6, dz. 154

Dokumentacja: Z. Wichrowski, *Dokumentacja z nadzoru archeologicznego wykopu przyłącza gazowego*, Kraśnik 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzór przeprowadzono na zlecenie P.P. Jacka i Doroty Sołtys z Kraśnika.

KRĘŻNICA JARA, GM. NIEDRZWICA DUŻA, POW. ZIEMSKI LUBELSKI

Dokumentacja: A. Hunicz, *Nadzory archeologiczne nad wykopami związanymi z budową budynku mieszkalnego jednorodzinnego na działce 920/3*, Lublin 2007. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Marii i Bohdana Rożnowskich z Lublina.

Dokumentacja: T. Wiśniewski, *Dokumentacja z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego w Krężnicy Jarej, gmina Niedzwica Duża nad pracami ziemnymi związanymi z inwestycją budowy budynku mieszkalnego na działce nr ewid. 414/1, w bezpośrednim sąsiedztwie strefy osadnictwa wczesnośredniowiecznego, przeprowadzonego 30.04.2008 r.*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania wykonano na zlecenie inwestora prywatnego.

Dokumentacja: T. Wiśniewski, *Dokumentacja z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego w Krężnicy Jarej, gmina Niedzwica Duża nad pracami ziemnymi związanymi z inwestycją budowy budynku mieszkalnego na działce nr ewid. 414/2, w bezpośrednim sąsiedztwie strefy osadnictwa wczesnośredniowiecznego, przeprowadzonego 30.04.2008 r.*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Badania wykonano na zlecenie inwestora prywatnego.

LUBARTÓW, GM. LOCO, POW. LUBARTOWSKI

ul. Kościuszki

Dokumentacja: G. Mączka, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi związanymi z remontem ogrodzenia przy ul. Kościuszki w Lubartowie*, Lublin 2008. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory wykonano na zlecenie Urzędu Miasta w Lubartowie.

ul. Parkowa 8, zespół pałacowy

Dokumentacja: S. Gołub, T. Dzieńkowski, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych – sezon 2007*, Chełm 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Telewizji Polskiej S.A. Oddział w Lublinie.

LUBLIN, GM. LOCO, POW. GRODZKI LUBELSKI

ul. Abramowicka 2, zespół pałacowo-parkowy

Dokumentacja: K. Padło, *Dokumentacja z nadzoru archeologicznego przy pracach ziemnych związanych z budową kanalizacji sanitarnej z przyłączami na terenie działki nr 1/24 przy ul. Abramowickiej 2 w Lublinie*, Lublin 2008. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Szpitala Neuropsychiatrycznego im. Prof. Mieczysława Kaczyńskiego w Lublinie.

ul. Chmielna, Konopnickiej, Kruczej, Orlej

Dokumentacja: R. Niedźwiadek, A. Żuk, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych nad wymianą sieci ciepłowniczej w ulicach: Chmielnej, Konopnickiej, Kruczej i Orlej w Lublinie*, Tom I, II, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Przedsiębiorstwa „EDBAR” w Lublinie.

ul. Głuska 145, kościół pw. św. Jakuba Apostoła

Dokumentacja: D. Bednarski, R. Niedźwiadek, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi przy budowie kanalizacji deszczowej przy kościele pw. św. Jakuba Apostoła w Lublinie*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono w październiku 2007 r. na zlecenie Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. św. Jakuba Apostoła w Lublinie.

ul. Narutowicza

Dokumentacja: J. Tkaczyk, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych na ul. Narutowicza na odcinku pomiędzy ul. Lipową a ul. Okopową w Lublinie*, T. I-II, Lublin 2008. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Przedsiębiorstwa Usługowo-Handlowego „EDBAR” z Lublina.

ul. Olejna 10, kamienica

Dokumentacja: A. Hunicz, *Lublin, kamienica przy Olejnej 10. Nadzór archeologiczny nad wykopem związanym z budową przyłącza gazowego*, Lublin 2008. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie firmy MTM Nowum, Sp. z o.o. z Lublina.

ul. Trześciowska i Paprociowa

Dokumentacja: J. Jóźwiak, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z rozbudową linii elektroenergetycznej w ulicach Trześciowskiej i Paprociowej w Lublinie*, Lublin 2008. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Przedsiębiorstwa Usług Elektrotechnicznych i Handlowych „Elto” Sp. z o.o. z Lublina.

MIĘDZYRZEC PODLASKI, GM. LOCO, POWIAT BIALSKI ZIEMSKI

ul. Jatkowa, Kościelna, Warszawska

Kierownik nadzoru: mgr Agnieszka Martynik-Drobysz

Dokumentacja: Agnieszka Martynik-Drobysz, *Sprawozdanie archeologicznych z badań archeologicznych prowadzonych przy budowie sieci ciepłowniczej w ulicy Jatkowej, Warszawskiej i Kościelnej w Międzyrzeczu Podlaskim*.

Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej. Prace wykonano ze środków inwestora prywatnego.

ul. Nassuta

Kierownik nadzoru: mgr Agnieszka Martynik-Drobysz

Dokumentacja: Agnieszka Martynik-Drobysz, *Sprawozdanie archeologicznych z badań archeologicznych prowadzonych przy budowie przyłącza kanalizacji sanitarnej do budynku przy ulicy Nassuta w Międzyrzeczu Podlaskim*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej. Prace wykonano ze środków inwestora prywatnego.

MONIATYCZE, KUŁAKOWICE, UBRODOWICE, GM. HRUBIESZÓW, POW. HRUBIESZOWSKI

Dokumentacja: Ewa Prusacka-Kolcon, *Nadzór nad budową sieci wodociągowej z przyłączami w miejscowościach: Kolonia Moniatycze, Kujakowice I i II oraz Ubrodowice, gm. Hrubieszów*. Dokumentacja powykonawcza po zakończeniu opracowania zostanie przekazana do archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania zlecone i finansowane Urząd Gminy w Hrubieszowie.

NAŁĘCZÓW, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Dokumentacja: M. Matyaszewski, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z realizacją przebudowy budynku mieszkalnego na działce nr 93 przy u. Kolejowej 17 w Nałęczowie*, Lublin 2007. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Eryka Denko z Nałęczowa.

NIEDRZWICA DUŻA, GM. LOCO, POW. ZIEMSKI LUBELSKI

Dokumentacja: A. Hunicz, *Niedrzwica Duża, gm. Niedrzwica Duża, woj. lubelskie, działki 1542/1, 1542/3. Nadzory archeologiczne nad wykopami związanymi z budową sieci gazowej*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory wykonano na zlecenie P. Agnieszki Zdybickiej-Barabas i P. Zbigniewa Barabasa z Lublina.

NIEDRZWICA KOŚCIELNA KOLONIA, GM. LOCO, POW. ZIEMSKI LUBELSKI

Dokumentacja: A. Hunicz, *Niedrzwica Kościelna Kolonia, gm. Niedrzwica Duża, woj. lubelskie. Nadzory archeologiczne nad wykopami związanymi z budową budynku mieszkalnego jednorodzinnego na działce 200/5*, Lublin 2007. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie P. Agnieszki Masierak z Niedrzwicy Kościelnej.

PIASKI, GM. LOCO, POW. ŚWIDNICKI

Dokumentacja: Ł. Rejnowicz, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi związanymi z realizacją inwestycji pt: Przebudowa drogi krajowej nr 17 na odcinku od km 114+203 do km 114+780 wraz ze skrzyżowaniem dróg*

krajowych nr 17 i nr 12 w m. Piaski”, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie GDDKiA Lublin.

PŁOUSZOWICE, GM. JASTKÓW, POW. ZIEMSKI LUBELSKI

Dokumentacja: J. Józwiak, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z budową budynku mieszkalnego wraz z przyłączami na działce nr ewid. 209/5 położonej w miejscowości Płuszowice, gm. Jastków*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie P.P. Małgorzaty i Mirosława Dudzińskich z Lublina.

PUŁAWY, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Biblioteka Miejska (Domek Grecki)

Dokumentacja: D. Włodarczyk: *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z remontem i zmianą zagospodarowania terenu przy Bibliotece Miejskiej (d. Domek Grecki) w Puławach*, Lublin 2007. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Zakładu Gospodarki Mieszkaniowej Sp. z o.o. z Puław.

SIELEC, GM. LEŚNIEWICE, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Dokumentacja: S. Gołub, *Sielec, gm. Leśniewice, woj. lubelskie. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych. Sezon 2008. Dla TVP S.A. Oddział Lublin*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie.

SIEMIEN, GM. LOCO – ŻMINNE, GM. PARCZEW, POWIAT PARCZEWSKI

Kierownik nadzoru: mgr Wojciech Mazurek

Dokumentacja: Wojciech Mazurek, *dokumentacja w przygotowaniu*.

Dokumentacja zostanie przekazana do archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej po zakończeniu całości inwestycji. Prace wykonano ze środków inwestora prywatnego.

SOBIANOWICE, GM WÓŁKA, POW. ZIEMSKI LUBELSKI

Dokumentacja: G. Mączka, A. Soszyńska, *Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi przy budowie budynków mieszkalnych na działkach nr 102/4 i 102/5 w Sobianowicach, woj. lubelskie*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie P. Dariusza Działy oraz P.P. Darii i Roberta Pałków.

SRZESZKOWICE DUŻE, GM. NIEDRZWICA DUŻA POW. ZIEMSKI LUBELSKI

Dokumentacja: J. Józwiak, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z budową budynku mieszkalnego na działce nr ew. 183/10 w Strzeszkowicach Dużych, gmina Niedrzwica Duża*, Lublin 2009. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono na zlecenie Dariusza Sikory z Kraśnika.

Dokumentacja: Z. Wichrowski, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych wykopów związanych z budową linii elektrycznej kablowej z przyłączami*, Kraśnik 2007. Nadzory przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Zakładu Robót Elektrycznych – Tadeusz Jaszczewski z Lublina.

SZCZEBRZESZYN, GM. LOCO, POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Historyczny układ urbanistyczny miasta

ul. Cmentarna – pas drogowy

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Szczebrzeszyn – śródmieście historyczne. ul. Cmentarna, Zamkowa, Cicha, Stara Rozłowska. Wyniki nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Urząd Miejski w Szczebrzeszynie.

ul. Jana III Sobieskiego

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Szczebrzeszyn – ul. Jana III Sobieskiego. Działka nr ewid. 592. Budowa budynku mieszkalnego. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez inwestora prywatnego.

ul. Wyzwolenia

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Szczebrzeszyn – ul. Wyzwolenia 18. Działka nr ewid. 608. Budowa budynku mieszkalnego. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez inwestora prywatnego.

Wzgórze Zamkowe

Dokumentacja: Józef Niedźwiedź, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych podczas wykopów ziemnych przy budowie ogrodzenia na „wzgórzu zamkowym” w Szczebrzeszynie*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania finansowane były przez inwestora prywatnego.

TOMASZÓW LUBELSKI, GM. LOCO, POW. TOMASZÓW

Historyczny układ urbanistyczny

ul. Andersa 2

Dokumentacja: Jolanta Bagińska, *Nadzór archeologiczny przy budowie budynku handlowo – usługowego przy ul. Andersa 2 w Tomaszowie Lubelskim*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez PSS SPOŁEM w Tomaszowie Lubelskim.

ul. Starozamojska

Dokumentacja: Jolanta Bagińska, *Nadzór archeologiczny przy budowie przyłączy kanalizacyjnych do budynków prywatnych przy ul. Starozamojskiej w Tomaszowie Lubelskim*. Dokumentacja powykonawcza znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez inwestorów prywatnych.

ul. Staszica 13

Dokumentacja: Jolanta Bagińska, *Nadzór archeologiczny przy budowie przyłącza kanalizacyjnego do budynku nr 13 w ulicy Staszica w Tomaszowie Lubelskim*. Dokumentacja powykonawcza znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne finansowane były przez inwestora prywatnego.

ul. Stawisko

Dokumentacja: Jolanta Bagińska, *Nadzór archeologiczny przy budowie przyłącza kanalizacyjnego do budynku magazynowego przy ul. Stawisko 6 w Tomaszowie Lubelskim*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez PSS SPOŁEM w Tomaszowie Lubelskim.

ul. Traugutta 1

Dokumentacja: Jolanta Bagińska, *Nadzór archeologiczny przy rozbudowie budynku handlowego przy ul. Traugutta 1 w Tomaszowie Lubelskim*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez PUH MOTOZBYT Sp. z o.o. w Tomaszowie Lubelskim.

WERBKOWICE, GM. LOCO, POW. HRUBIESZOWSKI

Obrzeże stanowiska archeologicznego nr 32, obszar AZP nr 87-93/135

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Werbkowie, pow. Hrubieszów. Stanowisko nr 32/135. Wykop wodociągowy. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Urząd Gminy Werbkowice.

WIERZBICA, GM. RUDNIK, POW. KRASNOSTAWSKI

Dokumentacja: E. Sobczuk, *Dokumentacja z nadzoru archeologicznego przy budynku dawnego dworu w zespole dworsko-parkowym w Wierzbicy, gm. Rudnik, stan. 5*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Urzędu Gminy Rudnik.

WŁODAWA, POW. WŁODAWA

ul. Klasztorna

Dokumentacja: T. Mazurek, W. Mazurek, *Archeologiczne nadzory prac ziemnych przy przebudowie sieci energetycznej wzdłuż ulicy Klasztornej we Włodawie*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Zakładu Instalatorstwa Elektrycznego „ELSTA” w Chełmie.

ul. 11 Listopada

Dokumentacja: T. Dzieńkowski, *Włodawa, ul. 11 Listopada. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych. Sezon 2008*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Fundacji „Pamiętamy” z siedzibą w Warszawie.

ul. Witosza

Dokumentacja: K. Telepko, *Nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi przy budowie przyłącza wodociągowego i kanalizacji sanitarnej przy ul. Jurydyka 3 we Włodawie*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie w 2008 r. Badania archeologiczne wykonano na zlecenie Miejskiego Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej Sp. z o.o. we Włodawie.

ZAMOŚĆ, POW. ZAMOJSKI GRODZKI

Zespół Starego Miasta Zamościa

ul. Bazylikańska – pas drogowy

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Zamość – Stare Miasto, ul. Bazylińska 11. Wykop instalacyjny. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne finansowane były przez PIT „OPTRONIK” Sp. z o.o. w Lublinie.

ul. Okopowa – słoniczoło Bastionu I – fortyfikacje twierdzy Zamość

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Zamość – Stare Miasto. Słoniczoło Bastionu I. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne finansowane były przez Urząd Miasta w Zamościu.

ul. Zamenhoffa – pas drogowy

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Zamość – Stare Miasto, ul. Zamenhoffa. Remont nawierzchni. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne finansowane były przez Urząd Miasta w Zamościu.

ul. Żeromskiego – pas drogowy

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Zamość – Stare Miasto. Remont nawierzchni ul. Żeromskiego. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne finansowane były przez Urząd Miasta w Zamościu.

ul. Żeromskiego 24 – Blok XVIII – tzw. „Morandówka”

Dokumentacja: Artur Witkowski, *Zamość – Stare Miasto. Staszica 25 – Żeromskiego 24. Dziedziniec wewnętrzny. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego*. Dokumentacja w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne finansowane były przez inwestora prywatnego.

ZAWIEPRZYCE, GM. SPICZYN, POW. ŁĘCZYŃSKI

Dokumentacja: S. Gołub, T. Dzieńkowski, *Zawieprzyce, gm. Spiczyn, woj. lubelskie. Zespół pałacowo-parkowy. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych sezon 2007 dla Telewizji Polskiej S.A. Oddział w Lublinie, Chełm 2009*. Dokumentacja znajduje się w archiwum WUOZ w Lublinie. Nadzory przeprowadzono w 2007 r. na zlecenie Telewizji Polskiej S.A. Oddział w Lublinie.

ZIELONE, GM. KRASNOBRÓD, POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Mogiła żołnierzy polskich z 1939 r.

Dokumentacja: Stanisław Gołub, *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych przy poszukiwaniu zbiorowej mogiły żołnierzy polskich poległych we wrześniu 1939 r. Zielone, gm. Krasnobród, woj. lubelskie*. Dokumentacja w archiwum WUOZ Lublin Delegatura w Zamościu. Badania archeologiczne zlecone i finansowane były przez Telewizję Polską Oddział Lublin.

A REPORT ON ACTIVITY IN TERMS OF PROTECTION OF ARCHAEOLOGICAL HISTORIC BUILDINGS ON THE AREA OF LUBELSKIE PROVINCE IN 2008

In 2008 on the area of lubelskie province there were 201 different archaeological researches and searches carried out covered by authorizations of LWKZ (Lubelski Provincial Heritage Conservator) in Lublin. There were 17 authorizations for archaeological works issued for the area of Delegacy in Biała Podlaska, 46 for the area of Delegacy in Chełm, 32 for the area of Delegacy in Zamość while in WUOZ (Provincial Office for Heritage Protection) in Lublin, there were 106 authorizations for archaeological works issued. The main stress was placed on completion of archaeological survey carried out within the Archeologiczne Zdjęcie Polski (Archaeological Photograph of Poland) (1st stage) on the area of lubelskie province. AZP surface examinations of 5 areas, 2 full areas (65-89 and 67-79) and 3 areas intended for partial survey within the borders of lubelskie province (61-78, 61-79, 61-80) were carried out. This way archaeological survey for the municipalities of district of Łuków: Łuków, Trzebieiszów, Adamów, Wojcieszków, Serokomla and district of Biała Podlaska: Tucznia and Wisznice was carried out. As a result of the survey 42 archaeological posts were discovered and filed. Thanks to the financing from the resources of the Ministry of Culture and National Heritage it was also possible to carry out verification of AZP areas surveyed previously. The areas located in the region of Bug river in Terespol and Kodeń municipalities and in Terespol city in district of Biała Podlaska as well as in the valley of Sieniocha river in the districts of Zamość and Tomaszów were selected for the task. The verified nadbużańskie areas (the Bug river valley areas) (57-89, 59-91, 60-91, 61-91, 63-91) were the border regions with the area of Belarus. As a result of subsequent survey of the areas, 288 of archaeological posts not known until that time were filed. Verification of the areas located in the valley of Sieniocha river and at its estuary to Huczwa river (90-90, 90-91, 90-92, 89-92) led to discovery of 437 new posts.

New discoveries were also made in terms of research programmes concerning fortified settlements in Sąsiadka and Zawalów, kurgan cemetery in Wojciechowo and experimental pre-investment campaigns connected with roads construction. The file of archaeological posts increased also as a result of realization of LWKZ authorizations for searching for militaries and historical posts.. The balance of archaeological posts in lubelskie province after 2008 season is 40 186.

Archaeological excavations were carried out on 44 posts, both in terms of pre-investment works as well as emergency works and those related to scientific research programmes. Special attention shall be paid to research of old city teams in Lublin, Chełm, Zamość and Włodawa as well as wide-plane examinations of necropolis on Sławinko in Lublin and fortified settlement in Busówno, Wierzbiica municipality. Another the most numerous category were archaeological works undertaken in connection with different types of construction investments carried out in the zones of conservatory interest. The works were carried out mostly in the form of archaeolo-

gical supervision on ground works. There were 120 archaeological supervisions carried out on the basis of conservatory indications of urban systems protection of historical towns and cities or those which resulted from arrangements made in the local area development plans of the municipalities. The works were done within the area of historical urban systems of the following towns and cities: Biała Podlaska, Chełm, Hrubieszów, Lublin, Kazimierz Dolny, Krasnystaw, Kraśnik, Lubartów, Szczepieszyń, Tomaszów Lubelski, Włodawa and Zamość. During the examinations historical cultural overlaying, useful levels, architectonic relicts of old brick development connected mostly with medieval and modern period were documented. In 2008 from the resources of IWKZ in Lublin, geodetic measurements with installation of fixed measuring points for 5 archaeological posts were made: kurgan cemeteries in: Zembrzyce and Perespie; fortified settlements: in Trójnia and Leszczyna as well as the supplement of the plan of castle in Szczepieszyń. Carrying out the procedure of entering the fortified settlement in Garbowo in lubelski district into the register of lubelskie province historical remains was an essential undertaking. When summing up the yearly activity in terms of archaeological monuments protection in lubelskie province one shall show for the omni-directivity of conservatory works which included co-ordination of all field research and measuring works as well as administration activities. The activities includes management of archaeological remains resources – stating the zones of conservatory protection in the local area development plans for the given towns and municipalities as well as those connected with their functioning – stating the detailed conditions for the investment realization.

Below, one can find a listing of AZP verification examinations together with a description, a listing of pre-investment surface and survey examinations connected with the planned road investments. Then, as every year the posts examined by means of excavations are presented. Further on, one can find the places covered by archaeological supervision on ground works. The researches in different forms started in 2008 and not finished in the area or under elaboration shall be presented in the subsequent volume of Conservatory News.

fot. 1. Biała Podlaska, zespół poreformacki. Fundament ceglano-kamiennym konstrukcji przy kościele, fot. M. Bienia 2008.

fot. 2. Czemierniki, gm. Radzyń Podlaski. Zespół rezydencjonalno-obronny. Relikt fundamentu baszty alkierzowej, fot. C. Hadamik 2008.

fot. 3. Czemierniki, gm. Radzyń Podlaski. Zespół rezydencjonalno-obronny. Odsłonięta dolna partia muru kurtynowego wraz z przyporą, fot. C. Hadamik 2008.

fot. 4. Czulczyce, gm. Sawin, stan 2. Naczynie kultury pomorskiej z obiektu 107 po rekonstrukcji, fot. Stanisław Gołub.

fot. 6. Chełm, ul. Młodowskiej 12A. Relikty budynku z k. XVII w., fot. Tomasz Dzieńkowski.

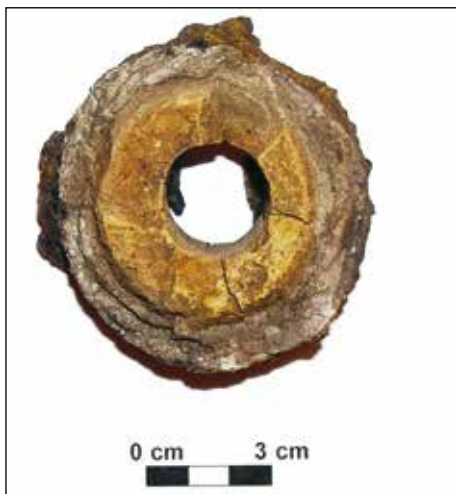
fot. 5. Czulczyce, gm. Sawin, stan 2. Wykop 15, 17. Naczynie z grobu KPM, fot. Stanisław Gołub.

fot. 7. Chełm, ul. Młodowskiej 12A. Relikty konstrukcji parkanu z XIII w., fot. Tomasz Dzieńkowski.

fot. 8. Chełm, Plac Gdański. Grób z XVI w., fot. Stanisław Gołub.

fot. 9. Busówno, gm. Wierzbica. Dysza wczesnośredniowieczna, fot. Tomasz Dzieńkowski.

fot. 10. Busówno, gm. Wierzbica. Zdjęcie lotnicze grodziska, fot. Krystian Treła.

fot. 11. Busówno, gm. Wierzbica. Pracownia hutniczo-kowalska, fot. Tomasz Dzieńkowski.

fot. 12. Busówno, gm. Wierzbica. Wał wewnętrzny i konstrukcje z IX-XI w., fot. Tomasz Dzieńkowski.

fot. 13. Włodawa, Rynek. Wykop między Czworobokiem i pierzeją zachodnią rynku. Widoczna okrągła cembrowina studni z cegły, fot. Wojciech Mazurek.

fot. 14. Włodawa, Rynek. Dziedziniec Czworoboku. Relikt piwnicy ze ścianami i podłogą z desek w całości spalonymi, fot. Wojciech Mazurek.

fot. 15. Włodawa, Rynek. Dziedziniec Czworoboku. Pochówek 2 psów pod podłogą półziemianki – ofiara zakładzinowa z okresu nowożytnego?, fot. Wojciech Mazurek.

Fot. 16. Lublin-Sławinek, gm. loco. Widok ogólny wykopu badawczego w początkowej fazie prac wykopaliskowych, fot. M. Polańska.

Fot. 17. Lublin-Sławinek, gm. loco. Krzemienianka siekierka kultury pucharów lejkowatych – depozyt odkryty w dole posłupowym, fot. P. Maciuk.

Fot. 18. Lublin-Sławinek, gm. loco. Jeden z obiektów gospodarczych kultury pucharów lejkowatych w trakcie eksploracji, fot. M. Polańska.

Fot. 19. Lublin-Sławinek, gm. loco. Pochówek wczesnośredniowieczny uszkodzony przez orkę, fot. M. Polańska.

Fot. 20. Lublin-Sławinek, gm. loco. Naczynie zdeponowane w grobie, wczesne średniowiecze, fot. P. Maciuk.

Fot. 21. Lublin-Sławinek, gm. loco. Monety Zygmunta III Wazy (1587-1632), fot. P. Maciuk.

Fot. 22. Lublin, ul. Jeziucka 18, Teatra Stary – Ogólny widok na odsłonięte późnośredniowieczne budynki, fot. A. Stachyra

fot. 23. Lublin, ul. Jeziucka 18, Teatra Stary – Widok na budynek 5 na poziomie odkrycia, fot. R. Niedzwiedek

fot. 24. Lublin, ul. Jeziucka 18, Teatra Stary – Zbliżenie na konstrukcję drewnianą północno-wschodniego narożnika budynku 2, fot. R. Niedziadek

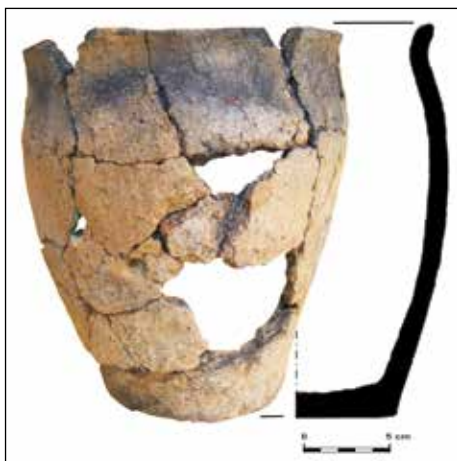
fot. 25. Lublin, ul. Jeziucka 18, Teatra Stary – Wybrane późnośredniowieczne zabytki ceramiczne pozyskane w trakcie badań, fot. R. Niedziadek

fot. 26. Lublin, ul. Staszica 16 – Widok ogólny na wykop objęty nadzorem archeologicznym, fot. R. Niedziadek

fot. 27. Lublin, ul. Staszica 16 – Profil półziemianki, fot. R. Niedziadek

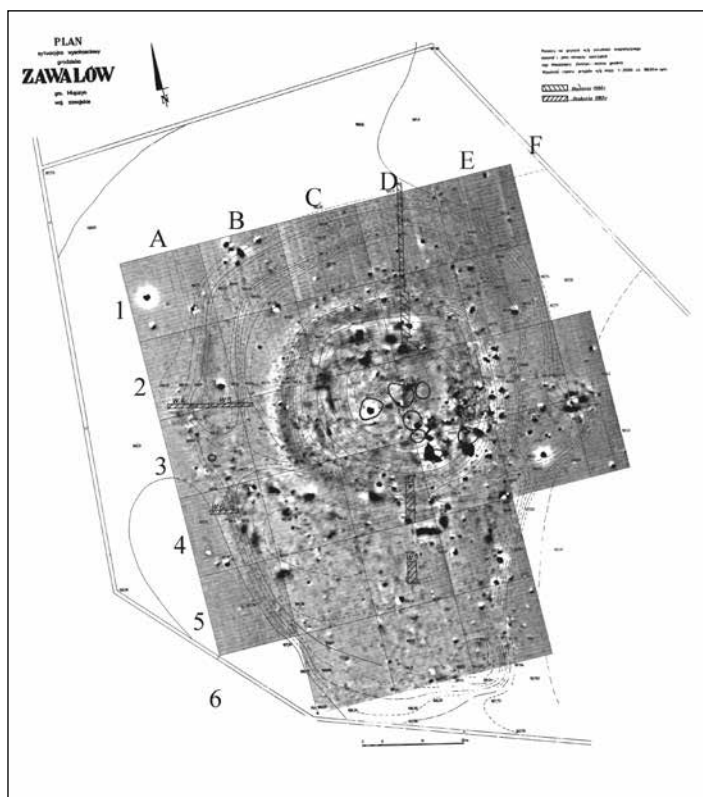
fot. 28. Lublin, ul. Staszica 16 – Wczesnosłowińskie naczynie typu praskiego wydobyte z warstw użytkowych półziemianki, fot. R. Niedziadek

fot. 29. Lublin, ul. Staszica 16 – Relikt pieca z XVII wieku. Widok na fragment komory paleniskowej, fot. R. Niedziadek

fot. 30. Sasiadka gm. Sulów. grodzisko i zarysy obiektów na podgrodziu, fot. K. Treła 2008 r.

fot. 31. Zawalów gm. Miączyn. grodzisko. Mapa magnetyczna nałożona na plan sytuacyjno-wysokościowy obiektu. (J. Ordutowski 2008 r.

fot. 32. Zamość – fortyfikacje. Fragment galerii strzelniczej i sklepienie poterny w kurtynie III-IV, fot. A. Witkowski

fot. 33. Zamość – fortyfikacje. Rotunda – zachodnia część środkowego trawersu, fot. A. Witkowski

fot. 34. Zamość – fortyfikacje. Sklepienie poterny w kurtynie III-IV, fot. A. Witkowski

fot. 35. Zamość – fortyfikacje. Murowana latryna w kurtynie VI-VII, fot. A. Witkowski

fot. 36. Zamość – fortyfikacje. Bastion III – cała galerii strzelniczej w kurtynie III-IV, fot. A. Witkowski

fot. 37. Zamość – fortyfikacje. Bastion III – relikty architektoniczne umocnień, fot. A. Witkowski

fot. 38. Zamość – fortyfikacje. Cella strzelnicza w kurtynie V-VI, fot. A. Witkowski

Dorota Dziega, Beata Lechocka, Barbara Stolarz, Grażyna Żurawicka

PRACE KONSERWATORSKIE PROWADZONE PRZY ZABYTKACH RUCHOMYCH W ROKU 2008

Wstęp

Przedstawiony wykaz realizacji konserwatorskich z terenu woj. lubelskiego obejmującego działalność z terenu podległego działalności WUOZ Lublin i delegatur w Białej Podlaskiej, Chełmie i Zamościu dotyczy zabytków ruchomych. Prace o charakterze konserwatorskim i restauratorskim podejmowane z inicjatywy ich właścicieli w wielu przypadkach mają charakter długoterminowy z uwagi na wielkość obiektów, problematykę konserwatorską, procesy technologiczne jak również możliwości finansowe inwestorów. Etapowanie prac wynika także z ilości zabytków stanowiących często bogate wyposażenie wnętrz, które systematycznie poddawane jest zabiegom konserwatorskim prowadząc do całościowej restauracji wystroju i wyposażenia w powiązaniu często z remontem architektury. Inwestujący w zabytkach właściciele mają możliwość ubiegania się o dotacje na specjalistyczne prace konserwatorskie. W roku 2008 z budżetu Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie dotacji udzielono na realizację zadań przy zabytkach ruchomych na kwotę 276.983 zł,- oraz na refundację poniesionych w latach ubiegłych nakładów kwotę 25.000 zł,-. Ponadto z budżetu Województwa Lubelskiego (Urząd Marszałkowski) przeznaczona została kwota 1.050.163 zł,-, a z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego kwota 1.444.598,-. W skali potrzeb w zakresie konserwacji zabytków na terenie woj. lubelskiego przyznawane dotacje nie dają możliwości zaspokojenia wszystkich zapotrzebowań, niemniej w porównaniu do lat ubiegłych kwoty te były znaczne i pozwoliły na wykonanie znacznych zakresów prac, jak np. w przypadku kościoła parafialnego w Janowie Podlaskim, kościoła rektoralnego Niepokalanego Poczęcia w Lublinie, cerkwi w Horostycie, katedry w Zamościu, kościoła seminaryjnego w Lublinie. Wielu właścicieli zabytków inwestuje przy udziale funduszy gminnych i własnych. Poniższy szczegółowy wykaz zrealizowanych zadań w zakresie konserwacji zabytków w roku 2008 w szczegółach określa zakres prac i źródła finansowania.

BIAŁA PODLASKA, gm. Loco, pow. Loco

Ołtarz główny z II połowy XVIII w. z kościoła parafialnego pw. Św. Anny

Przystępując do prac wykonano dokumentację fotograficzną. Obiekt oczyszczono. Zdecydowano o wykonaniu odkrywek sondażowych w celu ustalenia nawarstwień wtórnych. Zaimpregnowano i wzmocniono strukturalnie cegły oraz podklejono rozwarstwienia stiuku. Wykonano rekonstrukcje ubytków snycerki. Przeprowadzono dezynfekcję i impregnację wzmacniającą. Retuszowano warstwę malarską retabulum i rzeźb. Wykonano grunty pod złoceń i prace pozłotnicze. Obiekt pokryto pastą

woskową i wypolerowano wyprawę stiukowo-gipsową. Prace miały na celu poprawę stanu technicznego i estetycznego obiektu.

Prowadzący prace: Romuald Wyszyński

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Anny w Białej Podlaskiej przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Krucyfiks z ok. 1760 r. z kościoła parafialnego pw. Św. Antoniego

Krucyfiks zdjęto ze ściany i przewieziono do pracowni. Obiekt oczyszczono. Odtłuszczone drewno w miejscach ubytków gruntu. Położono grunty kredowo-klejowe, które następnie opracowano. Wykonano retusz naśladowczy i woskowanie obiektu. Prace miały na celu poprawę stanu technicznego i estetycznego obiektu.

Prowadzący prace: Jacek Jaworski

Inwestor: Klasztor Braci Mniejszych Kapucynów w Białej Podlaskiej

Zespół nagrobków: Wincentego Ladwińca, Karola Huzarskiego, Zofii z Damińskich Bogusławskiej, Wojciecha Chibowskiego, Rodziny Krawitzów, Rodziny Doroszewiczów, Aleksandry Kalinowskiej, Marianny Szczęch zlokalizowanych na cmentarzu parafialnym przy ul. Janowskiej

Pełnej konserwacji poddano 8 nagrobków: Wincentego Ladwińca z 1888 r., Karola Huzarskiego k. XIX w., Zofii z Damińskich Bogusławskiej ok. 1879 r., Wojciecha Chibowskiego ok. 1887, Rodziny Krawitzów ok. 1907 r., Rodziny Doroszewiczów ok. 1909 r., Aleksandry Kalinowskiej ok. 1907 r., Marianny Szczęch ok. 1895 r. Wykonano pełny zakres prac konserwatorskich przy kamieniu (oczyszczenie, odsolenie, wzmocnienie, klejenia pęknięć, usunięcia nawarstwień, uzupełnienia ubytków, uczyszczenia inskrypcji, scalenia estetycznego oraz zabezpieczenia całości z zaimpregnowaniem hydrofobowym). Wykonano pełny zakres prac przy elementach metalowych wymienionych obiektów, tj. oczyszczenie metodami mechanicznymi i chemicznymi, zabezpieczenie powłokami antykorozyjnymi. Uzupełniono ubytki tynków z zastosowaniem zapraw mineralnych na bazie spoiw wapiennych. Pola grobowe oczyszczono z roślinności i korzeni drzew, obniżono grunt wokół płyt nagrobnych i wykonano nowe opaski odwadniające.

Prowadzący prace: Andrzej Karolczak

Inwestor: Stowarzyszenie Koło Białczan przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Urzędu Miasta Biała Podlaska

Barokowy wystrój rzeźbiarski z I połowy XVIII w. bramy wjazdowej do zespołu zamkowego

Przystępując do prac zdecydowano o wykonaniu przeglądu i naprawy odwodnień, usunięciu wtórnych zapraw i uzupełnień z partii cokołowej i oczyszczeniu powierzchni z nawarstwień. Założono zaprawy odsalające, wykonano dezynfekcję i impregnację. Ubytki formy uzupełniono kitami na bazie spoiw mineralnych, barwionych w masie. Większe uzupełnienia wykonano w kamieniu (nakrywy impostów). Zdecydowano o częściowym usunięciu wtórnych daszków ceramicznych oraz naprawie pozostałych. Zrekonstruowano w piaskowcu tablicę inskrypcyjną i umieszczono ją na powierzchni fryzu. Zabezpieczono powierzchnię bramy impregnatami na bazie żywic krzemooorga-

nicznych. Wzdłuż frontalnej ściany bramy wykonano wykop i wprowadzono izolację. Podstawowym założeniem konserwatorskim było wyeliminowanie i jak największe ograniczenie działalności soli rozpuszczalnych w wodzie, poprzez ograniczenie podciągania wód gruntowych, usunięcie wtórnych źródeł zasolenia w postaci wtórnych zapraw cementowych oraz zabezpieczenie obiektu po renowacji przed działaniem czynników atmosferycznych.

Prowadzący prace: Andrzej Karolczak

Inwestor: Gmina Miejska w Białej Podlaskiej przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie

BOŃCZA, gm. Kraśniczyn, pow. krasnostawski

Feretron z ikonami „Matka Boska Chełmska” i „Zwiastowanie” z II połowy XIX w. z cerkwi prawosławnej pw. Opieki Matki Bożej

Prace konserwatorskie rozpoczęto od demontażu feretronu, przeprowadzono dezynsekcję ikon i obramienia. Wykonano niezbędne naprawy stolarskie. Następnie oczyszczono warstwy malarskie i partie srebrzone z pociemniałych werniksów, brudu i warstwy ściemniających laserunków. Wykonano impregnację warstw malarskich, podklejono pęcherze, uzupełniono ubytki warstwy zaprawy. Opracowano powierzchnie kitów i wykonano scalenie kolorystyczno-formalne warstw malarskich kompozycji. Zrekonstruowano srebrzenia, położono warstwę laserunków na powierzchniach srebrzonych i położono werniks końcowy.

Prowadzący prace: Agata Woźniak-Niemkiewicz

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Opieki Matki Bożej w Bończy przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Feretron z ikonami „Zwiastowanie” i Chrzest Chrystusa” z II połowy XIX w. z cerkwi prawosławnej pw. Opieki Matki Bożej

Prace konserwatorskie rozpoczęto od demontażu feretronu, przeprowadzono dezynsekcję ikon i obramienia. Wykonano niezbędne naprawy stolarskie. Następnie oczyszczono warstwy malarskie i partie srebrzone z pociemniałych werniksów, brudu i warstwy ściemniających laserunków. Wykonano impregnację warstw malarskich, podklejono pęcherze, uzupełniono ubytki warstwy zaprawy. Po opracowaniu powierzchni kitów, wykonano scalenie kolorystyczno-formalne warstw malarskich kompozycji. Zrekonstruowano srebrzenia i położono warstwę laserunków na powierzchniach srebrzonych i położono werniks końcowy.

Prowadzący prace: Agata Woźniak-Niemkiewicz

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Opieki Matki Bożej w Bończy przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Kiot (bez ikony) „Zwiastowania NMP” z XVIII w. z cerkwi prawosławnej pw. Opieki Matki Bożej

Prace konserwatorskie rozpoczęto od demontażu kiota. Następnie przeprowadzono zabiegi dezynsekcji drewna. Usunięto osypujące się grunty oraz usunięto warstwy

przemalowań z powierzchni polichromowanych i złoconych. Odczyszczono odwrocie, uzupełniono ubytki drewna i warstwy gruntów. Opracowano powierzchnie kitów i powierzchnie zaprawy. Wykonano rekonstrukcje złoceń i scalenie kolorystyczno-formalne warstw malarskich. Położono werniks końcowy.

Prowadzący prace: Agata Woźniak-Niemkiewicz

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Opieki Matki Bożej w Bończy przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Kiot (bez ikony) „Pokrow” z XVIII w. z cerkwi prawosławnej pw. Opieki Matki Bożej

Prace konserwatorskie rozpoczęto od demontażu kiota. Następnie przeprowadzono zabiegi dezynsekcji drewna. Usunięto osypujące się grunty oraz warstwy przemalowań z powierzchni polichromowanych i złoconych. Odczyszczono odwrocie, uzupełniono ubytki drewna i warstwy gruntów. Opracowano powierzchnie kitów i powierzchnie zaprawy. Wykonano rekonstrukcje złoceń i scalenie kolorystyczno-formalne warstw malarskich. Położono werniks końcowy.

Prowadzący prace: Agata Woźniak-Niemkiewicz

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Opieki Matki Bożej w Bończy przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

BOŻA WOLA, gm. Zakrzew, pow. lubelski ziemski Ołtarz główny klasycystyczny z XIX wieku w kościele parafialnym pw. Św. Antoniego Padewskiego

W roku 2008 rozpoczęte zostały prace konserwatorskie przy zabytkach ruchomych stanowiących wyposażenie kościoła. W pierwszym etapie konserwacji poddano ołtarz główny. W wyniku przeprowadzonych badań sondażowych warstw malarskich stwierdzono występowanie oryginalnej dekoracji malarskiej oraz późniejszych elementów dekoracyjnych ludowych. Pełny demontaż obiektu pozwolił na pełne rozpoznanie, usunięcie przemalowań, zabezpieczenie drewnianej struktury, uzupełnienie ubytków w drewnie i odtworzenie warstwy malarskiej i złoceń, według pierwotnej koncepcji estetycznej.

Prowadzący prace: Maria Lulkiewicz

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. św. Antoniego Padewskiego w Bożej Woli przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obraz „Św. Antoni Padewski” z ołtarza głównego w kościele parafialnym pw. Św. Antoniego Padewskiego

Stan zachowania XIX wiecznego obrazu był zły. Poddawany wtórnie zabiegom renowacyjnym, przemalowany i uszkodzony w podłożu, wymagał przeprowadzenia pełnego zakresu prac techniczno-estetycznych. Wykonano zabiegi związane z dezynfekcją podłoża, usuwaniem płótna dublażowego i masy dublażowej, reperacjami płótna oryginalnego, usuwaniem przemalowań warstwy malarskiej. Następnie prze-

prowedzono ponowny dublaż płótna oryginalnego, uzupełniono ubytki zaprawy i wykonano punktowanie warstwy malarskiej. Obraz zamontowano w oryginalnej ramie we wnęce ołtarzowej.

Prowadzący prace: Edgar Pill

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. św. Antoniego Padewskiego w Bożej Woli przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

BUKOWINA, gm. Biszcza, pow. biłgorajski

Grupa Ukrzyżowania z belki tęczowej kościoła filialnego

pw. Ofiarowania NMP

Rzeźby Chrystusa Ukrzyżowanego, Matki Boskiej i św. Jana Apostoła datowane na XVII wiek, drewniane, polichromowane. Prace konserwatorskie objęły: odczyszczenie z przylegającej warstwy brudu i kurzu, wstępną dezynfekcję, usunięcie przemalowań pierwotnej polichromii, usunięcie wtórnych wadliwie wykonanych kitów i zapraw kredowo-klejowych, podklejenie złuszczeń i pęcherzy pierwotnej zaprawy, dezynsekcję drewna rzeźb, strukturalną impregnację wzmacniającą. Następnie uzupełniono ubytki formy rzeźbiarskiej i zaprawy wraz z opracowaniem powierzchni kitów, zabezpieczono kity. Wykonano werniksowanie, scalanie i rekonstrukcję polichromii wraz z werniksowaniem końcowym.

Prowadzący prace: Antoni Guzik

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Serca Pana Jezusa w Biszczy przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem z ołtarza głównego kościoła filialnego

pw. Ofiarowania NMP

Obraz z 2 połowy XVII wieku wykonany w technice olejnej na płótnie, w złoconej ramie, umieszczony obecnie w ołtarzu głównym z 1900 roku. Przeprowadzono następujące prace konserwatorskie: odczyszczono z zabrudzeń, zdemontowano metalowe korony i gwiazdki, usunięto stare płótno dublażowe z odwrocia obrazu, wykonano dezynfekcję i odkwaszenie odwrocia, wykonano wstępne prostowanie obrazu. Przystąpiono do usunięcia pożółkłego werniksu i pociemniałych punktowań z lica, następnie wykonano zabiegi lokalnej konsolidacji i impregnacji nadwątlonej warstwy zaprawy wraz z powtórzeniem zabiegu prostowania pofalowań płótna. W miejscach ubytków pierwotnej zaprawy wykonano kity wraz z opracowaniem fakturalnym powierzchni i izolacją. Przeprowadzono impregnację płótna dublażowego i oryginalnego, zdublowano obraz na nowe krosno. Obraz zawerniksowano werniksem retuszerskim, wykonano punktowanie ubytków warstwy malarskiej z końcowym werniksowaniem. W przypadku ramy wykonano odczyszczenie, uzupełnienie ubytków zaprawy, opracowanie kitów, uzupełnienie ubytków złocień, pozłocenie elementów metalowych, wmontowanie obrazu w strukturę ołtarza.

Prowadzący prace: Antoni Guzik

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Serca Pana Jezusa w Biszczy przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Feretron z obrazami Św. Jana Chrzciciela i NMP Niepokalanie Poczętej z kościoła filialnego pw. Ofiarowania NMP

Feretron drewniany, rzeźbiony, datowany na 1838 rok, z obrazami wykonanymi w technice olejnej na płótnie, ujęty ażurową ramą z motywami wici roślinnej, utrzymany w charakterze sztuki ludowej. Po rozmontowaniu ram feretronu przystąpiono do usunięcia olejnych przemalowań i osypujących się gruntów, pożółkłego werniksu, pociemniałych punktowań. Wykonano prostowanie i sklejenie rozdarcia płótna podobrazia, dezynsekcję i impregnację wzmacniającą ramy. Przystąpiono do konserwacji technicznej i estetycznej pierwotnej warstwy malarskiej obrazów. Wykonano nowe złączenia ramy i rekonstrukcję płaszczyzn polichromowanych.

Prowadzący prace: Antoni Guzik

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Serca Pana Jezusa w Biszczy przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Feretron z obrazami Pana Jezusa Króla i Św. Barbary z kościoła filialnego pw. Ofiarowania NMP

Feretron drewniany, polichromowany, złożony datowany na XIX/XX wiek, z obrazami wykonanymi w technice olejnej na drewnie, w ażurowej ramie z motywami esowato wygiętych wolutek i elementami drobnych kwiatków, utrzymany w charakterze sztuki ludowej. W założeniach generalnych konserwacji przyjęto wykonanie dezynsekcji i impregnacji wzmacniającej deski podobrazia oraz elementów ramy, sklejenie pęknięcia deski podobrazia, usunięcie przemalowań z ramy i obrazów, a następnie przeprowadzenie konserwacji estetycznej pierwotnej warstwy malarskiej obrazów i ramy.

Prowadzący prace: Antoni Guzik

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Serca Pana Jezusa w Biszczy przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

CHEŁM, gm. Loco, pow. Loco

Prospekt organowy – elementy dekoracji snycerskiej z kościoła parafialnego pw. Rozesłania Świętych Apostołów

Po zdemontowaniu elementów dekoracji snycerskiej usunięto z nich wtórne nakłady gruntów i złoczeń. Uzupełniono ubytki gruntu pod partie złoczeń, a następnie opracowano grunty pod złoczenia. Wykonano złoczenia na poler i mat złotem w płatkach, które zabezpieczono warstwą ochronną werniksu.

Prowadzący prace: Kazimierz Kaszuba

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Lawaterz z XVIII w. z kościoła parafialnego

pw. Rozesłania Świętych Apostołów

Prace konserwatorskie rozpoczęto od demontażu obiektu. Przeprowadzono zabiegi dezynsekcji, usunięto wtórne elementy dodane podczas doraźnych napraw stolar-

skich. Usunięto wtórne przemalowania olejne. Wykonano impregnację strukturalną drewna. Wzmocniono drewniane połączenia, a następnie wypełniono ubytki drewna w miejscach szczelin i spękań. Zrekonstruowano brakujące fragmenty dekoracji snycerskiej lawaterza. Wykonano scalenie kolorystyczne powierzchni drewna. Zrekonstruowano warstwę lakierniczą. Oczyszczono z nalotów korozyjnych miedzianą miskę umieszczoną w blacie lawaterza, a następnie zabezpieczono powierzchnie miedzi przed korozją. Po przeprowadzonych pracach konserwatorskich lawaterz powrócił na swoje pierwotne miejsce eksponowania.

Prowadzący prace: Mariusz Bubicz

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Polichromia ścienna wnętrza łóży (prawej) z XVIII w. z kościoła parafialnego pw. Rozesłania Świętych Apostołów

Prace konserwatorskie przy polichromii rozpoczęto od demontażu przewodów elektrycznych przymocowanych bezpośrednio do polichromii oraz wykonano nowy projekt poprowadzenia instalacji elektrycznej. Utrwalono pudrujące się fragmenty polichromii. Przeprowadzono zabiegi dezynfekcji zaatakowanych przez drobnoustroje miejsc polichromii. Podklejono pęcherze warstwy tynku oraz odspojenia warstwy malarskiej. Wykonano iniekcje w miejscach rozwarstwień tynku, podklejono rozwarstwienia tynku, a następnie wykonano miejscową impregnację strukturalną zniszczonych fragmentów tynku. Oczyszczono powierzchnie polichromii, usunięto przemalowania. Uzupełniono ubytki tynku szpachlówką i wykonano podmalówki na kitach. Wykonano retusz warstwy polichromii.

Prowadzący prace: Joanna Polaska

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Urzędu Miasta Chełm i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

CHEŁM, gm. Loco, pow. Loco

Polichromia „Stacja V Drogi Krzyżowej” z XVIII w. z kościoła klasztorного pw. Św. Andrzeja Apostoła

W 2008 r. przeprowadzono II etap prac konserwatorskich przy polichromii „Stacja V Drogi Krzyżowej”. Po zdjęciu zabezpieczeń z powierzchni zachowanej na murze polichromii oczyszczono ją i wzmocniono. Podklejono luźne fragmenty i wypełniono rysy szczelin w obrębie tynku. Wzmocniono odsłonięte partie muru (głównie cegieł) preparatem o charakterze hydrofilowym. Następnie otynkowano niszę tynkiem wapiennym i umieszczono w niej wcześniej zdjęte fragmenty polichromii. Wykonano rekonstrukcję brakujących fragmentów kompozycji kropką.

Prowadzący prace: Monika Konkolewska

Inwestor: Klasztor Ojców Franciszkanów w Chełmie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego i Urzędu Miasta Chełm

CZEMIERNIKI, gm. Loco, radzyński

Kamienne renesansowo-manierystyczne obramienia okien nawy północnej kościoła parafialnego pw. Św. Stanisława Bpa

Po wykonaniu prac konserwatorskich w 2006 r. przy obramieniach prezbiterium, prace kontynuowano w 2007 r. i 2008 r., prowadząc renowację kolejnych obramień. Kamienne obramienia okien nawy kościoła – od strony północnej, autorstwa warsztatu Jana Wolfa, wykonane z wapienia znajdowały się w złym stanie, spowodowanym niszczącymi czynnikami atmosferycznymi. Stan ten pogłębiły naprawy wykonane przy użyciu cementów, co spowodowało dodatkowo zafalszowanie formy. Szczególnych zniszczeń dokonano stosując na powierzchni wapienia powłoki z zaczynu cementowego i farb olejnych. W wyniku tych zabiegów przypowierzchniowe warstwy materiału skalnego uległy przyspieszonym procesom wietrzeniowym. Przygotowany program prac zakładał wykonanie niezbędnych umocnień impregnatami ustalonymi na podstawie wyników badań, usunięcie wtórnych zapraw cementowych i przemałowań, wykonanie uzupełnień i rekonstrukcji większych ubytków w materiale kamiennym, a mniejszych w zaprawie mineralnej barwionej. Wykonano impregnację hydrofobizującą i scalenie kolorystyczne. Zdecydowano również o wymianie na wapienne zapraw wokół konserwowanych elementów obramień kamiennych i naprawie zadaszania. Głównym założeniem prac było powstrzymanie niszczących procesów wietrzeniowych, zabezpieczenie obiektu przed niszczącym wpływem czynników atmosferycznych, uczynienie formy przez rekonstrukcję i uzupełnienia.

Prowadzący prace: Zofia Kamińska-Rózga

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Stanisława Bpa w Czemiernikach przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Renesansowy portal drzwi bocznych w elewacji południowej kościoła parafialnego pw. Św. Stanisława Bpa

Przy portalu kontynuowano prace rozpoczęte w 2007 r. – usuwanie wtórnych powłok i nawarstwień. Wykonano uzupełnienia, rekonstrukcje ubytków w materiale kamiennym i w zaprawie mineralnej barwionej oraz impregnację hydrofobizującą. Podjęto również decyzję o wymianie na wapienne zapraw wokół portalu. Wykonano pełny zakres prac przy marmurowym kartuszu i dokonano jego montażu w tympanonie portalu. Założeniem prac było usunięcie wtórnych przemurowań, rekonstrukcja estetyczna i zabezpieczenie obiektu przed wpływem czynników atmosferycznych.

Prowadzący prace: Zofia Kamińska-Rózga

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Stanisława Bpa w Czemiernikach przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Renesansowy portal drzwi głównych w fasadzie kościoła parafialnego pw. Św. Stanisława Bpa

Portal główny w fasadzie kościoła, autorstwa warsztatu Jana Wolfa, wykonany z zaprawy wapienno-piaskowej, podobnie jak obramienia jest datowany na okres budowy kościoła 1603-1617. Przed przystąpieniem do prac, stan obiektu był trudny do określenia – widoczne były liczne nawarstwienia i ślady napraw. Formy misternych dekoracji – kimationów i medalionów z orłami były niemal nierozpoznawalne. Założo-

no na wstępie usunięcie wadliwie wykonanych i niszczących olejnych przemaalowań i cementowych uzupełnień. Następnie uzupełniono ubytki formy z zastosowaniem zapraw mineralnych na bazie wapna, dobranych pod względem struktury, twardości i kolorystyki. Wykonano impregnację hydrofobizującą i scalenie kolorystyczne. Zdecydowano o objęciu pracami dwóch pyt pamiątkowych, wykonanych z wapienia, umieszczonych po obu stronach portalu. Pracami objęto skrzydła drzwi wejściowych, z których zdecydowano zdjąć wtórne powłoki malarskie i przywrócić im kolorystykę pierwotną. Podstawowym założeniem prac było powstrzymanie dalszej degradacji obiektu zachodzącej pod wtórnymi powłokami i flekami cementowymi oraz przywrócenie portalowi pierwotnych walorów estetycznych.

Prowadzący prace: Zofia Kamińska-Różga

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Stanisława Bpa w Czemiernikach przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

DLUŻNIÓW, gm. Dołhobyczów, pow. hrubieszowski

Polichromia z kościoła filialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Polichromia z końca XIX wieku, wykonana w technice tempery na desce utrzymana w typie malarstwa iluzjonistycznego z bogatą ornamentyką autorstwa zespołu J. Kizyma i Kopyściński. W 2008 roku zrealizowano II etap konserwacji obejmującej malowidła kopuły i ścian w nawie głównej kościoła do wysokości balkonu. Zakres prac obejmował: wykonanie prac badawczych, odkrywkowych i laboratoryjnych, wstępne zabezpieczenie odspojonych, spudrowanych i złuszczonych partii malowideł, transfer i ponowne osadzenie pasów płótna na łączeniach desek, wymianę zmruszałych fragmentów drewna stanowiącego podobrazie malowideł z jednoczesnym flekowaniem szczelin skurczowych. Następnie przeprowadzono dezynsekcję, dezynfekcję i zabezpieczenie drewna środkami o działaniu grzybobójczym, owadobójczym i zabezpieczającym. Usunięto retusze, przemaalowania i zaplamienia, podklejono złuszczenia i odspojenia warstwy malarskiej, uzupełniona drobnych ubytków kitem trocinowym, naklejono pasy płótna na łączeniach, spękaniach i sękach, uzupełniono ubytki gruntów w oryginalnej technologii. Wykonano werniksowanie, scalanie i rekonstrukcję warstwy malarskiej wraz z werniksowaniem końcowym.

Prowadzący prace: Maciej Filip

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Michała Archaniola w Żniatynie przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ołtarz główny z kościoła filialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Ołtarz drewniany z końca XIX wieku, o bogatym wystroju snycerskim, złożony, utrzymany w charakterze neogotyckim. W 2008 roku zrealizowano I etap konserwacji polegającej na wykonaniu badań odkrywkowych, badawczych, odczyszczeniu, rekonstrukcji w drewnie brakujących elementów konstrukcji i snycerki, truci i zabezpieczeniu drewna przed działaniem owadów szkodników drewna, impregnacji drewna wraz z sklejeniu pęknięć i odspojień w warstwie drewna.

Prowadzący prace: Maciej Filip

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Michała Archaniola w Żniatynie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

DOROHUSK, gm. Loco, pow. chełmski ziemski

Organy z XVIII w. z kościoła parafialnego pw. Św. Jana Nepomucena.

Prace konserwatorskie przy organach zostały podzielone na trzy etapy. W 2008 r. przeprowadzono II etap prac konserwatorskich wymieniono okleiny i klawisze manualowe. Naprawiono włączniki rejestrów zbiorowych. Wymieniono okleiny na klawiszach białych i wymieniono okleiny z drewna hebanowego na klawiszach czarnych. Przeprowadzono zabiegi dezynsekcji elementów drewnianych. Wymieniono sztyfty z metali kolorowych.

Prowadzący prace: Andrzej Madej

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Jana Nepomucena w Dorohusku przy wsparciu finansowym Starostwa Powiatowego w Chełmie

GĘŚ, gm. Jabłoń, pow. parczewski

Ołtarz boczny prawy z obrazem św. Katarzyny Aleksandryjskiej z kościoła parafialnego pw. Św. Jozafata

Pod koniec 2006 r. parafia św. Jozafata w Gęsi zdecydowała o przygotowaniu programu przywrócenia do kościoła dwóch barokowych ołtarzy datowanych na I połowę XVIII w. Obiekty rozebrane i złożone w pomieszczeniach gospodarczych były w bardzo złym stanie: zostały pozbawione konstrukcji nośnej i mens, z ubytkami i przemalowaniami. Na wstępie pracami objęto ołtarz boczny prawy. Program prac konserwatorskich realizowany w 2007 i 2008 r. zakładał wykonanie nowej konstrukcji nośnej, zaprojektowanie mensy, dostosowanej do stylistyki ołtarza i jej wykonanie. Podjęto decyzję o rekonstrukcji brakującego architektonicznego zwieńczenia. Wykonano pełną dezynfekcję, usunięto wtórne nawarstwienia, wzmocniono warstwy oryginalne. Wykonano naprawy podłoża i rekonstrukcję brakujących drobnych elementów snycerki. Prace zakończono rekonstrukcją polichromii z złocień. Prace dały szansę powrotu obiektu do kościoła, po przywróceniu ołtarzowi utraconych wartości estetycznych.

Prowadzący prace: Anna Fic-Lazor

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Jozafata w Gęsi przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obraz „Św. Katarzyna Aleksandryjska” z kościoła parafialnego pw. Św. Jozafata

Obraz malowany w technice temperowej na podłożu sosnowym z I połowy XVIII w., stanowiący pierwotnie element opisanego ołtarza, ze względu na zły stan zachowania, został już kilkadziesiąt lat temu wyłączony z kultu. Zdecydowano o wykonaniu pełnego zakresu prac konserwatorskich, obejmujących warstwę malarską i drewniane podłoże. Obiekt wstępnie oczyszczono. Zabezpieczono podniesione łuski warstwy malarskiej i zaprawy. Wykonano dezynfekcję i zabezpieczenie drewna a następnie je impregnowano, uzupełniając brakujące ubytki. Usunięto wtórne nawarstwienia i przeprowadzono konsolidację warstw technologicznych. Położono kity w miejscach ubytków. Wykonano punktowanie scalające w miejscach ubytków warstwy malarskiej. Uzupełniono złocenia i laserunki na złoceniach. Celem konserwacji było

przywrócenie obrazowi wiernego wizerunku artystyczno-estetycznego, zahamowanie procesów degradacji i stabilizacja wszystkich warstw technologicznych.

Prowadzący prace: Anna Fic-Lazor

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Józefa w Gęsi przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie

GRABOWIEC, gm. Loco, pow. zamojski ziemski

Ołtarz boczny Nawrócenia Św. Pawła w kaplicy południowej z kościoła parafialnego Św. Mikołaja

Ołtarz drewniany, datowany na XIX wiek, architektoniczny, pokryty warstwą polityry szelakowej. Z uwagi na zły stan techniczny konstrukcji szafy, utraty stabilności wskutek działania owadów szkodników drewna wykonano demontaż obiektu, w celu wykonania dezynsekcji zarażonych elementów, osłabioną drewnianą konstrukcję zaizolowano i zabezpieczono z użyciem środków biobójczych i grzybobójczych. Następnie wykonano uzupełnienie ubytków drewna, podklejono pęknięcia i szczeliny i wykonano rekonstrukcję całkowicie zdegradowanych elementów snycerki. W zakresie konserwacji estetycznej wykonano kitowanie drobnych ubytków drewna, zrekonstruowano zdegradowane partie fornirów, podklejono spęcherzone i odspojone partie zapraw, uzupełniono ubytki zaprawy wraz z opracowaniem powierzchni założonych kitów, oczyszczono powierzchnie złoczeń wraz z uzupełnieniem i scalem ubytków złoczeń. Ponadto przeprowadzono konserwację techniczno-estetyczną rzeźb ołtarzowych oraz obrazów.

Prowadzący prace: Maciej Filip, Stanisław Filip

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka Św. Mikołaja w Grabowcu przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

HOROSTYTA, gm. Wyrki, pow. włodawski

Kiot (bez ikony) z XVIII/XIX w. z cerkwi prawosławnej pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Prace konserwatorskie przy kioście rozpoczęto od usunięcia warstw przemalowań z elementów polichromowanych i złoczonych. Następnie podklejono łuszczące się i osypujące fragmenty warstwy polichromii, złoczeń i srebrzeń. Oczyszczono odsłonięte powierzchnie polichromowane i złoczone. Wykonano flekowania i uzupełnienia brakujących elementów snycerki. Wzmocniono strukturę drewna, uzupełniono ubytki podłoża i warstwy gruntów. W następnej kolejności wykonano podmalówkę kolorystyczną na uzupełnionych gruntach powierzchni polichromowanych, na której wykonano retusz naśladowczy i scalem kolorystyczne warstwy polichromii. Wykonano i zabezpieczono złoczenia i srebrzenia zgodnie z zakresem ich występowania.

Prowadzący prace: Joanna Polaska, Kazimierz Kaszuba

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Horostycie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obraz „Ukrzyżowanie” II połowy XVIII w. z cerkwi prawosławnej

pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Prace konserwatorskie przy obrazie rozpoczęto od dezynfekcji. Następnie przeprowadzono zabieg prostowania pofalowanej powierzchni podobrazia. Oczyszczono warstwę malarską i partie złożone z pociemniałego werniksu i brudu. Wykonano lokalne reperacje rozdarć płótna i uzupełniono brakujące fragmenty podobrazia. Uzupełniono ubytki warstwy gruntów. Wykonano retusz naśladowczy. W następnej kolejności wykonano retusz na złotym tle i założono werniks końcowy.

Prowadzący prace: Joanna Polaska, Kazimierz Kaszuba

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Horostycie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Feretron z przedstawieniami „Ukrzyżowanie” i „Matka Boska Śnieżna”

z XVIII w. z cerkwi prawosławnej pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Prace konserwatorskie przy architekturze feretronu rozpoczęto od usunięcia warstw przemalowań z elementów polichromowanych i złożonych. Podklejono łuszczące się i osypujące fragmenty warstwy polichromii, złocen i srebrzeń. Oczyszczono odsłonięte powierzchnie polichromowane i złożone. Wykonano flekowania, uzupełnienia brakujących elementów snycerki. Wzmocniono strukturę drewna. Następnie uzupełniono ubytki podłoża i warstwy gruntów. Wykonano podmalówkę kolorystyczną na uzupełnionych gruntach powierzchni polichromowanych. Wykonano retusz naśladowczy i scalenie kolorystyczne warstwy polichromii. Zrekonstruowano i zabezpieczono złocenia i srebrzenia na elementach snycerki. Przy obrazach z feretronu prace konserwatorskie rozpoczęto od podklejenia odspojeń gruntów na powierzchni obrazów. Usunięto z powierzchni malatury warstwy brudu, starych werniksów i przemalowań. Następnie uzupełniono ubytki warstwy gruntu, wykonano podmalówkę kolorystyczną na kitach i opracowano ich powierzchnię. Wykonano retusz warstwy malarskiej i założono werniks końcowy.

Prowadzący prace: Joanna Polaska, Kazimierz Kaszuba

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Horostycie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Ikona „Zaśnięcie Matki Boskiej” z XIX w. z cerkwi prawosławnej

pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Ikone oczyszczono z zabrudzeń i poddano dezynfekcji. Wykonano zabiegi konsolidacji warstw technologicznych. Następnie przeprowadzono zabiegi prostujące pofalowane podobrazie, oczyszczono warstwę malarską i partie złożone z pociemniałego werniksu i brudu. Następnie wykonano dublaż i uzupełniono ubytki warstwy gruntów. Wykonano retusz naśladowczy i zabezpieczono lico ikony werniksem końcowym. Prace konserwatorskie przy ramie rozpoczęto od oczyszczenia i przeprowadzenia zabiegów dezynfekcji. Następnie uzupełniono ubytki snycerki i gruntów. Zrekonstruowano złocenia złotem płatkowym.

Prowadzący prace: Joanna Polaska.

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Horostycie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Polichromia ścienna z przedstawieniami: „Św. Antoni Pieczerski”, „Św. Teodor Pieczerski”, „Św. Trójca” oraz część malarstwa dekoracyjnego na suficie prezbiterium cerkwi prawosławnej pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Prace konserwatorskie przy polichromii rozpoczęto od podklejenia łuszczących się i osypujących fragmentów. Oczyszczono i utrwalono powierzchnie polichromowane. Wykonano impregnację strukturalną zniszczonych fragmentów podłoża, opracowano szczeliny na łączeniach desek i podłożu drewnianym, na którym wykonana jest polichromia. Uzupełniono ubytki warstwy podłoża i gruntów. Wykonano podmalówkę kolorystyczną na kitach i założono werniks retuszerski, a następnie wykonano retusz naśladowczy. Prace konserwatorskie zakończono zabezpieczeniem polichromii werniksem końcowym.

Prowadzący prace: Joanna Polaska, Kazimierz Kaszuba

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Horostycie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

HRUBIESZÓW, gm. Loco, pow. Loco

Kiot z ikoną „Św. Mikołaja ” z cerkwi prawosławnej pw. Zaśnięcia NMP

Kiot pochodzi z 1892 roku, wykonany w technice temperowej i olejnej na desce.

W 2008 roku przeprowadzono II etap prac konserwatorskich w zakresie: odczyszczenie powierzchni złocień i polityry, uzupełnienie ubytków zaprawy wraz z opracowaniem powierzchni założonych kitów, uzupełnienie zniszczonej warstwy polityry i złocień, odczyszczenie warstwy malarskiej ikon z warstwy brudu i ściemniałego werniksu, uzupełnienie i scalenie ubytków warstwy malarskiej, końcowe werniksowanie.

Prowadzący prace: Agata Woźniak-Niemkiewicz

Inwestor: Parafia prawosławna Zaśnięcia NMP w Hrubieszowie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Nagrobek Julianny z Ledyków Kalickiej na cmentarzu parafialnym

Nagrobek z 1845 roku wykonany z piaskowca, klasycystyczny. Prace konserwatorskie objęły: oczyszczenie z zabrudzeń powierzchniowych, mchów, porostów, usunięcie wtórnych nawarstwień, wykonanie podmurówki pod nagrobek, odczyszczenie, odsalanie kamienia, zamocowanie zbrojenia w partiach ubytków i wstawienie fleków z piaskowca, uzupełnienie ubytków zaprawą na bazie kruszywa kamiennego wraz z opracowaniem powierzchni, impregnacja struktury kamienia, scalenie kolorystyczne uzupełnień wraz z zabezpieczeniem.

Prowadzący prace: Janusz Szczekan

Inwestor: Społeczny Komitet Ratowania Cmentarza w Hrubieszowie

Nagrobek Jakuba Bocheńskiego i Hipolita Bocheńskiego na cmentarzu parafialnym

Nagrobek z 1862 roku wykonany z piaskowca, klasycystyczny. Zakres prac zrealizowany w 2008 roku objął: odczyszczenie z zabrudzeń, mchów i porostów, usunięcie wadliwych łat cementowych i zacierek, odczyszczenie, odsalanie kamienia, zamocowanie zbrojenia w partiach ubytków i wstawienie fleków z piaskowca, uzupełnienie ubytków zaprawą na bazie kruszywa kamiennego wraz z opracowaniem powierzchni, zabezpieczenie kamienia przed grzybami. porostami, impregnacja struktury kamienia, scalenie kolorystyczne uzupełnień wraz z zabezpieczeniem.

Prowadzący prace: Janusz Szczekan

Inwestor: Społeczny Komitet Ratowania Cmentarza w Hrubieszowie

JANÓW PODLASKI, gm. Loco, pow. bialski ziemski

Ołtarz główny z I połowy XVIII w. z kościoła parafialnego pw. Trójcy Świętej

W 2007 r. ze względu na pogłębiający się zły stan i degradację obiektu, podjęto decyzję o przygotowaniu programu prac konserwatorskich dla ołtarza głównego kościoła Trójcy Świętej – dawnej katedry Diecezji Janowskiej. W 2008 r. zdecydowano o wykonaniu I etap prac, obejmujących górną część nastawy ołtarza – do zwieńczenia gzymsów opartych na głowicach kolumn. Zdemontowano na wstępie dekoracyjne elementy nastawy (anioły, girlandy kwiatowe, obłoki, kadzielnice rozety i kartusz). Oczyszczono ta część nastawy. Wykonano dezynfekcję i dezynsekcję drewna, uzupełniono ubytki i impregnowano. Zdjęto przemalowania, uzupełniono ubytki gruntu. Wykonano punktowanie ubytków warstwy malarskiej. Kontynuację rozpoczętych prac przewidziano w 2009 i 2010 r.

Prowadzący prace: Aleksander Nowakowski

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Trójcy Świętej w Janowie Podlaskim przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Barokowa chrzcielnica z kościoła parafialnego pw. Trójcy Świętej

Chrzcielnica drewniana w kształcie kuli z II połowy XVIII w., podtrzymywanej na ramionach przez trzy putta, została przemalowana farbami olejnymi. Powstały liczne spękania i rozklejenia warstw, z których utworzono kulę. Proces zniszczenia pogłębił się w związku z odklejaniem płótna pokrywającego kulę, tworzącego pęcherze i wybrzuszenia. Wykonano odkrywkowe badania sondażowe, które wykazały, że czasza chrzcielnicy była wstępnie złożona. Zdecydowano o przywróceniu obiektowi pierwotnych wartości estetycznych. Wykonano demontaż, usunięto wtórne warstwy z powierzchni złożonych. Przeprowadzono reperacje stolarskie: klejenie, flekowanie, wklejanie szpanów, uzupełnianie ubytków, dorzeźbienie brakujących elementów. Drewno impregnowano. Podklejono odspojone płótno. Uzupełniono ubytki zaprawy i grunty pod złocenia. Wykonano złocenia i srebrzenia. Powierzchnie opracowano i zabezpieczono. Założeniem konserwatorskim było przywrócenie pierwotnych wartości estetycznych i zatrzymanie procesów postępującej degradacji obiektu.

Prowadzący prace: Aleksander Nowakowski

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Trójcy Świętej w Janowie Podlaskim przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie oraz Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

KLESZTÓW, gm. Żmudź, pow. chełmski ziemski

Obraz „Matka Boska Chełmska” z XVIII w. z kościoła parafialnego

pw. Wniebowzięcia NMP

Prace konserwatorskie przy obrazie rozpoczęto od usunięcia warstwy wosku i kitów z odwrocia. Przeprowadzono dezynsekcję podobrazia i impregnację. Oczyszczono warstwę malarską z brudu, a także usunięto od strony lica warstwę werniksu, retuszy i kitów pochodzących z wcześniejszych konserwacji. Następnie sklejono deski podobrazia i wzmocniono drewno w miejscach sklejenia. Usunięto warstwy XIX w. przemalowania. Uzupełniono ubytki warstwy zaprawy i ubytki warstwy malarskiej – scalenie kolorystyczno-formalne kompozycji – rekonstrukcja brakujących fragmentów. Prace konserwatorskie zakończono położeniem werniksu końcowego.

Prowadzący prace: Agata Woźniak-Niemkiewicz

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Klesztowie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

KOŃSKOWOLA, gm. Loco, pow. puławski

Ołtarz boczny z pocz. XX wieku w kaplicy południowej w kościele parafialnym Znalezienia Krzyża Świętego

W roku 2007 rozpoczęte zostały prace konserwatorskie przy ołtarzu z kaplicy. Obiekt w swej formie stylistycznej jest niejednorodny o cechach neobarokowych z początku XX wieku. W pierwszym etapie wykonano prace na strukturze ołtarzowej wraz obrazami ołtarzowymi barokowym Matka Boska Niepokalanie Poczęta i dwudziesto-wiecznym Matka Boska Częstochowska. Obiekt rozpoznano pod kątem kolorystyki pierwotnych warstw malarskich i wykonano pełny zakres prac technicznych.

Prowadzący prace: Aleksander Piotrowski, Edward Kosakowski

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka Znalezienia Krzyża Świętego w Końskowoli przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

KRASNYSTAW, gm. Loco, pow. Loco

Ołtarz boczny Św. Antoniego z 3 ćw. XVIII w. z kościoła parafialnego

pw. Św. Franciszka Ksawerego

Ołtarz zdemontowano i przewieziono do pracowni konserwatorskiej. Oczyszczono z zabrudzeń powierzchniowych i kurzu. Przeprowadzono zabiegi likwidujące techniczne szkodniki drewna. Wykonano impregnację struktury drewna. Usunięto przemalowania z partii polichromii. Wykonano rekonstrukcję ubytków snycerki, sklejono pęknięcia i odspojenia w warstwie drewna. Następnie uzupełniono ubytki gruntów i opracowano ich powierzchnie. Wykonano scalenie kolorystyczne i zawerniksowano polichromię. Usunięto przemalowania z partii złożonych zrekonstruowano i opraco-

wano grunty pod złocenia. Wykonano rekonstrukcję złocień zgodnie z zakresem ich pierwotnego występowania.

Prowadzący prace: Maciej Filip, Stanisław Filip, Aneta Filip

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Franciszka Ksawerego w Krasnymstawie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Ołtarz boczny Św. Walentego z 3 ćw. XVIII w. z kościoła parafialnego pw. Św. Franciszka Ksawerego

Ołtarz zdemontowano i przewieziono do pracowni konserwatorskiej. Odczyszczono z zabrudzeń powierzchniowych i kurzu. Przeprowadzono zabiegi likwidujące szkodniki drewna. Wykonano impregnację struktury drewna. Usunięto przemalowania z partii polichromii. Wykonano rekonstrukcję ubytków snycerki, sklejo pęknięcia i odspojenia w warstwie drewna. Następnie uzupełniono ubytki gruntów i opracowano ich powierzchnie. Wykonano scalenie kolorystyczne i zawernikowanie polichromii. Usunięto przemalowania z partii złożonych. Zrekonstruowano i opracowano grunty pod złocenia. Wykonano rekonstrukcję złocień złotem w płatkach zgodnie z zakresem ich pierwotnego występowania. Zamontowano elementy dekoracji snycerskiej na ołtarzu.

Prowadzący prace: Maciej Filip, Stanisław Filip, Aneta Filip

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Franciszka Ksawerego w Krasnymstawie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obraz „Św. Antoni” z I połowy XVIII w. z kościoła parafialnego pw. Św. Franciszka Ksawerego

Po wymontowaniu obrazu z ołtarza odczyszczono lico i odwrocie z brudu i kurzu. Zdemontowano koszulkę i atlasową tkaninę. Podklejono złuszczenia i przeprowadzono zabiegi eliminujące szkodniki drewna w podłożu. Następnie usunięto stare werniksy oraz pociemniałe retusze. Uzupełniono ubytki płótna i zdublowano na nowe płótno. Uzupełniono ubytki gruntów. Obraz nabito na nowe krosno. Po położeniu werniksu wykonano scalenie kolorystyczne i położono werniks końcowy. Oczyszczono srebrzoną koszulkę, która będzie eksponowana samodzielnie.

Prowadzący prace: Stanisław Filip, Maciej Filip, Aneta Filip

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Franciszka Ksawerego w Krasnymstawie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obraz „Św. Antoni” z I połowy XVIII w. z kościoła parafialnego pw. Św. Franciszka Ksawerego

Po wymontowaniu obrazu z ołtarza odczyszczono lico i odwrocie z brudu i kurzu. Zdemontowano koszulkę i tkaninę. Podklejono złuszczenia i przeprowadzono zabiegi eliminujące szkodniki drewna w podłożu. Następnie usunięto stare werniksy oraz pociemniałe retusze. Uzupełniono ubytki płótna i zdublowano na nowe płótno. Uzupełniono ubytki gruntów. Obraz nabito na nowe krosno. Po położeniu werniksu

wykonano scalenie kolorystyczne i położono werniks końcowy. Oczyszczono srebrną koszulkę, która będzie eksponowana samodzielnie.

Prowadzący prace: Stanisław Filip, Maciej Filip, Aneta Filip

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Franciszka Ksawerego w Krasnymstawie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obraz „Św. Piotr” z XVIII w. z kościoła parafialnego pw. Św. Franciszka Ksawerego

Po wymontowaniu obrazu z ołtarza odczyszczono lico i odwrocie z brudu i kurzu. Podklejono spęcherzenia i przeprowadzono zabiegi eliminujące szkodniki drewna w podłożu. Następnie usunięto stare werniksy oraz pociemniałe retusze i uzupełniono ubytki gruntów. Po położeniu werniksu wykonano scalenie kolorystyczne i położono werniks końcowy.

Prowadzący prace: Stanisław Filip, Maciej Filip, Aneta Filip

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Franciszka Ksawerego w Krasnymstawie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obraz „Św. Roch i Św. Rozalia” z XVIII w. z kościoła parafialnego pw. Św. Franciszka Ksawerego

Po wymontowaniu obrazu z ołtarza odczyszczono lico i odwrocie z brudu. Następnie rozprasowano na stole niskociśnieniowym i uzupełniono ubytki gruntów. Po nabiciu obrazu na nowe krosno wykonano scalenie kolorystyczne. Położono werniks końcowy.

Prowadzący prace: Stanisław Filip, Maciej Filip, Aneta Filip

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Franciszka Ksawerego w Krasnymstawie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

KRAŚNIK, gm. Loco, pow. Loco

Feretron z przedstawieniami: Matka Boska Częstochowska i Chrystus Król z pocz. XX wieku w kościele rektoralnym pw. Świętego Ducha

Po wstępnych pracach związanych z oczyszczaniem obiektu, wykonano badania sondażowe warstw malarskich, a następnie usunięte zostały przemalowania. Wykonano prace techniczne przy drewnianej ramie, a następnie wykonano złocenia i scalenie warstwy malarskiej. Pełny zakres prac przeprowadzono przy obrazach w feretrone.

Prowadzący prace: Roland Róg

Inwestor: Rektor Kościoła Świętego Ducha w Kraśniku przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

LUBARTÓW, gm. Loco, pow. Loco

Prospekt organowy z XVIII wieku w kościele parafialnym pw. Św. Anny

Bogaty w wystroju rzeźbiarsko-snycerskim prospekt organowy poddany został w roku 2008 pracom konserwatorsko-restauratorskim. Usunięto przemalowania

i wtórne nawarstwienia, przeprowadzono dezynfekcję i impregnację drewna, wykonano uzupełnienia ubytków w drewnie. Po wykonaniu prac technicznych zrekonstruowano według pierwotnej koncepcji złozenia i srebrzenia wraz z wykonaniem laserunków na srebrze.

Prowadzący prace: Roland Róg, Aleksander Róg

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka św. Anny w Lubartowie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

LUBLIN, gm. Loco, pow. Loco

Renesansowo-barokowe elementy wyposażenia i wystroju kaplicy św. Stanisława Kostki w kościele archikatedralnym pw. Św. Jana Chrzciciela i Św. Jana Ewangelisty

Pierwotny wystrój kaplicy stanowią dekoracje renesansowe i barokowe dekoracje malarskie oraz renesansowy detal architektoniczny. Dopelnienie wystroju stanowią elementy wyposażenia: barokowy ołtarz z gotyckim krucyfiksem pochodzącym z kościoła farnego. Całość wystroju i wyposażenia kaplicy wraz z elementami związanymi z architekturą poddane zostały kompleksowym pracom konserwatorskim. Prace zakończono w roku 2008. W trakcie prac odnaleziono szczątkowe fragmenty nie zachowanej dekoracji malarskiej i pierwotnej kolorystyki. Z uwagi na szczątkowy charakter fragmentów nie zdecydowano o rekonstrukcji barwnej. Wykonano pełny zakres prac przy zachowanych fragmentach z uzupełnieniem w zakresie koniecznym dekoracji malarskiej i detalu architektonicznego. Usunięto wtórne powłoki malarskie ze ścian kaplicy, ołtarza (nadając pierwotny poler stiukowym wyprawom) krucyfiksu i wykonano aranżację kaplicy według potrzeb liturgicznych.

Prowadzący prace: Bożena Żbikowska-Sobieraj

Inwestor: Parafia archikatedralna św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Lublinie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego, Urzędu Miasta Lublin

Ołtarz główny z XVIII wieku w kościele seminaryjnym pw. Przemienienia Pańskiego przy ul. Prymasa Stefana Wyszyńskiego

W roku 2008 kontynuowane były prace konserwatorskie przy największym kubaturowo obiekcie zabytkowym z wyposażenia kościoła seminaryjnego. W ramach II etapu wykonano prace pozłotnicze i prace przy partiach polichromowanych na strukturze ołtarzowej.

Prowadzący prace: Roland Róg

Inwestor: Dyrektor Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Ołtarz główny z XVIII wieku w kościele rektoralnym pw. Niepokalanego Poczęcia NMP przy ul. Staszica

W roku 2008 zrealizowano ostatni etap prac konserwatorskich przy ołtarzu głównym (z wyłączeniem niektórych detali rzeźbiarsko-snycerskich), co pozwoliło na zakoń-

czenie dziesięcioletniego okresu konserwacji ołtarza. Prace dotyczyły struktury ołtarza i detali rzeźbiarsko-snycerskich i obejmowały wykonanie złoceń elementów, zgodnie z pierwotną koncepcją estetyczną

Prowadzący prace: Monika Konkolewska

Inwestor: Rektor kościoła Niepokalanego Poczęcia NMP w Lublinie przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ołtarze boczne św. Jana od Krzyża i Ukrzyżowania z XVIII wieku w kościele klasztorным OO Karmelitów Bosych przy ul. Świętoduskiej

W roku 2008 przeprowadzone zostały prace konserwatorsko-restauratorskie przy ołtarzach. Obejmowały wykonanie pełnego zakresu prac technicznych związanych ze strukturą drewna, usunięcie przemalowań warstw malarskich i wykonanie prac estetycznych i pozłotniczych przy strukturze, rzeźbach i elementach snycerskich. W przypadku obrazu ołtarzowego św. Jana od Krzyża wykonano prace techniczne przy podłożu wraz z dublażem płótna i prace estetyczne przy warstwie malarskiej od oczyszczenia z nawarstwień, uzupełnienia ubytków zaprawy po punktowanie.

Prowadzący prace: Maria Sokół Augustyńska, Jakub Gujda

Inwestor: Klasztor OO Karmelitów Bosych w Lublinie przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Ołtarz główny z XVIII wieku w kościele parafialnym pw. Św. Mikołaja przy ul. Ks. Michała Słowikowskiego

W wyniku badań sondażowych warstw malarskich ustalona została pierwotna kolorystyka ołtarza, w postaci mazerunku na strukturze i marmoryzacji zróżnicowanej kolorystycznie na detalach, stwierdzono także występowanie w oryginale złoceń elementów architektonicznych. Wobec powyższego po wykonaniu prac technicznych przy strukturze i po usunięciu przemalowań warstwy malarskiej i złoceń wykonano retusz malatury i rekonstrukcję złoceń. Opracowano estetycznie także wnękę ołtarzową.

Prowadzący prace: Roland Róg

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka św. Mikołaja w Lublinie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obrazy: portret biskupa Rajmunda Jezierskiego, portret biskupa Walentego Czulskiego, portret biskupa Franciszka Jaczewskiego, portret biskupa bł. Władysława Górala, portret biskupa NN, portret kanonika Mikołaja Janowskiego, św. Jana Ewangelisty z XVIII-XX wieku w pałacu biskupim przy ul. Prymasa Stefana Wyszyńskiego

W zbiorach budynku Kurii Biskupiej w Lublinie znajduje się 17 obrazów wpisanych do rejestru. W roku 2008 pełnej konserwacji poddano 7 wymienionych obrazów. Prace obejmowały konserwację podłoża wraz z wykonaniem w niektórych przypadkach dublażu płótna, usunięcie wtórnych nawarstwień i przemalowań oraz punktowanie warstwy malarskiej. Niezbędnym pracom poddano także ramy do obrazów.

Prowadzący prace: Krzysztof Kawiak

Inwestor: Kuria Metropolitalna w Lublinie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Ikonostas z XIX/XX wieku w cerkwi prawosławnej pw. Niewiast Niosących Wonności na cmentarzu prawosławnym przy ul. Lipowej

W roku 2008 pracom konserwatorsko-restauratorskim poddano ikonostas wraz z ikonami. Obiekt przechowywany w trudnych warunkach wilgotnościowych uległ poważnym uszkodzeniom w strukturze drewna, co wymagało przeprowadzenia prac dezynfekcyjnych, wzmacniających lub częściowej wymiany zniszczonych elementów drewnianych. Po przeprowadzeniu prac technicznych usunięte zostały wtórne nawarstwienia z warstwy malarskiej i złocień i wykonano rekonstrukcje złocień i warstwy malarskiej.

Prowadzący prace: Małgorzata Podgórska-Makal

Inwestor: Parafia prawosławna Przemienienia Pańskiego w Lublinie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Polichromia ścienna klasycystyczna w budynku Trybunału Koronnego w Rynku

W związku z dużą eksploatacją budynku i zachodzącymi procesami niszczenia dekoracji malarskiej w roku 2008 wykonano kolejny etap konserwacji polichromii ściennej w pomieszczeniach na II piętrze budynku. Wykonano pełny zakres prac technicznych obejmujących wzmocnienie podłoża, uzupełnienie spękań i szczelin wraz z korektą retuszy warstwy malarskiej.

Prowadzący prace: Jan Szczurek

Inwestor: Urząd Miasta Lublin

Nagrobki z XIX i XX wieku na części rzymskokatolickiej cmentarza przy ul. Lipowej

Konserwacji poddano 12 nagrobków kamiennych i żeliwnych zlokalizowanych w sekcji 3f, 4c, 7, 8, 14 i 17 cmentarza. Pracami objęto następujące nagrobki: pułkownikowej Masłowskiej, Nepomuceny Miculewicz, dwa nagrobki rodziny Łapickich, Michała Maińskiego, Karoliny Zdzitowieckiej, Michaliny Kurzątkowskiej, Józefy Ciechońskiej, Kacpra Prażmowskiego, rodziny Wieczorkiewiczów, Romana Garabicha, rodziny Koziolkiewiczów. Konserwacja nagrobków kamiennych obejmowała: oczyszczenie z wtórnych nawarstwień, usunięcie wadliwych reperacji, wzmocnienie kamienia, uzupełnienie ubytków kamienia, scalanie kolorystyczne. W przypadku nagrobków żeliwnych wykonano oczyszczenie z farb i produktów korozji, prace spawalnicze i ślusarskie, uzupełnienia kitów, patynowanie, zabezpieczenie antykorozyjne i wykonanie powłok malarskich oraz wypełnienie spoin i pęknięć.

Prowadzący prace: Monika Konkolewska

Inwestor: Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Lublina

Maszyny drukarskie w Izbie Drukarstwa przy ul. Żmigród

Stanowiące pierwotnie wyposażenie drukarni maszyny wpisane zostały do rejestru zabytków, a następnie poddane zabiegom konserwacji. Pracami objęto: linotyp, ma-

szynę drukującą dociskową typu Boston, krajarkę intrologatorską Mansfeld, zszywarke ręczną, zszywarke nożną. Wykonano prace naprawcze mechanizmów, zabezpieczające i w niezbędnym zakresie estetyczne, co umożliwiło eksponowanie maszyn w Izbie Drukarstwa, a także pokazy wydruku według dawnych technologii.

Prowadzący prace: Janusz Czopowicz

Inwestor: Teatr NN „Brama Grodzka” w Lublinie przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

ŁĘCZNA, gm. Loco, pow. Loco

Chrzcielnica w kościele parafialnym pw. Św. Marii Magdaleny

W roku 2008 przeprowadzona została pełna konserwacja i restauracja chrzcielnicy. Przeprowadzono pełny zakres prac technicznych przy strukturze drewna wraz z uzupełnieniem ubytków snycerki oraz wykonano prace restauratorskie przy zloceniach i srebrzeniach. Opracowano całość estetycznie.

Prowadzący prace: Grzegorz Gołubiak

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka w Łęcznej przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

NAŁĘCZÓW, gm. Loco, pow. puławski

Obraz Chrztu w Jordanie z ołtarza głównego z XX wieku w kościele parafialnym pw. Św. Jana Chrzciciela

Obraz po wymontowaniu z ołtarza poddany został pracom technicznym wraz z wykonaniem dublażu płótna, a następnie usunięto wtórne nawarstwienia z warstwy malarzkiej i po uzupełnieniu ubytków w gruntach wykonano retusz. Naprawiony został także mechanizm naciągu obrazu w ołtarzu.

Prowadzący prace: Krystyna Solecka

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka św. Jana Chrzciciela w Nałęczowie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

NEPLE, gm. Terespol, pow. bialski ziemski

Rzeźby: Matka Boska, Św. Jan, Ukrzyżowanie. ze zwieńczenia ołtarza głównego kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Rzeźby zdemonutowano z ołtarza. Przeprowadzono zabieg dezynfekcji w komorze fumigacyjnej. Oczyszczono powierzchnie i usunięto przemalowania. Podklejono łuski oryginalnej polichromii. Drewno impregnowano żywicą. Wykonano rekonstrukcje rzeźbiarskie i flekowania. Sklejono pęknięcia drewna. Uzupełniono ubytki zaprawy kitem akrylowym. Wykonano rekonstrukcje kolorystyki szat. W trakcie prac odkryto ślady srebrzei w obrębie przepaski i perizonium. Zdecydowano o ich rekonstrukcji. Prace, stanowiące I etap prac przy ołtarzu głównym, miały na celu poprawę stanu technicznego i przywrócenie pierwotnej estetyki rzeźbom.

Prowadzący prace: Elżbieta Linnert

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Neplach przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie

ORTEL KRÓLEWSKI, gm. Piszczac, pow. bialski ziemski

Polichromia ścienna z I połowy XVIII w. na ścianie łuku tęczowego kościoła parafialnego pw. MB Różańcowej

Po pracach prowadzonych w kościele w 2007 r., biorąc pod uwagę inskrypcje nad drzwiami kruchty zdecydowano o wykonaniu w nawie kościoła pasowych odkrywek sondażowych na występowanie polichromii pod współczesnymi warstwami malarskimi. Wyniki badań – odkrycie fragmentów przedstawień figuralnych były na tyle interesujące, że zdecydowano o podjęciu i kontynuowaniu dalszych prac w kolejnym sezonie konserwatorskim. Okazało się, że stanowią one część oryginalnego, dużego figuralnego przedstawienia, którego temat i program ikonograficzny nie był znany. Przystępując do prac zdecydowano o usunięciu wszystkich wtórnych nawarstwień w obrębie nawy świątyni, w tym ze ściany łuku tęczowego – w sumie było 9 warstw nawarstwień. Pod nimi warstwa malarska polichromatyczna wykonana w technice temperowej i mieszanej. Stwierdzono, po usunięciu wtórnych malatur, że podłoże drewniane, stanowiące nośnik przedstawienia jest dobrze zachowane. Brak w nim śladów zniszczeń biologicznych, spowodowanych przez owady i grzyby. Przed przystąpieniem do prac zdecydowano o usunięciu wtórnego stropu płaskiego i odsłonięciu XVIII w. stropu belkowego. Ze stropu belkowego usunięto przemalowania. Przeprowadzono dezynfekcję desek zaatakowanych przez grzyby i wymianę tych, które zostały porażone przez owady. Zabezpieczono i wykonano lokalną impregnację desek stropowych. Wypełniono szczeliny, pęknięcia i dziury w deskach z zastosowaniem kitów akrylowych. Wykonano izolację i docieplenie stropu od strony więźby dachowej, jako zabezpieczenie przed oddziaływaniem czynników zewnętrznych. Następnie oczyszczono partie malowideł pierwotnie przesłonięte przez strop. Zlikwidowano zacieki na warstwie malarskiej. Wykonano konsolidację kitów wypełniających szczeliny między balami. Założono kity w ubytkach warstwy malarskiej i wykonano retusz w miejscach przetarć. Celem konserwacji było przywrócenie obiektowi pierwotnych oryginalnych walorów artystycznych i estetycznych ukrytych pod nawarstwieniami.

Prowadzący prace: Grzegorz Gołubiak

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Matki Bożej Różańcowej w Ortelu Królewskim przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

POLUBICZE, gm. Wisznice, pow. bialski ziemski

Obraz: Ścięcie św. Jana Chrzciciela” z ok. 1920 r. z kościoła parafialnego pw. Św. Jana Ewangelisty

Przystępując do prac przy obrazie podklejono złuszczenia warstwy malarskiej. Obiekt zdjęto z krosien. Wykonano zabiegi prostowania, impregnacji i konsolidacji warstw malarskich. Następnie obraz zdublowano na nowe podłoże, nabito na nowe krosno. Zdjęto wtórne werniksy i przemalowania. Wykonano retusz naśladowczy, uzupełniono brakujące laserunki. Prace zakończono werniksowaniem końcowym.

Prowadzący prace: Marianna Popławska

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Jana Ewangelisty w Polubiczach przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego.

Feretron z obrazami: „Słodkie Serce Jezusa”, „Św. Teresa od Dzieciątka Jezus” z lat 80 XIX w. z kościoła parafialnego pw. Św. Jana Ewangelisty

Na wstępie zabezpieczono łuszczące się warstwy malarskie obrazów i obramienia feretronu. Wykonano prace stolarskie polegające na klejeniu i uszczelnieniu rozpojonych elementów. Usunięto warstwy przemalowań i oczyszczono fragmenty pierwotnie złożone. Kitowano ubytki zaprawy w obrazach i obramieniu. Wykonano retusz naśladowczy. Prace zakończono werniksowaniem końcowym.

Prowadzący prace: Marianna Popławska

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Jana Ewangelisty w Polubiczach przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

PULAWY, gm. Loco, pow. Loco

Chrzcielnica z XVIII wieku w kościele parafialnym pw. Św. Józefa

Rokokowa chrzcielnica warz z kociołkiem na wodę poddana została zabiegom konserwatorsko-restauratorskim obejmującym konserwację drewna z wykonaniem uzupełnień detali i snycerki. Restauracji poddano warstwę malarską oraz złocenia. Po wykonaniu oczyszczenia powierzchni z wtórnych nawarstwień i przemalowań wykonano uzupełnienie złocień i retusz warstwy malarskiej. Konserwacji poddano metalowy kociołek na wodę.

Prowadzący prace: Grzegorz Gołubiak

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka św. Józefa w Puławach przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

RACHANIE, gm. Loco, pow. tomaszowski

Ołtarz główny z kościoła parafialnego pw. Przemienienia Pańskiego

Ołtarz pochodzi z 2 ćw. XVIII wieku, barokowy, drewniany polichromowany – lase-runki olejne na folii srebrnej, złożony i srebrzony o bogatym wystroju rzeźbiarsko-snycerskim. Postępowanie konserwatorskie objęło następujące czynności: wykonanie odkrywek pod kątem określenia stratygrafii warstw na całym obiekcie oraz stanu zachowania oryginalnej kolorystyki ołtarza, wykonanie projektu kolorystyki ołtarza na podstawie wyników badań. Następnie zdemontowano figury, ornamenty, obrazy, oczyszczono z warstwy brudu i kurzu, usunięto przemalowania na powierzchniach architektonicznych, rzeźbiarsko-snycerskich, złożonych, wykonano dezynsekcję wraz ze wzmocnieniem osłabionej struktury drewna, skleiono pęknięcia drewna, uzupełniono ubytki drewna, opracowano powierzchnię ubytków. Usunięto odspojone i osypujące się grunty, uzupełniono ubytki gruntów, wykonano złocenia i srebrzenia, w partiach karnacji rzeźb wykonano uzupełnienia ubytków warstwy malarskiej i rekonstrukcje brakujących polichromii. Przeprowadzono konserwację w pełnym zakresie techniczno-estetycznym obrazów: Matki Bożej z Dzieciątkiem i Przemienienia Pańskiego.

Prowadzący prace: Małgorzata Oselka, Paweł Oselka

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka w Rachaniach przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

RADZYŃ PODLASKI, gm. Loco, pow. radzyński

Detal kamieniarski pałacu w zespole rezydencjonalno-urbanistycznym

W 2008 r. kompleksowymi pracami remontowo-konserwatorskimi objęto elewację ogrodową pałacu Potockich w Radzynie Podlaskim. Poza wykonaniem zabiegów przy wymianie i uzupełnieniu tynków, pracom poddano rzeźby kamienne, wieńczące ryzalit środkowy, płaskorzeźby wykonane z narzutu, elementy zdobień, sztukaterie i profile architektoniczne, metalowe, kute balustrady balkonów. Głęboko profilowane gzymsy i opaski obramień okiennych i płycin, wykonane z narzutu wapienno-piaskowego na wypukłym wtku ceglany były słabo zespolone z podłożem, spękane i rozwarstwione, z widocznymi licznymi uszkodzeniami. Konieczne było wykonanie przy wszystkich elementach dekoracyjnych elewacji kompleksowych zabiegów konserwatorskich

Prowadzący prace: Małgorzata Andron-Hofmańska

Inwestor: Urząd Miasta Radzyń Podlaski przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Rzeźby Nimf oraz putta podtrzymujące wieniec

Elementy dekoracyjne wykonane z kamienia oczyszczono z nawarstwień pochodzenia chemicznego i biologicznego metodami chemicznymi wspomagany mechanicznie. Kamień odsolono. Przeprowadzono zabiegi dezynfekcji. Duże ubytki formy uzupełniono z zastosowaniem pokrewnych materiałów flekujących. Mniejsze uzupełniono zaprawą renowacyjną. Wykonano impregnację hydrofobizującą. Wykonano naprawy podstaw wazonów i nowe podstawy wazonów brakujące. Na podstawie archiwalnej fotografii wykonano gipsowe rzeźbiarskie modele wazonu w formacie 1:1 i na ich podstawie odlewy w materiale imitującym sztuczny piaskowiec (żywica epoksydowa z wypełniaczem – mielony piaskowiec), które zamontowano na podstawach.

Prowadzący prace: Małgorzata Andron-Hofmańska

Inwestor: Urząd Miasta Radzyń Podlaski przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Dekoracja tympanonu ryzalitu środkowego przedstawiająca „Zefira i Florę”

Przeprowadzono pełny zakres prac konserwatorskich przy dekoracji tympanonu ryzalitu środkowego przedstawiającego „Zefira i Florę”. Powierzchnie oczyszczono z nawarstwień. Wzmocniono osłabione fragmenty dekoracji rzeźbiarskiej impregnatem wzmacniającym hydrofilnym. Całość impregnowano preparatami biobójczymi. Elementy metalowe konstrukcji oczyszczono z korozji i zabezpieczono. Wykonano uzupełnienia form rzeźbiarskich. Podklejono głuche partie tła z zastosowaniem iniekcji wzmacniających żywicami syntetycznymi ze zwiększoną zawartością żelu krzemionkowego. Uzupełniono rysy i pęknięcia zaprawami na bazie wapna i drobnego wypełniacza w postaci mączki kamiennej z dodatkiem włókna szklanego. Zrekonstruowano kolorystykę płaskorzeźby z zastosowaniem farb wapiennych. Wykonano impregnację hydrofobizującą preparatem krzemoorganicznym.

Prowadzący prace: Małgorzata Andron-Hofmańska

Inwestor: Urząd Miasta Radzyń Podlaski przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Wyprawy sztukatorskie (gzymsy, obramienia okienne i drzwiowe, obramienia płycin, pilastry)

Dokonano przeglądu ich stanu technicznego i oczyszczono powierzchnie wypraw z wtórnych przemalowań i zanieczyszczeń atmosferycznych. Usunięto odspojone fragmenty. Wykonano impregnację preparatami biobójczymi. Wykonano profile poszczególnych gzymsów i obramień z zastosowaniem zapraw mineralnych spełniających warunki dla wypraw wykonywanych metodą ciągnioną. Uzupełniono mniejsze ubytki formy gzymsów i obramień zaprawami mineralnymi na bazie spoiw wapiennych z dodatkiem włókna szklanego. Naprawiono rysy i pęknięcia. Położono warstwę scalającą z drobnoziarnistej zaprawy na bazie spoiw wapiennych. Powierzchnie gzymsów warstwą farby według zaleceń zawartych w projekcie kolorystyki pałacu.

Prowadzący prace: Małgorzata Andron-Hofmańska

Inwestor: Urząd Miasta Radzyń Podlaski przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Metalowe balustrady balkonowe

Balustrady zdemonstrowano i oczyszczono powierzchnie z zabrudzeń i produktów korozji. Usunięto wtórne warstwy farby olejnej i lakierów. Zabezpieczenie powierzchni metalu warstwami antykorozyjnymi. Położono warstwy zewnętrzne, zgodnie z opracowaną kolorystyką. Balustrady po wykonaniu prac zamontowano na płytach balkonowych.

Prowadzący prace: Małgorzata Andron-Hofmańska

Inwestor: Urząd Miasta Radzyń Podlaski przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

RYKI, gm. Loco, pow. Loco

Neogotyckie stalle z pocz. XX wieku w kościele parafialnym pw. Najświętszego Zbawiciela

Po demontażu wszystkich elementów snycerskich i płaskorzeźbionych wykonano prace techniczne przy konstrukcji stalli z wymianą elementów zniszczonych, reperacjami szczelin, dezynfekcją i zabezpieczeniem drewna. Wykonano uzupełnienia w drewnie ubytków snycerki. Powierzchnia elementów i struktury została oczyszczona i położono nową powłokę lakierniczą.

Prowadzący prace: Magdalena Gawłowska, Leonard Bartnik

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka Najświętszego Zbawiciela w Rykach przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obrazy: „Św. Anna Samotrzeć” i „Św. Mikołaj Bp.” z XVIII wieku w kościele parafialnym pw. Najświętszego Zbawiciela

Obrazy były bardzo zabrudzone, a pociemniały werniks uniemożliwiał rozczytanie kompozycji i właściwe określenie tytułatury. Jeden z obrazów traktowany był w dokumentacji jako NN, dopiero po usunięciu wtórnych nawarstwień odnaleziono atrybucję przedstawienia św. Mikołaja. Po wykonaniu prac związanych z oczyszczeniem warstwy malarskiej wykonano dublaż płótna, uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej. Konserwacji poddano złożone ramy do obrazów poprzez wykonanie prac technicznych przy podłożu po uzupełnieniu ubytków gruntów i rekonstrukcję złocień.

Prowadzący prace: Magdalena Gawłowska, Leonard Bartnik

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka Najświętszego Zbawiciela w Rykach przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

SAWIN, gm. Loco, pow. chełmski ziemski

Ołtarz główny z XVIII w z kościoła parafialnego pw. Przemienienia Pańskiego

Prace konserwatorskie rozpoczęto od inwentaryzacji ruchomych elementów ołtarza. Po demontażu zabytku, przeprowadzono dezynsekcję i dezynfekcję drewnianych elementów ołtarza. W dalszej kolejności obiekt oczyszczono z kurzu i brudu, wykonano badania i odkrywki stratygraficzne. Następnie ustabilizowano łuszczące się warstwy technologiczne i usunięto przemaalowania z partii polichromowanych i złożonych, a także wadliwie wykonane nieoryginalne naprawy stolarskie. Ustabilizowano konstrukcję ołtarza. Po wzmocnieniu struktury drewna żywicą syntetyczną uzupełniono ubytki gruntów, a następnie po ich opracowaniu wykonano retusze, punktowania i uzupełnienia powierzchni polichromowanych oraz złocię. Konserwację zakończono położeniem werniksu końcowego w partiach polichromowanych i zabezpieczeniem elementów złożonych.

Prowadzący prace: Andrzej Lasek, Kazimierz Kaszuba

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego w Sawinie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obraz „Przemienienie Pańskie” z XVIII w z ołtarza głównego kościoła parafialnego pw. Przemienienia Pańskiego

Prace konserwatorskie rozpoczęto od oczyszczenia lica obrazu z powierzchniowych zabrudzeń, starych werniksów oraz usunięto przemaalowania. Następnie utwardzono rozłożoną tkankę drewnianego podobrazia i uzupełniono ubytki drewna. Wykonano retusz naśladowczy i położono werniks końcowy. Prace konserwatorskie przy obrazie zakończono przeprowadzeniem zabiegów oczyszczenia i zabezpieczenia srebrnej koszulki.

Prowadzący prace: Andrzej Lasek

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego w Sawinie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Ambona z XVIII w z kościoła parafialnego pw. Przemienienia Pańskiego

Prace konserwatorskie rozpoczęto od inwentaryzacji ruchomych elementów ambony. Po demontażu zabytku, przeprowadzono dezynsekcję i dezynfekcję drewnianych elementów ambony. W dalszej kolejności obiekt oczyszczono z kurzu i brudu, wykonano badania i odkrywki stratygraficzne. Następnie ustabilizowano łuszczące się warstwy technologiczne i usunięto przemaalowania z partii polichromowanych i złożonych, a także wadliwie wykonane nieoryginalne naprawy stolarskie. Ustabilizowano konstrukcję ambony. Po wzmocnieniu struktury drewna uzupełniono ubytki gruntów, a następnie po ich opracowaniu wykonano retusze, punktowania i uzupełnienia powierzchni polichromowanych oraz złocię. Konserwację zakończono położeniem

werniksu końcowego w partiach polichromowanych i zabezpieczeniem elementów złoconych.

Prowadzący prace: Andrzej Lasek, Kazimierz Kaszuba

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego w Sawinie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

SIENNICA RÓŻANA, gm. Loco, pow. krasnostawski

Feretron z obrazami: „MB Częstochowska” i „Trójca Przenajświętsza” z połowy XIX w. z kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP

Po wykonaniu zabiegów dezynsekcji obramienia przeprowadzono zabieg impregnacji strukturalnej drewna. Wzmocniono połączenia elementów drewnianych, wypełniono ubytki drewna. Następnie zrekonstruowano brakujące fragmenty dekoracji snycerskiej obramienia. Zrekonstruowano grunty pod złocenia, a następnie zrekonstruowano złocenia złotem w płatkach. Prace przy obrazach rozpoczęto od oczyszczenia warstw malarskich. Uzupełniono ubytki warstw gruntów i zrekonstruowano brakujące fragmenty warstwy malarskiej, oraz brakujących fragmentów płaskorzeźbionych przedstawień, położono werniks końcowy.

Prowadzący prace: Mariusz Bubicz

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Siennicy Różanej przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Feretron z obrazami: „Objawienie św. Dominika” i „Chrzest Chrystusa w Jordanie” z połowy XIX w. z kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP

Po wykonaniu zabiegów dezynsekcji obramienia przeprowadzono zabieg impregnacji strukturalnej drewna. Wzmocniono połączenia elementów drewnianych, wypełniono ubytki drewna. Następnie zrekonstruowano brakujące fragmenty dekoracji snycerskiej obramienia. Zrekonstruowano grunty pod złocenia, a następnie wykonano złocenia złotem w płatkach. Prace przy obrazach rozpoczęto od oczyszczenia warstw malarskich. Uzupełniono ubytki warstw gruntów i zrekonstruowano brakujące fragmenty warstwy malarskiej, położono werniks końcowy.

Prowadzący prace: Mariusz Bubicz

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Siennicy Różanej przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

ŚLAWATYCZE, gm. Loco, pow. bialski ziemski

Obrazy: „Św. Michał Archanioł” z I połowy XVIII w. z kościoła parafialnego pw. MB Różańcowej

Obraz „Św. Michał Archanioł” z I połowy XVIII w. został wtórnie zamontowany w XX w. w ołtarzu głównym kościoła jako zasłona przesłaniająca obraz MB. Oryginalne wymiary obrazu są mniejsze od światła wnęki, dlatego na potrzeby funkcji obiekt został powiększony poprzez dodanie wzdłuż krawędzi pasów płótna, które następnie zamalowano brązową farbą. Okazało się również, że konieczne jest wzmocnienie podobrazia, poprzez wykonanie dublażu. Po zdjęciu obiektu z krosien, usunięto wtórne

krajki i płótno dublażowe. Odwrocie oczyszczono z pozostałości spoiwa. Usunięto pociemniały werniks i retusze, poprzednich prac renowacyjnych. Wykonano reperacje podłoża i uzupełnienie ubytków płótna, które następnie prostowano na stole dublażowym. Wykonano zabieg konsolidacji warstw technologicznych, doklejono nowe krajki i wykonano dublaż. Uzupełniono ubytki zaprawy i warstwy malarskiej, poprzez wykonanie retuszu naśladowczego. Wykonano werniksowanie końcowe i obraz zamontowano w ołtarzu. Wykonane zabiegi pozwoliły na przywrócenie pierwotnej estetyki i wartości artystycznych obrazu oraz poprawiły jego stan techniczny.

Prowadzący prace: Krzysztof Owsiany

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. MB Różańcowej w Sławatyczach przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Obrazy: „Św. Katarzyna Sienieńska” z II połowy XVIII w. z kościoła parafialnego pw. MB Różańcowej

Obraz „Św. Katarzyna Sienieńska” uległ zniszczeniom spowodowanym nieprawidłowym napięciem płótna i sfalowaniem. Dodatkowo warstwa malarska uległa zniszczeniom spowodowanym miseczkowatymi spękaniami. Ustalono konieczność oczyszczenia lica i odwrocia, reperacji płóciennego podłoża – klejenie pęknięć i ubytków płótna, prostowania obrazu, uzupełnienia ubytków oraz wykonania retuszu naśladowczego. Zdecydowano także o dublowaniu z konsolidacją i uelastycznieniem warstw technologicznych oraz o wykonaniu nowych krosien. Uzupełniono ubytki w zaprawie, a następnie odpowiednio je opracowano. Po naciągnięciu na nowe krosna wykonano werniksowanie pośrednie, retusz farbami akwarelowymi i olejno-żywicznymi. Prace zakończono położeniem werniksu końcowego.

Prowadzący prace: Krzysztof Owsiany

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. MB Różańcowej w Sławatyczach przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

STARA WIEŚ, gm. Bychawa, pow. lubelski ziemski

Ołtarz główny z XVIII wieku w kościele parafialnym pw. Św. Stanisława BM

Pierwotnie ołtarz stanowił element wyposażenia kościoła farnego w Lublinie. Po rozebraniu kościoła ołtarz przeniesiono do Bychawki, a następnie do kościoła w Starej Wsi, gdzie uległ największym przekształceniom i przeróbkom. W ramach podjętych w roku 2008 prac konserwatorskich dyskutowana była ewentualność odtworzenia pierwotnej kompozycji ołtarza. Wymusiłoby to zbyt duże zmiany, wobec tego odstąpiono od tego zamysłu. W istniejącej formie ołtarz poddany został zabiegom konserwatorsko-restauratorskim, z odtworzeniem złocen i historycznej warstwy malarskiej.

Prowadzący prace: Krzysztof Kawiak

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka w Starej Wsi przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

STARY ZAMOŚĆ, Gm. Loco, pow. zamojski ziemski

Elementy wystroju snycersko-rzeźbiarskiego ołtarza głównego z kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP

Ołtarz główny datowany jest na pocz. XX wieku, drewniany, złożony, polichromowany. Ze względu na duży zakres prace realizowane są etapami, w 2008 roku wykonano konserwację przy elementach wystroju snycersko-rzeźbiarskiego: głowice kolumn, pilastrów, gloria, konsolki. Konserwacja w pełnym zakresie techniczno-estetycznym objęła odczyszczenie, podklejenie spęcherzeń, rozwarstwień i odspojień, oczyszczenie złocień, podklejenie rozwarstwień i pęknięć drewna, uzupełnienie ubytków drewna wraz z opracowaniem, rekonstrukcja elementów całkowicie zniszczonych, uzupełnienie ubytków zaprawy w partiach złocień wraz z ich opracowaniem, wykonanie złocień i srebrzeń wraz z polerowaniem, zabezpieczenie złocień,

Prowadzący prace: Krystyna Grodzicka-Gruntowicz

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka w Starym Zamościu przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

STĘŻYCA, gm. Krasnystaw, pow. krasnostawski

14 Stacji Drogi Krzyżowej z kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Prace konserwatorskie rozpoczęto od przeprowadzenia zabiegów przy ramach. Wykonano dezynsekcję, po oczyszczeniu przeprowadzono impregnację drewna. Następnie usunięto przemalowania z partii złocień, uzupełniono ubytki gruntu pod złocenia i zrekonstruowano złocenia złotem w płatkach. Prace przy obrazach rozpoczęto od oczyszczenia powierzchni malarskiej, a następnie oczyszczono odwrocą obrazów. Wykonano miejscowy dublaż uszkodzonych miejsc, uzupełniono ubytki płótna oraz uzupełniono ubytki warstwy malarskiej. Prace konserwatorskie zakończono położeniem werniksu oraz zabezpieczenie złocień i polichromii.

Prowadzący prace: Mariusz Bubicz

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka w Stężycy przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

SZCZEBRZESZYN, gm. Loco, pow. zamojski ziemski

Ołtarz boczny Matki Boskiej z Dzieciątkiem z kościoła parafialnego pw. Św. Mikołaja

Ołtarz datowany jest na II połowę XVIII wieku, barokowy, drewniany, polichromowany, złożony. W zakresie konserwacji technicznej wzmocnienie osłabionej konstrukcji ołtarza, wykonano impregnację strukturalną, dezynfekcję i dezynsekcję drewna. Etap konserwacji estetycznej objął: usunięcie wtórnych nawarstwień z powierzchni architektonicznej, rzeźbiarsko-snycerskich, uzupełnienie ubytków zaprawy, uzupełnienie ubytków drewna w elementach snycerskich wraz z opracowaniem powierzchni kitów, uzupełnienie złocień wraz z zabezpieczeniem, scalenie kolorystyczne warstwy malarskiej, położenie werniksu końcowego. Pełny zakres konserwacji techniczno-estetycznej zrealizowano przy obrazie i rzeźbach ołtarzowych.

Prowadzący prace: Malwina Kotlińska

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka św. Mikołaja w Szczebreszynie przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Ambona z kościoła parafialnego pw. Św. Katarzyny

Ambona z 4 ćw. XVIII wieku, barokowa, drewniana, polichromowana, złożona z obrazami i bogatym wystrojem snycerskim. Zakres zrealizowanych prac konserwatorskich objął: wykonanie badań odkrywkowych w celu rozpoznania budowy technologicznej i stratygraficznej obiektu, zdemontowano elementy wystroju i oczyszczono. Następnie uzupełniono ubytki drewna snycerki, wykonano dezynsekcję i impregnację strukturalną, usunięto przemalowania warstwy malarskiej i złocen, podklejono odspojenia gruntów, uzupełniono ubytki zaprawy i zachowanych złocen, zaizolowano kity szelakiem, położono werniks retuszerski oraz wykonano scalenie kolorystyczne. Wykonano rekonstrukcję brakujących elementów snycerki. Przy obrazach z przedstawieniami Ewangelistów przeprowadzono konserwację w pełnym zakresie techniczno-estetycznym.

Prowadzący prace: Malwina Kotlińska, Janusz Szpyt, Stanisław Makara

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka św. Mikołaja w Szczebreszynie przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

ŚWIECIECHÓW, gm. Anopol, pow. kraśnicki

Ołtarz przytęczowy z XVIII wieku w kościele parafialnym pw. Św. Małgorzaty i Św. Mikołaja

W roku 2007 wykonano końcowy etap prac konserwatorsko-restauratorskich przy strukturze ołtarza obejmujących prace techniczne i estetyczne przy elementach rzeźbiarskich i snycerskich. Wykonane zostały uzupełnienia lub rekonstrukcje złocen i punktowanie polichromii rzeźb.

Prowadzący prace: Maria Lulkiewicz

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka w Świeciechowie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

TARNOGÓRA, gm. Izbica, pow. krasnostawski

Ambona z XVII w. z kościoła parafialnego pw. Św. Zofii

W 2008 r. przeprowadzono II etap prac konserwatorskich, który obejmował prace przy baldachimie i koszu ambony. Wykonano dezynfekcję, dezynsekcję obiektu. Usunięto wtórne warstwy przemalowań z powierzchni polichromowanych i złożonych oraz wtórne nakłady gruntów. Wzmocniono strukturę osłabionej tkanki drewnianej i wykonano niezbędne naprawy stolarskie. Uzupełniono ubytki gruntów w partiach malatury. Opracowano powierzchnie pod złocenia, wykonano retusze, punktowania i uzupełnienie partii polichromowanych. Wykonano złocenia na poler i mat. Konserwację zakończono zawerniksowaniem powierzchni polichromii, wykonaniem izolacji złocen w miejscach szczególnie narażonych na uszkodzenie.

Prowadzący prace: Andrzej Lasek, Kazimierz Kaszuba

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Zofii w Tarnogórze przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

TARNOGRÓD, gm. Loco, pow. biłgorajski

Chrzcielnica z kościoła parafialnego pw. Przemienienia Pańskiego

Chrzcielnica wykonana w latach 1905-1910 przez Walentego Bazana, z bogatym wystrojem rzeźbiarsko-snycerskim, drewniana, polichromowana, złożona. Zrealizowano prace konserwatorskie w zakresie: dezynfekcji, dezynsekcji poszczególnych elementów konstrukcji, impregnacji strukturalnej drewna, rekonstrukcji brakujących elementów snycerki. Ponadto wykonano korektę starych gruntów, założono nowe złocenia i srebrzenia w technice oryginalnej. Przy obrazie i rzeźbach przeprowadzono odczyszczenie i usunięcie przemałowań, uzupełnienie brakujących elementów w drewnie, uzupełnienie ubytków gruntów, scalenie kolorystyczne, werniksowanie końcowe oraz uzupełnienie złocen oryginalnych powierzchni rzeźb wraz z werniksowaniem.

Prowadzący prace: Stanisław Filip

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka Przemienienia Pańskiego w Tarnogrodzie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego i Urzędu Gminy w Tarnogrodzie

Ikony: Matka Boska z Dzieciątkiem zw. Kazańską, Matka Boska z Dzieciątkiem, Jezus Chrystus, Jezus Chrystus z cerkwi prawosławnej pw. Świętej Trójcy

Ikony datowane na XVIII/XIX wiek i początek XX wieku, wykonane w technice tempery i olejnej na desce i płótnie, ujęte w ramki zewnętrzne. Stan techniczny i stopień zniszczeń obiektów analogiczny, co umożliwiło zastosowanie zabiegów konserwatorskich o podobnym zakresie. Wykonano usunięcie zabrudzeń, ściemniałego i pożółkłego werniksu, uzupełnienie ubytków warstwy zaprawy wraz z opracowaniem powierzchni kitów, usunięcie przemałowań warstwy malarskiej, uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej, scalenie kolorystyczne, werniksowanie końcowe. Ponadto przeprowadzono zabiegi konserwatorskie przy ramach zewnętrznych i kośzulki srebrnej wraz z odczyszczeniem, dezynsekcją, zdjęciem przemałowań, uzupełnienie srebrzeń, złocen z zabezpieczeniem.

Prowadzący prace: Agata Woźniak-Niemkiewicz

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Świętej Trójcy w Tarnogrodzie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego.

TRZESZCZANY, gm. Loco, pow. hrubieszowski

Obrazy: „Św. Teresa od Dzieciątka Jezus”, „Pokłon Trzech Króli” z ołtarza bocznego z kościoła parafialnego pw. Trójcy Przenajświętszej i Narodzenia NMP

Obraz św. Teresy od Dzieciątka Jezus pochodzi z początku XX wieku wykonany w technice olejnej na płótnie umieszczony w retabulum ołtarzyka. Zakres prac konserwatorskich objął: wymontowanie z ramy ołtarzowej, wykonanie badań w celu ustalenia budowy technologicznej, wstępne oczyszczenie, usunięcie werniksu olejnego i retuszy nie autorskich, zabezpieczenie lica malowidła, oczyszczenie odwrocia, dublaż na nowe płótno, wprasowanie protezy z płótna lnianego w górnej części,

uzupełnienie ubytków gruntu, opracowanie kitów, napięcie obrazu na nowe krosno, werniksowanie, scalanie kolorystyczne, werniksowanie końcowe.

Obraz Pokłon Trzech Króli datowany jest wstępnie na XVII-XVIII wiek, wykonany w technice tempery na podobrazii drewnianym umieszczony w predelli ołtarzyka bocznego. Zrealizowane prace konserwatorskie objęły następujące zabiegi: podklejenie złuszczeń i spojeń warstwy malarskiej, zabezpieczenie lica, oczyszczenie odwrocie, impregnacja i dezynsekcja, usunięcie przemałowań, uzupełnienie ubytków gruntu, opracowanie fakturowe kitów, zabezpieczenie kitów, werniksowanie, scalanie kolorystyczne, werniksowanie końcowe.

Prowadzący prace: Krystyna Solecka

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka w Trzeszczanach przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

TUROBIN, gm. Loco, pow. biłgorajski

Ołtarz boczny św. Marii Magdaleny z kościoła parafialnego pw. Św. Dominika

Ołtarz datowany na lata 1620-1630, wczesny barok, marmur rzeźbiony. W 2008 roku zrealizowano II etap prac konserwatorskich i restauratorskich w zakresie: wykonania uzupełnień rzeźbiarskich wraz z uzupełnieniami drewna, woskowania całej powierzchni ołtarza, konserwacji technicznej antepedium, wymiany ramy antepedium i blatu drewnianego mensy, usunięcia kitów i przemałowań warstwy malarskiej nie usuniętych w czasie konserwacji w latach 80-tych XX wieku, retusz obrazów ołtarzowych.

Prowadzący prace: Małgorzata Podgórska-Makal

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka w Turobinie przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

WISZNICE, gm. Loco, pow. bialski ziemski

Zespół nagrobków zlokalizowanych na zamkniętym cmentarzu przy ul. Kościelnej

Pełnej konserwacji poddano łącznie 7 nagrobków: Zofii z Nałęczów Kraszewskiej 1860 r., Bronisława Mierzwińskiego ok. 1885 r., Marcina Olszewskiego ok. 1902 r., Rodziny Zbysławów ok. 1890 r., Wiktorii Horodyskiej ok. 1890 r., Juliana Horodyskiego (nagrobek ok. 1885 r. i płyta ok. 1890 r.) Wykonano pełny zakres prac konserwatorskich przy kamieniu od jego oczyszczenia, odsolenia, wzmocnienia, klejenia pęknięć, usunięcia nawarstwień, uzupełnienia ubytków, uczynienia inskrypcji poprzez pogłębienie lub przekucie liter, scalenia estetycznego oraz zabezpieczenia całości z zaimpregnowaniem hydrofobowym. Wykonano pełny zakres prac przy elementach metalowych wymienionych obiektów, tj. oczyszczenie metodami mechanicznymi i chemicznymi, zabezpieczenie powłokami antykorozyjnymi. Zrekonstruowano metalowe elementy ogrodzeń i zamontowano je z zastosowaniem żywic syntetycznych. Zakres prac przy kamieniu i metalu uzupełniono o prace przy powierzchniach betonowych i murowanych: wykonano przegląd tyków na obiektach. Usunięto tynki zwietrzałe i odspojone. Powierzchnie oczyszczono i wzmocniono poprzez uzupełnienie fugowań i impregnacją wzmacniającą cegły. Uzupełniono ubytki tynków z zastosowaniem zapraw mineralnych

na bazie spoiw wapiennych. Wykonano rekonstrukcję formy rzeźb z zastosowaniem zapraw mineralnych na bazie cementów i wypełniacza piaskowego o uziarnieniu zbliżonym do pierwotnego z zastosowaniem nie korodujących elementów konstrukcyjnych. Powierzchnie pokryto skalającą warstwą barwionego wapna dyspergowanego. Oczyszczono pola grobowe z roślinności i korzeni drzew, obniżono grunt wokół płyt nagrobnych i wykonano nowe opaski odwadniające. Zrekonstruowano metalowe elementy ogrodzeń.

Prowadzący prace: Piotr Zawadzki

Inwestor: Gmina Wisznice oraz Parafia rzymskokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego w Wisznicach przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

WŁODAWA, gm. Loco, pow. Loco

Feretron (bez obrazów) z kościoła parafialnego pw. Św. Ludwika

Po zdemontowaniu elementów snycerskich wykonano odkrywkę sondażowe. Następnie usunięto przemaalowania z powierzchni polichromowanych i złożonych oraz wykonano niezbędne naprawy stolarskie i zrekonstruowano brakujące elementy snycerki. W dalszej kolejności uzupełniono ubytki gruntów, wykonano retusz skalający w partiach polichromowanych oraz przeprowadzono konserwację złocień. Powierzchnie polichromowane i złożone zabezpieczono werniksem końcowym.

Prowadzący prace: Andrzej Lasek, Kazimierz Kaszuba.

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Ludwika we Włodawie

WOJŚLAWICE, gm. Wojsławice, pow. chełmski ziemski

Polichromia z cerkwi prawosławnej pw. Matki Bożej Kazańskiej

Prace rozpoczęto od usunięcia pobiałych, nieoryginalnych warstw malarskich, przecierki i wadliwie wykonanych napraw. Wzmocniono osłabione partie podłoża. Podklejono odspojone fragmenty ścian. Następnie skonsolidowano warstwę malarską i wykonano zabiegi odsolenie ścian. Uzupełniono ubytki w tynku oraz w obrębie oryginału w oryginalnej technologii. Wykonano rekonstrukcję brakujących fragmentów polichromii.

Prowadzący prace: Monika Konkolewska.

Inwestor: Parafia prawosławna pw. Św. Jana Teologa w Chełmie przy wsparciu finansowym Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

ZAMOŚĆ, gm. Loco, pow. Loco

Wyposażenie i wystrój kaplicy ordynackiej pw. Przemienienia Pańskiego w kościele katedralnym pw. Zmartwychwstania Pańskiego i Św. Tomasza Apostoła

Kaplica stanowi mauzoleum Jana Zamoyskiego, założyciela Miasta i fundatora Katedry, konsekrowana w 1637 roku. Sklepienie dekorowane barokowymi sztukateriami Jana Baptysty Falconiego, wykonane ok. 1635 r., w posadzce płyta nagrobna Jana Zamoyskiego, z czarnego marmuru i elementami z brązu. Ołtarz XIX-wieczny, neobarokowy z obrazami Wojciecha Gersona i Rafała Radziejwicz. Zakres konserwacji i restauracji objął I etap prac przy dekoracji sztukatorskiej i malarskiej sklepienia i ścian, ołtarzu

Przemienienia Pańskiego, portretach Jana i Tomasza Zamoyskich, autorstwa Wojciecha Gersona oraz przy kamiennym sklepieniu na d. wejściu do kaplicy. Podstawowym założeniem programu było wykonanie szczegółowych badań w celu ustalenia oryginalnej budowy technologicznej i stratygraficznej obiektu, zakresu i stanu zachowania pierwotnej formy i kolorystyki sztukaterii, ewentualnych przekształceń. Wykonano usunięcie przemalowań i wadliwych uzupełnień, sklejenie spękań konstrukcyjnych, uzupełnienie ubytków formy i scalenie kolorystyczne warstwy malarskiej. Przy ołtarzu wykonano odczyszczenie i odkurzenie z zabrudzeń i kurzu, trucie wraz z zabezpieczeniem drewna przed działaniem szkodników drewna, impregnację drewna, rekonstrukcję brakujących elementów snycerki, sklejenie pęknięć i odspojień w warstwie drewna, uzupełnienie drobnych ubytków drewna. Przy obrazach Jana i Tomasz Zamoyskich ujętych bogato zdobione, złożone ramy. W celu powstrzymania procesów destrukcyjnych zrealizowano pełną konserwację i restaurację obrazów i ram. W ramach prac usunięto retusze, wadliwe reperacje płótna i warstwy malarskiej, uzupełniono ubytki oryginalnego płótna i zaprawy, scalenie kolorystyczne warstwy malarskiej, zawernikowanie końcowe. Przy ramach usunięto przemalowania, odczyszczenie partie złocen i srebrzeń, uzupełnienie ubytków gruntów, pulmentów, następnie uzupełnienie ubytków złocen i scalenie ze złoceniami oryginalnymi.

Prowadzący prace: Maciej Filip

Inwestor: Parafia katedralna w Zamościu przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Organy muzyczne w kościele katedralnym pw. Zmartwychwstania Pańskiego i Św. Tomasza Apostoła

Organy muzyczne ufundowane przez ordynata hr. Maurycego Zamoyskiego, wykonane zostały w warsztacie Jana Śliwińskiego ze Lwowa w 1895 roku, o bogatym wystroju rzeźbiarsko-snycerskim. W 2008 roku wykonano II etap prac organmistrzowskich i konserwatorskich przy organach i prospekcie w zakresie: układu powietrza, kontuaru, struktury rusztowania i puszczalek frontowych. Prace polegały na usunięciu przemalowań, naprawy uszkodzeń mechanicznych, impregnacji drewna, wymiany całkowicie zniszczonych puszczalek, naprawy regulatora powietrza na miechu.

Przy prospekcie organowym wykonano konserwację techniczną i estetyczną drewnianej struktury prospektu wraz z elementami snycerskimi, wykonano renowację drewnianej empery. Ponadto wykonano konserwację w pełnym zakresie techniczno-estetycznym rzeźby Króla Dawida. Usunięto wtórne powłoki lakiernicze, uzupełniono ubytki drewna, zrekonstruowano brakujące elementy snycerki, oczyszczono powierzchnie złocen, uzupełnienie ubytków i scalono nowe złocenia z oryginalnymi.

Prowadzący prace: Jacek Kamiński, Maciej Filip

Inwestor: Parafia katedralna w Zamościu przy wsparciu finansowym Urzędu Miasta Zamość i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Kamienne latarnie z cmentarza parafialnego

Latarnie rokokowe pochodzące z Bramy Szczepieskiej, datowane są na XVIII wiek, wykonane z wapienia józefowskiego. Prace konserwatorskie i restauratorskie objęły: demontaż, rozebranie zwietrzałych słupków, wykonanie nowych cokołów,

oczyszczenie lamp i dezynfekcję, usunięto cementowe spoiny, uzupełnienie ubytków i zwietrzałych profili, wykonano nakrywy z wapienia józefowskiego, całą powierzchnię latarni zabezpieczono przez hydrofobizację.

Prowadzący prace: Tomasz Bulewicz

Inwestor: Społeczny Komitet Odnowy Cmentarza Parafialnego przy ulicy Peowia-
ków w Zamościu

ZWIERZYNIEC, gm. Loco, pow. zamojski ziemski

Polichromia ścienna z 1749 roku z kościoła filialnego pw. Św. Jana Nepomucena

Polichromia barokowa przypisywana autorstwu Łukasza Smuglewicza wypełnia całą powierzchnię sklepienia i ścian kościółka „na wodzie”. Prace realizowane są etapami od roku 1998. Zakres prac wykonanych w 2008 roku obejmował sekcję nr 1-14 w obrębie chóru muzycznego, osi 2 i 13, sekcji 13-14 ściana w przejściu do kaplicy, sekcji 12-13 górny poziom, pomieszczenie dawnego XVIII-wiecznego wejścia na chór. Zakres zrealizowanych prac konserwatorskich obejmował opracowanie malarskie lica drewnianych gzymsów, skucie tynków dolnych partii wraz z oczyszczeniem wątku ścian, położenie tynków wraz z zabezpieczeniem krawędzi zabytkowych tynków, konserwatorskie opracowanie wykończenia lica. Wykonano prace konserwatorskie przy zachowanym licu ścian i sklepienia, uzupełnienie wątku ceglanego oraz tynków, konserwacja zabytkowej ceglanej posadzki na górnym podeście.

Prowadzący prace: Ewa Cempla-Dziadoń, Andrzej Cygnarowski

Inwestor: Parafia rzymskokatolicka pw. Matki Boskiej Królowej Polski w Zwierzynicy przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Miasta Zwierzyniec

Nagrobek Stanisława Fałęckiego na cmentarzu parafialnym

Nagrobek z 1925 roku w formie ośmiobocznego postumentu zwieńczonego krzyżem z płytą nagrobną wykonany jest z wapienia józefowskiego, ogrodzony kanelowanymi słupkami połączonymi łańcuchem. Zrealizowane prace konserwatorskie polegały na wykonaniu demontażu zardzewiałych elementów, tablicy inskrypcyjnej, odczyszczenia, dezynfekcji, sklejeniu pękniętych słupków, przesunięciu i ustawieniu kamiennych słupków. Ponadto wykonano szlifowanie i polerowanie tablicy z inskrypcją, czyszczenie i zabezpieczenie prętów, uzupełnienie drobnych ubytków kamienia, hydrofobizację powierzchni.

Prowadzący prace: Tomasz Bulewicz

Inwestor: Towarzystwo Miłośników Zwierzynicy

ŻNIATYN, gm. Dołhobyczów, pow. hrubieszowski

Ambona z kościoła parafialnego pw. św. Michała Archanioła

Ambona barokowo-klasycystyczna z końca XVIII wieku, polichromowana, złocona. Zakres zrealizowanych w 2008 roku prac konserwatorskich objął II etap konserwacji estetycznej. Wykonano uzupełnienia ubytków gruntów, opracowanie gruntów, izolację kitów szelakiem, werniksowanie retuszarskie na polichromii, uzupełnienie uby-

ków warstwy malarskiej wraz z werniksowaniem końcowym. Wykonano konserwację i rekonstrukcję złocień.

Prowadzący prace: Stanisław Filip

Inwestor: parafia rzymskokatolicka w Żniatynie przy wsparciu finansowym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

ŻÓŁKIEWKA, gm. Żółkiewka, pow. krasnostawski
Tabernakulum ołtarza głównego z kościoła polskokatolickiego
pw. Św. Jakuba

W 2008 r. przeprowadzono kolejny etap prac konserwatorskich ołtarza głównego, który obejmował tabernakulum. Wykonano dezynsekcję i oczyszczenie elementów drewnianych. Usunięto przemaalowania z partii polichromii i złocień. Uzupełniono ubytki drewna i polichromii. Opracowano powierzchnie pod złocenia i zrekonstruowano złocenia. Prace konserwatorskie zakończono zabezpieczeniem złocień i warstwy polichromii.

Prowadzący prace: Mariusz Bubicz

Inwestor: Parafia polskokatolicka w Żółkiewce przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

CONSERVATORY AND REPAIRING WORKS IN THE HISTORICAL
OBJECTS OF ARCHITECTURE AND THEIR COMPLEXES IN 2008

According to the state for 2008, there were 3717 immovable historical remains entered into the register of lubelskie province including 1430 architectural objects, their complexes together with urban systems. In the given categories, the following were subject to protection: 702 temples of different religions and other sacral objects, 40 monasteries, 150 buildings of public utility, 287 palaces, manor-houses and villas, 226 houses and tenement houses, 91 industrial buildings, 36 urban systems.

In 2008 there were about 106 objects covered by investment activities in total, including 31 palaces, manor-houses and villas, 29 sacral objects, 11 houses and tenement houses, 10 objects of public utility, 6 monastery complexes, 8 industrial objects and granaries, 6 defence objects and fortresses and other.

Some of essential investments realized in 2008 include: repairing and conservation works within the elevation together with the attic and roof and structural reinforcement in the tenement house under the Saint Christopher in Kazimierz Dolny, honoured with Laur Konserwatorski 2009 (Conservatory Laurel 2009) and with Zabytek Zadbane prize (Well-kept Historical Remain prize), repairing and conservation works of the elevation and restoration works in the Ball Room of Czartoryscy Palace in Puławy (Conservatory Laurel 2009), repairs of the cemetery chapel at Biała Street in Lublin (Conservatory Laurel 2009), continuation of repairing and adaptation works in post-Basilian developments in cathedral complexes on Chełmska Mountain in Chełm, repairing and conservation works within the area of elevation and roof of granary of Ulanowscy in Kazimierz Dolny, conservation works connected with regothisation on the basis of discovered traces of parish church in Kraśnik, repairs of the elevation together with replacement of the roof cladding and window carpentry in the buildings of the museum as well as structural reinforcement of Saint Trinity Chapel in the complex of Lubelski Castle, repairs of the elevation

together with the structural reinforcement of Brama Grodzka (Grodzka Gate) in Lublin, 1st stage of major repairs of the building of Old Theatre in Lublin and repair and conservation as well as adaptation works in the gates together with the adjacent elements in the Zamość Fortress Complex.

The essential portion of works was realized as a continuation of investment processes started in the previous years, these were: major repairs of the Court Building in Biała Podlaska, repairs of manor-houses in Bojanówka, Woroblin and Woskrzenice Duże, repairs of the palace in Jabłoń, repairs of Orthodox church in Dubienka, Hrubieszów and Tomaszów Lubelski, repair and conservation works in the church of the Reformers in Zamość, repair works in monastery complexes of Jesuits and Dominicans in Lublin, the Poor Claire Sisters in Zamość and in the southern and eastern wing the post-Jesuit college in Krasnystaw as well as repair and modernization works of the interiors in Kobiałki granary, current 'Dom Turysty' (House of the Tourist) hotel in Kazimierz Dolny and repairs of the tenement house at 3 Square in Krasnystaw.

When it comes to investments started in 2008, the following major repairs shall be mentioned: the building of the House of the Fireman in Biała Podlaska, Białka palace, 'Bliźniak' granary in Kazimierz Dolny and major repairs together with adaptation to food and hotel functions in the tenement house of 15 Grodzka Street in Lublin.

Similarly to the previous years, essential portion of the investment was co-financed from different sources, including 21 subsidies from the budget of the Minister of Culture and National Heritage, 19 from self-government institutions, 8 from the budget of Lubelski Provincial Heritage Conservator in Lublin, 4 from the funds of the European Union and other.

1. Biała Podlaska – zespół zamkowy – brama wjazdowa – fragment po konserwacji – fot. J. Maraśkiewicz 2.

2. Boża Wola – kościół par. – ołtarz gł. z obrazem św. Antoni Padewski – po konserwacji, fot. M. Lulki.

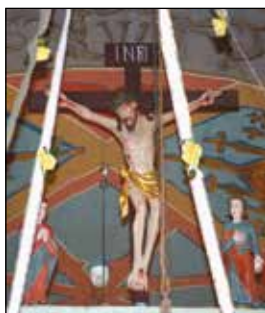
3. Bukowina – k-ł filialny – obraz MB z Dzieciątkiem – po konserwacji, fot. A. Guzik 2008.

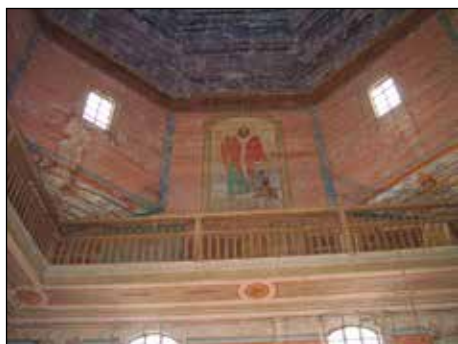
4. Bukowina – k-ł filialny-feretron z przedstawieniem św. Barbara – po konserwacji, fot. A. Guzik 2008.

5. Bukowina – k-ł filialny – feretron z przedstawieniem NMP – po konserwacji, fot. A. Guzik 2008.

6. Bukowina – k-ł filialny – Grupa Ukrzyżowania – po konserwacji, fot. A. Guzik 2008.

7. Dłużniów – k-l filialny – dekoracja malarska nawy przed konserwacją, fot. M. Filip 2008.

9. Dłużniów – k-l filialny – dekoracja malarska nawy – fragment po konserwacji, fot. M.

8. Dłużniów – k-l filialny – dekoracja malarska nawy – fragment w trakcie konserwacji, fot. M. Filip.

10. Geś – kościół par. – obraz Św. Katarzyna Aleksand. – frgam. po oczyszczeniu – fot. A. Fic-Lazor 2008.

11. Geś – kościół par. – obraz Św. Katarzyna Aleksand. – fragm. po konserwacji – fot. A. Fic-Lazor 2008.

12. Gęś – kościół par. – ołtarz boczny z obrazem Św. Katarzyna Aleksand. po konserwacji – fot. A. Fic-Lazor 2008.

13. Horostyta-cerkiew – obraz Zaśnięcie Matki Boskiej – przed konserwacją, fot. J. Polaska 2008.

14. Horostyta-cerkiew – obraz Zaśnięcie Matki Boskiej – po konserwacji, fot. J. Polaska 2008.

15. Horostyta-cerkiew – obraz Ukrzyżowanie – przed konserwacją, fot. J. Polaska 2008.

16. Horostyta-cerkiew – obraz Ukrzyżowanie – po konserwacji, fot. J. Polaska 2008.

17. Lubartów – kościół św. Anny – prospekt organowy – przed konserwacją, fot. R. Róg 2008.

18. Lubartów – kościół św. Anny – prospekt organowy po konserwacji, fot. R. Róg 2008.

19. Lublin – archikatedra – dekoracja sklepienia kaplicy pn. po konserwacji, fot. J. Śliwa 2008.

20. Lublin – archikatedra fragment dekoracji malarskiej sklepienia kaplicy pn. po konserwacji.

21. Lublin – archikatedra – okładziny ścian kaplicy pn. po konserwacji, fot. J. Śliwa 2008.

22. Lublin – archikatedra ołtarz w kaplicy pn. po konserwacji, fot. J. Śliwa 2008.

23. Lublin – archikatedra krzyż trybunalski w kaplicy pn. po konserwacji, fot. J. Śliwa 2008.

24. Lublin – k-ł Niepokalanego Poczęcia NMP – ołtarz główny po konserwacji, fot. B. Stolarz 2009.

25. Lublin – cerkiew na cmentarzu – ikono-
stas przed konserwacją, fot. M. Podgórska-Makal 2006.

26. Lublin – cerkiew na cmentarzu – ikono-
stas po konserwacji, fot. B. Stolarz 2008.

27. Łęczna – kościół par. – chrzcielnica przed konserwacją, fot. G. Gołubiak 2008.

28. Łęczna – kościół par. – chrzcielnica po konserwacji, fot. G. Gołubiak 2009.

29. Rachanie – kościół par. – ołtarz gł. po konserwacji, fot. G. Żurawicka 2008.

30. Radzyń Podl. – pałac – zwieńczenie ryzalitu środkowego korpusu gł. po konserwacji, fot. J. Mara.

31. Radzyń Podl. – pałac – zwieńczenie ryzalitu środkowego korpusu gł. – dekoracja tympanonu po konse.

33. Ryki – kościół par. – obraz św. Mikołaj w trakcie prac, fot. M. Gawłowska 2008.

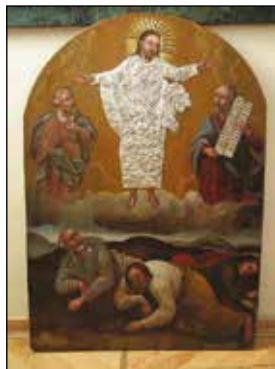
34. Ryki – kościół par. – obraz św. Mikołaj po konserwacji, fot. M. Gawłowska 2009.

32. Ryki – kościół par. – obraz św. Mikołaj przed konserwacją, fot. M. Gawłowska 2008.

35. Sawin – kościół par. – obraz Przemienienie Pańskie – przed konserwacją, fot. A. Lasek 2008.

36. Sawin – kościół par. – obraz Przemienienie Pańskie – po konserwacji, fot. A. Lasek 2008.

37. Sawin – kościół par. – ambona – przed konserwacją, fot. A. Lasek 2008.

38. Sawin – kościół par. – ambona – po konserwacji, fot. A. Lasek 2008.

39. Sawin – kościół par. – ołtarz gł. – przed konserwacją, fot. A. Lasek 2008.

40. Sawin – kościół par. – ołtarz gł. – po konserwacji, fot. A. Lasek 2008.

41. Sławatycze – kościół par. – obraz Św. Michał Archanioł – stan przed konserwacją, fot. K. Owsiany 2008.

42. Sławatycze – kościół par. – obraz Św. Michał Archanioł, fot. K. Owsiany 2008.

43. Sławatycze – kościół par. – obraz Św. Michał Archanioł po konserwacji w ołtarzu, fot. K. Owsia.

44. Tarnogóra-kościół par. – ambona – przed konserwacją, fot. B. Lechocka 2008.

45. Tarnogóra – kościół par. – ambona – po konserwacji, fot. B. Lechocka 2008.

46. Zamość – katedra – kaplica ordynacka – fregment sztukaterii przed konserwacją, fot. M. Filip 200.

47. Zamość – katedra – kaplica ordynacka – fragment dekoracji przed konserwacją, fot. M. Filip 2008.

48. Zamość – katedra
– kaplica ordynacka
– fragment dekoracji w
trakcie prac konserwa-
torskich.

49. Zamość – katedra
– kaplica ordynacka
– fragment sztukaterii
po konserwacji, fot. M.
Filip 2008.

50. Zamość – katedra
– kaplica ordynacka
– sklepienie po konser-
wacji, fot. M. Filip 2008.

Anna Kubasik, Barbara Hołownia-Barczyńska,
Urszula Nowakowska, Michał Wilk

PRACE KONSERWATORSKIE NA TERENIE ZABYTEKOWYCH ZAŁOŻEŃ OGRODOWYCH PRZEPROWADZONE W ROKU 2008

Przedstawione w niniejszym sprawozdaniu zabytkowe założenia ogrodowe z terenu woj. lubelskiego, w których prowadzone są prace konserwatorskie, rejestrują różnorodny zakres robót ogrodniczych, podejmowanych na terenie działania Wojewódzkiego Urzędu ochrony zabytków w Lublinie i podległych mu delegatur.

Wymienione prace przeprowadzono w 40. obiektach. Ich zakres obejmował przede wszystkim wstępne porządkowanie terenów, korekturę układu zadrzewień oraz zabezpieczenie i konserwację starych drzew.

BEŁŻYCE, GM LOCO, POW. LUBELSKI ZIEMSKI

Zespół dworsko-parkowy – aleja dojazdowa

Zrealizowano prace związane z usunięciem oraz zabiegami pielęgnacyjnymi przy kasztanowcach zwyczajnych w oparciu o opinię dendrologiczną oraz program prac pielęgnacyjnych.

BOREK (GARDZIENCE II), GM. PIASKI, POW. ŚWIDNICKI

Park

Rozpoczęto realizację programu prac przy drzewostanie parkowym w oparciu o projekt gospodarki drzewostanem, usuwając 56 drzew oraz wykonując zabiegi pielęgnacyjne przy 210 drzewach.

BORTATYCZE, GM. ZAMOŚĆ, POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Pozostałości zieleni folwarcznej i wnętrza ogrodowe ze stawami w 2008 roku zostały poddane pracom porządkowym i pielęgnacyjnym. Usunięto krzewy dzikiego bzu i samosiejek drzew rosnących pod koronami szpalerów kasztanowców i lip. Przeprowadzono zabiegi pielęgnacyjne w koronach drzew.

CHYLIN, GM. WIERZBICA, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Zespół dworsko-parkowy w Chylinie

Zespół ukształtowany został w XX wieku w stylu modernizmu. Przy jego rewaloryzacji, powiązanej z powiększeniem obszaru zakomponowanej zieleni – wykorzystano zachowane regularne – XVIII wieczne elementy, oraz kilka starszych drzew rosnących związanych z najstarszym rozplanowaniem parku. Właściciele prywatni, którzy przejęli nieruchomość w 2005 roku, przystąpili do opracowywania projektu rewaloryzacji. Wypredzając do przewidywanych prac określonych w w/w dokumentacji – usunięto samosiewy, drzewa martwe i zniszczone przez czynniki atmosferyczne.

CIECIERZYN, GM. NIEMCE, POW. LUBELSKI ZIEMSKI

Park podworski

Etapowo realizowany był program prac polegający na przeprowadzeniu zabiegów pielęgnacyjno-chirurgicznych i wycince drzew – w oparciu o opinie dendrologiczne.

DĄBIE, GM. ŻÓŁKIEWKA, POW. KRASNOSTAWSKI

Założenie dworsko-parkowe

Założenie krajobrazowo-naturalistyczne, wykorzystujące tarasowo opadający stok, doliny rzeki Giełczwi. Kontynuowano rozpoczęte w roku poprzednim prace rewitalizacyjne parku. Wykonano zabiegi pielęgnacyjne drzew, usuwając pasożyty i posusz. Usunięto przypadkowe nasadzenia współczesne, degradujące kompozycję wnętrza.

DOŁHOBYCZÓW, GM. LOCO, POW. HRUBIESZWSKI

Zespół pałacowo-parkowy składający się z pałacu z oficynami, spichlerza, pawillonu, alej dojazdowych i parku.

W 2008 roku nowy właściciel założenia przystąpił do I etapu prac porządkowych. Z terenu parku usunięto dzikie wysypiska śmieci, drzewa obumarłe i wiatrolomy oraz oczyszczono teren parku z zarośli i samosiejek wraz z karczowaniem karp korzeniowych.

DRZEWCE, GM. NAŁĘCZÓW, POW. PUŁAWSKI

Zespół dworsko-parkowy – aleja dojazdowa

Zrealizowano program prac zawarty w opinii dendrologicznej powiązany z usunięciem (z pozostawieniem pnia tzw. „świadka drzewa”) 24 lip rosnących w zabytkowej alei (przy drodze powiatowej Nr 2536L Kurów – Wąwolnica).

DZIERAŻNIA, GM. KRYNICE, POW. TOMASZOWSKI

Zespół dworski: pałac z regularnym założeniem parkowym.

Przystąpiono do realizacji II etapu prac rewitalizacyjnych zespołu (w ramach kontynuacji prac podjętych w 2007 r.) – odtwarzając dawne ogrody użytkowe, poprzez wprowadzenie nowych nasadzeń drzew owocowych, krzewów ozdobnych i bylin rabatowych. Uzupełniono aleję lipową nowymi nasadzeniami, wytyczono ciągi spacerowe, odtworzono podjazd przed dworem oraz założono ogród różany.

HANISZÓW, GM. RUDA-HUTA, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Zespół dworsko-parkowy

Zespół w Haniszowie utworzony został w połowie XIX wieku jako założenie krajobrazowe, w miejscu istniejących wcześniej ogrodów dworskich. Czytelny układ kompozycyjny z fragmentami dawnych alej powiązany jest z układem wodnym i ukształtowaniem terenu. Ważną rolę odgrywają zachowane egzotyczne drzewa i okazałe dęby. Na terenie parku założono ścieżkę przyrodniczo-historyczną „Bolko”.

W 2008 r. kontynuowano systematycznie prowadzone zabiegi pielęgnacyjne przy starodrzewiu.

JABŁOŃ, GM. LOCO, POW. PARCZEWSKI

Zespół zabytkowy z. XIX w. obejmujący: pałac z wyposażeniem, galerię łączącą pałac z oficyną, dziedziniec przed pałacem, bramę wjazdową, domek odźwiernego, park oraz osadę folwarczną, kościół parafialny, plebanie i stary cmentarz.

W 2008 r. przeprowadzono prace pielęgnacyjne i zabezpieczające przy 89 drzewach rosnących w alei przy ul. Lipowej i ul. Jadwigi Tokarskiej.
Prace zostały wykonane w oparciu o program prac konserwacyjnych opracowany przez p. Jarosława Stankiewicza.

JANÓW PODLASKI, GM. LOCO, POW. BIALSKI

Zespół zamkowy z 2-giej połowy XVIII w. obejmujący: dwie oficyny, grocie Narusze-wicza, elementy podwójnego systemu d. umocnień ziemnych i fos oraz park.

W 2008 r. zespół zmienił właściciela. Nowy właściciel przeprowadził prace porządko-we i pielęgnacyjne na terenie parku, w zakresie: przerzedzenia części samosiewów drzew i krzewów nadmiernie porastających teren, usunięcia dzikich wysypisk śmieci oraz drzew powalonych.

Prace wykonane zostały w oparciu o wytyczne konserwatorskie i miały na celu przy-gotowanie zespołu do rewitalizacji.

JANOWIEC, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Park w obrębie zespołu zamkowego

Przeprowadzono prace pielęgnacyjno-porządkowe przy drzewostanie w obrębie ze-społu zamkowego w Janowcu n. Wisłą w zakresie ustalonym w dokumentacjach dendrologicznych: wycinka drzew oraz przeprowadzenie zabiegów pielęgnacyjno-leczniczych przy pomnikach przyrody.

KANIE, GM. REJOWIEC, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Zespół pałacowo-parkowy

Park cechuje się zachowanymi elementami regularnymi pochodzącymi z XVII w., włączonymi w nową kompozycję krajobrazowo-naturalistyczną z XIX w. Usunięto kilkanaście sztuk drzew obumarłych, o pogorszonym stanie zdrowotnym, uszko-dzonych przez czynniki atmosferyczne, oddziałujące destrukcyjnie na elementy zabytkowego założenia. W miejsce usuwanych drzew wprowadzano nasadzenia kompensujące.

KAZIMIERZ DOLNY, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Willa T. Pruszkowskiego przy ul. Zamkowej 8

Kontynuowano prace porządkowe, prace pielęgnacyjno-porządkowe przy drzewo-stanie oraz związane z usunięciem drzew w oparciu o: „*Opinię dotyczącą stanu zachowania drzew rosnących na terenie działki nr geodezyjny 745 leżącej w Kazi-mierzu Dolnym*” autorstwa mgr inż. Joanny Flis – listopad 2007r.

Wzgórze zamkowe wraz z wieżą strażniczą, z ruinami zamku

Zrealizowano program prac przy drzewostanie – w zakresie określonym w projekcie gospodarki drzewostanem zawarty w dokumentacji: „*Szczegółowa inwentaryzacja dendrologiczna drzewostanu rosnącego na wzgórzu zamkowym i wokół wieży straż-niczej w Kazimierzu Dolnym*” oraz „*Projekt gospodarki istniejącym drzewostanem rosnącym na wzgórzu zamkowym i wokół wieży strażniczej w Kazimierzu Dolnym*” autorstwa mgr inż. Bożeny Wójcik, lipiec 2008 r.

KOZŁÓWKA, GM. KAMIONKA, POW. LUBARTOWSKI

Zespół pałacowo-parkowy

Wykonano prace pielęgnacyjne przy 40 drzewach w obrębie parku w zgodzie z zatwierdzonym programem prac.

KRASNYSTAW, GM. LOCO, POW. KRASNOSTAWSKI

Układ urbanistyczny miasta

Krasnystaw jest miastem lokowanym na prawie magdeburskim w 1394 r. rozwijał się od średniowiecza, a jego rozkwit związany jest z przebiegającym przez miasto szlakiem handlowym ze wschodu oraz naturalnemu ukształtowaniu terenu sprzyjającemu obronności. W roku 2008 zakończone zostały prace związane z rewitalizacją rynku miejskiego – placu 3 Maja zagospodarowanego od kilkudziesięciu lat jako park. Wykonano selekcję wartościowego drzewostanu, przeprowadzono zabiegi pielęgnacyjne przy najcenniejszych egzemplarzach oraz wzbogacono kompozycję płyty rynku o zieleni niską i małą architekturę. W czasie prac usunięto 101 drzew – stanowiących współczesne nasadzenia wzdłuż ulic pierzei rynkowych. Nadzór dendrologiczny przy pielęgnacji drzew prowadził Edward Habit. Zmniejszona ilość zieleni wysokiej, w powiązaniu z przebudową elementów ogrodu, translokacją pomnika, budową nowej fontanny i odtworzeniem zarysów murów historycznego ratusza, poprawiła funkcjonalność placu, była krokiem w kierunku przywrócenia historycznego charakteru przestrzeni miejskiej.

KRUPE, GM. KRASNYSTAW, POW. KRASNOSTAWSKI

Zespół zamkowo-dworski

Założenie powstałe w XVI w., jako rezydencja obronna, rozszerzona w końcu XVIII w. o zespół dworsko-parkowy. Pozostałości parku zachowane są w stylu krajobrazowym. Kontynuowano rozpoczęte w roku poprzednim porządkowanie terenu zamku i jego najbliższego otoczenia. Między innymi usunięto martwe i wyrosłe samoistnie drzewa owocowe, oraz powojenne nasadzenia przydrożne. Odsłonięte w ten sposób „trwałe ruiny” zamku udostępniono dla turystów i zwiedzających, wydzielono miejsca parkingowe, ustawiono tablicę informacyjną.

ŁĘCZNA, GM. LOCO, POW. ŁĘCZYŃSKI

Zespół dworsko-parkowy

Zrealizowano program prac przy drzewostanie w zakresie ustalonym w zatwierdzonym programie prac, w tym: usunięcie drzew i wykrotów, prowadzenie zabiegów pielęgnacyjnych przy 57 drzewach /w tym przy pomnikowym Strączyńnię żółtym/.

ŁUBKI, GM. WOJCIECHÓW, POW. LUBELSKI

Park dworski

Prowadzono prace przy pomnikowym dębem szypułkowym rosnącym na terenie parku dworskiego, w oparciu o zatwierdzony program prac leczniczych.

NIEZDÓW, GM. OPOLE LUBELSKIE, POW. OPOLSKI

Zespół pałacowo-parkowy

Wykonano prace pielęgnacyjne przy kasztanowcach – wykonując zabiegi mikroiniekcji żelu TREEX 200SL, celem zwalczania szrotówka kasztanowcowiaczka oraz grzyba guignardii aesculi – zgodnie z programem.

Ponadto bazując na opinii dendrologicznej usunięto kilkanaście topól, lipę drobnolistną, klon zwyczajny i wiąz szypulkowy – z uwagi na zły stan zdrowotny.

NOWY KRĘPIEC, GM. MELGIEW, POW. ŚWIDNICKI

Zespół dworsko-parkowy

Zrealizowano prace związane z renowacją stawu w obrębie założenia dworsko-parkowego.

OLBIECIN, GM. TRZYDNIEK DUŻY, POW. KRAŚNICKI

Zespół dworsko-parkowy

Usunięto 9 topól rosnących w pasie drogi w obrębie zespołu dworsko-parkowego w oparciu o wykonaną wcześniej opinię dendrologiczną

PULAWY, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Zespół pałacowo-parkowy

W roku ubiegłym zostały zrealizowane – zgodnie z pozwoleniem konserwatorskim – prace pielęgnacyjno-konserwacyjne przy wskazanym drzewostanie parkowym, oraz prace porządkowe związane z usunięciem drzew obumarłych w oparciu o zweryfikowane opracowanie dendrologiczne autorstwa mgr inż. Marii Gawrońskiej i mgr inż. Joanny Flis. Prace zostały zrealizowane przez wykonawcę Zakład Urządzania i Utrzymywania terenów Zieleni” Jakuba Malinowskiego, pod nadzorem dr Adama Wołka.

REJOWIEC FABRYCZNY, GM. LOCO, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Założenie dworsko-parkowe Stajne Polesie

Założenie stanowi typową podmiejską rezydencję z końca XIX wieku. Cennym elementem kompozycji parku są zachowane aleje grabowe i liczny starodrzew. W skład zespołu wchodzi utworzony z kompleksu leśnego park krajobrazowy. Obecnie zespół jest w posiadaniu samorządu lokalnego i stanowi teren ogólnodostępny. W 2008 r. rozpoczęto w parku prace rewaloryzacyjne alei grabowej, wycięto część przypadkowo wyrosłych drzew i krzewów, rozpoczęto cięcia formujące aleję. Z terenu parku usunięto również kilka drzew zniszczonych przez burzę.

ROSKOSZ, GM. BIAŁA PODLASKA, POW. BIALSKI

Zespół dworsko-parkowy obejmujący: dwór, stajnię, park z alejkami, stawami i aleją dojazdową oraz gorzelnię, dwa magazyny i dwie obory.

W 2008 r. przeprowadzono prace pielęgnacyjne i zabezpieczające przy kilkunastu drzewach rosnących na terenie parku w alei lipowej. Zostały one przeprowadzone w oparciu o program prac konserwacyjnych opracowany w 2008 r. przez Zakład Leczenia i Pielęgnowania Drzew Jolanta Miazga.

RÓŻANKA, GM. WŁODAWA, POW. WŁODAWSKI

Zespół pałacowo-parkowo-folwarczny

Rozległe założenie, którego najcenniejszym fragmentem jest aleja i pozostałości naturalistyczno-krajobrazowego parku, utworzonego w XIX w., w oparciu o zachowany starodrzew ogrodu kwaterowego. Wykonano niezbędne prace porządkowe na tere-

nie alei prowadzącej przez założenie – obecnie będącej elementem drogi powiatowej nr. 1704 L. Usunięto 29 sztuk drzew obumarłych, o pogorszonej kondycji, uszkodzonych przez czynniki atmosferyczne, oddziałujące destrukcyjnie na elementy zabytkowego założenia.

RYKI, GM. LOCO, POW. RYCKI

Zespół dworsko-parkowy

Zrealizowano program prac w oparciu o dokumentację: *„Szczegółowa inwentaryzacja dendrologiczna”* oraz *„Wstępny projekt gospodarki drzewostanem”* autorstwa inż. Ireny Choroszyńskiej – maj 2007r., w zakresie usunięcia 31 drzew (w tym 15 topól kanadyjskich) z terenu zespołu dworsko-parkowego w Rykach z uwagi na pogarszający się stan zdrowia i możliwość wystąpienia zagrożenia dla użytkowników drogi krajowej, oraz negatywne oddziaływanie gat. topolowych na walory krajobrazowe historycznego parku.

SAWIN, GM. LOCO, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Zespół architektoniczny kościoła parafialnego

Usunięto kilka drzew o pogorszonej kondycji, w oparciu o ekspertyzę dendrologiczną Wojciecha Matacza. Wykonano również zabiegi pielęgnacyjne konarów drzew – zmniejszając potencjalne zagrożenie ze strony starych i uszkodzonych drzew, dla zabytkowego zespołu.

SEREBRZYSCZE, GM. CHEŁM, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Zespół pałacowo-parkowy

Założenie rezydencyjne z końca XVIII w o charakterze barokowym. Zachowanych jest wiele drzew – świadków minionych epok, układ kompozycyjny, elementy ukształtowania terenu. Kontynuowano prowadzenie prac porządkowych, rozpoczętych w minionym roku. Usuwano drzewa i krzewy degradujące kompozycję zespołu, zagrożające bezpieczeństwu użytkowników parku.

SOBIESZYN, GM. ULĘŻ, POW. RYCKI

Zespół przestrzenny Szkół Rolniczych – aleja dojazdowa

Wykonano prace przy drzewostanie w alei dojazdowej zespołu przestrzennego Szkół Rolniczych w Sobieszynie w zakresie ustalonym w dokumentacji: *„Opis częściowy stanu technicznego drzewostanu parku przyszkolnego w Sobieszynie „Brzozowa”* autorstwa Jana Oborskiego, w tym: usunięcie 24 szt. drzew oraz przeprowadzenie zabiegów pielęgnacyjnych przy 137 szt. drzewach

STAW – PASIEKA, GM. CHEŁM, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Założenie ogrodowe.

Wyjątkowo skromne założenie, będące siedzibą pasiecznika. Otaczający dworek park i ogród miał funkcję użytku. Przygotowując projekt rewaloryzacji założenia, oczyszczono teren parku z samosiewów, zachwaszczeń i martwych drzew. Odtworzono zachowane elementy dawnej kompozycji ogrodowej.

SURHÓW, GM. KRAŚNICZYN, POW. KRASNOSTAWSKI

Zespół pałacowo-parkowy w Surhowie

Powstał na początku XIX wieku. Klasycystyczny pałac otoczony jest parkiem w stylu krajobrazowym, z zachowanym licznie starodrzewem. W obiekcie mieści się Dom Pomocy Społecznej. W 2008 r. usunięto z terenu parku kilkanaście drzew suchych i połamanych przez burzę.

TARNOGÓRA GM. IZBICA, POW. KRASNOSTAWSKI

Zespół pałacowo-parkowy

Zespół ma charakter rozległego założenia naturalistyczno-krajobrazowego, uwzględniającego w swojej kompozycji zachowany starodrzew i elementy naturalnego ukształtowania terenu. Szczególnie efektowne jest wykorzystanie znacznych różnic terenowych – skarpy doliny rzeki Wieprz, jej brzegu, terasy zalewowej. Podobnie jak w ciągu kilku ostatnich lat, również miniony rok doprowadził do zniszczenia kilkunastu drzew na skutek niszczycielskich sił natury. Usunięto je w 2008 roku, poza dwoma przypadkami najpotężniejszych drzew w parku – topoli białej i jesionu wyniosłego – gdzie decyzję o usunięciu poprzedzono wykonaniem ekspertyzy dendrologicznej przez Wojciecha Matacza.

TOMASZOWICE GM. JASTKÓW, POW. LUBELSKI ZIEMSKI

zespół pałacowo-parkowy

Prowadzono prace porządkowe związane z usunięciem wiatrolomów powstałych podczas burzy (sektor I i III) – zgodnie z numeracją przyjętą w *„Inwentaryzacji szczegółowej istniejącego drzewostanu”* autorstwa inż. Ireny Choroszyńskiej.

WIERZBA, GM. STARY ZAMOŚĆ, POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Cmentarz z I wojny światowej otoczony wałem ziemnym z mogiłami żołnierzy armii rosyjskiej i armii austriackiej.

W ramach II etapu 2008 roku, Urząd Gminy w Starym Zamościu zakończył prace rewaloryzacyjne obiektu.

WIERZBICA, GM. RUDNIK, POW. KRASNOSTAWSKI

Dwór i park

Zespół dworu i parku wraz ze stawami i aleją dojazdową, jest pozostałością założenia istniejącego na terenie dawnej osady, prawdopodobnie o cechach obronnych. Przetwały elementy kompozycji regularnej, typowej dla większości zespołów dworskich z końca XVII w. Obiekt jest użytkowany przez szkołę. Na je potrzeby w roku 2008 wybudowano tzw. przydomową oczyszczalnię ścieków.

ZADYBIE STARE, GM. KŁOCZEW, POW. RYCKI

zespół pałacowo-parkowy

Zrealizowano prace porządkowe związane z usunięciem wiatrolomów rosnących na terenie zespołu pałacowo – trwale uszkodzonych podczas wichury.

ŻMUDŹ, GM. LOCO, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Kościół filialny (dawna cerkiew unicka)

Wykonano rewaloryzację terenu cmentarza kościelnego w oparciu o projekt rewaloryzacji mgr inż. Elżbiety Kowalik, wzbogacając kompozycję o nowe nasadzenia ozdobne, osłonowe i izolujące; wykonano nową bramę prowadzącą na teren zespołu, usunięto kilka drzew współcześnie nasadzonych, zamierających i negatywnie wpływających na przestrzeń wokół świątyni.

CONSERVATION WORKS ON THE AREA OF HISTORICAL GARDEN LAYOUTS CARRIED OUT IN 2008

The historical garden layouts from lubelskie province presented in the herein report, in which conservation works are carried out, register the diverse scope of gardening works undertaken on the area of activity of Provincial Office of Heritage Protection in Lublin and delegacies subject to it.

The listed works were carried out in 40 objects. Their scope included, most of all, initial preparation of lands, correction of tree canopy cover and protection and conservation of old trees.

Kinga Doraczyńska-Dziuba, Maria Fornal, Bożena Kruk, Monika Kurczewicz,
Lech Kuśmierz, Piotr Mazur, Elżbieta Podkościelny, Magdalena Rodzeń,
Jadwiga Sadaj-Sado, Aneta Semeniuk, Kinga Witkowska, Alicja Wiśniewska

PRACE KONSERWATORSKIE I REMONTOWE W ZABYTEKOWYCH OBIEKTACH ARCHITEKTURY ORAZ ICH ZESPOŁACH W ROKU 2008

Wg stanu na 2008 r. wpisem do rejestru zabytków woj. lubelskiego objętych było 3717 zabytków nieruchomych, w tym 1430 obiekty architektury i ich zespoły wraz z układami urbanistycznymi. W poszczególnych kategoriach ochronie podlegało: 702 świątynie różnych wyznań i inne obiekty sakralne, 40 klasztorów, 150 budynków użyteczności publicznej, 287 pałaców, dworów i willi, 226 domów mieszkalnych i kamienic, 91 budynków przemysłowych, 36 układów urbanistycznych.

W 2008 r. działaniami inwestycyjnymi objętych zostało łącznie ok. 107 obiektów, w tym 32 pałace, dwory i wille, 29 obiektów sakralnych, 11 budynków mieszkalnych i kamienic, 10 obiektów użyteczności publicznej, 6 zespołów klasztornych, 8 obiektów przemysłowych i spichlerzy, 6 obiektów obronnych i fortecznych i inne.

Pośród znaczących inwestycji zrealizowanych w 2008 r. należy wymienić: prace remontowo-konserwatorskie w obrębie elewacji wraz z attyką i dachem oraz wzmocnienia konstrukcyjne w kamienicy pod św. Krzysztofem w Kazimierzu Dolnym, uhonorowane Laurem Konserwatorskim 2009 oraz nagrodą Zabytek Zadbane, prace remontowo-konserwatorskie elewacji oraz restauracyjne w Sali Balowej w Pałacu Czartoryskich w Puławach (Laur Konserwatorski 2009), remont generalny kaplicy cmentarnej przy ul. Białej w Lublinie (Laur Konserwatorski 2009), kontynuację prac remontowo-adaptacyjnych w zabudowaniach pobazylińskich w zespole katedralnym na Górze Chełmskiej w Chełmie, prace remontowo-konserwatorskie w obrębie elewacji oraz dachu spichlerza „Ulanowskich” w Kazimierzu Dolnym, prace konserwatorskie związane z regotycyzacją, na podstawie odkrytych śladów, d. kościoła Kanoników Regularnych w Kraśniku, remont elewacji wraz z wymianą pokrycia dachowego i stolarki okiennej w budynkach muzeum oraz wzmocnienia konstrukcyjne Kaplicy św. Trójcy w zespole Zamku Lubelskiego, remont elewacji wraz ze wzmocnieniem konstrukcji Bramy Grodzkiej w Lublinie, I etap remontu generalnego Teatru Starego w Lublinie oraz prace remontowo-konserwatorskie i adaptacyjne w bramach wraz z elementami przyległymi w Zespole Twierdzy Zamość.

Znaczna część prac realizowana była jako kontynuacja procesów inwestycyjnych rozpoczętych w latach ubiegłych, tj.: remont generalny Budynku Sądu w Białej Podlaskiej, remonty dworów w Bojanówce, Woroblinie i Woskrzenicach Dużych, remont pałacu w Jabłoni, remonty cerkwi w Dubience, Hrubieszowie i Tomaszowie Lubelskim, prace remontowo-konserwatorskie w kościele reformatów w Zamościu, prace remontowe w zespołach klasztornych OO Jezuitów i OO Dominikanów w Lubli-

nie, SS. Klarysek w Zamościu oraz w skrzydle pld. i wsch. kolegium pojezuickiego w Krasnymstawie, a także prace remontowo-modernizacyjne wewnątrz spichlerza Kobiałki (ob. hotel „Dom Turysty”) w Kazimierzu Dolnym oraz remont kamienicy przy Placu 3- Maja 11 w Krasnymstawie.

Spośród inwestycji rozpoczętych w 2008 r. należy wymienić remonty generalne: budynku Domu Strażaka w Białej Podlaskiej, pałacu w Białce, spichlerza „Bliźniaka” w Kazimierzu Dolnym oraz remont generalny wraz z adaptacją na funkcje gastronomiczne i hotelowe w kamienicy przy ul. Grodzkiej 15 w Lublinie.

Podobnie jak w latach ubiegłych znaczna część inwestycji uzyskała dofinansowanie z różnych źródeł, w tym 21 dotacji z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 19 z instytucji samorządowych, 8 z budżetu Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, 4 z funduszy Unii Europejskiej i inne.

ADAMPOL, GM. WYRYKI, POW. WŁODAWSKI

Zespół pałacowy w Adampolu założony w latach 1923-1928 według projektu pierwszego właściciela Konstantego Zamojskiego, przy współpracy arch. Zygmunta Dewuara. Składa się z kilku budynków otaczających dziedziniec wewnętrzny. Usytuowany malowniczo w głębi lasu, stanowi cenny przykład architektury eklektyczno-romantycznej. W 1946 r. został przekazany dla potrzeb Sanatorium Przeciwegruźliczego. W 2008 roku. wyremontowano pomieszczenie stołówki, laboratorium, dyżurkę pielęgniarek oraz sanitariaty dla osób niepełnosprawnych.

Prace wykonano ze środków właściciela zabytku.

BIAŁA PODLASKA, GM. LOCO, POW. BIALSKI

Budynek Domu Strażaka wzniesiony w l. 20-tych XX w.

W 2008 r. rozpoczęto remont kapitalny obiektu. W ramach prac rozebrano dobudowaną, odspojoną od korpusu głównego zachodnią część budynku. We wnętrzu skuto tynki wewnętrzne, wykonano nowe posadzki betonowe, usunięto wtórne ścianki działowe, przemurowano piony kominowe, oczyszczono, zabezpieczono i uzupełniono elementy więźby dachowej, wymieniono stropy drewniane na betonowe. Wymieniono pokrycie dachowe na nowe z dachówki ceramicznej oraz wykonano nowe obróbki balacharskie. Rozpoczęto remont elewacji: wymieniono stolarkę okienną na analogiczną w materiale i formie, skuto tynki zewnętrzne i wprowadzono nowe tynki wapienne z naprawą gzymsów wieńczących.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora

Budynek Sądu wzniesiony na przełomie XIX i XX w.

W 2008 r. kontynuowano rozpoczęty w 2005 r. remont kapitalny obiektu w oparciu o program prac zawarty w dokumentacji projektowej w zakresie architektury i konstrukcji opracowanej przez Biuro Projektów Obiektów Sportowych i Rekreacyjnych „POLSPORT” w Białymstoku, projektant: mgr inż. arch. Iwona Plichta-Wiśniewska (architektura) oraz mgr inż. Helena Maliszewska (konstrukcja). W 2008 r. przeprowadzono konserwację balkonów.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

BIAŁKA, GM. RADZYŃ PODLASKI, POW. RADZYŃSKI

Pałac wzniesiony w 1 poł. XIX w.

W 2008 r. rozpoczęto remont kapitalny pałacu połączony z jego rewaloryzacją w oparciu o program prac zawarty w dokumentacji projektowej opracowanej przez mgr inż. arch. Jana K. Hahn. Projekt zakłada adaptację obiektu na cele pensjonatu. W ramach prac odnowiono elewację boczną budynku oraz wykonano remont budowlany wewnątrz obejmujący naprawę stropów, tynków, usunięcie wtórnych podziałów.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

BOBY, GM. URZĘDÓW, POW. KRAŚNICKI

Plebania w zespole kościoła parafialnego pod wezw. Najświętszego Serca Jezusowego, wzniesiona ok. 1920 roku, wybudowana z wykorzystaniem drewna pozyskanego z rozbiórki starego kościoła pochodzącego z 1722 r.

W 2008 roku zakończono prace polegające na wymianie stolarki okiennej i drzwiowej, remoncie elewacji i schodów wewnętrznych.

Prace wykonano ze środków własnych parafii.

BOJANÓWKA, GM. WOHYŃ, POW. RADZYŃSKI

Dwór wzniesiony w 1 poł. XIX w.

W 2008 r. kontynuowano remont kapitalny połączony z częściową odbudową obiektu w oparciu o program prac zawarty w dokumentacji projektowej opracowanej przez mgr inż. arch. Przemysława Antonowicza i mgr inż. arch. Dorotę Antonowicz.

W ramach prac wprowadzono nową stolarkę okienną i częściowo drzwiową, wyłano posadzki, wprowadzono tynki we wnętrzu.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

BOŃCZA, GM. KRAŚNICZYN, POW. KRASNOSTAWSKI

Zespół dworsko-parkowy z murowanym klasycystycznym dworem wzniesionym w początku XIX wieku oraz parkiem krajobrazowym. W latach 1958-1961 został znacznie przebudowany. Obecnie w budynku dawnego dworu mieści się Dom Pomocy Społecznej.

W 2008 roku wyremontowano pomieszczenia sanitarne (łazienki) z wymianą armatury, kuchnię oraz pomalowano wnętrza pokoi dla pensjonariuszy.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

CHEŁM, GM. LOCO, POW. CHEŁMSKI GRODZKI

Zespół katedralny na Górze Chełmskiej, ul. Lubelska 2, złożony z katedry greckokatolickiej oraz zgromadzonych wokół niej budowli powstających od XVII do XIX w. Dawna katedra greckokatolicka, obecnie nosząca miano bazyliki pod wezw. Narodzenia NMP, zbudowana została w latach 1735-56 wg projektu architekta Pawła Fontany.

W 2008 roku kontynuowano prace remontowo-budowlane z związane z adaptacją części pomieszczeń od strony zachodniej w budynku dawnego klasztoru bazylianów na cele mieszkalne. Wykonano izolację przeciwwilgociową pionową, tynki renowacyjne na ścianie południowej na wysokość około 1,50 m, wymieniono stolarkę okienną

i drzwiową. Wewnątrz budynku dokończono budowę ścianek działowych, tynki na ścianach i stropach oraz pomalowano wnętrza pomieszczeń. Na stropach wykonano izolację, wylano podłóża ułożono parkiet, a na korytarzach i schodach wewnętrznych posadzkę kamienną.

Prace prowadzone były ze środków parafii z udziałem Urzędu Marszałkowskiego.

Zespół popijarski, ul. Lubelska 55, obejmuje kościół parafialny pod wezw. Rozesłania św. Apostołów, wzniesiony w latach 1753-1763 wg projektu arch. Pawła Fontany z fundacji Andrzeja i Marianny z Radziwińskich Wolskich, kolegium i klasztor pijarów wzniesiony w 1714 r., przebudowany i rozbudowany po 1720 r. przez arch. Dominika Bellotiego, figury kamienne z posągami MB Łaskawej i św. Kalasanteo.

W 2008 r. wymieniono posadzkę w zakrystii, odtworzono otwór drzwiowy w ścianie pomiędzy budynkiem kościoła a kolegium popijarskim, przebudowano schody na piętro oraz przeprowadzono remont w części pomieszczeń dawnego kolegium od strony kościoła.

Prace wykonano ze środków parafii.

W budynku kolegium popijarskiego, obecnie siedziby Muzeum Chełmskiego, w 2008 r. wyremontowano łazienkę, na piętrze w sali ekspozycyjnej i korytarzach wymieniono oświetlenie, grzejniki centralnego ogrzewania, pomalowano ściany oraz wycyklinowano podłogi.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora z udziałem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Zespół dawnego Instytutu Maryjskiego, ul. Reformacka 13 obejmuje budynki szkolne dawnego Instytutu Maryjskiego (skrzydła: zachodnie, południowe i wschodnie), mur ogrodzeniowy z dwoma bramami, mur wydzielający dawne ogrody klasztorne wewnątrz zespołu, starodrzew, teren dawnych ogrodów klasztornych. Zespół powstał w 2 połowie XIX wieku. Składa się z trzech różnych skrzydeł na rzucie zbliżonym do podkowy z dziedzińcem wewnętrznym, zamkniętym od strony ul. Reformackiej murem ogrodzeniowym. Obecnie w budynkach mieści się Zespół Szkół Zawodowych nr 4 i Szkoła Podstawowa nr 10.

W 2008 roku w skrzydle zachodnim (Sz.P. nr 10) w jednej z sal wymieniono częściowo tynki oraz pomalowano ściany i sufity. W części pomieszczeń i na korytarzach skrzydła wschodniego i południowego (Z.Sz.Z. nr 4 i internat) pomalowano ściany, sufity, stolarkę okienną oraz wycyklinowano parkiety.

Prace wykonano sposobem gospodarczym.

Cerkiew prawosławna pod wezw. św. Jana Teologa, ul. Sienkiewicza 1 wzniesiona w latach 1846-1850 – jest przykładem budownictwa cerkiewnego z połowy XIX wieku. Usytuowana w śródmieściu Chełma, na znacznym obniżeniu w stosunku do centrum staromiejskiego, wyróżnia się zwartą bryłą wzbogaconą różnorodnymi elementami architektonicznymi. Bogate wyposażenie w zabytki ruchome powiększa wartość historyczną i architektoniczną cerkwi.

W 2008 roku wyremontowano kopuły na północnej i południowej wieży tylnej cerkwi. Wymieniono konstrukcję drewnianą i odeskowanie, pokrycie z blachy ocynko-

wanej na blachę miedzianą, wykonano obróbki blacharskie oraz wypiaszkowano i polakierowano krzyże na kopułach. Elementy drewniane zaimpregnowano preparatami ognioochronnymi i grzybobójczymi.

Prace prowadzone były ze środków parafii z udziałem Urzędu Marszałkowskiego oraz Urzędu Miasta Chełm.

Kamienica mieszczańska, ul. Lubelska 57 wzniesiona około 1850 roku oraz przyległa do niej od ulicy Podwalnej z początku XX wieku. Są przykładem prowincjonalnej zabudowy miejskiej o istotnych wartościach architektonicznych.

Obecnie siedziba Muzeum Chełmskiego.

W 2008 roku pomalowano część pomieszczeń, wyremontowano łazienki wymieniając glazurę, terakotę oraz armaturę łazienkową, wycyklinowano klatkę schodową.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora z udziałem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

CHOJNO NOWE, GM. SIEDLISZCZE, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Zespół dworsko-parkowy w Chojnie Nowym, obecnie Dom Pomocy Społecznej, powstał w latach 70-tych XIX wieku w miejscu zagrody drobnoszlacheckiej. Jest typowym przykładem zespołu ogrodowo-parkowego z sadzawką, tworzącego otoczenie niewielkiej rezydencji ziemiańskiej. Reprezentacyjność dworu podkreślają obszerne gazony usytuowane na jego osi.

W 2008 r. w budynku dawnego dworu wykonano łazienkę i dwie kabiny WC.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora i Urzędu Wojewódzkiego.

CHŁANIÓW, GM. ŻÓŁKIEWKA, POW. KRASNOSTAWSKI

Zespół sakralny w Chłaniowie, złożony z drewnianego kościoła pw. św. Mateusza oraz drewnianej dzwonnicy, wzniesionych w XVIII wieku.

W 2008 r. wyremontowano ogrodzenie cmentarza kościelnego od strony południowej i zachodniej.

Prace wykonano ze środków parafii.

CHYLIN, GM. WIERZBICA, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Założenie dworsko-parkowe w Chylinie obejmuje wystawiony w 1904 r. jednopiętrowy, murowany dwór według projektu Jana Heuricha i park urządzony w stylu krajobrazowo-naturalistycznym z wykorzystaniem istniejącego już XVIII-wiecznego, regularnego układu zieleni.

W 2008 roku w budynku dawnego dworu odtworzono klatkę schodową z układem przejść łukowych, zrekonstruowano główny filar nośny klatki schodowej, podciągi i biegi schodowe, wykonano nadproża nad otworami drzwiowymi oraz odtworzono fragmenty stropów Kleina i sklepień.

Prace prowadzone były ze środków właściciela zespołu.

DĄBIE, GM. ŻÓŁKIEWKA, POW. KRASNOSTAWSKI

Zespół dworsko-parkowy w Dąbiu założony w połowie XIX wieku, z późnoklasycyzycznym dworem.

W 2008 r. podbito fundamenty, przemurowano uszkodzone fragmenty ścian, wykonano izolacje przeciwwilgociowe: pionową i poziomą.

Prace prowadzone były ze środków właściciela zespołu.

DĘBLIN, GM. LOCO. POW. RYCKI

Zespół pałacowo-parkowy, założony w k. XVIII w. przez Mniszchów z udziałem architekta D. Merliniego oraz projektanta parku J.Ch. Schucha, przekształcony w poł. XIX w. i w l. 20. XX w. (z przeznaczeniem na Francuską Szkołę Pilotów). W skład zespołu wchodzi: pałac z oranżerią, 2 oficyny, budynek Komendy Szkoły, dom ogrodnika, 7 willi (w tym willa Komendanta), kordegarda oraz park.

W 2008 r. przeprowadzono prace remontowe polegające na usunięciu przyczyn zawilgocenia budynku pałacu, renowacji cokołu, schodów zewnętrznych oraz murków oporowych, wykonaniu nowej opaski odwadniającej, wymianie stolarki okiennej piwnic wraz z budową przyłączy wodociągowych.

Prace wykonano ze środków inwestora.

DUBIENKA, GM. LOCO, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Cerkiew prawosławna pw. św. Trójcy wzniesiona została w latach 1886-1905. Jest to obiekt murowany z cegły, w stylu bizantyjsko-rosyjskim. Jest obiektem dokumentującym różnice wyznaniowe istniejące w miejscowości i istotnym elementem architektonicznym w krajobrazie dawnego miasteczka.

W 2008 r. kontynuowano prace remontowe przy dachu budynku cerkwi.

Prace prowadzone były ze środków własnych inwestora.

HORODEŁO, GM. LOCO, POW. HRUBIESZOWSKI

Budynek Urzędu Gminy, wzniesiony w 1923 r. murowany z czterospadowym mansardowym dachem i gankiem na 4 kolumnach. Budynek nawiązuje do architektury dworskiej, charakteryzuje się efektownym wystrojem architektonicznym. W 2008 r. prowadzono prace związane z wymianą stolarki okiennej. Nowe okna wykonano z drewna z zachowaniem wielkości i podziałów jak w historycznych. Wymieniono również parapety na nowe, drewniane. Prace sfinansowano ze środków LWKZ i z budżetu Gminy.

HRUBIESZÓW, GM. LOCO, POW. HRUBIESZOWSKI

Cerkiew prawosławna pw. Zaśnięcia NMP, wzniesiona w 1873 r. w stylu neobizantyjskim, murowana, orientowana, na nieregularnym planie, z trzynastoma kopułami o zróżnicowanej wielkości.

W 2008 r. kontynuowano remont dachu. Wymieniono odeskowanie konstrukcji więźby dachowej z uzupełnieniem elementów więźby, wymieniono pokrycie nad nawą główną i bocznymi na blachę miedzianą oraz wymieniono częściowo rynny i rury spustowe. Prace sfinansowano ze środków MKiDN, Marszałka Województwa Lubelskiego, LWKZ oraz własnych parafii.

JABŁOŃ, GM. LOCO, POW. PARCZEWSKI

Zespół pałacowo-parkowy obejmuje m.in.: pałac z kaplicą i oranżerią wzniesiony w l. 1904-1905, oficynę z k. XIX w., kordegardę z lat 1904-1905, park krajobrazowy z 2 poł. XIX w.

W 2008 r. kontynuowano rozpoczęty w 2000 r. remont kapitalny zespołu.

W budynku pałacu kontynuowano prace remontowe tynków, stolarki, wystroju boazerijnego.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

JANOWIEC, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Zespół zamkowy, w latach 90-tych XV wieku wzniesiony został murowany obwód obronny, przebudowany w latach 1526-37 na apartament mieszkalny, następnie rozbudowany do formy zamkowej w II połowie XVI wieku oraz na przestrzeni XVII i XVIII wieku. Od 1976 roku prowadzone są w obiekcie prace rewaloryzacyjne.

W 2008 roku wykonano prace zabezpieczające wieży południowo-wschodniej polegające na wzmocnieniu konstrukcji i płaszcza.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

JAROSŁAWIEC, GM. UCHANIE, POW. HRUBIESZOWSKI

Budynek leśnictwa murowany, wzniesiony po 1816 r., związany z administracją Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego założonego przez Stanisława Staszica. Obiekt jest użytkowany jako leśniczówka, własność Nadleśnictwa Strzelce w Maziarni.

W 2008 r. przeprowadzono prace remontowe obejmujące wymianę pokrycia dachowego z uzupełnieniem elementów więźby, uzupełnienia tynków i malowanie, wymianę opaski odwadniającej, rynien i rur spustowych oraz remont wnętrza budynku.

Prace wykonano ze środków właściciela obiektu.

JÓZEFÓW, GM. LOCO, POW. BIŁGORAJSKI

Dawna bóżnica, wzniesiona w XVIII wieku z miejscowego kamienia, o surowej bryle i skromnym detalu architektonicznym. Zniszczona w czasie II wojny światowej, w latach 1985-91 przeprowadzono generalny remont z rekonstrukcją zdewastowanych elementów bryły i adaptacją obiektu na bibliotekę i hotel.

W 2008 r. przeprowadzono doraźne prace zabezpieczające, usunięto samosiewy przy budynku, udrożniono koryta w opasce odwadniającej, uzupełniono i poprawiono rury spustowe.

Prace wykonano ze środków właściciela obiektu.

KANIE, GM. REJOWIEC FABRYCZNY, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Zespół pałacowo-parkowy w Kaniem, obecnie siedziba Domu Pomocy Społecznej, obejmuje pałac i park. Powstał w połowie XIX wieku na wcześniejszym, regularnym założeniu z końca XVII wieku. Pałac został wzniesiony w 1848 r. przez właściciela Mieczysława Woronieckiego.

W 2008 r. wydzielono trakt komunikacyjny w sali nr 3 ściankami działowymi o lekkiej konstrukcji.

Prace wykonano ze środków Starostwa Powiatowego.

KAZIMIERZ DOLNY, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Zespół klasztorny oo. Franciszkanów, ul. Klasztorna 3, obejmujący kościół Zwiastowania NMP wzniesiony w l. 1589-91, klasztor z l. 1639-45, kryte schody wraz z bramą z 1688 r., ogrodzenie oraz studnię z 1627 r.

W 2008 r. przeprowadzono prace remontowe w obrębie elewacji zachodniej klasztoru w zakresie naprawy tynków, przemurowania spękań ścian, nadproży okiennych i drzwiowych oraz fragmentów gzymsów.

Prace wykonano ze środków właściciela zabytku.

Spichlerz Kobiałki, obecnie hotel „Dom Turysty”, ul. Krakowska 61, wzniesiony w I poł. XVII w., w latach 40-tych XX w. odbudowany ze stanu ruiny wg projektu Karola Sicińskiego dla potrzeb PTTK, w l. 1971-75 poddany generalnym zabiegom modernizacyjno-adaptacyjnym.

W 2008 r. miała miejsce kontynuacja rozpoczętych w latach ubiegłych prac remontowo-modernizacyjnych wnętrz – z uwzględnieniem pokoi hotelowych oraz zaplecza gastronomicznego restauracji wraz z instalacją systemu sygnalizacji p.poż.

Prace realizowane były ze środków inwestora.

Willa „Pod Wiewiórką” tzw. Kuncewiczówka, ul. Małachowskiego 19, wzniesiona w l. 1934-36 dla Marii i Jerzego Kuncewiczów, wg. projektu Karola Sicińskiego, otoczona ogrodem zaprojektowanym przez Jana Dybowskiego.

W 2008 r. kontynuowano rozpoczęte w latach ubiegłych prace modernizacyjne wewnątrz budynku m.in. w zakresie przebudowy pionu wentylacyjnego.

Prace wykonane zostały ze środków inwestora.

Dom przy ul. Nadwiślańskiej 5, wzniesiony ok. 1920 r., murowany.

W 2008 r. przeprowadzone zostały prace remontowo-adaptacyjne związane z przystosowaniem części parteru do celów gastronomicznych.

Prace wykonano ze środków inwestora.

Spichlerz „Ulanowskich”, ul. Puławska 54, wzniesiony w I poł. XVII w. z kamienia wapiennego, na planie prostokąta z oszkarpowaną przybudówką na osi i bogatym szczytem w fasadzie, nawiązującym do motywów dekoracyjnych kościoła farnego w Kazimierzu Dolnym.

W 2008 r. przeprowadzone zostały prace konserwatorsko-budowlane elewacji (tj. naprawa i uzupełnienie tynków wraz z malowaniem elewacji oraz konserwacją i odtworzeniem historycznych dekoracji malarskich, przemurowania uszkodzonych partii murów, naprawa i zabezpieczenie elementów detalu architektonicznego, wymiana obróbek blacharskich i orynnowania, naprawa opaski odwadniającej) oraz dokonano wymiany pokrycia dachowego.

Prace wykonane zostały ze środków własnych inwestora oraz z funduszu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Spichlerz „Bliźniak”, ul. Puławska 68, wzniesiony w I poł. XVIII w. z kamienia wapiennego, na planie prostokąta.

W 2008 r. rozpoczęto remont generalny budynku połączony z adaptacją do funkcji hotelowych. Dokonano podbicia fundamentów wraz z pogłębieniem budynku celem realizacji piwnic, zdemontowano elementy stropów i więźbę dachową z zamiarem przeprowadzenia konserwacji i uzupełnienia oraz wykonano prowizoryczną więźbę wraz z pokryciem.

Prace realizowane były ze środków inwestora.

Spichlerz „pod Żurawiem”, ul. Puławska 100, wzniesiony w II poł. XVII w. z kamienia wapiennego, na planie prostokąta; jest najbardziej wysuniętym na płu-wsch. spichlerzem z całego zespołu spichlerzy w Kazimierzu Dolnym i wyznacza granicę rozwoju miasta w tym kierunku. Obecnie pełni funkcje hotelowe.

W 2008 r. dokonano wymiany stolarki okiennej i drzwi wejściowych w budynku spichlerza oraz stolarki okiennej w budynku gospodarczym.

Prace wykonane zostały ze środków własnych inwestora.

Kamienica pod św. Krzysztofem, Rynek 14, wzniesiona w I ćw. XVII w. z inicjatywy Krzysztofa Przybyły w stylu renesansowym, z wyjątkowo bogatą dekoracją architektoniczno-rzeźbiarską fasady, murowana z drewnianą oficyną tylną. W II poł. XVIII w. została zaadaptowana na ratusz miejski. Pod koniec XVIII w. zamurowane zostały podcienia, które przywrócono w trakcie remontu w 1920 r. Kolejny znaczący remont miał miejsce w l. 30-tych XX w., przy udziale Karola Sicińskiego, a następnie w l. 80-tych konserwacji poddano elewację wraz z attyką.

W 2008 r. wykonano wzmocnienie i naprawę naruszonych elementów konstrukcji budynku (w tym naprawa spękań w ścianach, zakotwienie ściany frontowej do konstrukcji stropu nad piętrem, wzmocnienie nadproży nad otworami, wzmocnienie konstrukcji sklepień nad podcieniami), prace zabezpieczająco-remontowe uszkodzonych elementów attyki (wzmocnienie uszaków i sterczyn, przemurowanie i naprawa uszkodzonych elementów grzebienia attyki, wykonanie nowych tynków wraz z rekonstrukcją dekoracji sztukatorskiej), prace remontowo-konserwatorskie elewacji wraz z podcieniami, połączone z konserwacją i rekonstrukcją detali kamiennych i sztukatorskich, naprawą tynków i konserwacją stolarki okiennej i drzwiowej oraz dokonano częściowej wymiany i konserwacji pokrycia dachowego wraz z orynnowaniem.

Prace wykonane zostały ze środków własnych inwestora.

W 2009 r. obiekt nagrodzony został „Laurem Konserwatorskim” przyznawanym przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie oraz uzyskał tytuł „Zabytek Zadbane” w konkursie organizowanym przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

KEBŁO, GM. WĄWOLNICA, POW. PUŁAWSKI

Dwór w zespole dworsko-parkowym, majątek od 1831 roku wchodził w skład dóbr puławskich, był własnością Wesslów, Rostworowskich, Janiszewskich. Obecny dwór wzniesiony przed 1880 rokiem, w stylu eklektycznym z przewagą włoskich form klasycystycznych.

W 2008 roku przeprowadzono roboty polegające na wymianie pokrycia dachowego w budynku dworu.

Prace wykonane zostały ze środków własnych inwestora.

KŁOCZEW, GM. LOCO, POW. RYCKI

Kościół parafialny pod wezw. Św. Jana Chrzciciela w zespole, murowany, wzniesiony w latach 1643-1737, metodą obudowywania funkcjonującego cały czas kościoła drewnianego.

W 2008 roku wykonano prace remontowe polegające na osuszeniu i odgrzybieniu murów przyziemia, wymianie tynków oraz malowaniu w/w partii obiektu.

Prace wykonano ze środków własnych parafii – przy dofinansowaniu z funduszy MKiDN.

KOLANO, GM. JABŁOŃ, POW. PARCZEWSKI

Kościół rzymskokatolicki pw. NMP wzniesiony w 1938 r.

W 2008 r. wykonano remont elewacji kościoła w zakresie odmalowania.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

KRACZEWICE, GM. PONIATOWA, POW. OPOLSKI

Zespół pałacowo-parkowy, przykład wiejskiej siedziby ziemiańskiej, powstałej na pocz. XX wieku z połączenia XIX-wiecznego założenia parkowego pałacem o formach secesyjnych.

W 2008 roku w budynku pałacu wymieniono stolarkę okienną i drzwiową.

Prace wykonane zostały ze środków własnych inwestora.

KRASNOBRÓD GM.LOCO, POW. ZAMOJSKI ZIEMSKI

Kaplica św. Rocha, drewniana, XVIII w.

W 2008 r. wymieniono pokrycie dachu na drewnianej kaplicy z powtórzeniem pokrycia gontowego.

Prace sfinansowano ze środków własnych inwestora.

KRASNYSTAW, GM. LOCO, POW. KRASNOSTAWSKI

Kamienica mieszczańska przy Placu 3-go Maja 11. W obecnym kształcie wzniesiona w 1 połowie XIX wieku, po pożarze miasta w 1811 roku z wykorzystaniem wcześniejszej zabudowy – piwnic ze sklepieniami kolebkowymi, wykonanych z kamienia wapiennego.

W 2008 r. kontynuowano prace remontowe rozpoczęte w latach poprzednich. Wykonano tynki wewnętrzne, podłóża pod posadzki, instalację centralnego ogrzewania, wodną, kanalizacyjną.

Prace prowadzone były ze środków właściciela obiektu.

Zespół klasztorny pojezuicki w Krasnymstawie, ul. Piłsudskiego 5 jest cennym przykładem założenia barokowego, wzniesionego w latach 1695-1717 z fundacji Potockich, rozbudowany w 1731 r. Zlokalizowany został przy dawnych murach obronnych, w sąsiedztwie bramy krakowskiej, na wzniesieniu, stromo opadającym od południa w dolinę dawnego stawu i rzeczki Kawęki będącej dopływem Wieprza. Obejmuje murowany kościół parafialny pw. św. Franciszka Ksawerego, murowany klasztor założony na rzucie podkowy, dziedziniec dawnego klasztoru, kapliczkę przed kościołem, pałac biskupi, dawne seminarium, wikariat oraz drzewostan.

W 2008 roku dokończono prace remontowe w skrzydle południowym i wschodnim kolegium pojezuickiego rozpoczęte w 2006 r. Ponadto wykonano instalację systemu sygnalizacji włamania oraz systemu sygnalizacji pożaru.

Prace wykonano ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego, budżetu Powiatu i Skarbu Państwa.

KRAŚNIK, GM. LOCO, POW. KRAŚNICKI

Zespół dawnego kościoła i klasztoru kanoników regularnych, obecnie kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i Św. Augustyna, wzniesiony przed 1469 rokiem, wielokrotnie rozbudowywany i przekształcany.

W 2008 roku przeprowadzono prace związane z wyeksponowaniem odkrytego kamiennego wątku z bloków wapiennych w elewacji frontowej kościoła oraz podjęto działania dot. rekonstrukcji gotyckiego szczytu w zakresie wykonania konstrukcji z okładzin kamiennych.

Prace wykonano ze środków własnych parafii – przy dofinansowaniu z budżetu LWKZ oraz MKiDN.

KRUPE, GM. KRASNYSTAW, POW. KRASNOSTAWSKI

Dwór w zespole zamkowo-dworskim w Krupem wzniesiony przed 1779 zapewne przez Jana Michała Reja, starostę nowokorczyńskiego, ukończony po 1782 r., przebudowany około 1840 r., kilkakrotnie restaurowany, m.in. około 1880, 1936 i 1951 roku. Budynek murowany z kamienia wapiennego i cegły ceramicznej, otynkowany, założony na rzucie kwadratu, z drewnianym późnoklasycystycznym portykiem na osi od frontu, wydatnym, półkoliście zamkniętym ryzalitem od tyłu i dwoma prostokątnymi alkierzami po bokach w elewacji tylnej.

W 2008 roku wykonano tynki zewnętrzne na elewacjach, pokrycie dachu z gontu oraz zaimpregnowano elementy konstrukcyjne dachu i gont środkami owadobójczymi, grzybobójczymi oraz wodoodpornymi.

Prace wykonano ze środków właścicieli zespołu dworskiego.

LUBARTÓW, GM. LOCO, POW. LUBARTOWSKI

Zespół kościoła pod wezw. św. Wawrzyńca Męczennika i klasztoru kapucynów, ul. Lubelska 32, barokowe założenie klasztorne, wzniesione w połowie XVIII wieku według projektu P. Fontany.

W 2008 roku przeprowadzono roboty polegające na wymianie posadzek w kruchcie kościoła.

Prace wykonano ze środków własnych parafii.

LUBLIN, GM. LOCO, POW. LUBELSKI GRODZKI

Zespół zabudowy, ul. Archidiakońska 1

Zabudowa nieruchomości złożona z XVIII wiecznej kamienicy, przebudowanej i połączonej z późniejszym budynkiem (1841-1846) skomunikowanym gankiem z wolnostojącą oficyną.

Budynki nie użytkowane od 1998, w wyniku pożaru w roku 2003 zniszczeniu uległa część konstrukcji dachu i stropów.

Wykonano prace porządkowe w obrębie posesji oraz rozpoczęto zabezpieczenie kamienic polegające m.in. na: usunięciu pozostałości spalonej więźby dachowej i niekompletnego pokrycia oraz zawalonych stropów, rozbiórce górnej części kominów, podstemplowaniu zagrożonych sklepień i stropów, wykonaniu tymczasowego zadaszenia, wykonaniu systemu odprowadzenia wód opadowych, zabezpieczeniu otworów okiennych.

Prace prowadzono ze środków inwestora.

Kaplica, cmentarz komunalny (d. wojenny) ul. Biała

Zaprojektowana jako element cmentarza wojennego w 1916 r., wybudowana w 1917 r. W ramach kompleksowych prac remontowych (wg projektu mgr inż. arch. S. Piluta) wyremontowano więźbę dachową, wymieniono obróbki blacharskie, wykonano izolację przeciwwilgociową, wyremontowano tynki zewnętrzne, schody i stolarkę. We wnętrzu obok remontu stropu i wymiany części tynków przeprowadzono specjalistyczne prace konserwatorskie obejmujące detal sztukatorski oraz polichromię. Prace prowadził konserwator dzieł sztuki Roland Róg.

Prace zostały przeprowadzone z inicjatywy Regionalnego Stowarzyszenia Zwoleńników Kreacji Oddział w Lublinie i nagrodzone „Laurem Konserwatorskim”.

Prace sfinansowano ze środków Urzędu Miasta Lublin oraz Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Brama Grodzka

Dawna brama miejska wzniesiona w poł. XIV w., rozbudowana w XV w., remontowana po pożarach w XVI w., przebudowana w XVII i XVIII w. (1785 r. arch., Dominik Merlini), zniszczona w 1942 r., odbudowana 1946-1960.

W 2008 r. podjęto prace obejmujące remont elewacji budowli. Po skuciu tynków stwierdzono zły stan łęków i sklepień w przejeździe bramy. W związku z tym zakres remontu został rozszerzony o zabezpieczenie konstrukcji budowli poprzez wzmocnienie spękanych łęków ceglanych sklepienia przejazdu, wzmocnienie sklepień nad przyziemiem, roboty wykończeniowe w pomieszczeniach I piętra nad sklepieniami oraz wzmocnienie nadproży okiennych. Rozpoczęto również prace związane z remontem elewacji obiektu od strony Starego Miasta.

Roboty prowadzone są wg programu zawartego w projekcie autorstwa arch. J. Żurawieckiego i inż. J. Fronczyka.

Remont prowadzono ze środków budżetu miasta.

Kamienica ul. Grodzka 15

Kamienica wzniesiona w 1785 r., nadbudowana w XIX w., remontowana w r. 1954. Kontynuowano prace związane z rewitalizacją i adaptacją kamienicy na funkcje gastronomiczne (restauracja z browarem) oraz mieszkalne.

W 2008 r. wykonano roboty związane z rozbudową podziemia w obrębie nieruchomości oraz remont wnętrz w zakresie prac budowlanych (stan surowy). Roboty prowadzone są w oparciu o program określony w projekcie architektonicznym autorstwa arch. M. Baławejder-Kantor, arch. A. Kasprzaka.

Prace sfinansowano ze środków inwestora.

Teatr Stary, ul. Jezuicka 18

Wybudowany w latach 1821-1823 wg projektu Łukasza Rodakiewicza na zrębach XVII w. kamienic. W XIX w. budynek przeszedł szereg prac modernizacyjnych, w tym przebudowę w roku 1884 r. wg planów Waleriana Pliszczyńskiego. Obiekt pełnił (z niewielkimi przerwami) funkcje kulturalne do roku 1981. Od tego czasu budynek nieużytkowany.

Kompleksowe prace remontowe rozpoczęto w roku 2007. W roku 2008 kontynuowano prace zabezpieczające konstrukcję budynku. Wykonano betonową płytę denną i stropy rozpierające nad pierwszą i drugą kondygnacją piwnic, podbicia ścian fundamentowych i wymianę ścian fundamentowych na żelbetowe. Przeprowadzono prace związane z doraźnym rozparciem i zabezpieczeniem części nadziemnej budynku wraz z dachem.

Prace dofinansowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Dawny pałac dyrektora Cukrowni Lublin, ul. Krochmalna 13 b

Wzniesiony ok. 1895 r., częściowo przebudowany na pocz. XX w. i w l. 40-tych XX w. Przeprowadzone zostały prace porządkowo-remontowe w zakresie m.in. uszczelnienia pokrycia dachowego, usunięcia pozostałości zniszczonej instalacji wod.-kan. i elektrycznej, wymiany rynien i rur spustowych oraz osuszenia budynku. Ponadto wykonane zostały badania sondażowe wystroju malarskiego wewnątrz i elewacji budynku (autorstwa Michała Stoleckiego) oraz opracowana została dokumentacja budowlano-konserwatorska remontu i adaptacji obiektu.

Prace realizowane były ze środków własnych inwestora.

Zespół klasztorny OO. Jezuitów ul. Królewska 10

Kościół klasztorny, ob. Archikatedra św. Jana Chrzciciela i Św. Jana Ewangelisty, zbudowany w latach 1548-1625 wg projektu Jana Marii Bernardoniego, przebudowany w latach 1662-1667, przebudowany po pożarze w latach 1752-1757 (Jan Zelner) i 1819- 1821 (A. Corazzi), przebudowany i remontowany w XIX –XX w.

W 2008 r. wymieniono część pokrycia dachowego od strony południowej nad zakrytą i akustyczną i skarbcem. Wymieniono 13 szt. okien. Zabezpieczono konstrukcje sklepienia skarbcza. Według projektu dr inż. Stanisława Karczmarczyka i mgr inż. Stanisława Jurczakiewicza.

Prace dofinansowano ze środków budżetu Miasta i Urzędu Marszałkowskiego.

Pałac tzw. Pocięjowski, ul. Królewska 17

Wzniesiony w latach 1678-1700, przebudowany na przełomie XVIII i XIX w., rozbudowany w 1903 r.

W związku ze zmianą sposobu użytkowania lokali mieszkalnych na Izbę Pamięci Drukarstwa wykonano prace remontowe i adaptacyjne – o charakterze bieżącego remontu w lokalach nr 18 i 19.

Prace sfinansowano z budżetu miasta.

Pomnik Unii Lubelskiej, Plac Litewski

Pomnik w formie żeliwnego obelisku projektu Feliksa Bentkowskiego i Pawła Malińskiego, odsłonięty 26 sierpnia 1826 r.

Wykonano roboty ziemne związane ze stabilizacją fundamentów obelisku oraz z ukształtowaniem terenu wokół niego.

Prace sfinansowano z budżetu miasta.

Kamienica, ul. Lubartowska 1/Szambelańska 2

Obiekt zbudowany w końcu VXIII w., przebudowany po 1873 r., remontowany 1954 i 1967-1968.

Przeprowadzono prace związane z wymianą stolarki okiennej w elewacji od ul. Lubartowskiej, ul. Szambelańskiej i od podwórka.

Prace sfinansowano ze środków własnych właścicieli.

Zespół budynków d. Fabryki Maszyn i Narzędzi Rolniczych „M. Wolski i S-ka”, ul. 1 Maja 14/16

Budynek d. maszynowni wzniesiony w 1912 r.

W 2008 r. przeprowadzono część kompleksowych prac remontowych obejmujących: oczyszczenie i malowanie ślusarki okiennej, montaż okien wewnętrznych, wymianę skrzydeł bram, remont dźwigarów i montaż dachu i świetlika, wymianę tynków wewnętrznych, zabezpieczenie fragmentów oryginalnej posadzki, odkrytej podczas prac remontowych.

Prace realizowane były ze środków własnych inwestora.

Budynek d. warsztatów mechanicznych, ok. 1880 i 1893

W ramach remontu kapitalnego obiektu: wylano ławy betonowe, wykonano konstrukcyjne ściany wewnętrzne, wewnętrzną klatkę schodową, stropy nad parterem i I piętem, kanały wentylacyjne i kominy, a także konstrukcję i pokrycie dachowe. Autorem projektu remontu jest mgr inż. arch. P. Pędzisz

Prace sfinansowano ze środków właścicieli.

Kamienica, ul. Noworybna 3/Olejna 11/Rybna 8

Wzniesiona w miejscu starszej zabudowy w latach 1825-26. Rozbudowana w latach 1870-86. W latach 50-tych i 60-tych XX w. przeprowadzono remonty obiektu.

Wykonano remont elewacji, wymianę stolarki, wymianę obróbek blacharskich, rynien i rur spustowych, malowanie pokrycia dachu i remont kominów. Wyremontowano balkony komunikacyjne i nawierzchnię podwórza. Program remontu zrealizowano w oparciu o projekt autorstwa mgr inż. arch. R. Skowrona i inż. R. Zawiszy.

Prace sfinansowano z budżetu miasta.

Kamienica, Rynek 16

Zbudowana zapewne w XV w., przebudowana i remontowana XVI-XX w., spalona w 1939 r., odbudowana w 1948-1952 r. wg projektu arch. I. Kędzierskiego.

Przeprowadzono prace obejmujące modernizację poddasza, w tym: remont więźby, wykonanie pokrycia z blachy tytanowo-cynkowej, wykonanie lukarn, a także prace w obrębie piwnic (oczyszczenie, usunięcie wtórnych ścianek działowych). Program prac zawarto w projekcie mgr inż. arch. M. Iwanka i inż. A. Grykałowskiego.

Prace sfinansowano ze środków własnych inwestora.

Zespół pałacowy Kurii Metropolitalnej, ul. Wyszyńskiego 2

Pałac biskupi pierwotnie Łańcuchowskich, 2 poł. XVIII w., przebudowany ok. poł. XIX w., oraz 1933, 1988-1989.

Wykonano remont elewacji z naprawą murów, wymianą tynków i malowaniem, naprawą pokrycia dachu, obróbek blacharskich, remontem kominów oraz wymiana stolarki okiennej i drzwiowej.

Prace sfinansowano ze środków własnych przy dofinansowaniu z budżetu LWKZ i Urzędu Marszałkowskiego.

Zamek, ul. Zamkowa 9, obecnie Muzeum Lubelskie

Zespół zamkowy złożony z kaplicy Św. Trójcy z 2 ćw. XIV w., donżonu z XIII w. pozostałości tzw. Baszty Żydowskiej z XIV w. oraz budynku więzienia z XIX w., adaptowanego na muzeum w 1954 r., remontowanego w latach 1966-1969 i 1976-1977. W budynku muzeum wykonano remont obejmujący wszystkie elewacje zamku, wymianę pokrycia dachowego i obróbek blacharskich, wymianę stolarki okiennej i drzwiowej, wykonanie izolacji pionowej fundamentów. W obrębie Kaplicy Św. Trójcy wzmocniono fundamenty i sklepienia. Dokonano wymiany całej infrastruktury dziedzińca wraz z wymianą nawierzchni. Wykonano iluminację zespołu.

Autorami projektów byli: mgr inż. arch. J. Begiełło, mgr inż. arch. R. Skowron, mgr inż. arch. J. Bielak, inż. J. Fronczyk

Prace wykonano dzięki dotacjom Unii Europejskiej w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego Woj. Lubelskiego z wkładem własnym Urzędu Marszałkowskiego.

Kamienica, ul. Złota 5

Wybudowana w XVI w., przebudowana ok. 1730 i 1934.

Przeprowadzono remonty lokali usytuowanych wzdłuż ul. Dominikańskiej w obrębie parteru z przeznaczeniem ich na mieszkalne i użytkowe. Prace remontowe objęły remonty podłóg wraz z wykonaniem izolacji, remont ścian, sklepień i sufitów, wymianę tynków z zastosowaniem tynków renowacyjnych, instalacji elektrycznych i wod.-kan., likwidację wtórnych ścianek działowych, wykonanie łazienek. W sieni w ramach usunięcia awarii instalacji elektrycznej dokonano wymiany WLZ na odcinku do wysokości pierwszego piętra.

Prace przeprowadzono ze środków właściciela budynku.

Zespół klasztorny OO Dominikanów, ul. Złota 9

Ojcowie dominikanie zostali sprowadzeni do Lublina ok. poł. XIII w. Zespół sakralny tj. kościół św. Stanisława i zabudowania klasztorne podlegały licznym przebudowom i przekształceniom od czasów założenia klasztoru do pocz. w. XX. Obecna forma kościoła ukształtowana została po pożarach w XVI w., kaplice pochodzą z XVII i XVIII w. W budynkach klasztornych zachowały się reliktury murów sięgające fundacji Kazimierza Wielkiego (1342 r.) i fragmenty średniowiecznych murów miejskich, poza które klasztor rozbudowano w kolejnych fazach rozwoju. Zabudowa posiada cechy architektury renesansowej, manierystycznej, barokowej i eklektycznej. Architektura, dekoracja rzeźbiarska i malarska stanowią dzieła wybitnych budowniczych i artystów, m.in. J. Wolffa, R. Negroniego, J.B. Falconiego, S. Gucciego

W 2008 r. kontynuowano prace w obrębie piwnic i parteru skrzydła wschodniego klasztoru. Wykonano ponadto remont fundamentów wraz z izolacją w obrębie murów skrzydła wschodniego (od strony dużego wirydarza), w skrzydle południowym (ściana północna i zachodnia) oraz południowej ściany bazyliki. Kontynuowano prace związane z wymianą ślusarki okiennej w kościele (21 szt.).

Prace prowadzono w oparciu o projekty autorstwa arch. J. Cieplińskiego oraz dr inż. A. Halickiej i mgr inż. A. Ostańskiego.

Remont prowadzono ze środków własnych przy dofinansowaniu przez Urząd Marszałkowski, Urząd Miasta i LWKZ.

Poza obiektami objętymi ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków, urząd konserwatorski wydawał pozwolenia na realizację prac remontowo-konserwatorskich w obszarze zespołu urbanistycznego Starego Miasta i Śródmieścia Lublina. Dotyczyło to m.in. remontów elewacji, wymiany stolarki okiennej, remontów i modernizacji dachów budynków, a także prac prowadzonych na terenie posesji i w tzw. przestrzeniach publicznych chronionego obszaru.

Do realizacji prac remontowych w kamienicach posiadających historyczny detal architektoniczny, które prowadzono w oparciu o wytyczne konserwatorskie, przy udziale WUOZ w uzgodnieniach technologii i kolorystyki zaliczyć należy: remont elewacji kamienic przy ul. Jezuickiej 4 i przy Krakowskim Przedmieściu 26.

ŁASZCZÓW, GM. LOCO, POW. TOMASZOWSKI

Dawny arsenał zamkowy z XVI w., przebudowany po 1770 r. na bożnicę. Murowany, utrzymany w duchu późnego baroku z bogatą dekoracją architektoniczną. Obiekt od lat nieużytkowany, obecnie w ruinie.

W 2008 r. w wyniku zaleceń konserwatorskich uporządkowano teren wokół obiektu i wewnątrz, usunięto chwasty i samosiewy, dzięki czemu odsłoniły się dolne partie budynku. Usunięto również samosiewy i trawy rosnące na murach.

Prace wykonano ze środków właściciela zabytku.

ŁĘCZNA, GM. LOCO, POW. ŁĘCZYŃSKI

Kościół parafialny pod wezw. Św. Marii Magdaleny, wzniesiony w latach 1618-1631 według projektu budowniczego Jana Wolffa, spalony ok. 1650 roku, przebudowany w XVIII w. i kilkakrotnie remontowany.

W 2008 roku przeprowadzono remont konstrukcji dachu, polegający na wymianie zniszczonych elementów oraz pokrycia kopuł nad latarniami kaplic bocznych – zastosowaniem blachy miedzianej.

Prace wykonano ze środków własnych parafii – przy dofinansowaniu z funduszy LWKZ oraz Urzędu Marszałkowskiego.

ŁUKÓW, GM. LOCO, POW. ŁUKOWSKI

Dawny konwikt Szaniawskich wzniesiony w 1 poł. XVIII w.

W 2008 r. wykonano malowanie elewacji budynku.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

MAJDAN STARY, GM. KSIEŻPOL, POW. BIŁGORAJSKI

Kościół rzymsko-katolicki pw. św. Apostołów Piotra i Pawła, drewniany, wzniesiony został w latach 1905-1906 z przeznaczeniem na cerkiew prawosławną dla parafii ustanowionej w 1875r. po likwidacji parafii unickiej. Cerkiew wybudowana według projektu Włodzimierza Pokrowskiego, architekta chełmsko-warszawskiej eparchii prawosławnej. W 1919 r. cerkiew zamieniona na kościół katolicki. Po 1919 r. dokonano remontu z niewielkimi przekształceniami budynku.

W 2008 r. wykonano prace remontowe kościoła polegające na usunięciu farby z elewacji, wymieniono zniszczone elementy szalunku i zakonserwowano cały obiekt środkami drewnoochronnymi. Na cokółach i parapetach położono nowe obróbki blacharskie wykonane z blachy miedzianej.

Prace sfinansowano ze środków Marszałka Województwa Lubelskiego, LWKZ, Funduszu Kościelnego oraz własnych parafii.

MAZIARNIA STRZELECKA, GM. BIAŁOPOLE, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Zespół pałacowo-parkowy w Maziarni Strzeleckiej obejmuje pałacyk myśliwski i park. Pałac został wystawiony w 1903 r. a przebudowany w 1909 r. według projektu architekta warszawskiego Jana Heuricha.

W 2008 r. rozpoczęto remont dachu na budynku pałacu. Wzmocniono obustronnie krokwie z częściową wymianą elementów przegniłych, porażonych owadami, wykonano odeskowanie, nad stolówką ułożono wełnę mineralną grubości 15 cm, wykonano prace naprawcze przy kominach oraz na części dachu wykonano pokrycie z blachy tytanowo-cynkowej.

Prace wykonano ze środków Lasów Państwowych.

NAŁĘCZÓW, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Kościół parafialny pod wezw. Św. Jana Chrzciciela w zespole, murowany, zbudowany w latach 1730-72 z fundacji Małachowskich.

W 2008 roku przebudowano chodniki w otoczeniu kościoła.

Prace wykonano ze środków własnych parafii.

Willa „Różana” z oficyną i ogrodem, Al. Lipowa 8, murowana, wzniesiona według projektu Michała Górskiego około roku 1880, w stylu nawiązującym do eklektyzmu. W 2008 roku wykonano ogrodzenie ogrodu od strony północnej i zachodniej – jako pierwszy etap robót rewaloryzacyjnych założenia. Prace finansowano ze środków inwestora.

Willa „Pod Matką Boską” wraz z ogrodem, Al. Lipowa 16, murowana, wzniesiona około 1882 roku, stanowi przykład willi w typie włoskim.

W 2008 roku dokonano wymiany części stolarki okiennej i drzwiowej oraz przebudowano ganek w elewacji wschodniej przywracając jego pierwotną formę.

Prace wykonane ze środków właściciela zabytku.

Willa „Doktorska” wraz z oficyną, łącznikiem-bramą, bramą wjazdową i ogrodem, Al. Lipowa 29, murowana, wzniesiona około roku 1910 według projektu Stefana Stępkowskiego.

W 2008 roku – w ramach działań związanych z zabezpieczeniem willi – wymieniono stropy nad I kondygnacją. Rozpoczęto także roboty adaptacyjne poddasza i wyremontowano werandę wschodnią.

Prace wykonano ze środków właściciela zabytku.

Willi „Janina”, ob. Liceum Ogólnokształcące im. Stefana Żeromskiego, ul. Prusa 11, murowana, zbudowana ok. 1900 roku w stylu eklektycznym dla rodziny Łoskiewiczów. W 1925 roku nabyta na własność przez Szkołę Nałęczowską, od tego momentu związana z rozwojem szkolnictwa w Nałęczowie.

W 2008 roku dokonano kompleksowej wymiany stolarki okiennej i drzwiowej, ze środków inwestora.

OPOLE, GM. PODEDWÓRZE, POW. PARCZEWSKI

Kościół rzymskokatolicki pod wezw. św. Podwyższenia Krzyża Św. wzniesiony w l. 1911-1914.

W 2008 r. wymieniono (zrekonstruowano) stolarke drzwiową w kościele.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

ORTEL KRÓLEWSKI, GM. PISZCZAC, POW. BIALSKI

Cerkiew unicka ob. kościół rzymskokatolicki pod wezw. św. MB Różańcowej wzniesiona w 1706 r.

W 2008 r. wyremontowano strop w nawie głównej kościoła.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, LWKZ.

PAARY, GM. SUSIEC, POW. TOMASZOWSKI

Dawna strażnica graniczna wybudowana w 1876 r. dla potrzeb rosyjskiej służby granicznej, funkcjonowała do I wojny światowej. Od 1916 r. budynek pełnił funkcję szkoły i mieszkań dla nauczycieli, następnie służył jako przedszkole. Od końca lat 90-tych XX wieku nieużytkowany, popadał w ruinę. W 2005 obiekt został kupiony przez obecnych właścicieli i zabezpieczony przed dalszą destrukcją.

W 2008 r. rozpoczęto, prace rozbiórkowe wewnątrz obiektu. Usunięto ze ścian i stropów tynki i maty słomiane, rozebrano podłogi. Prace prowadzone są w oparciu o projekt budowlany opracowany przez mgr inż. arch. Jana Radzika i mgr inż. Andrzeja Paszko.

Prace zostały sfinansowane ze środków własnych inwestora.

POLSKOWOLA, GM. KĄKOLEWNICA WSCH., POW. RADZYŃSKI

Kościół rzymskokatolicki pod wezw. św. JANA APOSTOŁA wzniesiony w 1921 r.

W 2008 r. wykonano remont elewacji i wieży kościoła z rekonstrukcją oszalowania.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

POTOCZEK, GM. POTOK WIELKI, POW. JANOWSKI

Dawna obora w zespole dworsko-parkowym, zespół pochodzi z przełomu XVII i XVIII wieku, przekształcony po 1869 roku przez Adama Przewłockiego, budowniczego obecnego dworu i twórcy parku.

W 2008 roku w budynku dawnej obory wzmocniono koronę murów poprzez założenie betonowego wieńca z okładziną ceglana, wykonano nową więźbę dachową oraz położono nowe pokrycie dachowe – blachę płaską.

Prace wykonano ze środków własnych oraz przy wsparciu MKiDN.

RADZYŃ PODLASKI, GM. LOCO, POW. RADZYŃSKI

Zespół pałacowo-parkowy obejmuje m.in.: pałac wzniesiony ok. 1688 r. przebudowany w l. 1750-1759, oficynę wzniesioną ok. 1870 r., oranżerię z l. 1750-1758, bramy z XVIII w., most z rampą z poł. XVIII w.

W 2008 r. wykonano prace remontowo-konserwatorskie przy elewacji północnej ogrodowej i wschodniej pawilonu stanowiącego zakończenie skrzydła wschodniego pałacu w oparciu o program prac zawarty w dokumentacji projektowej wykonanej przez mgr Zofię Kamińską-Różgą, arch. dr inż. Mariana Makarskiego oraz mgr Małgorzatę Andron i mgr Monikę Konkolewską. Dokonano częściowej wymiany połączonej z renowacją tynków, odmalowano elewacje, wymieniono obróbki blacharskie, wymieniono skrzydła okienne i drzwiowe, poddano konserwacji balustrady balkonowe, przeprowadzono konserwację wystroju architektoniczno-rzeźbiarskiego elewacji, konserwację schodów zewnętrznych kamiennych.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora i środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

ROMANÓW, GM. SOSNÓWKA, POW. BIALSKI

Zespół pałacowy obejmuje: pałac wzniesiony ok. 1806 r., grobowiec rodziny Kraszewskich wybudowany ok. 1809 r., park.

W 2008 r. kontynuowano wymianę stolarki okiennej w budynku pałacu.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

ORCHÓWEK, GM. WŁODAWA, POW. WŁODAWSKI

Kościół parafialny pod wezw. św. Jana Jąłmużnika, dawniej augustianów, wzniesiony został w latach 1770-1780. Jest przykładem późnobarokowej budowli sakralnej o oryginalnie potraktowanym tradycyjnym w formie detalu architektonicznym.

W 2008 roku uzupełniono i odnowiono tynki wewnętrzne budynku kościoła i pomalowano wnętrze.

Prace wykonano ze środków parafii z udziałem Urzędu Marszałkowskiego.

OSMOLICE, GM. STRZYŻEWICE, POW. LUBELSKI ZIEMSKI

Zespół pałacowo-parkowy, obecny pałac pochodzi z 1 poł. XIX wieku, wzniesiony w stylu klasycystycznym.

W 2008 roku rozpoczęto kompleksowy remont obiektu. Wykonano prace polegające na naprawie dachu nad wejściem (portyk) wraz z rekonstrukcją gzymsowania.

Prace wykonane ze środków własnych właściciela – przy dofinansowaniu z funduszu Urzędu Marszałkowskiego.

PŁONKA, GM. RUDNIK, POW. KRASNOSTAWSKI

Kościół parafialny pod wezw. Narodzenia NMP w Płonce wzniesiony został w XVIII wieku.

W 2008 roku wymieniono pozostałą część porażonych owadami i grzybami elementów więźby dachowej, odeskowania, wykonano nowe pokrycie dachu z blachy ocynkowanej wraz z obróbkami blacharskimi, rynny i rury spustowe, wszystkie elementy drewniane zabezpieczono preparatem solnym ognioochronnym, grzybobójczym i owadobójczym Fobos M 4 oraz wykonano nową instalację ogromową.

Prace prowadzone były ze środków parafii z udziałem Urzędu Marszałkowskiego.

PODGÓRZE, GM. CHEŁM, POWIAT CHEŁMSKI ZIEMSKI

Kościół pod wezw. Chrystusa Pana Zbawiciela w Podgórzu wzniesiony w końcu XVI wieku jako cerkiew greckokatolicka.

W 2008 r. wykonano remont elewacji frontowej polegający na uzupełnieniu i naprawie tynków oraz malowaniu.

Prace prowadzone były ze środków parafii.

PUŁAWY, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Pałac Czartoryskich, wzniesiony w l. 1671-1679 przez marszałka wielkiego koronnego Stanisława Herakliusza Lubomirskiego wg projektu Tylmana z Gameren, spalony przez wojska szwedzkie w 1706 r., odbudowany po 1728 r. przez Franciszka Antoniego Meyera a następnie rozbudowany w l. 1732-36 wg projektu Jana Zygmunta Deybla, po czym wielokrotnie przebudowywany: w l. 80-tych XVIII w. pod kierunkiem Joachima Hempla, w l. 90-tych XVIII w. wg projektu C. P. Aignera, w l. 40-tych XIX w. na potrzeby Instytutu Wychowania Panien oraz w kresie późniejszym.

W 2008 r. zakończono, rozpoczęty w ubiegłym sezonie, remont kapitalny elewacji. W ramach inwestycji dokonano naprawy spękań ścian, wykonano izolację przeciwwilgociową, przeprowadzono konserwację detalu kamiennego oraz portyku wejściowego wraz z tarasem i kamiennych okładzin elewacji, wykonano naprawę tynków i malowanie elewacji wg kolorystyki ustalonej na podstawie badań sondażowych. Roboty ziemne związane z inwestycją były prowadzone pod nadzorem archeologicznym (natrafiono m. in. na pozostałości XVII-wiecznych systemów kanałowych). Równolegle pracom restauracyjnym poddano Salę Balową pałacu.

Prace wykonane zostały ze środków inwestora.

W 2009 r. obiekt nagrodzony został „Laurem Konserwatorskim” przyznawanym przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie.

Dom z ogrodem, ul. Skowieszyńska 30, zbudowany przez budowniczego puławskiego Antoniego Grabowskiego w 1905 roku.

W 2008 roku właściciele wymienili pokrycie dachowe.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

REJOWIEC, GM. LOCO, POW. CHEŁMSKI ZIEMSKI

Zespół pałacowo-parkowy w Rejowcu, obecnie siedziba Lubelskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Końskowoli, Oddział w Rejowcu, obejmuje murowany pałac

wzniesiony około połowy XIX wieku w duchu klasycystycznym, noszącego obecnie cechy stylu neogotyckiego i historyzującego z okresów przebudowy w 2 połowie XIX wieku, oficynę, czworak i pozostałości ogrodzenia z bramą.

W 2008 r. przeprowadzono remont i adaptację pomieszczeń w budynku dawnej oficyny na pomieszczenia kulturalno-oświatowe. W pracowni komputerowej wymieniono drzwi, okno, wierzchnią warstwę podłogi z PCV na terakotę, wykonano ścianki działowe wydzielające pomieszczenia oraz wykonano wewnętrzną pochylnię betonową wykończoną płytkami gresowymi i na zewnątrz budynku podjazd dla osób niepełnosprawnych.

Prace wykonano ze środków Unii Europejskiej.

RYKI, GM. LOCO, POW. PUŁAWSKI

Dwór, klasycystyczny, wzniesiony w I poł. XIX wieku.

W 2008 roku przeprowadzono prace remontowe polegające na remoncie elewacji w zakresie osuszenia przyziemia i wykonania izolacji przeponowej oraz wymieniono stolarkę okienną i pokrycie dachowe.

Prace wykonano ze środków własnych Urzędu Miasta Ryki – przy dofinansowaniu z funduszy MKiDN.

Plebania w zespole kościoła parafialnego pod. wezw. Najświętszego Zbawiciela, murowana, wzniesiona w latach 20-tych XX wieku w stylu nawiązującym do estetyki „Młodej Polski”.

W 2008 roku wymieniono na budynku pokrycie dachowe z otwarciem rynien i rur spustowych – z przednią impregnacją więźby dachowej.

Prace wykonano ze środków własnych parafii – przy dofinansowaniu z funduszy LWKZ, MKiDN oraz Urzędu Marszałkowskiego.

SURHÓW, GM. KRASNICZYN, POW. KRASNOSTAWSKI

Zespół pałacowo-parkowy w Surhowie, obecnie siedziba Domu Pomocy Społecznej obejmuje murowany pałac klasycystyczny, wzniesiony przez Pawła Cieszkowskiego i jego żonę Zofię z Kickich w latach 1812-1819, z wnętrzami ozdobionymi polichromią wykonaną w latach 1818-1820 przez Mikołaja Montiego, z całością wystroju architektoniczno-sztukatorskiego oraz najbliższe otoczenie pałacu.

W 2008 roku w pałacu wykonano remont i modernizację kuchni, malowanie części pomieszczeń piwnicznych oraz naprawę rynien i rur spustowych.

Prace wykonano ze środków własnych oraz Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego.

ŚWIECIECHÓW, GM. ANNOPOL, POW. KRAŚNICKI

Kościół parafialny pod wezw. Św. Małgorzaty i Św. Mikołaja w zespole, murowany, późnobarokowy, wzniesiony w II poł. XVIII w.

W 2008 roku przeprowadzono prace remontowe polegające na wykonaniu izolacji kościoła wraz z opaską odwadniającą.

Prace wykonano ze środków własnych parafii.

ŚWIERSZCZÓW, GM. CYCÓW, POW. ŁĘCZYŃSKI

Kościół parafialny pod wezw. Św. Bazylego w zespole, drewniany, pochodzący z XVIII wieku.

W 2008 roku przeprowadzono prace polegające na malowaniu wnętrza.

Prace wykonano ze środków własnych parafii.

TARNOGÓRA, GM. IZBICA, POW. KRASNOSTAWSKI

Zespół sakralny złożony z murowanego kościoła pod wezw. św. Zofii i dzwonnicy. Kościół został wzniesiony w 1544 r. z fundacji Jana Tarnowskiego wielkiego Hetmana Koronnego z wykorzystaniem gotyckiej wieży obronnej początku XVI wieku.

W 2008 r. przeprowadzono remont wieży na dachu kościoła oraz pomalowano dach i ściany wieży.

Prace prowadzono ze środków własnych parafii.

TOMASZÓW LUBELSKI, GM. LOCO, POW. TOMASZOWSKI

Cerkiew prawosławna pod wezw. św. Mikołaja Cudotwórcy wzniesiona w 1889 r. w stylu bizantyjsko-ruskim, murowana, na planie krzyża greckiego z kopułą nad nawą i czterema wieżyczkami zwieńczonymi kopułkami z hełmami i kokosznikami. Cerkiew wyróżnia się wyjątkową malowniczością i bogatą dekoracją architektoniczną.

W 2008 r. kontynuowano prace remontowe przy świątyni. Wymieniono stolarkę okienną w kopule głównej.

Prace sfinansowano ze środków MKiDN oraz własnych parafii.

TURKOWICE, GM. WERBKOWICE, POW. HRUBIESZOWSKI

Dawna czajnia w zespole monastynu prawosławnego wybudowana w 1903 r. Pełniła swoją pierwotną funkcję do I wojny światowej, następnie urządzono w niej szpital, a po II wojnie światowej została zaadaptowana na magazyn szkolny. Pomimo wprowadzanych zmian funkcji i przekształceń, zachowała historyczną bryłę i detale architektoniczne. Od 2006 r. stanowi własność Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej, adaptowana na dom rekolekcyjny.

W 2008 r. kontynuowano prace remontowo-adaptacyjne budynku, m.in. dobudowano dwie sygnatury kopułowe na dachu budynku.

Prace sfinansowano ze środków własnych inwestora.

URZĘDÓW, GM. LOCO, POW. KRAŚNICKI

Młyn wodno-motorowy wraz z urządzeniami ciągu technologicznego, ul. Opolska 3, drewniany, pochodzący z I dekady XX wieku.

W 2008 roku przeprowadzono prace remontowe polegające na wzmocnieniu konstrukcji oraz wymianie elementów budowlanych części mieszkalnej młyna.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora – przy dofinansowaniu z funduszy LWKZ.

WERESZCZYN, GM. URSZULIN, POW. WŁODAWSKI

Kaplica grobowa rodziny Rulikowskich wzniesiona w 4 ćw. XIX wieku w stylu neogotyckim. Budowla murowana, otynkowana, założona na planie kwadratu z trój-

bocznym zamknięciem, sklepienia kolebkowo. Zewnętrzne narożniki opilastrowane, elewacja frontowa zwieńczona ogzysowanym szczykiem o wylamującym się prostokątnym zwieńczeniu. Drzwi dwuskrzydłowe z dekoracją neogotycką, z herbem Korab Rulikowskich. Nad wejściem płasko rzeźbiony kartusz z analogicznym herbem.

W 2008 r. przeprowadzono naprawy tynku na elewacjach i pomalowano.

Prace prowadzono ze środków parafii.

WOROBLIN, GM. JANÓW PODLASKI, POW. BIALSKI

Dwór wzniesiony w 2 poł. XIX w.

W 2008 r. kontynuowano rozpoczęty w 2007 r. remont kapitalny obiektu połączony z jego przebudową w oparciu o program prac zawarty w dokumentacji projektowej wykonanej przez mgr inż. arch. Andrzeja Skibę, mgr inż. arch. Ilonę Duer-Sołtys, inż. Marka Urbana.

W ramach prac wymurowano zewnętrzne ściany poddasza, rozpoczęto montaż więźby dachowej, wymurowano tarasy oraz schody na poddasze.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

WOSKRZENICE DUŻE, GM. BIAŁA PODLASKA, POW. BIALSKI

Zespół dworsko-parkowy obejmuje dwór wzniesiony ok. 1870 r., pawilon ogrodu z k. XIX w., park z k. XIX w.

W 2008 r. kontynuowano rozpoczęty w 2006 r. remont kapitalny dworu w oparciu o program prac zawarty w dokumentacji projektowej wykonanej przez mgr inż. arch. Renatę Jaszczur – Dębiec /architektura/.

W ramach prac wprowadzono nowe pokrycie dachowe z gontu, wykonano nowe szalunki elewacji, wykonano portyk kolumnowy w elewacji frontowej, wprowadzono nową stolarkę okienną i drzwiową, wykonano nowe posadzki i podłogi.

Prace wykonano ze środków własnych inwestora.

ZAMOŚĆ, GM. LOCO, POW. ZAMOJSKI GRODZKI

Kościół reformatów pod wezw. św. Katarzyny wzniesiony w latach 1680-1686 wg. proj. Jana Michała Linka.

W 2008 roku kontynuowano prace remontowo-konserwatorskie. Wykonano malowanie elewacji świątyni według dokumentacji projektowej opracowanej przez mgr inż. arch. Jana Radzika i Sebastiana Ćwierza. We wnętrzu nawy głównej odtworzono posadzki kamienne. Wykonano remont i konserwację drewnianych schodów na chór oraz drzwi w zakrystii. Prace wykonano ze środków Miasta Zamość, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i środków własnych

Zespół klasztorny SS. Klarysek wzniesiony w latach 1657-1675 wg. proj. Jana Michała Linka. W 2 poł. XVIII w. przebudowany na szpital, po 1817 r. przejęty przez Zarząd Twierdzy.

W 2008 roku kontynuowano prace remontowo-konserwatorskie w części zabudowy klasztornej dla potrzeb szkoły muzycznej, według projektu autorstwa mgr inż. arch. B. Skórzyńskiej-Terleckiej. Wykonano nową konstrukcję więźby dachowej i pokrycie z dachówki ceramicznej. Prace wykonano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ratusz – wybudowany w latach 1591-1622 wg. proj. arch. Bernarda Morando. Wielokrotnie przebudowywany i restaurowany.

W 2008 roku zakończono prace związane z remontem i modernizacją oficyny ratuszowej (dawnego więzienia). Prace wykonano w oparciu o dokumentację projektową opracowaną przez mgr inż. Leszka Dziubę i mgr inż. arch. Sebastiana Ćwierza. Prace sfinansowane ze środków Unii Europejskiej i Miasta Zamość.

Kamienica mieszczańska Bloku XVIII: Staszica 25, Żeromskiego 24,

W 2008 roku wykonano prace adaptacyjne kamienicy i oficyny, zgodnie z dokumentacją projektową opracowaną przez mgr inż. arch. Czesława Kostykiewicza i mgr inż. Małgorzatę Grodzką-Kurylak. Zmieniono aranżację dziedzińców, odtworzono wejście do piwnic bezpośrednio z płyty Rynku Wielkiego, przebudowano zaplecze kuchenne dla potrzeb użytkowników kamienicy. Prace prowadzono ze środków własnych dzierżawcy obiektu.

Kamienice mieszczańskie Bloku XIX: Staszica 9, Żeromskiego 8, Staszica 11, Staszica 13, Żeromskiego 12, Staszica 15, Staszica 17, Żeromskiego 16, Staszica 19, Staszica 21, Żeromskiego 20, Żeromskiego 18, Żeromskiego 14, Żeromskiego 10.

W 2008 roku zakończono prace związane z wymianą instalacji gazowych, wodociągowych i centralnego ogrzewania kamienic i oficyn Bloku XIX, zgodnie z dokumentacją projektową opracowaną przez inż. Henryka Bujaka. Prace prowadzono ze środków Miasta Zamość.

Brama Lubelska Nowa, mur kurtyny, wzniesione na pocz. XIX wieku podczas generalnej przebudowy i modernizacji twierdzy, wg projektu J. Ch. Mallet-Malletskiego. W 2008 roku kontynuowano prace remontowo-konserwatorskie związane z modernizacją i odtworzeniem części kurtyny przy nadszańcu. Wykonano konstrukcję muru przy bastionie VI, boksy handlowe pod nasypem ziemnym oraz część prac konserwatorskich przy elementach wystroju zewnętrznego bramy i istniejącego muru kurtyny. Prace wykonano w oparciu o dokumentację projektową opracowaną przez mgr inż. arch. Witolda Sztorc, mgr inż. Leszka Dziuby, mgr inż. Joanny Rączki i mgr inż. Anny Dudzik. Prace sfinansowano ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Miasta Zamość, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Brama Szczebrzeska i Wartownia, wzniesiona w 1603 r. przez Błażeja Gocmana

W 2008 roku kontynuowano prace remontowo-konserwatorskie związane z modernizacją i przystosowaniem obiektów dla potrzeb straży miejskiej i informacji turystycznej. Odtworzono przejazd bramny, elementy wystroju i fragment kurtyny muru obronnego. Prace wykonano w oparciu o dokumentację projektową opracowaną przez mgr inż. arch. Andrzeja Cygnarowskiego, mgr inż. Lecha Sobieszek, mgr inż. Lucjana Chwaleby i mgr inż. Mariusza Albrechta. Prace sfinansowano ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Miasta Zamość, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Brama Lubelska Stara, Kojec, wzniesione ok. 1587, 1598-1603, 1790-1820 wg projektu Bernardo Morando

W 2008 roku kontynuowano prace remontowo-konserwatorskie związane z modernizacją i przystosowaniem obiektów dla potrzeb informacji turystycznej i gastronomii. Wykonano zaplecze gastronomiczne pod nasypem ziemnym, część prac konserwatorskich przy elementach wystroju i murze kurtyny. Prace wykonano w oparciu o dokumentację projektową opracowaną przez mgr inż. arch. Andrzeja Cygnarowskiego, mgr inż. Lecha Sobieszek, mgr inż. Jacka Nossek i mgr inż. Mariusza Albrechta. Prace sfinansowano ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Miasta Zamość, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Brama Lwowska Stara, Nadszańiec „K 1” Bastion VII, mur kurtyny VI-VII, wzniesione w na pocz. XIX wieku podczas generalnej przebudowy i modernizacji twierdzy, wg projektu J. Ch. Mallet-Malletskiego

W 2008 roku kontynuowano prace remontowo-konserwatorskie związane z modernizacją i przystosowaniem obiektów dla potrzeb centrum turystycznego i gastronomii. Wykonano pod nasypem ziemnym konstrukcję boksów handlowych z uzupełnieniem murów kurtyny VI-VII, oraz pomieszczenia zaplecza przy bramie lwowskiej. Wewnątrz Nadszańca „K1” i kazamatach wykonano część prac remontowo-konserwatorskich: uzupełniono ubytki cegieł, tynku, odtworzono część posadzek. Prace wykonano w oparciu o dokumentację projektową opracowaną przez mgr inż. arch. Jana Burmasa, mgr inż. Mieczysława Furlepę, mgr inż. Krzysztofa Szostaka, inż. Stanisława Lawgmina i Krzysztofa Nowickiego. Prace sfinansowano ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Miasta Zamość, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Bastion I, kazamata, mur kurtyny I-II

W 2008 roku kontynuowano prace remontowo-konserwatorskie związane z modernizacją i przystosowaniem obiektów dla potrzeb klubu sportowego. Wykonano zabezpieczenia konstrukcji bastionu z odtworzeniem w części ścian zewnętrznych bastionu i muru kurtyny I-II. Prace wykonano w oparciu o dokumentację projektową opracowaną przez mgr inż. arch. Jana Burmasa, mgr inż. Krzysztofa Szostaka, mgr inż. Anny Dudzik. Prace sfinansowano ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Miasta Zamość, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

CONSERVATORY AND REPAIRING WORKS IN THE HISTORICAL OBJECTS OF ARCHITECTURE AND THEIR COMPLEXES IN 2008

According to the state for 2008, there were 3717 immovable historical remains entered into the register of lubelskie province including 1430 architectural objects, their complexes together with urban systems. In the given categories, the following were subject to protection: 702 temples of different religions and other sacral objects, 40 monasteries, 150 buildings of public utility, 287 palaces, manor-houses and villas, 226 houses and tenement houses, 91 industrial buildings, 36 urban systems.

In 2008 there were about 106 objects covered by investment activities in total, including 31 palaces, manor-houses and villas, 29 sacral objects, 11 houses and tenement houses, 10 objects of public utility, 6 monastery complexes, 8 industrial objects and granaries, 6 defence objects and fortresses and other.

Some of essential investments realized in 2008 include: repairing and conservation works within the elevation together with the attic and roof and structural reinforcement in the tenement house under the Saint Christopher in Kazimierz Dolny, honoured with Laur Konserwatorski 2009 (Conservatory Laurel 2009) and with Zabytek Zadbany prize (Well-kept Historical Remain prize), repairing and conservation works of the elevation and restoration works in the Ball Room of Czartoryscy Palace in Puławy (Conservatory Laurel 2009), repairs of the cemetery chapel at Biała Street in Lublin (Conservatory Laurel 2009), continuation of repairing and adaptation works in post-Basilian developments in cathedral complexes on Chełmska Mountain in Chełm, repairing and conservation works within the area of elevation and roof of granary of Ulanowscy in Kazimierz Dolny, conservation works connected with regothisation on the basis of discovered traces of parish church in Kraśnik, repairs of the elevation together with replacement of the roof cladding and window carpentry in the buildings of the museum as well as structural reinforcement of Saint Trinity Chapel in the complex of Lubelski Castle, repairs of the elevation together with the structural reinforcement of Brama Grodzka (Grodzka Gate) in Lublin, 1st stage of major repairs of the building of Old Theatre in Lublin and repair and conservation as well as adaptation works in the gates together with the adjacent elements in the Zamość Fortress Complex.

The essential portion of works was realized as a continuation of investment processes started in the previous years, these were: major repairs of the Court Building in Biała Podlaska, repairs of manor-houses in Bojanówka, Woroblin and Woskrzenice Duże, repairs of the palace in Jabłoń, repairs of Orthodox church in Dubienka, Hrubieszów and Tomaszów Lubelski, repair and conservation works in the church of the Reformers in Zamość, repair works in monastery complexes of Jesuits and Dominicans in Lublin, the Poor Claire Sisters in Zamość and in the southern and eastern wing the post-Jesuit college in Krasnystaw as well as repair and modernization works of the interiors in Kobiałki granary, current 'Dom Turysty' (House of the Tourist) hotel in Kazimierz Dolny and repairs of the tenement house at 3 Square in Krasnystaw.

When it comes to investments started in 2008, the following major repairs shall be mentioned: the building of the House of the Fireman in Biała Podlaska, Białka palace, 'Bliźniak' granary in Kazimierz Dolny and major repairs together with adaptation to food and hotel functions in the tenement house of 15 Grodzka Street in Lublin.

Similarly to the previous years, essential portion of the investment was co-financed from different sources, including 21 subsidies from the budget of the Minister of Culture and National Heritage, 19 from self-government institutions, 8 from the budget of Lubelski Provincial Heritage Conservator in Lublin, 4 from the funds of the European Union and other.

1. Boby, plebania, widok ogólny, stan po remoncie, fot. B. Stolarz, maj 2009.

2. Kraśnik, d. kościół klasztorny kanoników regularnych, ob. kościół parafialny pod wezw. NMP i Św. Augustyna, stan w trakcie prac remontowych, fot. B. Stolarz, wrzesień 2008.

3. Kraśnik, d. kościół klasztorny kanoników regularnych, ob. kościół parafialny pod wezw. NMP i Św. Augustyna, prace remontowe – odsłonięty oryginalny wątek muru, fot. B. Stolarz, wrzesień 2008.

4. Kraśnik, d. kościół klasztorny kanoników regularnych, ob. kościół parafialny pod wezw. NMP i Św. Augustyna, elewacja frontowa w trakcie prac remontowych, fot. B. Stolarz, maj 2009.

5. Krupie, dwór, stan w trakcie prac remontowych, fot. P. Wira, maj 2008.

6. Lublin, Teatr Stary, ul. Jezuicka 18, widok zabezpieczonych ścian zewnętrznych, elewacja od strony ul. Dominikańskiej, fot. A. Wiśniewska, kwiecień 2009.

7. Lublin, ul. Grodzka 15, kamienica, elewacja frontowa, fot. K. Rutkowski, maj 2009.

8. Lublin, ul. Grodzka 15, kamienica, stan w trakcie prac remontowych, fot. K. Rutkowski, sierpień 2008.

9. Lublin, Zamek ob. Muzeum Lubelskie – widok elewacji od strony dziedzińca – stan w trakcie remontu, fot. A. Wiśniewska, lipiec 2007.

10. Lublin, Zamek ob. Muzeum Lubelskie – widok elewacji frontowej, stan po remoncie, fot. K. Rutkowski, maj 2009.

11. Lublin, Zamek ob. Muzeum Lubelskie – widok elewacji od strony dziedzińca, stan po remoncie, fot. A. Wiśniewska, lipiec 2007.

12. Lublin, ul. Wyszyńskiego 2, Pałac Biskupi, stan elewacji po remoncie, fot. K. Rutkowski, maj 2009.

13. Lublin, kamienica przy ul. Noworybnej 3, stan elewacji po remoncie, fot. B. Stolarz, maj 2009.

14. Potoczek, d. obora, wieżba dachowa, stan po remoncie, fot. M. Kurczewicz, kwiecień 2009.

15. Kazimierz Dolny, spichlerz Bliźniak, stan w trakcie prac remontowych, fot. M. Kurczewicz, październik 2008.

16. Dęblin, pałac, elewacja frontowa, stan po remoncie, fot. M. Kurczewicz, grudzień 2008.

17. Łęczna, kościół parafialny pod wezw. Św. Marii Magdaleny, kopuła nad latarnią kaplicy bocznej, stan po remoncie, fot. A. Firkowska, marzec 2009.

18. Lublin, ul. Biała, kaplica nad cmentarzu wojennym, fragment elewacji, stan przed remontem, fot. R. Róg, 2007.

19. Dęblin, pałac, portyk w elewacji frontowej, stan po remoncie, fot. M. Kurczewicz, grudzień 2008.

20. Lublin, ul. Biała, kaplica na d. cmentarzu wojennym, widok ogólny, stan po remoncie, fot. D. Kopciowski, 2008.

21. Lublin, archikatedra, krypty, stan po pracach remontowo-konserwatorskich, fot. P. Maciuk, 2007.

22. Lublin, archikatedra, fragment wnętrza, stan po pracach konserwatorskich, fot. P. Maciuk, 2007.

24. Lublin, ul. Biała, kaplica na d. cmentarzu wojennym, wnętrze, stan po remoncie, fot. R. Róg, 2009.

23. Lublin, archikatedra, sklepienie jednego z przęseł nawy bocznej, stan po pracach konserwatorskich, fot. P. Maciuk, 2007.

25. Puławy, pałac Czartoryski, widok zlotu ptaka, stan po remoncie, fot. P. Maciuk, 2009.

26. Lublin, archikatedra, skarbiec, ekspozycja paramentów liturgicznych, fot. P. Maciuk, 2007

27. Puławy, pałac Czartoryskich, oficyna, stan w trakcie prac remontowych, fot. D. Kopciowski, kwiecień 2008.

28. Lublin, archikatedra, sklepienie skarbcza, stan po pracach konserwatorskich, fot. P. Maciuk, 2007.

29. Kazimierz Dolny, kamienica po Św. Krzysztofem, attyka, stan po remoncie, fot. D. Kopciowski, 2008.

30. Kazimierz Dolny, kamienica po Św. Krzysztofem, wzmocnienie attyki, stan po remoncie, fot. D. Kopciowski, 2008.

31. Kazimierz Dolny, kamienica po Św. Krzysztofem, wzmocnienie stropu, stan w trakcie prac remontowych, fot. D. Kopciowski, 2008.

33. Zamość, Brama Szczepieńska, widok od ul. Kolegiackiej, stan w trakcie prac remontowych, fot. W. Koman, 2009.

34. Majdan Stary, kościół parafialny, stan w trakcie prac remontowych, fot. W. Koman, 2009.

32. Zamość, Brama Lubelska Nowa z galerią strzelniczą, stan w trakcie prac remontowych, fot. W. Koman, 2009.

35. Zamość, d. zespół kościoła i klasztoru klarysek, stan w trakcie prac remontowych, fot. W. Koman, 2009.

36. Zamość, Kościół pod wezw. Św. Katarzyny, wnętrze, stan po remoncie, fot. W. Koman, 2009.

37. Zamość, d. zespół kościoła i klasztoru klarysek, skrzydło klasztorne, stan w trakcie prac remontowych, fot. W. Koman, 2009.

39. Zamość, Wartowania przy Bramie Szczebrzeskiej, stan w trakcie prac remontowych, fot. W. Koman, 2009.

38. Zamość, Brama Lubelska Stara z galerią strzelniczą, stan w trakcie prac remontowych, fot. W. Koman, 2009.

40. Zamość, Kościół pod wezw. Św. Katarzyny, fasada, stan po remoncie, fot. W. Koman, 2009.

41. Płonka, kościół rzymskokatolicki, stan po remoncie, fot. B. Kruk, 2008.

42. Białka, Pałac w trakcie prac remontowych, fot. J. Maraśkiewicz, 2008.

43. Polskowola, Kościół w trakcie prac remontowych, fot. J. Maraśkiewicz, 2008.

44. Radzyń Podlaski, Pałac po pracach konserwatorskich, fot. J. Maraśkiewicz, 2009.

45. Radzyń Podlaski, zespół pałacowy, pawilon ogrodowy po pracach konserwatorskich, fot. J. Maraśkiewicz, 2009.

46. Wołkresnice Duże, Dwór w trakcie prac remontowych, fot. J. Maraśkiewicz, 2008.

47. Biała Podlaska, Budynek Domu Strażaka w trakcie prac remontowych, fot. J. Maraśkiewicz, 2008.

48. Biała Podlaska, Zespół zamkowy, brama wjazdowa, stan po pracach konserwatorskich, fot. J. Maraśkiewicz, 2008.

49. Adamów, Dwór, widok od strony podjazdu, fot. G. Żurawicka, 2009.

50. Chłopiatyń, kościół filialny (d. cerkiew gr.-kat.), stan w trakcie remontu, fot. L. Kuśmierz, 2008.

51. Chłopiatyń, kościół filialny (d. cerkiew gr.-kat.), stan po remoncie, fot. R. Sarzyńska, 2008.

52. Dąbie, Dwór, elewacja frontowa, stan w trakcie prac remontowych, fot. J. Barański, 2009.

Anna Frąckiewicz, Katarzyna Tur-Marciszuk

SPRAWOZDANIE WYDZIAŁU REJESTRU ZABYTEKÓW I DOKUMENTACJI ZABYTEKÓW WUOZ W LUBLINIE Z DZIAŁALNOŚCI MERYTORYCZNEJ W 2008 ROKU

W roku 2008 Wydział Rejestru Zabytków i Dokumentacji Zabytków, kontynuował działania w zakresie realizacji zadań wymienionych jako zadania wojewódzkiego konserwatora zabytków w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. prowadzenia rejestru zabytków nieruchomych i dokumentowania zabytków. Do zadań w zakresie prowadzenia rejestru zabytków, oprócz bieżących postępowań w sprawach wpisywania obiektów do rejestru, należą także inne działania, w tym w szczególności przenoszenie wpisów z ksiąg rejestru dawnych województw wchodzących w skład obecnego województwa lubelskiego do jednej księgi. Powyższe wiąże się z analizą dotychczasowych orzeczeń, ustalaniem aktualnych właścicieli zabytków, interpretacją granic ochrony konserwatorskiej w odniesieniu od aktualnie obowiązujących podziałów geodezyjnych. Prowadzenie rejestru zabytków to także, wynikające z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przygotowywanie wniosków o ujawnianie wpisów do rejestru zabytków w księgach wieczystych oraz katastrach nieruchomości, a także przygotowywanie wykazów zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych do publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego. Kontynuowano także zlecanie opracowań dokumentacyjnych oraz opracowywanie i udostępnianie zbiorów a także uzupełnienie dokumentacji fotograficznej zabytków.

Zgodnie z planem działań WUOZ na 2008 r. – jako jedno z zadań priorytetowych przyjęto rozpoznanie wybranych współczesnych dzieł architektury i budownictwa, wyróżniających się wartościami historycznymi i architektonicznymi, co znalazło odzwierciedlenie w dokonanych z urzędu wpisach do rejestru zabytków nieruchomych oraz w profilu doboru obiektów do rozpoznania i opracowania w postaci „kart ewidencyjnych zabytków architektury i budownictwa”.

Rejestr zabytków

*W ramach postępowań w sprawach wpisu do rejestru, polegających na rozpoznawaniu wartości artystycznej, historycznej i kulturowej, ich stanu własności oraz stanu zachowania (wizje lokalne, kwerendy archiwalne), w 2008 roku w ramach rejestru „A” wydano 12 decyzji o wpisaniu do rejestru zabytków nieruchomych:

– **Lublin gm. Lublin, ul. Kunickiego** – wiadukt kolejowy nad ulicą Kunickiego, wraz z przyczółkami i skrzydłami przyczółków oraz układem pieszym. Wpisu dokonano w wyniku postępowania prowadzonego z urzędu.

– **Majdan Górny gm. Tomaszów lubelski, pow. tomaszowski** – kaplica rzymskokatolicka pw. św. Jacka wraz z otoczeniem. Wpisu dokonano w wyniku

postępowania wszczętego na wniosek Parafii Rzymskokatolickiej w Tomaszowie Lubelskim.

– **Międzyrzec Podlaski gm. Międzyrzec Podlaski, pow. bialski** – budynek spichlerza, w granicach ścian zewnętrznych (na terenie zespołu pałacowo-parkowego Potockich). Wpisu dokonano w wyniku postępowania wszczętego na wniosek Burmistrza Miasta Międzyrzec Podlaski..

– **Ratoszyn gm. Chodel, pow. opolski** – kościół parafialny rzymskokatolicki pw. św. Macieja Ap. i św. Katarzyny, wraz z otoczeniem. Wpisu dokonano w wyniku postępowania prowadzonego z urzędu.

– **Różanka gm. Włodawa, pow. włodawski** – kościół parafialny rzymskokatolicki pw. św. Augustyna, w granicach ścian zewnętrznych. Wpisu dokonano w wyniku postępowania wszczętego na wniosek Parafii Rzymskokatolickiej w Różance.

– **Potoczek gm. Potok Wielki, pow. janowski** – część południowa zespołu dworsko-parkowego, obejmująca południową część parku, dawne stawy z groblą oraz teren dawnego sadu i ogrodu warzywnego. Wpisu dokonano w wyniku postępowania prowadzonego z urzędu.

– **Stary Bubel gm. Janów Podlaski, pow. bialski** – dzwonnica przy kościele rzymskokatolickim pw. św. Jana Ap. i Ew., wraz z otoczeniem. Wpisu dokonano w wyniku postępowania wszczętego na wniosek Parafii Rzymskokatolickiej w Gnojnie.

– **Terespól gm. Terespól, pow. bialski** – kaplica cmentarna pw. Zmartwychwstania Pańskiego, w granicach ścian zewnętrznych (na cmentarzu prawosławnym). Wpisu dokonano w wyniku postępowania wszczętego na wniosek Parafii Prawosławnej w Terespole.

– **Terespól gm. Terespól, pow. bialski** – pomnik upamiętniający zakończenie budowy Traktu Brzeskiego, wraz z ogrodzeniem i otoczeniem w granicach działki przy ul. Wojska Polskiego. Wpisu dokonano w wyniku postępowania wszczętego na wniosek Burmistrza Miasta Terespól, wspartego wnioskiem Starosty.

– **Wojsławice gm. Wojsławice, pow. chełmski** – dzwonnica cerkiewna, w granicach murów zewnętrznych, przy cerkwi prawosławnej. Wpisu dokonano na wniosek Parafii Prawosławnej w Chełmie.

– **Zagłoba gm. Wilków, pow. opolski** – kościół parafialny rzymskokatolicki pw. Matki Boskiej Królowej Polski. Wpisu dokonano w wyniku postępowania prowadzonego z urzędu.

– **Żurawce gm. Lubycza Królewska, pow. tomaszowski** – kościół parafialny rzymskokatolicki pw. Krzyża Św. (dawna cerkiew greckokatolicka), wraz z otoczeniem. Wpisu dokonano w wyniku postępowania wszczętego na wniosek Parafii Rzymskokatolickiej w Żurawcach.

Szczegółowe informacje na temat wymienionych powyżej obiektów objętych ochroną konserwatorską zawarte są w artykule M. Galeckiej i R. Sarzyńskiej-Janczak „Zabytki objęte ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego w 2008 roku”, zamieszczonym w niniejszym tomie „Wiadomości Konserwatorskich”.

W ramach rejestru B w 2008 roku wydano 23 decyzje o wpisie do rejestru zabytków ruchomych, a tym samym objęto ochroną 708 obiektów znajdujących się w następujących miejscowościach:

– Biała Podlaska, gm. Biała Podl., pow. bialski grodzki

Cerkiew prawosławna Świętych Braci Cyryla i Metodego jest nowym budynkiem znajdującym się na terenie cmentarza prawosławnego, w miejscu drewnianej cerkwi, którą przeniesiono do Dobratycz. W 2008 r do rejestru zabytków wpisano 15 elementów wyposażenia znajdującego się w nowej cerkwi w Białej Podlaskiej, a będącego pozostałością oryginalnego wyposażenia wcześniejszej, drewnianej cerkwi. Część ikon umieszczono w nowo wykonanym ikonostasie, któremu nadano charakter XIX-wiecznej sztuki cerkiewnej.

– Bubel Stary, gm Konstantynów, pow. bialski ziemski

Kościół filialny Św. Jana Ewangelisty w Bublu, należący administracyjnie do parafii rzymskokatolickiej w Gnojnie, funkcjonował jako cerkiew unicka, uposażona w roku 1749 przez Antoninę Kobielską. W latach 1875-1924 świątynię przemianowano na cerkiew prawosławną. Przejęta w roku 1924 przez katolików, powróciła w ciągu dwudziestolecia międzywojennego na rzecz ludności prawosławnej. Ostatecznie, w roku 1946, została powtórnie wyświęcona i przejęta przez kościół rzymskokatolicki. Burzliwe losy zabytkowej świątyni nie sprzyjały powstaniu jednorodnego w charakterze wyposażenia, które nosi elementy różnorodnych kultur. Elementy o cechach sztuki cerkiewnej zostały w latach późniejszych dopełnione obiektami o cechach sztuki łacińskiej, zgodnie z zasadami liturgicznymi, jak ołtarze i paramenty liturgiczne. Stanowią przykłady sztuki od wieku XVIII po wiek XX i są bezpośrednio związane z historią kościoła i parafii.

– Budynin, gm. Ulhówek, pow. tomaszowski – w kościele filialnym Niepokalanego Poczęcia NMP wpisano do rejestru zabytków 92 elementy wystroju malarskiego (fot. nr 1) i wyposażenia. Drewniany kościół w Budyninie (parafia w Machnówku) powstał jako cerkiew greckokatolicka pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w 1887 r., na miejscu wcześniejszej świątyni, również drewnianej, istniejącej już w 1774 r. Jest to budynek zrębowy, trykopolowy, wewnątrz polichromowany, z zachowaną (przekształconą) sygnaturą malarza i datowaniem: J. /?/ Kizyma, 1892 r. Ściany sanktuarium zdobione iluzjonistycznymi pilastrami dźwigającymi belkowanie, ściany nawy i babińca – barokowym malarstwem z iluzjonistycznymi motywami architektonicznymi oraz przedstawieniami figuralnymi świętych i scenami z życia Chrystusa. Polichromia w kopułach wszystkich trzech części przedstawia niebiosa z postaciami frywolnych aniołków nad sanktuarium, Trójcę Świętą wraz z Matką Boską, Św. Janem Chrzcicielem i Archaniołami nad nawą i aniołami trzymającymi festony nad babińcem. Szczyty kopuł zdobią uskrzydłone główki anielskie.

Z pierwotnego wyposażenia cerkwi greckokatolickiej pozostało niewiele elementów wyposażenia: prawdopodobnie aniołki ze zwieńczenia ołtarza głównego pochodzące z 3 ćw. XVIII w., podobnie jak i sam klasycystyczny ołtarz, który w miarę upływu czasu i przejmowania świątyni przez kolejnych właścicieli zmieniał swój wystrój, ikony w ołtarzach bocznych znajdujących się w babińcu, pochodzące z 2 poł. XVIII w. W skład wpiśwanego obecnie wyposażenia wchodzi niepełny ikonostas z końca XIX w., z zachowanymi dwoma ikonami namiestnymi, rzędem apostołów wraz z ikoną Chrystus Pantokrator (malowane olejno na płótnie) oraz namalowanymi olejno na blasze: Ostatnią Wieczerzą, prazdnikami (przedstawione po dwa w jednym tondzie), medalionami z Prorokami i Ojcami Kościoła. Rzadko spotykany, a jednocześnie piękny i interesujący jest występujący w Budyninie, w zwieńczeniu ikonostasu, układ i połą-

czenie ikon, rzeźby i polichromii: ponad ikoną Pantokratora znajduje się przedstawienie Zwiastowania w tondzie, bezpośrednio nad nim, symetrycznie umieszczone dwa tonda: jedno z przedstawieniem Marii, a drugie Św. Jana, którzy „stoją” pod pełnoplastycznym krzyżem promieniującym dzięki aureoli, namalowanej na ścianie.

Jeden z ołtarzy, prawdopodobnie zaprestolny, z 20-lecia międzywojennego, przez pewien czas pełnił funkcję ołtarza bocznego, ale ze względu na przekształcenia poczynione dla potrzeb liturgii rzymskokatolickiej ołtarz ten został usunięty ze świątyni, podobnie jak wcześniej część ikonostasu oddzielająca sanktuarium od nawy. Pozostała z niego darochranitelnica z XIX/XX w. pełniąca obecnie funkcję tabernakulum.

– Bukowina, gm. Biszcz, pow. biłgorajski

W miejscowości tej znajduje się niewielki drewniany kościół filialny (parafia w Biszczu), rzymskokatolicki pw. Ofiarowania NMP z zabytkowym wyposażeniem, którego większość została wpisana do rejestru zabytków ruchomych. W 2008 r. ochroną prawną objęto organy wraz z prospektem organowym, obrazy namalowane na predellach ołtarzowych z XVII w. pochodzących z pierwotnych ołtarzy (głównego i bocznego) oraz XIX-wieczną ambonę.

Z fundacji profesorów Akademii Zamojskiej około 1637 r. wybudowano kaplicę połową poświęconą w 1668 r. Z uwagi na jej zły stan zachowania profesor Akademii ks. Andrzej Abrek wybudował w 1676 r. obecną świątynię. Pierwotnie była to również mała kaplica, z czasem rozbudowywana. Dotychczas wpisane do rejestru zabytków wyposażenie pochodzi z różnych okresów historycznych, poczynając od zabytków siedemnastowiecznych np. grupy ukrzyżowania na belce tęczowej, poprzez osiemnastowieczne obrazy (m.in. pochodzące z klasztoru Ojców Franciszkanów w Zamościu), sprzęty liturgiczne i procesyjne, aż po pochodzące z 1900 r. ołtarze, w które wmontowano wpisane w 2008 r. do rejestru zabytków siedemnastowieczne, wczesnobarokowe obrazy malowane temperą na desce, na predellach, przedstawiające: Świętych patronów Polski (fot. nr 2) w ołtarzu bocznym oraz Świętego Jana Chrzciciela (fot. nr 3) w ołtarzu głównym.

Organ (fot. nr 4), sygnowane „K. Szmit” na tabliczce umieszczonej nad klawiaturą manualu, zostały zbudowane zapewne przez Kazimierza Szmidta z Lublina działającego w okresie od 1858-1883 r., co ustalił, po analizie działalności organmistrzów o podobnym nazwisku, autor dokumentacji – Adam Pacholek. Pozytywowy, pięciogłosowy instrument jest usytuowany na chórze muzycznym, w neorokokowej, architektonicznej szafie, ozdobionej dekoracją snycerską. W organach zastosowano trakturę mechaniczną, wiatrownice klapowo-zasurowe, jeden miech dwuczęściowy. Ponadto posiadają one dodatkowe urządzenie zwane tympanem (naśladujące dźwięk bicia w bęben). Ten unikalnie spotykany mechanizm składa się z dwóch piszczałek umieszczonych poziomo w balustradzie chóru, co już jest rzadkością, gdyż zwykle znajdują się one za szafą organową.

– Buśno, gm. Białopole, pow. chełmski ziemski

W kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Buśnie w 2008 r. objęto ochroną 12 elementów wyposażenia. Wśród nich znajduje się ołtarz główny z obrazami i rzeźbami aniołów oraz dwa ołtarze boczne z obrazami. Drewniane ołtarze są marmoryzowane, ze złoceniami, z obrazami Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i Gorejącego Serca Pana Jezusa oraz Św. Franciszka i Św. Antoniego. Wśród objętych

ochroną obiektów jest rzeźba ludowa Św. Jana Nepomucena, przeniesiona na teren plebanii, z przydrożnej kapliczki, w celu zabezpieczenia przed kradzieżą. Zabytki pochodzą z XIX w. Wyjątkowo wśród dziewiętnastowiecznych obiektów znalazły się dwie rokokowe, osiemnastowieczne rzeźby putt, które zostały umieszczone wtórnie w zwieńczeniu, późniejszego niż same rzeźby, ołtarza głównego. Zostały one wykonane przez sprawnego artystę, jednakże charakteryzują się typową dla późnorokokowej stylistyki deformacją proporcji ciał i twarzy oraz nienaturalnością przybieranych póz.

– Chełm, gm. Chełm, pow. chełmski grodzki

W 2008 r. zostały wydane dwie decyzje o wpisie do rejestru zabytków dotyczące wyposażenia cerkwi Św. Jana Teologa w Chełmie, która została wpisana do rejestru zabytków województwa lubelskiego, jako przykład XIX wiecznej architektury cerkiewnej. Dotychczas do rejestru zabytków zostało wpisanych 161 elementów (fot. nr 5-9) jej wyposażenia wraz z polichromią. Obiekty pochodzą z XIX w. Są wśród nich przedmioty związane z liturgią prawosławną: kioty, ikony, feretrony oraz część elementów grupy Ukrzyżowania, używanej w okresie Świąt Wielkanocnych. Szczególną wartość artystyczną posiadają ikony osłonięte, kunsztownej roboty koszułkami, sygnowanymi moskiewskimi znakami złotniczymi. Część obiektów (kioty, ikony) zaopatrzona jest w napisy fundacyjne dokumentujące wydarzenia związane z historią miasta i cerkwi. Dwa elementy Grupy Zmartwychwstania: ikona Trzy Marie i ikona Anioł przed Grobem Chrystusa zostały gruntownie przemalowane w okresie powojennym przez co utraciły wartości zabytkowe i nie zostały objęte wpisem do rejestru zabytków.

– Drelów, gm. Drelów, pow. bialski ziemski

Murowany kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii w Drelowie wybudowano w 1835 r. dla parafii greckokatolickiej. 17 stycznia 1874 r. nastąpiła próba siłowego wprowadzenia prawosławia przez zaborców. Mieszkańcy Drelowa stanęli w obronie swojej świątyni, czego wynikiem była męczeńska śmierć 13 Unitów. Po tych wydarzeniach świątynia w Drelowie została przekazana prawosławnym. W 1919 roku utworzono parafię rzymskokatolicką. Wyposażenie kościoła nie zostało objęte ochroną prawną. W 2008 r. wpisano do rejestru zabytków organy wraz z prospektem (fot. nr 10). Wybudowała je firma Zygmunta Kamińskiego z Warszawy w 1936 r. Posiadają trakturę pneumatyczną i wiatrownice stożkowe. W archiwum parafialnym zachowała się umowa zawarta pomiędzy firmą Kamińskich, a proboszczem drelowskim ks. Karolem Wajszczukiem, z dnia 28 marca 1936 r. Dokument ten zawiera również rysunkowy projekt obudowy. Natomiast w zasobach archiwalnych firmy Kamińskich znajduje się również inna, wcześniejsza propozycja prospektu organowego nawiązująca do wzorników Chippendale'a.

– Horodło, gm. Horodło, pow. hrubieszowski

W parku urządzonym w obrębie rynku w Horodle znajdują się rzeźby przedstawiające leżące lwy. Są one wykonane w kamieniu (piaskowiec) i umieszczone na prostokątnych podstawach kamiennych. Datowane na XVIII w. Dane zawarte w Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce oraz w dostępnych publikacjach potwierdzają, że rzeźby stanowiły ozdobę portyku obecnie nieistniejącego dworu w Wieniawce, gdzie zostały prawdopodobnie przeniesione z zamku Władysława Jagiełły w Horodle. Pierwotnie dopełnieniem rzeźb były: kamienny stół i ława, zachowane tylko we

fragmentach. Po zniszczeniu dworu, rzeźby zostały w roku 1967 translokowane do Horodła i umieszczone w centralnej części placu, który następnie w wyniku nasadzeń przekształcono w park. Obecnie rzeźby zlokalizowane są w centralnej części parku. Naturalnej wielkości rzeźby noszą cechy klasyczne o formach antycznych. Stanowią przykład dobrego warsztatu rzeźbiarskiego i posiadają walory artystyczne. Związane są z historią miejscowości i stanowią materialny dowód zaszłych zmian.

– Końskowola, gm. Końskowola, pow. puławski

W kościele rzymskokatolickim Znalezienia Krzyża Świętego i Św. Andrzeja Apostoła znajduje się w jednej z krypt zapewne symboliczny nagrobek „vanitas” (fot. nr 11-12), datowany na wczesny barok, 2 ćw. XVII w. Został on wpisany w 2008 r. do rejestru zabytków. Nagrobek składa się z murowanej tumby, otynkowanej zaprawą wapienno-piaskową oraz rzeźby. Górną płytę tumby stanowią trzy spojone ze sobą płaskie bloki wapienia. Rzeźba to postać leżąca na płycie w formie niemal nagich, częściowo zmumifikowanych zwłok z otwartą jamą brzuszna, w której kłębią się wnętrzności. Głowa oraz górna część korpusu wsparta jest na wezglowiu utworzonym z kilku poduszek i ozdobnego kartusza herbowego z herbem Łódzia na tarczy. Układ ciała dość swobodny, łokieć prawej ręki dotyka plinty, dłoń spoczywa na stojącej obok na płycie klepsydry. Prawa noga wyprostowana, osłonięta w górnej partii i na biodrze grubą draperią, przerzuconą z lewego brzegu płyty pod udem lewej nogi. Noga ta, była prawdopodobnie uniesiona w kolanie, oparta stopą na śródstopiu prawej nogi (obecnie brak od kolana do stopy). Dłoń lewej ręki, której ramię wznosi się niemal pionowo w górę (obecnie brak od łokcia po nadgarstek), podtrzymuje otwartą księgę z wyrytym tekstem: „OMNIA OSSA MEA DICENT DOMINE QUIS SIMILIS TIBI PS XXXIV”. Księga ustawiona za głową na koronie heraldycznej typu otwartego, wieńczącej zarówno kartusz, jak i wezglowie z poduszek. Nagrobek typu vanitas znajdujący się w krypcie północnej został szerzej rozpoznany w roku 1992. Z uwagi na brak dostępności do obiektu nie był przedmiotem wcześniejszych analiz i prowadzenia prac. Był natomiast wzmiankowany w publikacjach poświęconych sztuce polskiej XVII w., związanych z rzeźbą nagrobną. Szerszą analizę stylistyczną i artystyczną dotyczącą nagrobnego przedstawienia z Końskowoli przeprowadził dr Roman Zwierchowski w opublikowanym w Rocznikach Humanistycznych z roku 1994 (tom XLII, zeszyt 4) artykule. Dr Zwierchowski podkreśla, iż mimo uszkodzeń wywołanych prawdopodobnie jakością tworzywa z którego wykonana jest rzeźba, przedstawienie należy do unikatowych w polskiej rzeźbie nagrobnej XVII w i jest niezwykle ciekawe z punktu widzenia formalnego i treściowego. Z analiz treściowych wynika, że stanowi moralizatorski przekaz średniowiecznej idei o marności i znikomości życia ludzkiego, ale poprzez atrybuty (księga z napisem, kartusz) staje się przekazem wiary i nadziei w zbawczą noc Boga (cytat w księdze pochodzący z Biblii – Księgi Życia – psalm Dawidowy 35 (34), 10 mówiący o wyzwoleniu zmarłego z okowów śmierci). W swej formie nagrobek stanowi połączenie kilku różnych wariantów nagrobka z figurą leżącą: układu „kinetycznego” po „żyjącego szkielet” o cechach manierystyczno-barokowych. Sposób przedstawienia postaci jest bardzo realistyczny, ale nie szokujący z punktu widzenia charakteru miejsca w którym się znajduje (miejsce zmarłych) i świadczy o dobrej klasie warsztatowej. Dr Zwierchowski uważa, że przedstawienie „vanitas” koresponduje ideowo i artystycznie z nagrobkiem znajdującym się w kaplicy południowej Zofii Lubomirskiej. „Vanitas” w koncepcji zobrazowania śmierci w postaci

„makabrycznego quasi – żartu” i barokowo –manierystycznej alegorii, wyrastającej ze średniowiecznej przypowieści stanowi przejście do formy wytwornej, majestatycznej, przenikniętej treścią teologiczno-filozoficzną nagrobka Marszałkowej Lubomirskiej. Łączność pomiędzy nagrobkami stanowi także ich lokalizacji: „vanitas” w krypcie północnej kaplicy, kojarzonej z panowaniem ciemności i Marzsalkowej w kaplicy południowej – blasku dnia. Mało reprezentacyjna forma nagrobka „vanitas” została umieszczona w podziemiu, a według zasady nowożytniej reprezentacyjny nagrobek Zofii Lubomirskiej we wnętrzu kościelnym. Nie wyjaśnione pozostają kwestie autora nagrobka (jak domniemują badacze sztuki mógł nim być rzeźbiarz włoski, splonizowany architekt Piotr Likiel, warsztat działający w Tarłowie), jego pierwotnej funkcji (czy był miejscem czasowego zdeponowania ciała Lubomirskiej na czas przygotowania właściwego mauzoleum w krypcie i kaplicy północnej, czy jest związany z osobą innego zmarłego) oraz przyczyny przekazania rodowego grobu Opalińskich rodzinie Suchodolskich (źródła podają, iż w krypcie północnej spoczęły szczątki Krzysztofa Suchodolskiego, zmarłego w rok po Zofii Lubomirskiej, jednak herb Łódzia występujący na nagrobku w krypcie północnej nie przynależał do rodu Suchodolskich).

– Lublin, gm. Lublin, pow. lubelski grodzki

Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Lublinie jest cennym przykładem zespołu architektonicznego z elementami obronności. Pierwszy kościół został wybudowany w epoce gotyku w połowie XIV wieku, następnie przekształcony i rozbudowany w 2 połowie XVI i 1 połowie XVII wieku w duchu architektury renesansowej i manierystycznej. Kościół był pierwotnie dekorowany malowidłami przedstawiającymi rozbudowaną sceną rodzajową przedstawiającą pochod, interpretowaną przez badaczy min. jako Pokłon Trzech Króli. Po przebudowie świątyni zostały one zatynkowane. Fragmenty odkrył Józef Smoliński w 1898 r. W obrębie pierwotnego sklepienia nawy zostały zachowane fragmenty gotyckiego malowidła, które wpisano do rejestru zabytków decyzją z dnia 29 listopada 1986 r. W 2003-2004 r. pod nadzorem konserwatorów dzieł sztuki Edwarda Kosakowskiego i Marii Ostaszewskiej zostały przeprowadzone kolejne badania na obecność polichromii. Przeprowadził je w ramach praktyk studenckich student ASP w Krakowie Michał Stolecki. Najbardziej czytelny z odkrytych fragmentów malowidła, datowany, podobnie jak odsłonięte wcześniej fragmenty, na lata 1460-1470 r. i interpretowany jako jego część, został w 2005 r. poddany konserwacji w ramach pracy magisterskiej absolwenta wydziału konserwatorskiego ASP w Krakowie Michała Stoleckiego. Fragment odsłoniętego malowidła znajduje się na łuku nad chórem muzycznym i przedstawia drzewa, fortyfikacje oraz dachy zabudowań miasta. W 2008 r. został wpisany do rejestru zabytków, a wraz z nim dwa konfesjonały o barokowej sylwecie, powstałe w XIX-XX w., stanowiące miejsce ekspozycji renesansowych, małżowinowych ornamentów z XVII w. Meble te są związane z historią świątyni, a estetyką i stylistyką wpisują się w charakter wyposażenia kościoła.

– Lublin, gm. Lublin, pow. lubelski grodzki

W 2008 r wpisano do rejestru zabytków woj. lubelskiego 11 zabytków techniki. Wszystkie są przechowywane w dawnej Izbie Tradycji Drukarstwa Lubelskiego przy ul. Żmigród 1. Są wśród nich niemieckie maszyny z ok. 1924 r.: regał zecerski z kasztami i nastawą na szuflady do składu ręcznego, linotyp, ręczna typograficzna maszyna dociskowa, typu „Boston”, krajarka intrologatorska „Krause”; unikatowa maszyna pła-

ska typograficzna Planeta Fixia, wyprodukowana w latach 1895-1905 przez Dresdner Schnellpressen Fabrik; Nożna typograficzna maszyna dociskowa typu „Boston”, czas powstania: 1900 r., wyprodukowana w Niemczech, prasa do odbitek próbnych, czas powstania: lata 30-te XX w., zszywarka ręczna, 1-głowicowa na zszywki metalowe, produkcja Gebruder Brehmer Maschinenfabrik Leipzig Plagwitz, czas powstania: lata 30-te XX w., zszywarka introligatorska nożna do szycia drutem, firmy Brehmer Leipzig, powstania: lata 30-te XX w, krajarka introligatorska „Mansfeld”, 1-nożowa, produkcja Chn. Mansfeld, Leipzig-Reudnitz, wyprodukowana w latach 20-tych XX w. oraz aparat miechowy do reprodukcji z obiektywem Euryscop IV No 61186 Voigtländer 7& Sohn Braunschweig i matówką, części aparatu wykonane z metalu i drewna, miech z papieru obciążonego materiałem, czas powstania: ok. 1907 r., wykonany w zakładach Herbst & Firl Gorlitz Globus w Niemczech. W pomieszczeniach, w których obecnie znajdują się maszyny, od 1932 r. działała drukarnia „Popularna”, pracująca przy użyciu większej części przedmiotowych maszyn. Drukarnia pracowała również w okresie II wojny światowej, a wtedy oprócz działalności oficjalnej prowadziła działalność podziemną drukując ulotki, broszury, fałszywe przepustki i dowody osobiste. W marcu 1944 r. drukarze zostali aresztowani i uwięzieni w lubelskim zamku, a następnie rozstrzelani na Majdanku podczas masowej egzekucji. Po wojnie drukarnia dalej funkcjonowała jako zakład państwowy. W 1972 r. użytkownik lokalu Spółdzielnia Pracy „Intrograf” utworzyła w tym miejscu Izbę Tradycji Drukarstwa Lubelskiego doceniając wyjątkową wartość historyczną zachowanych maszyn drukarskich. W okresie zmian ustrojowych Izba straciła opiekuna. Właścicielem maszyn została Lubelska Izba Rzemieślnicza, która nie wznowiła działalności Izby Tradycji. W 2006 r. Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” kupił maszyny znajdujące się na wyposażeniu dawnej Izby Pamięci Drukarstwa i wyremontował jej pomieszczenia.

– Majdan Górny, gm. Tomaszów Lubelski, pow. tomaszowski

W skład wyposażenia kaplicy Św. Jacka w Majdanie Górnym wchodzi elementy wcześniejsze niż powstała w okresie 1910-1913 kaplica: renesansowy ołtarz z rzeźbami „Św. Zygmunta” i „Św. Floriana” (fot. nr 13), prawdopodobnie przeniesiony z innej świątyni, rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego z końca XVIII w., lichtarze późnobarokowe i neoklasycystyczne, kielich mszalny – dar księży dekanatu jaszowieckiego, fisharmonia z Kutnej Hory oraz niewielka drewniana rzeźba „Św. Franciszka” (fot. nr 14) z końca XIX w., przeznaczona zapewne do prywatnej kontemplacji lub pochodząca z niewielkiej przydrożnej kapliczki.

W kaplicy znajdują się również elementy posiadające charakter ludowy, o jednorodnej stylistyce, sugerującej, iż wyszły spod ręki jednego autora i powstały specjalnie, jako uzupełnienie skromnego i niepełnego wyposażenia kaplicy. Są to rzeźby „Św. Jacka” i „Św. Antoniego” w ołtarzu głównym, obrazy ołtarzowe „Matki Boskiej Częstochowskiej” i „Św. Anny” oraz przemalowane w latach 40-tych XX w. chorągwie procesyjne. W sumie wpisanych zostało 20 elementów wyposażenia kaplicy.

– Milejów, gm. Milejów, pow. łęczyński

W kościele rzymskokatolickim, parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP wpisano do rejestru zabytków 5 elementów wyposażenia: ołtarz, w którym osłonięta metalową, repusowaną koszulką znajduje się ikona z XVIII w. w typie Matki Boskiej Eleusy, pochodząca z cerkwi unickiej, ołtarz Matki Boskiej Nieustającej Pomocy z 3 ćw. XIX w., prospekt organowy z 1857 r. firmy Mateusza Mielczarskiego z Warszawy oraz lampkę

wieczno z poł. XIX w. Przedmioty objęte w 2008 r. ochroną prawną znajdują się w obrębie nawy starszej części kościoła.

– Potok Górny, gm. Potok Górny, pow. biłgorajski

W kościele rzymskokatolickim Św. Jan Chrzciciela w Potoku Górnym wyposażenie jest wpisane do rejestru od 1989 r. Nie objęto wcześniej ochroną prospektu organowego wraz z instrumentem. Jak wynika z opracowanej dla instrumentu karty z roku 1986 oraz ekspertyzy autorstwa organmistrza Adama Pachółka instrument należy datować na rok 1913, analogicznie jak prospekt. Datę tę odczytano z inskrypcji na podstawie prospektu. Nie znaleziono do tej pory żadnej inskrypcji dotyczącej budowniczego instrumentu. Pomimo braku przypisanego autorstwa instrument – w opinii specjalisty – posiada solidne i ciekawe rozwiązania techniczne i jego powstanie należy przypisać dobrej marki budowniczemu. Organy posiadają mechaniczną trakturę klawiatury, ale wspomaganą pneumatyczną dźwignią barkera. Rozwiązanie to należy do unikatowych na terenie dawnej Zamojszczyzny. Ponadto charakter brzmienia instrumentu jest również ciekawy i oryginalny. Również prospekt organowy będący obudową i oprawą artystyczną instrumentu, stanowi z organami stylistyczną całość o charakterze prowincjonalnym, ale oryginalnym.

– Siennica Różana, gm. Siennica Różana, gm. krasnostawski

W kościele rzymskokatolickim Wniebowzięcia NMP w Siennicy Różanej dotychczas wpisem do rejestru zabytków ruchomych objętych zostało 15 pozycji wyposażenia. Żadna z decyzji nie obejmowała 4 feretronów o cechach neobarokowych i neogotyckich, które wpisano w 2008 r. do rejestru zabytków. Feretrony wykonane są z drewna polichromowanego i złożonego, datowane na okres poł. XIX – pocz. XX w. Obrazy w nich umieszczone są malowane farbami olejnymi na blasze i na drewnie, dwa z nich osłonięte są koszulkami drewnianą i z masy formierskiej. Występują tu często spotykane przedstawienia: „Matka Bosko Częstochowska” i „Św. Antoni”, „Trójca Święta”, „Objawienie Św. Dominika” i „Chrzest Pana Jezusa w Jordanie”, „Niepokalane Serce Maryi: i „Najświętsze Serce Pana Jezusa”.

– Sławatycze, gm. Sławatycze, pow. bialski

Kościół Matki Boskiej Różańcowej w Sławatyczach jest wpisany do rejestru zabytków województwa lubelskiego pod numerem A/232. Wyposażenie nie było dotychczas objęte ochroną prawną. Kościół rzymskokatolicki, w którym znajdują się wymienione w sentencji decyzji zabytki ruchome, został wybudowany w latach 1913-1919 wg projektu inżyniera Wołodko. Powstał on na miejscu wcześniejszych świątyń: pierwszej zapewne drewnianej i drugiej osiemnastowiecznej, fundacji Michała Kazimierza Radziwiłła. Do nowego kościoła przeniesiono częściowo ocalałe wyposażenie poprzednich świątyń, pochodzące z XVIII i XIX w. Są to w szczególności: słynący niegdyś łaskami obraz Matki Boskiej z pocz. XVIII w. Świadectwem tego kultu jest kilkanaście wot eksponowanych nadal w ołtarzu głównym. Na zasuwie znajduje się obraz „Św. Michał Archanioł” z 2 poł. XVIII w. Trzy osiemnastowieczne obrazy sztalugowe z wielopostaciowymi, rozbudowanymi scenami ikonograficznymi: „Św. Jan Nepomucen”, „Adoracja Dzieciątka – Salvator Mundi” i „Św. Maria Magdalena de Pazzi” pochodzą prawdopodobnie z kościoła Dominikanek w Brześciu; Ołtarz główny i ołtarze boczne, ambona, ambonki i inne meble znajdujące się na wyposażeniu kościoła zostały wykonane dla nowej świątyni w latach 20-tych i 30-tych XX w. Wraz z innymi sprzętami, naczyniami liturgicznymi, organami i zabytkowymi ornatami

z XVIII w. stanowią zespół wyposażenia kościelnego gromadzony przez wieki, związany z historią parafii.

– Sosnowica, gm. Sosnowica, pow. parczewski

Cerkiew prawosławna Pierwszych Apostołów ŚŚ. Piotra i Pawła w Sosnowicy została zbudowana w stylu bizantyńsko-klasycystycznym w latach: 1891-1893 r. przez firmę budowlaną Moczanowa z Dyneburga, według projektu Wiktora Iwanowicza Syczugowa.

Z pierwotnego wyposażenia cerkwi, która została poświęcona w 1894 r., pozostało niewiele: rama ikonostasu z ikoną „Ostatnia Wieczerza” z kon. XIX w. malowana olejno na płótnie, ikona „Chrystusa Pantokratora” z 4 ćw. XIX w. malowany olejno na blasze, pięć kiotów z pocz. XX w., w tym dwa z napisem fundacyjnym, i kominek z czasu budowy cerkwi. Analogiczne obiekty, ikonostasy i ikony, znajdujące się również wśród wyposażenia cerkwi we Włodawie, w Nosowie, w Dratowie, w Sławatyczach, w Bończy itd. zostały wcześniej wpisane do rejestru zabytków. Powstały one na terenie Rosji, w wyspecjalizowanych warsztatach rzemieślniczych, cechują się jednolitą stylistyką, natomiast każdy z nich różni się formą. Świątynia służyła sosnowickiej społeczności prawosławnej do 1915 r. Następnie aż do lat osiemdziesiątych XX wieku była nieczynna, zaadaptowano ją na magazyn, stąd zabytki ruchome w niej zachowane są tak nieliczne. Znajdujące się obecnie w ikonostasie ikony to współczesne malowidła. W 2008 r. wpisano do rejestru zabytków 10 elementów wyposażenia. Cerkiew w Sosnowicy jest świadectwem zarówno okresu ekspansji prawosławia na terenie zaboru rosyjskiego, jak i okresu komunistycznego, kiedy nastąpiło odsunięcie od przywilejów, laicyzacja oraz eliminacja zarówno duchownych jak i osób wyznania prawosławnego z życia społecznego w Polsce.

– Tarnogród, gm. Tarnogród, pow. biłgorajski

Dnia 5 sierpnia 2008 r. w trakcie prowadzonych prac remontowych na strychu cerkwi prawosławnej Przemienienia Pańskiego w Lublinie, znaleziona została ikona z przedstawieniem Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Znaleźisko zostało zgłoszone LWKZ przez Arcybiskupa Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej Abła. W wyniku zgłoszenia dokonano oględzin obiektu ustalając następujące dane: ikona wykonana na drewnianym podłożu (3 deski łączone na spongi od odwrocia). Lico podłoża poważnie uszkodzone, na gruncie zachowane jest fragmentarycznie malowidło z przedstawieniem Matki Boskiej trzymającej Dzieciątko na lewej ręce, w typie Hodegitria. Tło złocone, grawerowane. Całość przedstawienia obwiedziona bordiurą z napisem na dole: „Matka Boska Częstochowska”. Warstwa malarska nosi ślady przemalowań oraz odspojeń i wykruszeń. Ocena procentu zachowania i stanu zachowania oryginału obecnie nie jest możliwa bez przeprowadzenia badań konserwatorskich. Na powierzchni podłoża, gdzie brak jest warstwy malarskiej widoczny jest obrys przedstawienia. Odwrocie desek nosi ślady obróbki ręcznej przy użyciu dłuta i ślady żeru owadów. W górnej partii odwrocia napis w języku rosyjskim w wolnym tłumaczeniu brzmiący: „Ikona Tarnogrodzkiej Bożej Matki istniejąca z XVI wieku w 1908 r. odnowiona i ryza (koszulka) do tej świętej ikony wykonana staraniem Tarnogrodzkiego Bractwa Świętej Trójcy ku czci i chwale Bożej Matki Niebiańskiej patronki i orędowniczki ziemi chełmskiej (Rusi Czerwonej)”. Jak wynika z uzyskanych informacji, ikona pochodzi z cerkwi w Tarnogrodzie, co potwierdza fotografia obiektu z 1926 r. znaleziona w archiwum lwowskim, przedstawiająca ikonę w jej pierwotnym miejscu w ołtarzu cerkwi w Tarnogrodzie. Nie

są dokładnie znane dalsze losy ikony, która została uznana za zaginioną. W cerkwi św. Jerzego w miejscowości Dubno na Ukrainie znajduje się koszulka ikony z napisem „Matka Boska Tarnogrodzka”. Wołą biskupa prawosławnego Abła i proboszcza parafii w Tarnogrodzie jest aby ikona powróciła do pierwotnego miejsca przeznaczenia, gdzie pełniła funkcję kultową o bogatej tradycji, sięgającej XVI wieku.

– Tuczna, gm. Tuczna, pow. bialski ziemski

Murowany kościół Św. Anny w Tucznnej powstał w latach 1875-1882 r. W zamian za zniszczoną w 1875 r. parafię rzymskokatolicką w Kodniu, rząd rosyjski pozwolił wybudować kościół w Tucznnej, w której zapewne w 1882 roku została erygowana parafia, gdyż od tego roku datują się księgi metrykalne. Świątynia została ufundowana przez rodzinę Krasińskich. 76 elementów wyposażenia kościoła zostało objęte ochroną prawną. Jego część została przeniesiona z kościoła Św. Anny w Kodniu dlatego czas powstania tych elementów jest wcześniejszy niż data wybudowania kościoła. Są to obiekty pochodzące z 2 poł. XVIII w. Pozostałe elementy wyposażenia pochodzą z 2 poł. XIX w. (fot. 15)

– Włodawa, gm. Włodawa, pow. włodawski

Dla 27 elementów wyposażenia cerkwi Narodzenia NMP we Włodawie została w 2009 r. wydana decyzja o wpisie do rejestru zabytków. Większość obiektów pochodzi z okresu kon. XIX – pocz. XX w. Znajdują się w cerkwi i są w większości użytkowane w liturgii oraz jako elementy wystroju świątyni. Wyjątkową wartość artystyczną posiadają dwa analoje, w złym stanie zachowania, zdobione bogato malowidłami olejnymi na płótnie z przedstawieniami Krzyża Męki Chrystusa (fot. 16), Ewangelistów: Św. Marka, Św. Jana, Św. Mateusza i Św. Łukasza oraz Św. Archidiacona Stefana.

– Wohyń, gm. Wohyń, pow. radzyński

Kościół Św. Anny w Wohyniu wybudowano w swojej obecnej formie w pocz. XX w. W 2008 r. wpisano do rejestru zabytków ruchomych 77 elementów wyposażenia. Szereg z tych zabytków jest starszych i pochodzi z wcześniejszego kościoła lub zostało przeniesione z innych świątyń. Najbardziej wartościowe są zabytki osiemnastowieczne: ołtarz główny wraz z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem i wystrojem rzeźbiarskim, krucyfiks ze zwieńczenia ołtarza bocznego pw. Ukrzyżowania, obraz „Św. Antoni”, dwa feretrony, pacyfikał, puszka i monstrancja. Pozostałe zabytki z XIX i 1 poł. XX w. również posiadają wartości artystyczne i są związane z historią kościoła.

– Zabłocie, gm. Kodeń, pow. bialski ziemski

Wyposażenie cerkwi w Zabłociu nie zostało wcześniej wpisane do rejestru zabytków. Murowana świątynia zbudowana została w latach 1905-1907, w miejscu poprzedniej. 76 elementów wyposażenia to zabytki, pochodzące z okresu od XVIII w. po XX w. Obiekty różnicowane są pod kątem pochodzenia. Jak wynika z informacji ustnych część zabytków została pozyskana z okolicznych świątyń, także obrządku rzymskokatolickiego i zaadoptowana do nowej funkcji (np. ambona-składak, fragmenty ołtarzy wykorzystane jako kioty) Część zabytków stanowiła wyposażenie wcześniejszej cerkwi, a część została wykonana jako wyposażenie cerkwi budowanej na pocz. XX w. (np. ikonostas). Pomimo nagromadzenia i różnorodności elementów całość wyposażenia jest obecnie zaaranżowana w sposób harmonijny. Obiekty o charakterze sztuki zachodniej współgrają z obiektami sztuki wschodniej. Wyposażenie cerkwi łączy się bezpośrednio z losami świątyni i parafii.

Ponadto w ramach pracy Wydziału Rejestru Zabytków i Dokumentacji Zabytków:

- * prowadzono z wniosków stron postępowania w sprawach korekty granic ochrony konserwatorskiej w trybie zmiany decyzji o wpisie do rejestru zabytków założenia dworsko-parkowego przy ul. Sitkowskiego w Radzynie Podlaskim oraz korekty decyzji o wpisie zespołu kolejowego w Białej Podlaskiej;

- * działaniem stałym była kontynuacja przenoszenia wpisów zabytków z dotychczas funkcjonujących ksiąg rejestru „A” (dawnych województw) do nowej księgi wojewódzkiego rejestru zabytków nieruchomości – zgodnie z instrukcją przekazaną dnia 27 czerwca 2003 r. przez Ministerstwo Kultury.

Powyższe warunkowane jest przez:

- analizę dotychczasowych wpisów pod kątem dokonania komasacji decyzji odnoszących się do tego samego obiektu celem nadania jednego nowego numeru rejestru

- sukcesywne ustalanie aktualnego stanu własności, numerów ksiąg wieczystych i numerów działek geodezyjnych dla każdego obiektu i zespołu

- zawiadamianie wszystkich właścicieli zabytków o nadaniu numeru w nowej księdze rejestru woj. lubelskiego, wraz z przekazywaniem kopii decyzji o wpisie danego obiektu (zespołu) do rejestru oraz pouczenia o skutkach wpisu do rejestru;

- * informowano nowych właścicieli zabytków o skutkach wpisu do rejestru zabytków oraz

przekazywano decyzje o wpisie do rejestru wraz z pouczeniem o skutkach wpisu, wnoszono zmiany dotyczących własności zabytków (na podstawie otrzymywanych dokumentów) do księgi rejestru, akt poszczególnych obiektów oraz komputerowej bazy danych;

- * dokonano kilku kwerend archiwalnych i rozpoznań bibliograficznych w celu oraz pogłębienia rozpoznania wartości zabytkowych obiektów;

- * prowadzono działania w kierunku aktualizacji stanu własności zabytków poprzez: pozyskiwanie kopii map, wyrysów i wypisów z rejestru gruntów, w szczególności dla zespołów przestrzennych, oraz analizę w terenie zasięgu granic wpisów do rejestru zabytków, z próbą przeniesienia na pozyskane materiały geodezyjne – w celu sprecyzowania granic ochrony w odniesieniu do aktualnych podziałów geodezyjnych;

- * zgodnie z art. 9.4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – wnioskowano o ujawnianie wpisów do rejestru w księgach wieczystych nieruchomości – w 2008 roku skierowano do właściwych terytorialnie Sądów Rejonowych całego województwa 70 wniosków;

- * zgodnie z art. 9.5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – wnioskowano o ujawnienie wpisów do rejestru zabytków w katastrze nieruchomości – skierowano 69 wniosków do właściwych terytorialnie jednostek prowadzących ewidencję gruntów i budynków;

- * przygotowano do publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości woj. lubelskiego w 2007 roku.

Dokumentacja.

Zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie, wykorzystywane na bieżąco w pracy urzędu a także udostępniane do celów badawczych, projektowych i popularyzatorskich, wzbogaciły się w 2008 roku o nowe opracowania, wykonane ze środków budżetu konserwatorskiego:

- * w ramach kontynuacji dokumentowania drewnianych obiektów architektury i budownictwa, stanowiących grupę zabytków najbardziej narażonych na zniszczenie, zadokumentowano w formie inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskich cztery obiekty drewniane: kościół parafialny polskokatolicki w Maciejowie, gm. Wysokie (fot. nr 17-19), kaplicę cmentarną w Piszczacu, gm. Piszczac, plebania parafii rzymskokatolickiej w Uhrusku, gm. Wola Uhruska oraz dwór w Korhyniach, gm. Jarczów.

Powyższe opracowania stanowiące zasadniczą dokumentację do prac remontowo-konserwatorskich w zabytkach, zostały przekazane właścicielom zabytków będących w ich posiadaniu;

- * w postaci inwentaryzacji geodezyjnej zadokumentowano kolejną część terenu zabytkowego cmentarza przy ul. Lwowskiej w Chełmie, wraz z nagrobkami i starodrzewiem, która objęła kwaterę prawosławną oraz kwaterę rzymskokatolicką w otoczeniu kaplicy Zajdlerów. Tak szczegółowy pomiar służyć będzie zarówno jako materiał pomocniczy do orzekania w bieżących sprawach konserwatorskich w obszarze wpisanym do rejestru zabytków, jak również zostanie udostępniony właścicielowi i administratorowi cmentarza;

- * wśród licznych potrzeb w zakresie badań zabytków, w związku z zaplanowanym przez Parafię nowych wystrojem kościoła pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Godziszowie, za niezbędne uznano zlecenie wykonania sondażowych badań, mających na celu stwierdzenie, czy i w jakim zakresie zachowały się we wnętrzu świątyni polichromie autorstwa Tadeusza Brzozowskiego, wykonane w 1957 i zamalowane w 1971 roku. Wyniki badań wykonanych przez konserwatora dzieł sztuki, dały podstawy do rozstrzygnięć w zakresie dalszych losów dekoracji.

- * działaniem stałym WUOZ jest powiększanie zasobu kart ewidencyjnych, stanowiących podstawową dokumentację zabytków, tworzących wojewódzką ewidencję zabytków. W 2008 roku zlecono wykonanie 40 kart zabytków nieruchomych, przy czym, realizując zadanie przyjęte jako priorytetowe w planie WUOZ, uwzględniono obiekty zasługujących na miano zabytków sztuki współczesnej, tj. kościoły z okresu międzywojennego w Matczyni, Staroście, Godziszowie Drugim, Starej Wsi, autorstwa uznanych polskich architektów. Ponadto na zlecenie LWKZ wykonanych zostało 396 kart zabytków ruchomych oraz 12 kart ruchomych zabytków techniki.

- * dostrzegając pilną potrzebę szczegółowego dokumentowania polichromii wnętrz obiektów, w której byt tej dekoracji jest zagrożony z uwagi na brak stałego użytkowania i opieki ze strony właściciela, zlecono wykonanie fotografii, uzyskując dokumentację dekoracji wnętrz synagog „dużej” i „małej” w Kraśniku (fot. nr 28-32), synagogi w Bychawie (fot. nr 24-27), oraz kaplicy grobowej Zamoyskich na cmentarzu parafialnym w Kamionce. (fot nr 20-23)

Wydział RZiDZ kontynuował działania stale, tj. sukcesywnie opracowywanie posiadanych i napływających opracowań badawczych i projektowych, tworzących zasób dokumentacyjny WUOZ w Lublinie, dokumentowanie fotograficzne stanu obiektów zabytkowych, opracowywanie i udostępnianie posiadanego zasobu w celach badaw-

czych i popularyzatorskich oraz udzielanie informacji o obiektach objętych ochroną konserwatorską.

Wypada w tym miejscu wspomnieć o nawiązaniu obiecującej współpracy z p. Haliną Danczewską, przygotowującą do publikacji katalog twórczości architektonicznej i plastycznej lubelskiego architekta Tadeusza Witkowskiego, którego niewielka część spuścizny, dotychczas nie opracowana merytorycznie, znajduje się w posiadaniu WUOZ w Lublinie.

Podsumowanie

Wydział Rejestru Zabytków i Dokumentacji Zabytków prowadzi sprawy rejestru zabytków nieruchomości poprzez prowadzenie postępowań administracyjnych w sprawach wpisu do rejestru, przygotowywanie orzeczeń, prowadzenie księgi rejestru zabytków „A” oraz wnioskowanie o ujawnienie wpisu do rejestru w księgach wieczystych i katastrze nieruchomości, rozpoznawanie wartości historyczno-architektonicznej obiektów architektury i budownictwa, założeń zieleni, cmentarzy i in. W 2008 roku wydano 12 decyzji o wpisaniu do rejestru zabytków nieruchomości obiektów i zespołów, których zachowane wartości upoważniały do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków. W ramach rejestru B w 2008 roku wydano 23 decyzje o wpisie do rejestru zabytków ruchomych, a tym samym objęto ochroną 708 obiektów.

Wydział typuje do zlecenia i merytorycznie ocenia dokumentację zabytków w postaci opracowań historycznych, badawczych i technicznych. Jak w latach lat ubiegłych, poprzez zlecenie ze środków konserwatorskich, wzbogacono zasoby dokumentacji obiektów zabytkowych ruchomych i nieruchomości (w tym inwentaryzacje zabytków drewnianych – kościoła polskokatolickiego w Maciejowie Starym, kaplicy cmentarnej w Piszczacu, plebanii w Uhrusku oraz dworu w Korhyniach), inwentaryzację geodezyjną kwater prawosławnej i rzymskokatolickiej cmentarza w Chełmie, liczne karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa oraz zabytków ruchomych, badania sondażowe polichromii w kościele pw. św. Teresy w Godziszowie, a także szczegółową dokumentację fotograficzną dekoracji malarskiej i detalu synagog w Kraśniku i Bychawie oraz kaplicy grobowej Zamoyskich w Kamionce.

Pracownicy Wydziału udzielają informacji o zabytkach oraz udostępniają do celów naukowych i popularyzatorskich opracowania dokumentacyjne, licznie zgromadzone w archiwum zakładowym.

REPORT OF WUOZ HISTORICAL REMAINS REGISTER AND DOCUMENTATION OF HISTORICAL REMAINS DEPARTMENT IN LUBLIN ON ESSENTIAL ACTIVITY IN 2008

Historical Remains Register and Documentation of Historical Remains Department runs cases of immovable historical remains register by means of carrying out administration procedures in terms of entering into the register; preparation of decisions, running the book of 'A' historical remains and applying for disclosing the entry into the register in real-state registers and land registry, recognition of historical and architectonic value of architectural and construction

objects, greenery, cemeteries and other. There were 12 decisions on entering into the register of immovable objects and complexes issued in 2008, the preserved values of which authorized to covering them with conservation protection by means of entering them into the register of historical remains. In terms of B register, there were 23 decisions on entering into the register of movable historical remains issued and at the same time, there were 708 objects covered with protection.

The department chooses for and essentially evaluates documentation of the historical remains in the form of historical, research and technical elaborations. As in previous years, because of the order from conservation resources, the resources of documentation of movable and immovable historical remains were enriched (including the cataloguing of wooden historical remains – Polish catholic church in Maciejów Stary, cemetery chapel in Piszczac, presbytery in Ubrusk and manor-house in Korhynie), geodetic cataloguing of Orthodox and Roman catholic burial plots of cemetery in Chełm, numerous file sheets of architectural and construction historical remains and movable monuments, survey examinations of polychrome in church dedicated to Saint Theresa in Godziszów as well as detailed photographic documentation of painting decorations and detail of synagogue in Kraśnik and Bychawa as well as grave chapel of Zamoyscy in Kamionka.

The employees of the Department give information on historical remains and render the documentation elaborations, which are numerous collected in the institution archives, accessible for scientific and popularisation purposes.

1. Budynin – polichromia babińca dawnej cerkwi greckokatolickiej Niepokalanego Poczęcia NMP, fot. K. Tur-Marciszek, 2007 r.

2. Bukowina – obraz Święci Patronowie Polski na predelli ołtarza bocznego z kościoła Ofiarowania NMP, fot. K. Tur-Marciszek, 2007 r.

3. Bukowina – obraz Św. Jan Chrzciciel na predelli ołtarza głównego z kościoła Ofiarowania NMP, fot. K. Tur-Marciszek, 2007 r.

4. Bukowina – organy wraz z prospektem z kościoła Ofiarowania NMP, fot. K. Tur-Marciszek, 2007 r.

5. Chełm – fragment ikony Sobór Św. Archaniołów z cerkwi prawosławnej Św. Jana Teologa, fot. K. Tur-Marciszek, 2008 r.

6. Chełm – fragment oprawy księgi liturgicznej z cerkwi prawosławnej Św. Jana Teologa, fot. K. Tur-Marciszek, 2008 r.

7. Chełm – fragment wnętrza cerkwi prawosławnej Św. Jana Teologa, fot. K. Tur-Marciszek, 2008 r.

8. Chełm – płaszczanica Jezusa z cerkwi prawosławnej Św. Jana Teologa, fot. K. Tur-Marciszek, 2008 r.

9. Chełm – płaszczanica Matki Boskiej z cerkwi prawosławnej Św. Jana Teologa, fot. K. Tur-Marciszek, 2008 r.

10. Drelów – umowa parafii w Drelowie z wytwórnią organów Zygmunta Kamińskiego na budowę instrumentu, fot. K. Tur-Marciszek, 2008 r.

11. Końskowola – fragment nagrobka vanitas w krypcie kościoła Znalezienia Krzyża Świętego, fot. archiwum WUOZ w Lublinie

12. Końskowola –nagrobek vanitas w krypcie kościoła Znalezienia Krzyża Świętego, fot. archiwum WUOZ w Lublinie

13. Majdan Górny – ołtarz główny w kaplicy Św. Jacka, fot. K. Tur-Marciszek, 2008 r.

14. Majdan Górny – rzeźba Św. Franciszek i dzwonek w kaplicy Św. Jacka, fot. K. Tur-Marciszek, 2008 r.

15. Tuczna – wnętrze kościoła Św. Anny, fot. K. Tur-Marciszek, 2008 r.

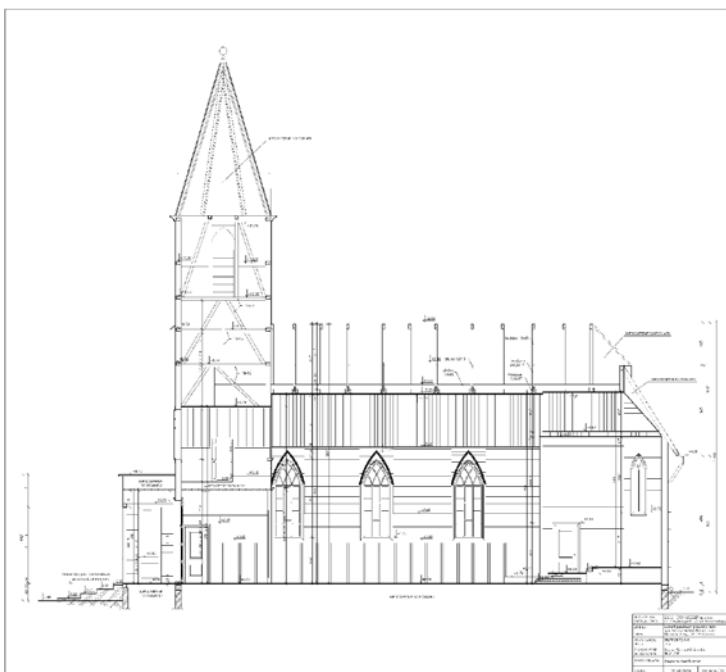

16. Włodawa – malowidło na analoju z cerkwi prawosławnej Narodzenia NMP, fot. K. Tur-Marciszuk, 2008 r.

17. Maciejów Stary – kościół polskokatolicki, fot. D. Maraśkiewicz, 2008 r.

18. Maciejów Stary – kościół polskokatolicki, przekrój, rys. J. Plichta-Wiśniewska, 2008 r.

19. Maciejów Stary – wnętrze kościoła polsko-katolickiego, fot. D. Maraskiewicz, 2008 r.

20. Kamionka – kaplica cmentarna, fot. P. Maciuk, 2008 r.

21. Kamionka – wnętrze kaplicy cmentarnej, fot. P. Maciuk, 2008 r.

22. Kamionka – dekoracja podłucza arkady w przejściu do nawy kaplicy cmentarnej, fot. P. Maciuk, 2008 r..

23. Kamionka – glif okienny w kaplicy cmentarnej, fot. P. Maciuk, 2008 r.

24. Bychawa – synagoga, fot. P. Maciuk, 2008 r.

25. Bychawa – wnętrze synagogi, fot. P. Maciuk, 2008 r.

26. Bychawa – fragment dekoracji sklepienia synagogi, fot. P. Maciuk, 2008 r.

27. Bychawa – fragment malowideł na sklepieniu synagogi, fot. P. Maciuk, 2008 r.

28. Kraśnik – synagoga duża, fot. P. Maciuk, 2008 r.

29. Kraśnik – wnętrze synagogi dużej, fot. P. Maciuk, 2008 r.

30. Kraśnik – fragment malowideł we wnętrzu synagogi dużej, fot. P. Maciuk, 2008 r.

31. Kraśnik – synagoga mała, fot. P. Maciuk, 2008 r.

32. Kraśnik – fragment malowideł we wnętrzu synagogi małej, fot. P. Maciuk, 2008 r.

II. Studia i materiały

Dariusz Kopciowski

KAZIMIERZ DOLNY W XIX I XX W. WPŁYW DZIAŁALNOŚCI JANA KOSZCZYC-WITKIEWICZA I KAROLA SICIŃSKIEGO – NA REALIZACJE WSPÓŁCZESNE

Zmierzch świetności Kazimierza następuje w II poł. XVII wieku, co obrazuje drastyczny spadek zaludnienia – z 2500 osób w roku 1627 do 917 w roku 1662¹ i 382 w roku 1673². Bezpośrednią przyczyną końca rozkwitu gospodarczego miasta były zniszczenia powstałe w wyniku pożarów i grabieży wywołanych przez wojska szwedzkie i kozackie w 1656 roku³, ale także stopniowe odsuwanie się koryta Wisły od miasta – powodujące jego upadek jako portu zbożowego.

Upadek miasta w XIX wieku

Wiek XIX nie zatrzymał gospodarczego upadku miasta, dla którego – jak zauważa A. Kierek – największe znaczenie miały zmiany „polityczne, a mianowicie poprzeciny Wisły granicami państw zaborczych i odcięcie Gdańska od jego naturalnego zaplecza (...). Nie przyniosła miastu – jak zauważa dalej – korzyści okupacja austriacka, chociaż trwał tu nadal niewielki handel zbożem i żegluga na Wiśle, a nawet istniała tu komora składowa.

W ramach nowego podziału administracyjnego Księstwa Warszawskiego utworzony został w 1810 r. powiat kazimierski, co odbiło się dodatnio na dochodach miasta. Jednakże wobec skurczenia się eksportu zboża przez port gdański zamarł w Kazimierzu niemal zupełnie hurtowy handel rolniczy, a znaczniejsi kupcy opuścili miasto⁴. Stagnacja ekonomiczna była powodem niemal całkowitego zastoju budowlanego⁵.

¹ M. Makarski, *Przeszłość Kazimierza Dolnego w badaniach urbanistyczno-architektonicznych*, Politechnika Lubelska, Prace Instytutu Inżynierii Budowlanej i Sanitarnej, Seria A nr 9, Lublin 1983, s. 58.

² Ibidem, s. 74.

³ W połowie XVII wieku Kazimierz Dolny dzieląc los całego kraju był sceną rozgrywek wojennych. Kronika cudów spisywana w klasztorze oo reformatów odnotowała „przechody” Szwedów i Kozaków. Zapisano w niej, że w dniu 18 lutego 1656 roku miała tu miejsce przeprawa przez Wisłę wojsk Karola Gustawa, który stoczył zwycięską bitwę z Czarnieckim koło Gołębia. Pożary i grabieże dokonane przez obce wojska, doprowadziły większość starych rodów mieszczańskich do upadku.

⁴ A. Kierek, *Rozwój przemysłu garbarskiego* [w:] „Annales UMCS”, Sectio G, Lublin 1960, VI/3.

⁵ Jak podaje J. Czerepińska opierając się na źródłach działalność inwestycyjna w I poł. XIX wieku opierała się głównie na remontach wybranych budynków, brukowaniem ulic, budową studni.

O rozplanowaniu miasta świadczy opis z lat 1864-1867. Na jego podstawie można stwierdzić, że miasto utrzymało wykształcony w XVII/XVIII w. układ urbanistyczny. Wyjątek stanowi znaczna ilość zabudowy drewnianej, szczególnie wzdłuż Dołów Wyłągowskich i drogi przez Czerniawy. Miasto musiało także zapewne przesunąć swe granice w kierunku Mięćmierza, co wiązało się z eksploatacją – na skalę przemysłową – kamieniołomu⁶. Wzmiankowana wyżej zabudowa drewniana w wielu przypadkach kryta była gontem, posiadała dachy naczółkowe i ganki. Część z nich wznoszona była na kamiennym podmurowaniu.

W Kazimierzu powstawały też w tym czasie liczne domy murowane, parterowe i piętrowe, kryte dachami czterospadowymi lub półszczytowymi, z drewnianymi podcieniami – jak w pld.-zach. pierzei rynku i u wylotu ulicy Lubelskiej⁷.

W II poł. XIX w. zarówno pod względem ilości mieszkańców jak i domów (odpowiednio ok. 2500 i ok. 320) miasto dorównało do stanu posiadania z roku 1627⁸. Dane te jednak nie są odzwierciedleniem powrotu miasta do dawnej świetności, a raczej dowodem zdominowania jego struktury przestrzennej przez zabudowę zajmowaną przez biedotę żydowską gnieźdzącą się w przeludnionych i zrujnowanych domach drewnianych, głównie na tyłach bloków przyrynkowych.

W latach 1870-1918 na skutek rozwoju kolei, a także ograniczenia wywozu zboża po kongresie berlińskim, Kazimierz straci ostatecznie status miasta handlowego i portowego⁹. Jak podano w Słowniku Geograficznym „Spichrze tutejsze jeszcze przed kilku laty nim otwarto kolej nadwiślańską (1877) – służyły za skład zwożonego zboża, dziś stoją pustkami”¹⁰. Potwierdzeniem upadku miasta, na skutek niewypłacalności zwiększonych podatków na rzecz Skarbu (m.in. w wyniku pożaru, który strawił znaczną część miasta w 1866 roku) – jest utrata w 1869 roku praw miejskich. Kazimierz stał się wówczas ośrodkiem rolniczo-rzemieślniczo-handlowym¹¹. Około 1880 roku, powstawać zaczynają pierwsze „skromne” wille i pensjonaty, dając początek przyszłej letniskowo-wypoczynkowej zabudowie miasta¹².

Zniszczenia z okresu I wojny światowej

Upadek gospodarczy pogłębiły zniszczenia z okresu I wojny światowej. W 1915 roku ucierpiała zwłaszcza pln.-zach. pierzeja rynku oraz ulice Nadrzeczna i Senatorska¹³. Stan ten unaocznia fotograficzna dokumentacja wykonana w 1916 roku przez Koło Lubelskie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości.

Zburzeniu uległ także cały kwartał zabudowy pomiędzy obecnymi ulicami Podzamcze, Nadwiślańską, Tyszkiewicza i placem dworcowym PKS¹⁴.

⁶ A.m.K, nr 201, akta dotyczące komunikacji lądowej i wodnej; w 1866 roku zapisano, iż starozakonny Rubin dostarcza kamień wapienny na kryptach z miasta Kazimierza do twierdzy Iwanogród (Dęblin).

⁷ Obrazują to rysunki Andriollego, co stało się punktem wyjścia dla rekonstrukcji K. Sicińskiego.

⁸ J. Teodorowicz-Czerepińska, Studium Historyczno-Urbanistyczne Kazimierza Dolnego nad Wisłą, część I, Lublin 1972-1978, s. 232 (mps w archiwum LWKZ w Lublinie).

⁹ A. Kierek, op. cit., s. 119.

¹⁰ Słownik Geograficzny, T. III, 1882, s. 924.

¹¹ Pośród rzemiosł prym wiodło garbarstwo, obńczarstwo i garncarstwo.

¹² H. Gawarecki, Kazimierz z ... myśzką [w:] „Kamena” nr 21 z 13 października 1968 roku.

¹³ Tadeusz Szydłowski, Ruiny Polski, Kraków 1919, s. 110; Ochrona zabytków 1930, s. 296 i 298.

¹⁴ J. Teodorowicz-Czerepińska, Studium historyczno-urbanistyczne, op. cit., s. 236.

Jak zauważa J. Żurawski „ówczesne władze, inspirowane przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości, zakazały odbudowy spalonych zabytków do czasu opracowania odpowiednich projektów”¹⁵. Towarzystwo było także inspiratorem opracowania programu odbudowy zniszczonego bombardowaniem miasta. Sporządził go w 1918 roku Zdzisław Kalinowski. Program założył podział miasta na cztery strefy – w tym środkową o najstarszej, zabytkowej zabudowie, której nowe domy miały być, ze względów przeciwpożarowych, wyłącznie murowane, kryte dachówką i budowane pod nadzorem stale mieszkającego w Kazimierzu specjalisty-konserwatora¹⁶.

Działalność Jana Koszczyc-Witkiewicza i Karola Sicińskiego

Zadanie to, będące połączeniem funkcji architekta miejskiego i kierownika odbudowy miasta, Ministerstwo Sztuki i Kultury powierzyło w 1919 roku Janowi Koszczyc-Witkiewiczowi. Wypełniał je zbyt krótko (1919-1920), by podjąć bardziej znaczące spektakularne akcje, tym bardziej, że jego rola sprowadzała się do konserwatorskiego nadzoru nad realizacją cudzego planu. Niemniej jednak epizod ten, uznać należy za ważny dla historii ochrony zabytków w Polsce, był bowiem pierwszą próbą wyjścia poza administracyjną strukturę państwowej służby konserwatorskiej w celu objęcia opieką miejsca o wyjątkowych wartościach.

Witkiewicz mieszkający w Kazimierzu do 1925 roku, zaznaczył także twórczo swój wkład w rozwój przestrzenny miasta. Przedłużył ul. Senatorską (1921), budując na jej zakończeniu zakład kąpielowo-dezynsekcyjny zwany potocznie łaźnią. Wzniósł także zespół budynków Szkoły Rzemiosł Budowlanych – warsztaty i dom dyrektora – pomiędzy ulicami: Błotną – obecnie Witkiewicza i Nadwiślańską oraz Wisłą i Grodarzem – likwidując w konsekwencji ul. Łazienką i odcinek ul. Sadowej (1921-1922)¹⁷. W latach 1933-1935 zrealizowano nowy wjazd na Rynek, od strony Puław, ulicami Tyszkiewicza (dawna Żabia) i Nadwiślańską, urządzono utwardzoną drogę na Góry, wybrukowano także kostką kamienną rynek¹⁸. Z innych znaczących realizacji powstałych w okresie międzywojennym wymienić należy: aptekę w narożu Rynku i Nadwiślańskiej, dom Antoniego Wernera przy ul. Klasztornej 4, dom Kifnerów w Rynku 2 – dawniej 16, dom w narożniku ul. Tyszkiewicza i Nadwiślańskiej¹⁹ – wszystkie autorstwa Witkiewicza oraz w bezpośrednim są-

¹⁵ J. Żurawski, Kazimierz Dolny – uwagi o dziejach rozwoju przestrzennego, problemy ochrony krajo-
brazu kulturowego, *Ochrona zabytków*, 1978, nr 1, s. 15.

¹⁶ A. Kurzątkowska, Koło Lubelskie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości [w:] *Ocalić przeszłość*, 1985, s. 55.

¹⁷ M. Kurzątkowski, Konserwatorski watek w życiu Jana Witkiewicza-Koszczyca [w:] *Konserwator i zabytek*, In memoriam Jerzego Remera, Warszawa 1991, s. 167.

¹⁸ J. Żurawski, op. cit., s. 15.

¹⁹ Ibidem; M. Leśniakowska w publikacji – Jan Koszczyc Witkiewicz (1881-1958) i budowanie w jego czasach, przypisuje Witkiewiczowi dodatkowo realizację budynku przy ul. Bulwar 3. Pokazuje także szereg niezrealizowanych projektów i inwestycji typowo konserwatorskich takich jak m.in. odbudowa kamienicy Celejowskiej w latach 1924-25, gdzie zachowaną attykę z 1630 roku o cechach pogucciovskiego manieryzmu pińczowskiego, współpracujący z Witkiewiczem jednoręki rzeźbiarz z Kazimierza Jan Łopuszański, uzupełnił elementami własnego pomysłu. Leśniakowska informuje także o protestach Koszczyca w latach 1922-24 przeciwko projektom poszerzenia cmentarza na tarasowe wzgórze, co groziłoby zniszczeniem cennych walorów widokowych i „co tak skłóciło Koszczyca z miejscowym środowiskiem, że księża zarzucali mu nawet publicznie z ambony grzech bezwyznaniowości” (s. 88).

siedztwie tego domu, budynek poczty wg projektu Romualda Gutta. Dwudziestolecie międzywojenne to także czas budowy willi i pensjonatów, wyznaczających przyszły kierunek rozwoju miasta²⁰, powstających głównie poza centrum, również na stokach i w głębi wąwozów²¹. Wśród ich twórców wymienić należy Karola Sicińskiego, związanego wcześniej z Kazimierzem poprzez uczestnictwo w pracach inwentaryzatorskich zainicjowanych przez TOnZP. Jak wynika z jego wspomnień w latach 30. został mianowany przez Ministerstwo Oświecenia Publicznego i Wyznań Religijnych – konsultantem ds. konserwatorskich, co dawało sposobność częstego bywania w mieście i nadzorowania prowadzonych tu prac²².

Karol Siciński, fot. Antoni Michalak. Zdjęcie w archiwum domowym rodziny Michalaków, pozyskane dzięki uprzejmości Tadeusza Michalaka.

Z okresem tym wiązą się także dwa istotne fakty. Pierwszym z nich było przywrócenie miastu w 1927 roku praw miejskich²³, drugim (mającym być może związek z odzyskaniem statusu miasta) zainteresowanie walorami krajobrazowymi miejscowości ze strony artystów malarzy. Pierwsi z nich – uczniowie Władysława Ślewińskiego pojawili się tu już w 1909 roku. Obrazy powstałe po plenerze pokazali jesienią tego samego roku w warszawskiej „Zachęcie”. Zapewne pierwsza w tej skali malarska inicjatywa zbiorowa, przyczyniła się do popularyzacji miasteczka. Kazimierz „stał się azylem, miejscem

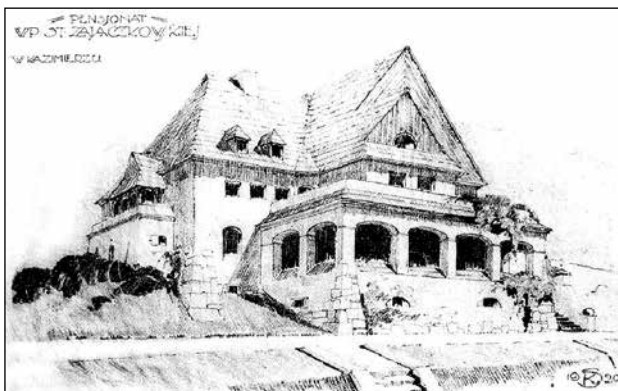
²⁰ Wśród nich wymienić należy willę Potworowskich przy ul. Krakowskiej proj. J. Koszycz-Witkiewicza, willę Klarnerów na Albrechtówce proj. B. Żurkowskiego, dom Berensów przy ul. Szkolnej i willę „Pod wiewiórką” projektu K. Sicińskiego.

²¹ Np. willa pracownia Tadeusza Pruszkowskiego projektu L. Niemojewskiego, czy dom Michalaków – przy ul. Zamkowej.

²² J. Teodorowicz-Czerepińska, *Życie i twórczość Karola Sicińskiego konserwatora miasta Kazimierza, 1976-77* (mps w archiwum Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym); T. Michalak, *Architekt Kazimierz Brulion Kazimierski, jesień-zima 2005*, nr 6. Michalak podnosi, że w okresie międzywojennym wg projektów Sicińskiego zrealizowano m.in. skrzydło szkoły powszechnej przy ul. Szkolnej, willę Filipkowskich w Wąwozie Małachowskiego, a także dwa domy obok kamienicy Gdańskiej, spalone w 1944 roku.

²³ J. Teodorowicz-Czerepińska, *Studium historyczno-urbanistyczne*, op. cit., s. 238.

spowiedzi zawiedzionych i bankietowiskiem nawiedzanych przez okazjonalny sukces. Artyści czuli się tu znakomicie – bo byli sobą, a biedny lud dookolny spoziierał na nich z nabożną czcią²⁴. W klimat ten znakomicie wpisali się od 1923 roku studenci pracowni malarskiej prof. Tadeusza Pruszkowskiego²⁵ – późniejsi współzałożyciele „Bractwa św. Łukasza”. Antoni Michalak prawa ręką profesora wspominał potem „oczarowani byliśmy niezwykłą urodą oraz zaniedbaniem półżydowskiego miasteczka, po którym kręciły się niedobitki szlachty prowadzącej drobne interesy w rodzaju krawiectwa czy garkuchni²⁶. W połowie lat dwudziestych pojawił się także tutaj skandalista obrażający niemal przy każdej okazji „luminarzy” sztuki polskiej, późniejszy założyciel „Szczepu Rogate Serce” – Stanisław Szukalski. Zamierzał osiąść w Kazimierzu na stałe, otworzyć dużą pracownię

Karol Siciński. Projekt pensjonatu S. Zajączkowskiej. Oryginał w archiwum Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym. Archiwum Karola Sicińskiego. Dział IV, teka X.E. Obiekty niezidentyfikowane lub niezrealizowane, fot. autor 2007.

malarską i kształcić młodzież artystyczną. Pomysłu tego jednak nie zrealizował, zostawiając po sobie jedynie dom na wzgórzu „Albrechtówka”, który obecnie wobec braku zainteresowania właściciela osiadłego poza Polską, popadł niemal w całkowitą ruinę²⁷. Odkrycie urokliwego miasta przez warszawskie środowiska twórcze, miało niewątpliwie wpływ na jego dalszą przyszłość, w tym rozwój przestrzenny – zwłaszcza w końcu XX wieku.

Działania wojenne w tym zwłaszcza w trakcie ofensywy wyzwoleniczej w 1944 roku, przyczyniły się do poważnych zniszczeń miasta. Obok nieodbudowanej po I wojnie płn.-zach. pierzei rynku, zniszczeniu uległa zabudowa całej pierzei pld.-zach. i płn.-wsch., część ulicy Senatorskiej, Klasztornej i Nadrzecznej. Stan techniczny innych budynków w mieście był bardzo zły, co dotyczyło zwłaszcza drewnianej zabudowy,

²⁴ I.J. Kamiński, *Kazimierz Dolny nad Wisłą, miasto i ludzie*, Warszawa 1983, s. 101 i 106.

²⁵ Wśród nich wymienić należy: Antoniego Michalaka, Jana Gotarda, Aleksandra Jędrzejewskiego, Edwarda Kokoszko, Janusza Podoskiego, Mieczysława Schultza, Jana Wydrę i Jana Zamoyskiego.

²⁶ I.J. Kamiński, op. cit., s. 119.

²⁷ Ibidem, s. 123; Kamiński pisze, że despotyczna i oryginalna osobowość nie pozwoliła mu się pogodzić z Pruszkowskim, co było bezpośrednim powodem wyjazdu z Kazimierza. Informuje też, że Szukalski zaprojektował pomnik Kazimierza Wielkiego, który zamierzał podarować miastu.

w tym wokół Małego Rynku, częściowo wzdłuż ul. Nadrzecznej, Lubelskiej, Rynku i Błotnej (ob. Witkiewicza)²⁸. Przetrwiał jednak układ kompozycyjny miasta, łącznie z najważniejszymi budynkami świadczącymi o dawnym okresie świetności w XVII wieku.

Skala zniszczeń i potrzeba odbudowy była zapewne powodem skierowania do Kazimierza jako Pełnomocnika Rządu, związanego wcześniej z miastem Karola Sicińskiego. „W zimny, jesienny dzień październikowy 1945 roku – zaopatrzony w delegację Ministra Kultury i Sztuki – stanąłem wraz z żoną na zniszczonym rynku kazimierskim. Widok był przerażający” – tak pisał o ponownym spotkaniu z Kazimierzem²⁹. Powierzone mu zadanie sprowadzało się do odbudowy miasta i ratowania ocalałych zabytków architektury, czemu miał sprostać jako prowadzący jednoosobowo (w latach 1947-1958) Państwową Pracownię Konserwatorską³⁰. „Prace konserwatorsko-rekonstrukcyjne nabrały w latach 1946-55 dużego rozmachu. Zmierzają one – jak pisał Siciński (zgodnie z opracowywanym planem zabudowy) – do zabezpieczenia i odtworzenia całego piękna architektury Kazimierza, z uwzględnieniem nowej funkcji miasta jako bazy artystycznej dla stolicy, punktu wypoczynkowo-turystycznego i ośrodka szkolno-sportowego. W ciągu dziesięciu lat ogółem 30 obiektów poddano odbudowie lub rekonstrukcji...³¹. Przywołany wyżej plan powstały w latach 1946-47, zawierał bilans potrzeb miasta i perspektyw jego rozwoju³², ograniczając się w części graficznej do śródmieścia – ze względu na brak pomiarów geodezyjnych obrzeży³³. Siciński projektował miasto na 7000 mieszkańców (w 1947 roku było ich ok. 2500)³⁴.

Ze zrealizowanych elementów planu największe znaczenie mają: rewaloryzacja i odbudowa rynku, które przesądziły o jego obecnym kształcie. Należy przy tym podkreślić, że znaczna część jego struktury budowlanej jest autorską kreacją Sicińskiego, opartą na twórczej fantazji i analizach zachowanej ikonografii.

Analizy te pozwalają stwierdzić, że południowo-zachodnią pierzeję z tzw. kamienicą „Gdańską” odbudował przywracając jej stan z okresu I wojny światowej, a nowymi kubaturami utrzymanymi w duchu architektury polskiej inspirowanej budownictwem ludowym, dopełnił pierzeję zajmowaną przez kamienice Przybyłowskie. Nową formę nadał również pierzei północno-zachodniej, przywracając w niej przejście w kierunku ul. Błotnej – jako ślad dawnej uliczki – ułożone w bezpośrednim sąsiedztwie Domu Pracy Twórczej Architekta.

Sklepione przyziemie tego budynku utrzymane jest wprawdzie w charakterze XVI-XVII wiecznej architektury, ale nie jest rekonstrukcją pierwotnego układu kamienic. Warto zauważyć, że konkurentem Sicińskiego w kwestii odbudowy tej pierzei

²⁸ J. Teodorowicz-Czerepińska, *Studium Historyczno-Urbanistyczne*, op. cit., s. 240.

²⁹ W. Odorowski, W 40-lecie śmierci Karola Sicińskiego, Nie chciał być aktorem, wolał zostać dyskretnym reżyserem, *Brulion Kazimierski*, jesień-zima 2005, s. 24.

³⁰ M. Kurzątkowski, *Ochrona Zabytków w województwie lubelskim w latach 1944-1968*, „Rocznik lubelski”, T. XII, 1969, s. 122-124; J. Żurawski, op. cit., s. 16.

³¹ cyt. za T. Michalak, op. cit., s. 27.

³² Kazimierz Dolny nad Wisłą, miasto zabytkowe. Plan szczegółowy zabudowy śródmieścia, podziałka 1:1000. Ozalid kolorowany, zaopatrzony w legendę, sygnowany i datowany: proj.: arch. Karol Siciński, Kazimierz 1946-47, archiwum po Karolu Sicińskim w Muzeum Nadwiślańskim w Kazimierzu Dolnym.

³³ K. Siciński, Opis projektu planu zabudowania miasta Kazimierza nad Wisłą, 1947, mps w archiwum Biura Planowania Przestrzennego w Lublinie,teczka Kazimierz Dolny, dokument nr 83.

³⁴ J. Żurawski, op. cit., s. 18.

był jego wieloletni antagonistą Jan Koszczyc-Witkiewicz³⁵, którego koncepcja zgłoszona w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków zawierała – jak się wydaje – zbyt duży ładunek kreatywności, nie do przyjęcia w epoce wielkiej odbudowy kraju. Na wyborze wersji Sicińskiego zaważyło też zapewne większe nawiązanie do małomiasteczkowej tradycji Kazimierza. Dopelnieniem zabudowy przyrynkowej jest dom z podcieniami, ulokowany przed kamienicą Kifnerów, uważany przez niektórych za jedną z najlepszych realizacji Sicińskiego³⁶.

Obok zmian w obrębie Rynku dziełem Sicińskiego pozostaje: wytrasowanie ulicy Krzywe Koło (gdzie później wystawił dom, w którym zamieszkał), regulacja rzeki Grodarz – powiązana w latach 60. z założeniem murowanych mostów i dowiązaniem do nich poziomów ul. Senatorskiej³⁷, realizacja skweru w miejscu zrujnowanej zabudowy pomiędzy ul. Nadwiślańską, Podzamcze i Tyszkiewicza, budowa przystanku autobusowego, rozbudowa budynków Szkół Rzemiosł Budowlanych i budowa murowanego mostu przerzuconego łukiem nad Wąwozem Głęboczyzna, łączącego starszą część cmentarza rzymskokatolickiego z nowszą wytyczoną po wojnie.

Plan szczegółowy zabudowy śródmieścia opracowany w latach 1946-1947 przez Karola Sicińskiego, 1:1000; przechowywany w archiwum Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym, fot. autor, 2004.

³⁵ M. Leśniakowska, op. cit., s. 88.

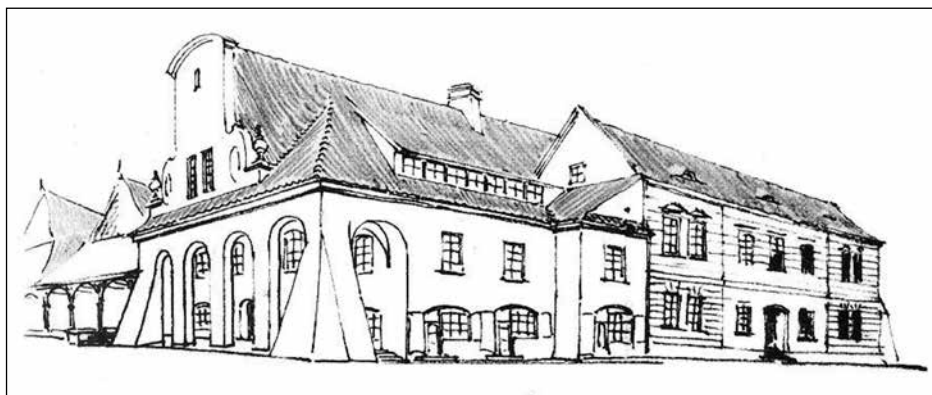
³⁶ T. Michalak, op. cit., s. 28.

³⁷ Przy projekcie realizacyjnym – wykonanym przez Miastoprojekt Lublin – uszytniono jeszcze bardziej linię nadbrzeżną rzeki, proponując wprowadzenie murków balustradowych w miejsce dawnych poręczy z bali drewnianych.

W okresie kazimierskiej działalności Sicińskiego powstaje także szereg zabudowy wolnostojącej – poza ścisłym centrum, na ulicach peryferyjnych i stokach wąwozów.

Zaprojektował co najmniej 60 przykładów tego typu budowli³⁸. Wśród najcenniejszych wymienić należy wille: Pawlików, Oroniów, Witkowskich, Mysłowskich, Krwawicza, Słobody i „Drogmistrzówkę” zwaną „Koszarką” przy ul. Czerniawy. Na uwagę zasługują też liczne skromniejsze domy murowane i drewniane przy ul. Bulwar, Witkiewicza, Puławskiej, Kwaskowej Górze, Szkolnej i w wąwozie Małachowskiego.

Uderza w nich zastosowanie miejscowego, nietynkowanego kamienia wapiennego, w połączeniu i kontraście kolorystycznym z ciemnym drewnem m.in. w postaci szalunków, gontowych pokryć, dekoracyjnych wydatnych ostatków węglowania, ozdobnie zaciętych rysiów podokapowych czy słupów podcieni z zastrzałami. Zabudowa ta była w zakresie funkcji kontynuacją realizacji z końca XIX wieku, a także okresu międzywojennego i wpisywała się w „wypoczynkowo-turystyczny” charakter, jaki wyznaczył miastu Siciński w planie zagospodarowania przestrzennego.

Karol Siciński. Studium kamienicy „Gdańskiej”. Oryginał w archiwum Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym Archiwum Karola Sicińskiego. Dział IV/P, Rynek, fot. autor 2007.

Przywołane wyżej realizacje będące malarsko-romantycznym wyobrażeniem małego polskiego miasteczka, będącego połączeniem wzorców architektury historycznej i budownictwa ludowego, zaważyły na kształtowaniu przestrzeni urbanistycznej Kazimierza w całym XX wieku – stając się wręcz dla niektórych punktem odniesienia dla wszystkich nowych realizacji w jego obrębie.

Wpływ Koszycz-Witkiewicza i Sicińskiego na realizacje współczesne

Obaj architekci w kazimierskich projektach nie posłużyli się środkami wyrazu odmiennymi od wcześniej stosowanych. Nic nie wskazuje na to, by starali się dla Kazimierza projektować inaczej, aniżeli przy dotychczasowych zamówieniach w innych miejscowościach. Znamienne jest, np. to że „w kazimierskich budowlach koszyczowych zupełnie brak jest jakichkolwiek inspiracji miejscową architekturą, jakże prze-

³⁸ J. Żurawski, op. cit., s. 19.

cież sugestywną³⁹. Pomimo to, zmiennym pozostaje, że realizacje Koszczyc-Witkiewicza odbierane są dziś jako wzorcowe niemal przykłady architektury zintegrowanej z miejscowym krajobrazem kulturowym. Można jednak również zastanawiać się, czy stylizacja – jaką praktykował łącznie z Sicińskim w okresie odbudowy Kazimierza po zniszczeniach wojennych – nie jest próbą odejścia od ścisłej rekonstrukcji „ku formom nie tyle oryginalnym, co swojskim: narodowym, lokalnym czy regionalnym”, a takiemu podejściu można przypisać oskarżenia o powierzchowne... naśladownictwo, imitację⁴⁰. Co więcej część środowiska architektów uważa, że „programowe postulowanie tworzenia budynków „zakorzenionych: w tradycji lokalnej przyjęte jako zasada bądź kryterium oceny twórców architektonicznych, byłoby kolejnym wypaczeniem negującym swobodę wypowiedzi twórczej, dyskryminującym pluralizm kreacji, łamiącym wreszcie faktyczną tradycję – ewolucyjnej zmiany przestrzeni otaczającej człowieka...”⁴¹.

Niemniej jednak zabudowa ta stała się faktem, stanowiąc dla wielu odnośnik, przy ocenie nowoprojektowanych form architektonicznych na terenie Kazimierza Dolnego. Co więcej została uznana w wielu przypadkach – za chronione prawem zabytki.

Budynek tzw. „Łaźni” wzniesiony w okresie międzywojennym przy ul. Senatorskiej, wg proj. J. Koszczyc-Witkiewicza, fot. autor, 2008.

³⁹ M. Kurzątkowski, konserwatorski wątek w życiu Jana Witkiewicza-Koszczyc /w:/ Konserwator i Zabytek in. memoriom Jerzego Remera, Warszawa 1991, s. 168; wg projektów tego architekta w Kazimierzu wykonano np. willę Gustawa Potworowskiego, zakład kąpielowo-dezynsekcijny zwany potocznie „Łaźnią”, kamienicę Kifnera w pobliżu fary oraz obiekty szkoły rzemieślniczej.

⁴⁰ A. Kadłuczka, Konserwacja zabytków i architektoniczne projektowanie konserwatorskie, Kraków 1999, s. 70.

⁴¹ R. Bargielowski, Tradycja jako istotny pierwiastek w praktyce realizacji architektonicznych w Polsce. Zachowanie wartości kulturowych czy ograniczenie inwencji twórczej – przyczynek do dyskusji /w:/ Międzynarodowa Konferencja konserwatorska, Kraków 2000, Materiały z Międzynarodowego Sympozjum Konserwatorskiego. Interwencja architektoniczna w zespołach zabytkowych – od reliktu historycznego do kreacji artystycznej, s. 47.

Kolejne realizacje na terenie Kazimierza Dolnego (czy tego chcemy czy nie, miasto będzie dalej się zmieniać poprzez wymianę istniejącej zabudowy bądź realizację nowych inwestycji wykorzystujących ustalenia planistyczne) winny zatem biorąc pod uwagę powyższy kontekst, na zasadzie inspiracji wpisywać się w „prawo dobrego kontynuowania” zdefiniowane przez Juliusza Żórawskiego⁴², który zauważył, że „...architektura polega wyłącznie na stałym i ciągłym kontynuowaniu istniejących układów. Architekt nie zaczyna swego dzieła od początku budując nową formę, ale zawsze zaczyna pracę nad formą, która już istnieje. Projektowanie architektoniczne nie jest początkiem, lecz jakby dalszym ciągiem pisania poematu, który został już rozpoczęty”⁴³. Innymi słowy mówiąc, projektować należy bazując „na określonych istniejących wartościach, uwzględniających doświadczenie i tradycję, ale także istniejące otoczenie i jego walory artystyczne, estetyczne czy historyczne, a więc tzw. krajobraz kulturowy”⁴⁴.

Dom jednorodzinny przy ul. Krakowskiej, wzniesiony w latach 80. XX w., fot. autor, 2008.

Podkreślić trzeba, że każdy okres w historii sztuki, a więc i architektury niósł ze sobą charakterystyczne dla siebie rozwiązania materiałowo-konstrukcyjne i formy architektoniczne. Nie ma więc powodu, aby budynki, które będą pojawiać się na terenie miasta nie nosiły cech współczesnych z dozą kreacji twórczej architekta. „Miasto historyczne, współcześnie funkcjonujące dalej jako miasto, nie zaś jako skansen czy rezerwat, musi posiadać warunki rozwoju swojej infrastruktury, a zatem także

⁴² J. Żórawski, *O budowie formy architektonicznej*, Warszawa 1979.

⁴³ J. Żórawski, op. cit.; cyt. za A. Kadłuczka, *Konserwacja zabytków i architektoniczne...*, s. 69.

⁴⁴ A. Kadłuczka, op. cit., s. 70.

transformacji materii, z której jest zbudowane”⁴⁵. Na dopuszczalność tego typu działań wskazywały wnioski końcowe Międzynarodowej Konferencji Konserwatorskiej – Kraków 2000, gdzie zauważono, że „Prawa do użytkowania i przekształcania architektonicznego dziedzictwa kulturowego, wynikające z rozwoju cywilizacji, dopuszczają

Dom jednorodzinny przy ul. Krakowskiej, wzniesiony w latach 80. XX w., fot. autor, 2008.

Jeden ze zrealizowanych członów osiedla przy ul. Kwaskowa Góra w latach 80. XX w., fot. autor 2008.

działania kreacyjne, tworzące nowe wartości”. Podkreślono jednocześnie, iż „winny one być jednak poddane kontroli, co oznacza świadome i racjonalne zarządzanie zmianami”⁴⁶. W podobny sposób do nowych realizacji na terenie miast historycznych

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ A. Kadłuczka, Wnioski końcowe, Sekcja IV zabytki architektury i budownictwa, zespoły i miejsca historyczne, Międzynarodowa konferencja konserwatorska Kraków 2000, pod red. A. Kadłuczki, s. 179; podobne stanowisko zajmował M. Porębski pisząc, że przestrzeń jest „konstruowana i rekonstruowana wciąż na nowo i wciąż inaczej, M. Porębski, Ikonosfera, Warszawa 1972, s. 185.

odnoszą się: Karta Wenecka⁴⁷ i Krakowska⁴⁸, określające, że uzupełnienia „winny nosić znamię naszych czasów” oraz Karta Waszyngtońska⁴⁹ wskazująca iż „w przypadku konieczności przebudowy budynków lub wprowadzenia nowych elementów do istniejącej zabudowy, wszelkie uzupełnienia powinny być dokonywane z zachowaniem układów przestrzennych i parcelacyjnych oraz skali istniejącej zabudowy tak jak tego wymaga charakter i wartość zespołu. Wprowadzenie elementów o charakterze współczesnym może przyczynić się do wzbogacenia zespołu pod warunkiem, że nie będą one szkodzić harmonijnej całości jego zabudowy”⁵⁰.

Budynek jednorodzinny przy u. Szkolnej wzniesiony wg proj. S. Kuryłowicza na pocz. XXI wieku, fot. autor, 2008.

Konkludując należy zatem stwierdzić, że pojawiające się w mieście nowe formy architektoniczne winny w umiejętny sposób łączyć kreację z podporządkowaniem, integrując tym samym harmonijnie nowe i stare struktury. Wśród czynników, które winny zagwarantować owo zespolenie starego z nowym wymienić należy przede wszystkim: dostosowanie gabarytami do bezpośredniego sąsiedztwa, odpowiednią artykulację bryły, stosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych (kamień kaziemski, gont, dachówka ceramiczna, drewno) oraz zgodne z tradycją kształtowanie tzw. „piątej elewacji” z odpowiednim rodzajem, kolorem pokrycia i fakturą. Ostatecznym gwarantem nadania nowej architekturze odpowiedniej jakości, pozostaje jednak talent architekta, którego efekt pracy twórczej winien z jednej strony opierać się na pokorze wynikającej z szacunku dla przeszłości i z drugiej na doskonalonej ciągle odmienności postaw i poglądów estetycznych.

⁴⁷ Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych z 1964 roku.

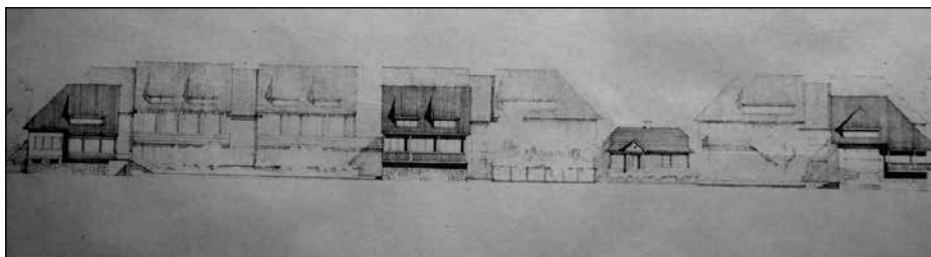
⁴⁸ Międzynarodowa Karta z 2000 roku wyznaczająca zasady konserwacji i restauracji dziedzictwa architektoniczno-urbanistycznego.

⁴⁹ Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych z 1987 roku.

⁵⁰ Ibidem, pkt 10.

W sytuacji jednak gdy statystyki wykazują, że ma go zaledwie 5% tej grupy zawodowej⁵¹ – celowym pozostaje opracowanie wzornika typów architektury lokalnej, który uzyskałby status prawa lokalnego.

„Świadomość przeszłości jest bez wątpienia niezbędnym filtrem do wszelkich działań w środowisku kulturowym. Właśnie dzięki tej świadomości możliwe jest autentyczne tworzenie nowych wartości, które nie są wynikiem niewolniczego czerpania z lokalnych tradycji budowania, lecz wypływają z głębokiego przeżycia atmosfery miejsca”⁵².

Miejscowy plan szczegółowy zagospodarowania przestrzennego, część III – rozwinięcie ulic. Widok pierzei ulicznych, ul. Lubelska, 1975. Oryginał przechowywany w archiwum Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie. Powyższe propozycje określają wprowadzenie przeskalowanej, zwartej zabudowy, w kontraście do istniejącej zabudowy parterowej, fot. autor 2008.

Budynek przy ul. Tyszkiewicza, zaakceptowany w pierwszej połowie lat 90. XX w., fot. autor 2007

⁵¹ A. Niezabitowski /w:/ Odnowa krajobrazu miejskiego, konferencja 2-4 czerwca 2005 r., Politechnika Śląska, Gliwice; za A. Böhm, Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu, Kraków 2006, s. 189.

⁵² J. Gyurkovich, Współczesne koncepcje architektury miejsca /w:/ Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska, Kraków 2000, s. 99; o tendencjach twórczych przy wprowadzaniu nowych form architektonicznych w historycznych układach urbanistycznych odniósł się W. Kosiński w artykule Nowa realizacja architektoniczna na tle zespołu zabytkowego – od przykładów światowych do warsztatu własnego /w:/ Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska, Kraków 2000, s. 117, wskazał tam m.in. na nowe obiekty, które są przez projektanta świadomie stylizowane w duchu miejsca i regionu, inspirowane lokalną tradycją, jednak z wyraźnym twórczym przetworzeniem oraz nowe kontrastujące formy, tworzone z głębokim zaangażowaniem w więź z otoczeniem.

Budynek przy ul. Krakowskiej, uzgodniony w zrealizowanej formie w latach 80. XX w., fot. autor 2007

Nowe inwestycje pojawiające się ostatnio w Kazimierzu Dolnym są w dużej mierze wypadkową – być może kontrowersyjnych ale jednak akceptowanych przede wszystkim w latach 70-90. XX w. (w okresie w którym na terenie Kazimierza funkcjonował jednocześnie konserwator zabytków i architekt miejski) zasad budowania, o czym świadczą liczne przykłady realizacji. Pojawiające się w różnych okresach czasu na terenie Kazimierza Dolnego formy architektoniczne, chcąc nie chcąc tworzą zatem historię rozwoju przestrzennego miasta, miejscowy koloryt i specyfikę, dopełniając – w gorszy bądź lepszy sposób – zamyśl twórczy Karola Sicińskiego, który „stworzył” na nowo miasto w okresie powojennym.

Klasztor ss. Betanek, realizacja wg projektu uzgodnionego w roku 1995, fot. autor, 2007

KAZIMIERZ DOLNY IN 19TH AND 20TH CENTURY. THE INFLUENCE OF JAN KOSZCZYC-WITKIEWICZ AND KAROL SICIŃSKI ACTIVITY ON CONTEMPORARY REALIZATIONS

Twilight of splendour of Kazimierz takes place in the 2nd half of the 17th century, the reason of which are damages made by Swedish armies in the half of the 17th century as well as gradual moving away of Vistula river bed from the city – causing its collapse as a grain harbour. The economic collapse was deepened by damages from the period of the 1st world war. In 1915, especially northern and western market frontage and Nadrzeczna and Senatorska Streets were the ones that suffered the most. The condition is visualized by photographic documentation made in 1916 by Lubelskie Association of Care on Historical Remains of the Past (Koło Lubelskie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości) which contributed to elaboration of the programme of the city reconstruction planned for realization under the supervision of a specialist – conservator living in Kazimierz.

The task being the connection of a function of a city architect and city reconstruction manager was entrusted in 1919 by the Ministry of Art and Culture to Jan Koszycz – Witkiewicz. He was realizing it for too short period of time (1919-1920) to undertake more essential and spectacular actions, especially as his role came down to conservation supervision on realization of someone else's plan. However, the episode should be considered as important for the history of monuments protection in Poland, as it was the first trial to go beyond the administration structure of national conservation service in order to care about the place of extraordinary values.

Witkiewicz living in Kazimierz until 1925 marked also his contribution in the city space development. He elongated Senatorska Street (1921) by means of constructing a building at its end called commonly the bathhouse. He also erected a complex of buildings of the School of Construction Crafts.

The interwar years is also the time of building villas and boarding houses which marked the future direction of the city development, constructed mostly beyond the centre, also on slopes and deep in the ravines. Karol Siciński shall be mentioned here as one of their creators. The very important facts of that time include reintroduction of city rights to Kazimierz in 1927 as well as interest in landscape valour of the city from the side of painters. Władysław Ślewiński often visited Kazimierz, as well as the students of painter's atelier – professor Tadeusz Pruszkowski – the later co-founders of 'Brotherhood of Saint Lucas'.

The damages did not omit Kazimierz during the 2nd world war. Their scale and demand for reconstruction was surely the reason of directing Karol Siciński, the Government Plenipotentiary connected with the city previously. The task entrusted to him covered city reconstruction and rescuing of architectural historical remains that survived, which he was to cope with as the only person running National Conservation Studio (in the years 1947-1958). From among many realizations of Siciński, one shall mention first of all revalorisation and reconstruction of the market which contributed to its present shape. It also has to be underlined that essential portion of its building structure is the author's creation of Siciński, based on creative fantasy and analysis of iconography preserved. In the period of Siciński's activity in Kazimierz a series of detached houses are constructed – beyond the centre, on peripheral streets and slopes of ravines. He designed at least 60 examples of the type of construction. They characterize with application of local, unplastered lime stone in connection and colour contrast with dark wood, e.g. in the form of formworks, shingle coverings, decorative prominent ends of corners, decorative lynxes under eaves or arcade posts with struts. The realizations mentioned above being the painting and romantic imagination of a small Polish city, joining the patterns of historical architecture and folk construction were decisive factors on shaping the urban space of Kazimierz in the whole 20th century – being even the reference point for all the new realizations within the city.

Jan Maraśkiewicz

DAWNY SZPITAL SIÓSTR ZAKONNYCH SZARYTEK W BIAŁEJ PODLASKIEJ

Pierwszy, wzmiankowany w źródłach, szpital bialski ufundowany został w 4 ćw. XVI wieku przez Eufemię z Wiśniowieckich Radziwiłłową przy obecnej ulicy Warszawskiej, na wprost kościoła farnego pw. Św. Anny. Budynek wzniesiono jako murowany, parterowy, z sienią przechodnią na środku i salami po bokach. W 1628 roku został on przekazany na potrzeby Akademii Bialskiej.¹ Chorym i sierotom zapewniono opiekę w dwóch, bliżej nieokreślonych drewnianych obiektach, zlokalizowanych na gruntach probostwa przy obecnej ul. J. I. Kraszewskiego, być może w miejscu dzisiejszej organizacji. Kolejny szpital, wybudowano dopiero w 1716 r. Jego budowa była wynikiem rozważnej działalności Katarzyny z Sobieskich i jej męża Michała Kazimierza Radziwiłła, którzy doprowadzili w 2 poł. XVII wieku do uporządkowania organizacyjno-finansowych spraw hrabstwa, a pozyskane w ten sposób fundusze przeznaczyli na rozwój miasta, na poprawę jego architektoniczno-urbanistycznej struktury, kościoły i klasztory oraz szkoły. Zadbali także o najbiedniejszych mieszkańców Białej utrzymując istniejące przytulki. Karol Stanisław Radziwiłł kontynuując rozpoczęte przez rodziców inwestycje w 1700 roku wybudował PP Dewotkom klasztor. Na potrzeby mieszkańców miasta i hrabstwa bialskiego wznosił w 1716 roku nowy, wzmiankowany wyżej, drewniany szpital pod nazwą Instytut Panien Miłosierdzia. Do jego prowadzenia sprowadził z Francji do Białej, za namową biskupa brzeskiego i łuckiego Aleksandra Wyrzykowskiego, Siostry Miłosierdzia (Szarytki), aby siostry „...sierotom wychowanie dawały, a ludziom chorym w Chorobie y Potrzebach Ich miłosierdzie służyły...”² Siostry otrzymały na własność grunty zlokalizowane naprzeciw zamku, na których Radziwiłł wznosił drewniany klasztor z kaplicą. Zabezpieczył klasztor i szpital przychodami z pobliskiego sławacińskiego folwarku oraz innymi dotacjami, chociażby z placów miejskich, na łączną kwotę 20 tys. złp. Pozwolił na wolny przemiał zboża w bialskich młynach oraz wyrąb drzewa w puszczy bialskiej. Przyznał także siostrom roczną prowizję w wysokości 1600 złp. W zamian za to fundator zobowiązał przełożoną zakonu do utrzymania 6 sióstr, które miały opiekować się co najmniej 6 chorymi i 12 sierotami. Za pozostałe pieniądze siostry zobowiązane były do prowadzenia działalności charytatywnej, zgodnie z zapisem, że „pobożność miłosierna uczynić potrafi dyspozycję”³.

¹ Jan Maraśkiewicz, *Biała Podlaska, dzieje miasta i kościoła farnego pw. Św. Anny od XV wieku do 1945 r.*, 2007 r., s. 19.

² AGAD, AR.Dz.VIII, sygn.15, Akta do uposażenia Szarytek z Białej z lat 1716-1730. Dok. 1, 2. Kopia funduszu Sióstr Miłosierdzia z 25 stycznia 1716 r.

³ AGAD, AR.Dz.VIII, sygn. 15, Akta do uposażenia Szarytek z Białej z lat 1716-1730. Dok. 2. Szarytki zostały sprowadzone do Polski w 1652 r. przez królową Ludwikę Marię Gonzaga. Nie były to domy w pełni

Anna Katarzyna Radziwiłłowa, zarządzając po śmierci męża Karola obszernymi dobrami bialskimi⁴, nie tylko wzniosła nowe klasztorno-szpitalne zabudowania, ale także przymusiła bialskich Żydów do zwrotu należnych szpitalowi kwot, zapisała na powiększenie szpitala 10 tys. złp. na wsiach Worgule i Olszanka, 20 tys. złp. na wsi Sidorki, 10 tys. na dobrach Horbów i Mokran. ⁵ Syn Anny Katarzyny Hieronim Florian Radziwiłł, potwierdzając zapis matki, powiększył go o kolejną kwotę 20 tys. złp., zabezpieczoną na folwarku Witoroż. Zapisy te stanowiły łączny przychód w wysokości 61 tys. złp. Za kwotę tę siostry Szarytki kupiły od Hieronima Floriana folwark Mokran. Folwark ten stał się wyłączną własnością klasztoru, siostry mogły nim swobodnie dysponować. Dodatkowo szpital miał prawo z prowentów hrabstwa bialskiego pobierać na rzecz ubogich mieszkańców Białej 6 korców żyta, 6 słoju, 2 jęczmienia, 2 fasoli, 16 grochu, 2 poacie słoniny, 1 sadła, 1 miarę masła, 4 kopy sera. Ponadto na kahale bialskim ulokowanych było 4800 złp. kapitałów, zwanych w związku z lokacją „niepewnymi”. W rzeczywistości po śmierci Anny z Sanguszków szpital nie otrzymywał praktycznie wzmiankowanych prowiantów, ani należnych mu od gminy żydowskiej procentów. Pomimo to posiadał przychody pozwalające na dość bezpieczne funkcjonowanie pod względem finansowym. Wg wykazu z 1826 roku dochody szpitala w Białej wynosiły 15 164 złp., stanowiąc ponad 55% środków przeznaczonych na szpitalnictwo w całym dawnym województwie podlaskim (30 225 złp.). Po rozprzedaży na pocz. lat 30. XIX w. majątków poradziwiłłowskich szpital funkcjonował w oparciu o dochody z folwarku Mokrawy i folwarku Sławacinek.

Po 1836 roku szpital został przekazany pod nadzór Radzie Opiekuńczej,⁶ przy zachowaniu dotychczasowego sposobu finansowania klasztoru i opieki lekarskiej. Jeszcze w 1845 r. tylko z dochodów z folwarku sławacińskiego utrzymywało się siedem sióstr zakonnych, lekarz Kowalewski, 25 chorych i 26 osób służby szpitalnej i folwarcznej. Ze statystycznych wykazów wynika, że w latach 30. i 40. XIX w. w szpitalu leczono miesięcznie ok. 30 osób oraz opiekowano się ok. 30 sierotami. Sprawozdawcy podkreślają dobre warunki, jakie stworzono osobom przebywającym w szpitalu i ochronce.⁷

Materialna i organizacyjna sytuacja szpitala zmienia się w latach 50. XIX w. Wraz ze wzrostem liczby ludności w mieście zwiększyła się liczba chorych (ok. 60 miesięcznie) którym należało zapewnić opiekę. Zachodziła pilna konieczność rozbudowy szpitala, na co nie zgadzała się przełożona klasztoru. O rozbudowę zabiegał lekarz Mikuliński, nie potrafił jednak wskazać sposobu finansowania rozszerzonego

zakonne, gdyż szarytki zachowały strój świecki i nie składały ślubów zakonnych. W zasadzie nie tworzyły klasycznych domów zakonnych, a domy o charakterze szpitali. Zajmowały się pielęgnowaniem chorych i wychowywaniem ubogich dziewcząt.

⁴ Andrzej Rachuba, *Biała pod rządami Radziwiłłów w latach 1568-1813*, [w:] *Z nieznannej przeszłości Białej i Podlasia*, PTSK, 1990 r., s. 50.

⁵ Tamże, s. 50. Anna z Sanguszków zawarła ugodę z Marią Józefą Sobieską, w sprawie zabezpieczonych na dobrach bialskich należnych kwot, uporządkowała działalność Żydów bialskich przez których miasto i ona sama ponosiła znaczne straty, zorganizowała liczne zakłady rzemieślnicze i produkcyjne. Odzyskane w ten sposób dochody skierowała na liczne miejskie inwestycje, m.in. na interesujący nas szpital.

⁶ J. Maraśkiewicz, P. Mras, *Biała Podlaska. Studium Historyczno-Urbanistyczne*. Lublin 1987. Archiwum WUOZ Delegatura w Białej Podlaskiej, s. 63.

⁷ Jan Maraśkiewicz, *Biała Podlaska, dzieje miasta i kościoła farnego ...*, s. 19.

zakresu usług medycznych. Na tym tle dochodziło do sporów między lekarzem Mikulińskim a przełożoną klasztoru. Ponadto administrator dóbr bialskich odmówił (zapisanego w radziwiłłowskich przywilejach) prawa bezpłatnego przemiału zbóż oraz poboru drewna z lasów dominium. Sytuacji tej próbowała zaradzić wzmiankowana Rada opiekuńcza. W Radzie, której pełna nazwa brzmiała „Rada opiekuńcza zakładów dobroczynnych powiatu bialskiego”, zasiadali wpływowi obywatele pow. bialskiego i łosickiego, m.in. Gracjan Izdebski dziedzic dóbr Patków, proboszcz parafii Górki ks. Ignacy Ściegosz, Alojzy Domański asesor sądu poprawczego, hr. Aleksandrowicz, Raszkowski, Kuczyński, Jankowski, Kucewicz, siostra zakonna Kowalska i inni właściciele ziemscy powiatu bialskiego. Radzie przewodniczyli do 1846 roku Mulinowski, w 1847 Orłowski, do 1855 Władysław Buchowiecki, następnie hr. Aleksandrowicz, a od 1866 Maksymilian Pawłowski. Starania hr. Aleksandrowicza, wsparte przez ówczesnego naczelnika powiatu Marjewskiego, zakończyły się ekonomicznym wzmocnieniem szpitala, to zaś pozwoliło na jego rozbudowę.

Na początku lat 80. XIX w. powstał w Białej Prawosławny Komitet Powiatowy, za którego przyczyną w 1884 roku usunięto przemocą ze szpitala Siostry Miłosierdzia (Szarytki), rozwiązano Radę Opiekuńczą złożoną wyłącznie z Polaków, a jej miejsce zajął sam Komitet. W szpitalu, któremu nadano nową nazwę Szpital św. Marii Magdaleny, osadzono siostry prawosławne.⁸ Przeprowadzono także gruntowny remont szpitalno-klasztornego budynku, wybudowano nowe studnie, założono prostą sieć kanalizacyjną. W 1919 roku szpital przejęty został przez Powiatowy Związek Samorządowy w Białej Podlaskiej.⁹

Kolejną fazę rozbudowy zespołu szpitalnego powiązać należy z okresem międzywojennym. Faza ta, obejmująca lata 1927-1938, związana była z wymianą starych budynków na nowe lub tylko z unowocześnianiem istniejących. W 1938 roku szpital bialski posiadał 7 budynków: budynek szpitala z kaplicą dla chorych, dawną ochronkę, mieszkania personelu, pralnię, kostnicę, stajnię, chlewnię, magazyny i pomocnicze magazynki. Przy placówce zdrowia funkcjonowało laboratorium, a w 1929 roku ufundowano pierwszy aparat rentgenowski. Istniały w szpitalu trzy oddziały, chirurgiczny, wewnętrzny i zakaźny, a liczba łóżek wzrosła do 76. Szpital zatrudniał 3 stałych lekarzy, 6 pielęgniarek i 1 położną i leczył w ciągu roku 2017 chorych.¹⁰ W czasie wojny mimo obiektywnych trudności, szpital cały czas funkcjonował (kurując m.in. rannych żołnierzy i partyzantów). W latach 50., wraz z przyjściem pierwszych absolwentów akademii medycznych, nastąpił dalszy rozwój bazy i kadry szpitalnej. Powstały wolnostojące pawilony: chirurgiczny, laryngologiczny, zakaźny i ginekologiczno-położniczy. W starym budynku mieściły się oddziały: wewnętrzny i okulistyczny, a także nowo powstałe – pediatryczny i gruźliczy. W 1958 roku szpital miejski liczył już 310 łóżek.

Budynek szpitala wraz z otoczeniem został uznany za zabytek w 1966 r., decyzją ówczesnego konserwatora zabytków w Lublinie został wpisany do rejestru zabytków pod nr ew. A/129. Pierwsze poważniejsze prace, po tym fakcie, zamierzano podjąć w 1986 roku. Planowano wymienić stolarkę okienną oraz pokrycie dachowe. Przygo-

⁸ J. Maraśkiewicz, P. Mras. *Biała Podlaska. Studium ...*, s. 64.

⁹ St. Górny. *Monografia powiatu bialskiego, woj. lubelskiego. Biała Podlaska 1939*, s. 173.

¹⁰ Archiwum Radzyńskie.

owano szczegółowe wytyczne konserwatorskie. W rzeczywistości wykonano jedynie proste prace remontowo-zabezpieczające oraz rekonstrukcję spalonej w znacznej części więźby dachowej.¹¹

Do prac remontowych powrócono dopiero po kolejnych 10 latach. W latach 1996-1998 remontem objęto główny budynek szpitalny, a szczególnie jego oddział dziecięcy i kuchnię, część pomieszczeń adaptowano na potrzeby geriatricznej i onkologicznej. Wykonano remont elewacyjnych tynków, przeciwwilgociowe izolacje pionowe, wymieniono częściowo tynki wewnętrzne, posadzki, odświeżono stolarkę okienną, zabezpieczono konstrukcję dachów. W związku z zamiarem opuszczenia budynku prace te wstrzymano, a teren założenia podzielono na cztery działki. W 2002 roku Zarząd Województwa Lubelskiego przekazał szpital wraz najbliższym otoczeniem na rzecz Gminy Miejskiej Biała Podlaska. Działkę z budynkiem dawnej ochronki sprzedano Podlaskiej Oficynie Wydawniczej „Słowo Podlasia”, która rok później przeprowadziła w oparciu o projekt arch. Henryka Dołęgowskiego gruntowny remont i adaptację.¹²

W 2003 r. Prezydent Białej Podlaskiej przekazał szpital Caritas Diecezji Siedleckiej z zamiarem utworzenia w nim Ośrodka Opiekuńczo-Leczniczego „Misericordia” w Białej Podlaskiej. Nowy właściciel opracował wielobranżową dokumentację remontu i adaptacji zespołu na potrzeby wzmiankowanego ośrodka, uwzględniając „Wytyczne konserwatorskie do zagospodarowania i rewaloryzacji zespołu szpitalno-ogrodowego w Białej Podlaskiej” opracowane przez pracowników białskiej delegatur WUOZ w Lublinie: Anetę Semeniuk, Barbarę Hołownia-Barczyńską oraz Jana Maraskiewicza. Wytyczne, poprzedzone analizą historycznych źródeł, uwzględniające wyjątkowo dobry stan zachowania szpitala (plan, bryła), zalecały w szczególności odtworzenie (utrzymanie) historycznego układu wewnętrznego, odtworzenie (utrzymanie) pierwotnych podziałów elewacyjnych, utrzymanie formy detalu architektonicznego, formy stolarki okiennej i drzwiowej, utrzymanie i konserwację posadzek położonych w krużgankach klasztornych skrzydeł pd., wsch. i pn. w latach 20. XX w. Zalecono rekonstrukcję wystroju wewnętrznego dziedzińca. Nieco łagodniej potraktowano skrzydło zachodnie (XIX w.), dopuszczając do jego przekształcenia poprzez adaptację strychu na cele mieszkalne. Dokumentację opracowało Biuro Projektów i Nadzoru PROINWEST Spółka z o.o. w Białej Podlaskiej, projekt architektoniczny wykonał arch. Arkadiusz Bojczuk. Prace projektowe zostały zakończone wydaniem w lutym 2005 r. stosownego pozwolenia na realizację. Odbiór I etapu prac (określonego wysokością środków finansowych) nastąpił 14.XII.2007 r. Pozostały do wykonania prace przy elewacjach zewnętrznych, rekonstrukcja bramy wjazdowej, oraz uporządkowanie całego założenia wraz z okalającym go murem.¹³

W 2008 roku staraniem „Koła Białczan” oraz Urzędu Miasta Białej Podlaskiej przeprowadzono pełne prace konserwatorskie przy dwóch ostatnich zachowanych nagrobkach na przyszpitalnym cmentarzu.

¹¹ Archiwum WUOZ w Lublinie, D/Biała Podlaska, Zespół szpitala Karola Boromeusza w Białej Podlaskiej, Akta Administracyjne.

¹² Tamże.

¹³ Tamże.

Na początku XVIII wieku **teren zespołu szpitalnego** graniczył z placem należącym do kościoła farnego. Jego rozległy obszar dorównywał powierzchni znajdującego się na przeciw zespołu zamkowego. Nieznana jest lokalizacja i wygląd pierwszego klasztoru i szpitala. Możemy przypuszczać, że znajdował się on na miejscu późniejszego budynku szpitalnego, zachowanego do dnia dzisiejszego, wzniesionego w 1 poł. XVIII wieku (ok. 1742 r.) przez Annę z Sanguszków Radziwiłłową.

Rozplanowanie zespołu w 2 poł. XVIII wieku obrazuje „*Mapa Miasta Białej i Przedmieścia Woli*” z 1777 roku.¹⁴ Podobnie jak dziś, wjazd do zespołu znajdował się w części południowej, naprzeciw jednego z bastionów zamkowych, powyżej wjazdu do zamku w kierunku zachodnim. Przy wjeździe po jego wschodniej stronie, zlokalizowany był budynek ochronki. Do wzniesionej na planie wydłużonego prostokąta ochronki przylegała murowana brama wjazdowa. Szeroki wjazd bramny prowadził na prostokątny dziedziniec przed budynkiem klasztornym, przed jego południowym skrzydłem. Południowo-wschodnią część zespołu, położoną na wschód od wjazdu, zajmował rozległy ogród kwaterowy o regularnym układzie. Przylegał on od południa i wschodu do granic założenia, (tj. do drogi i ogrodów kościoła farnego). Od północy sięgał mniej więcej do wysokości budynku klasztornego. Północno-zachodni narożnik zespołu obejmował cmentarz szpitalny¹⁵.

Rozwój zespołu w pierwszej dekadzie XIX wieku nie przekroczył wcześniej określonych granic. Zachowany „*Plan miasta powiatowego z przedmieściem Wolą...*” sporządzony 1847 roku przez Józefa Jurkowskiego dowodzi, że w 1 poł. XIX wieku powstały w zespole nowe obiekty: m.in. nowy budynek administracyjny wzniesiony w jednej linii z ochronką oraz w części północno-wschodniej zabudowa gospodarcza.¹⁶ Widniejący na planie budynek główny składał się z trzech skrzydeł: krótszego południowego, dłuższego północnego i łączącego je skrzydła wschodniego, które posiadało przedłużenie w kierunku północnym (zapewne w postaci dobudowanego budynku). Na zapleczu budynku głównego usytuowano obiekty pomocnicze. Podobnie jak w XVIII w. narożnik północno-zachodni zajmował cmentarz. Od wschodu przylegała do cmentarza część gospodarcza, obejmująca całą część północną i częściowo wschodnią zespołu. Dwa zespoły gospodarczych budynków części północnej otaczały dziedziniec wewnętrzny, od wschodu liczna zabudowa gospodarcza skupiała się wzdłuż granicy założenia. Dojazd do części gospodarczej prowadził szeroką drogą dojazdową biegnącą od wjazdu, wzdłuż wschodniej elewacji szpitala. Powiększył się zasięg ogrodów, w kierunku północnym oraz częściowo południowo-wschodnim (ogród owocowy). Ogród ozdobny zajmował przede wszystkim w część południową, przed budynkiem głównym.

W oparciu o pomiar zespołu (z natury) wykonany w 1866 roku przez Aleksandra Kuleszę możemy przyjąć, że między 1847 a 1866 rokiem nastąpiła rozbudowa całego zespołu szpitalnego oraz głównego jego budynku.¹⁷ Na wzmiankowanym planie

¹⁴ Mapa Miasta Białej i Przedmieścia Woli. L. Targoński. 1777 r., oryg. Biblioteka Wojewódzka w Płocku, bez sygn.

¹⁵ Tamże. Na rysunku tym budynek ochronki ma formę zbliżoną do dzisiejszego jej wyglądu.

¹⁶ Plan miasta powiatowego z przedmieściem Wolą..., dziedziczonego J.O.Ks.L.de Wittginstenstein. Józef Jurkowski. 1847. APL. Plany wyłączone z włościańskich, sygn. 3.

¹⁷ Klasztor i szpital Sióstr Miłosierdzia. A. Kulesza, 1866, AGAD. Zbiory kartograficzne, sygn. AD330/13.23.

budynek klasztorno-szpitalny posiada dobudowane skrzydło zachodnie. Skrzydło to otrzymało swoje „przedłużenie” w postaci obiektu dostawionego (w jego linii) do skrzydła północnego. Przybyły też nowe obiekty na zapleczu budynku głównego. Ogólne rozplanowanie zespołu pozostało bez zmian.

Z tego też okresu pochodzą niezrealizowane projekty wzniesienia przy szpitalu zespołu cerkwi prawosławnych wraz z domami dla proboszcza i służby cerkiewnej.¹⁸ Pod ich budowę zamierzano przeznaczyć teren leżący przed głównym budynkiem szpitalnym, w południowej części założenia. Budynki cerkiewne planowano zlokalizować naprzeciw budynku szpitalnego, zaś budynki towarzyszące w narożniku południowo-zachodnim wokół kolejnego wewnętrznego dziedzińca. Plany te nie doczekały się realizacji.

Szczegółową zabudowę zespołu w 2 poł. XIX wieku możemy określić w oparciu o „*Plan klasztoru i zabudowań Sióstr Miłosierdzia w m. Białej*” znajdujący się w zbiorach AGAD w Warszawie.¹⁹ Tworzyły ją m.in. budynek szpitala i klasztoru, ochronka, zabudowanie ekonomiczne ochronki, dom ogrodnika, piwnica, trupiarnia, pralnia, chlew, kurnik, stodoła, obora, owczarnia, stajnia, spichlerz, kurnik, chlew, dom dla parobków. Ogród ozdobny nadal zajmował część południową, ogród warzywny teren między budynkiem głównym a cmentarzem i dziedzińcem gospodarczym. Ta część ogrodu posiadała rozwinięte obsadzenia szpalerowe. Zieleni wysoka porastała przede wszystkim cmentarz szpitalny oraz południowo-zachodnią część zespołu.

W 4 ćw. XIX wieku układ przestrzenny założenia nie zmienił się zasadniczo. W formie określonej ok. poł. XIX wieku przetrwał aż do okresu międzywojennego. Plan z 1910 roku stanowi praktycznie powtórzenie stanu z przed 1866 roku, w porównaniu z poprzednim okresem zmniejszyła się jedynie liczba budynków gospodarczych oraz obiektów zlokalizowanych w bezpośrednim zapleczu szpitala.²⁰ Zapewne w tym też okresie (przełom XIX/XX w. ?) przekształcono ogród warzywny w ogród ozdobny z alejkami spacerowymi i gazonami, znajdujący się przed głównym budynkiem szpitalnym, w części południowej.

W czasie I wojny światowej znacznie powiększono teren cmentarza. Według planu miasta z 1928 roku zajmował on niemal 1/4 powierzchni założenia.²¹ Po I wojnie światowej zlikwidowano północno-wschodnią część zaplecza gospodarczego. Pojawiła się natomiast, przy południowo-wschodnim narożniku cmentarza, nowa zabudowa. W pobliżu budynku szpitalnego posadzono krzewy ozdobne, a następnie drzewa ozdobne i żywopłoty.²²

Największe przekształcenia miały miejsce po II wojnie światowej. Poprzez likwidację w 1953 r. dawnego ogrodu w części południowo-wschodniej i jego nowe budowlane zainwestowanie, pomniejszono teren kompozycji parkowej. Wzniesiony

¹⁸ Tamże.

¹⁹ *Plan klasztoru i zabudowań Sióstr Miłosierdzia w m. Białej*, M. Pawłowski, AGAD. Zbiory kartograficzne, sygn. Ad 331. Wydaje się, że ten niedatowany pomiar sporządzony przez Maksymiliana Pawłowskiego powstał w ramach inwentaryzacji majątku po przejęciu go przez Prawosławny Komitet Powiatowy, ok. 1885 r.

²⁰ Plan Gorola Biełoj, 1910. Oryg. APL, RGP, sygn. 436. k. 366.

²¹ Plan miasta Biała Podlaska 1928. Oryg. Biblioteka Łopacińskiego w Lublinie. Zbiory kartograficzne, bez sygn.

²² Biała Podlaska, Założenie szpitalno-ogrodowe. 2000 r., s. 9.

budynek „Domu Partii” (ob. mieszczący Miejski Dom Kultury) stał się dominantą przestrzenną, konkurującą wyraźnie ze „starym” szpitalem. W latach 70. kolejną część zespołu zajęto pod budynek ZNP oraz pod zabudowę mieszkalną (w 1972 roku wybudowano blok wzdłuż ulicy Spółdzielczej), przy której w 1993 wzniesiono zespół garaży. Około 1953 roku w związku z budową Domu Partii przeniesiono na teren zespołu zamkowego XVIII w. obelisk zwieńczony figurą św. Karola Boromeusza. Na pocz. lat 70. zlikwidowano barokową bramę wjazdową do zespołu szpitalnego. W północnym obrębie zespołu wzniesiono szereg nowych obiektów: onkologię, oddział gruźliczy, laboratorium oraz magazyny i pawilony gospodarcze wolnostojące. Ograniczona ze wszystkich stron zieleni zajmowała południową część zespołu, przede wszystkim teren przy ulicy Warszawskiej, po południowej stronie starego budynku szpitalnego. Utrzymano drzewostan na dawnym cmentarzu, chociaż do dziś zachowało się jedynie kilka starych drzew. W obrębie całego zespołu szpitala sukcesywnie wprowadzano nowe nasadzenia drzew i krzewów. W latach 90. poddano gruntownemu remontowi budynek ochronki, adaptując go i przekształcając na potrzeby redakcji „Słowa Podlasia”.

Główny budynek klasztorno-szpitalny SS Szarytek wzniesiono w latach 40. XVIII w. (1742 r.). Wykonany na zlecenie Anny z Sanguszków Radziwiłłowej projekt klasztoru powstał w Białej Podlaskiej, zapewne jako dzieło pracującego przy zamku architekta. Architekt ten, jak się zdaje, rozpocząć musiał działalność zawodową na pocz. XVIII wieku. Użyte przy artykulacji elewacji klasztoru elementy kompozycyjne posiadają swoje odniesienie w dekoracji elewacji białskich oficyn zamkowych. Należą do nich: monotonne powtarzanie otworów okiennych, szeregowanie oraz próba ich dynamizowania poprzez głębokie uszkowate opaski.²³

Klasztor-szpital nie otrzymał w pełni symetrycznego planu, nie wzniesiono kościoła. Wybudowano jedynie trzy skrzydła klasztorne (pd., pn., wsch.). Ustawienie skrzydeł podporządkowane zostało osiom widokowym od strony zamku oraz miasta z najbliższym klasztorowi kościołem farnym. W celu osiągnięcia efektu wielkości budynku szpitalnego projektant wydłużył jego skrzydło wschodnie. Powstała swoista zabudowa parawanowa, poprzedzona ozdobnymi kwaterowymi ogrodami związanymi ze szpitalem oraz zespołem kościoła pw. św. Anny.²⁴ Budynki gospodarcze rozmieszczono na pozostałej powierzchni rozległej działki. Miały one mniejsze gabaryty, a rozstawione przypadkowo nie stanowiły architektonicznej konkurencji dla klasztoru, którego bryła rysowała się malowniczo na „tle” wzmiankowanych ogrodów, przedzielonych aleją dojazdową biegnącą wzdłuż wschodniego klasztorowego skrzydła. Aleję tę, od strony zamku, zamykała ozdobna brama połączona bezpośrednio z budynkiem ochronki, tworząc charakterystyczny dla baroku układ brama-kordegarda.

Przyczyn rezygnacji z realizacji czworobocznego „clastrum” nie znamy. Brak w zespole klasztornym kościoła był zapewne wynikiem wpływów francuskich koncep-

²³ AGAD, AR, DZ, XXIII, teka 5. odnajdujemy kontrakty na bliżej nieokreślone prace w Białej z architektami Fryderykiem Deyblem, Francem Proelem, Karolem Problem, Aleksandrem Goffauxem, Aleksandrem von Berg, Janem Deshomme. W tym samym czasie projektował dla białskich bazylianów Antonio Solari.

²⁴ Mapa Miasta Białej i Przedmieścia Woli. L. Targoński. 1777 r., oryg. Biblioteka Wojewódzka w Płocku, bez sygn.

cji przestrzennych dominujących w polskiej architekturze ok. poł. XVIII wieku, nie tylko w architekturze pałacowej ale także klasztornej. W koncepcjach tych zakładano odrębność przestrzenną kościoła, co skutkowało w praktyce trójskrzydłowością założenia klasztornego oraz koniecznością wprowadzenia wysokościowego akcentu na osi głównego klasztornego skrzydła. Koncepcje owe przeszczepione zostały na nasz grunt zapewne razem z sprowadzonymi z dalekiej Francji siostrami zakonnymi. Na pochodzącym z 1777 r. rysunku L. Targońskiego „akcent” ten ma formę kopuły z wysoką i rozbudowaną sygnaturką, osadzonej na przecięciu się kalenic dachów skrzydła pd. i wsch. Brak świątyni zrekompensowany został stosunkowo dużą kaplicą klasztorną oraz bliskim sąsiedztwem kościoła farnego pw. św. Anny, z którym to klasztor łączył się wzmiankowanymi ogrodami.²⁵

Rozplanowanie wnętrza otrzymało tradycyjny klasztorny jednotraktowy układ, z szerokimi korytarzami od wewnętrznej strony dziedzińca. Kaplicę i cele zakonne (klasztor) umieszczono w skrzydle południowym, pomieszczenia szpitalne w pozostałych skrzydłach, łaźnie i „sanitariaty” w zakończeniu skrzydła wschodniego (dobudówka). Wnętrza nakryto sklepieniami kolebkowymi z lunetami, bez dodatkowej dekoracji. Elewacje zewnętrzne otrzymały jednolity system artykulacji, różniący się drugorzędnymi szczegółami. Rytm pionowe zaznaczono pilastrami. Dominowały jednak elementy horyzontalne; mocno wyładowany gzyms wieńczący oraz wysoki cokół. Użyte do kompozycji elewacji środki, chociażby wyodrębnienie związanego z artykulacją wysokiego cokołu, wskazuje na dążność architekta do uzyskania malowniczości bryły, także poprzez wprowadzenie krytych czerwona dachówką wysokich dachów. Od konwencji tej odbiega, zrealizowany na pocz. XIX wieku portyk.²⁶ Portyk powtarza uproszczony schemat kościelnej fasady, przekształcony wariant teoretycznych projektów kościołów z dzieła Piotra Aignera „*Budowy kościołów, część pierwsza*”, które ogłosił w 1825 r. Aignerowskie fasady poprzedzone czterokolumnowymi portykami dźwigającymi doryckie belkowanie z fryzem tryglifowi-metopowym, schodkowe ich zwieńczenia odnajdujemy w pobliskim Opolu Podedwórz i Motwicy. Zapewne w tym samym czasie rozebrano barokową wieżę.

Budowa zachodniego skrzydła miała miejsce ok. 1860 roku.²⁷ W wyniku realizacji nowego skrzydła powstał budynek z dziedzińcem wewnętrznym – wirydarzem. Dwutraktowy układ wewnętrzny skrzydła nie nawiązywał do wcześniejszych rozwiązań. Odróżniały się od pozostałych również jego elewacje. Pozbawione architektonicznego detalu otrzymały tylko charakterystyczny rytm prostokątnych otworów okiennych. Prace te zostały udokumentowane pomiarem z 1866 roku i były ostatnim akordem

²⁵ Pierwszy klasztor szarytek w Polsce, wzniesiono w 1699 roku przy dzisiejszej ul. Tamka w Warszawie. Klasztor-szpital powstał na planie czworoboku, z zamkniętym wewnętrznym dziedzińcem. Część tego układu stanowiła kaplica pw. św. Kazimierza. Brak mu analogii ze szpitalem białskim.

²⁶ Na jego powstanie w 1 poł. XIX w., wskazuje ewidentnie neoklasycystyczna Aignerowska? forma. Autorzy Studium historyczno-urbanistycznego Białej Podlaskiej oraz Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce datują go na lata 30. XIX w. Sytuację komplikuje fakt, że wszystkie dotychczasowe opracowania są od siebie zależne, we wszystkich też brak jest jednoznacznego źródłowego potwierdzenia daty powstania portyku. Pierwszy, znany autorowi pomiar budynku szpitalnego, który uwzględnia portyk pochodzi dopiero z 1866 r.

²⁷ Skończoną jego formę obrazuje już pomiar Aleksandra Kuleszy z 1866 r., potem M. Pawłowskiego (bez daty).

budowy szpitala. Kolejne, już XX w., zaliczyć można do remontowo-adaptacyjnych, które nie naruszyły układu wewnętrznego pomieszczeń oraz klasztornej bryły, tylko nieznacznie przekształciły podziały elewacyjne. Oszczędne te przekształcenia pozwoliły w trakcie ostatnio prowadzonych prac na bezproblemowe odtworzenie (utrzymanie) XVIII wiecznego charakteru całego budynku klasztorno-szpitalnego. Dzisiaj, tak jak w XVIII wieku, skrzydło pd. mieści kaplicę, zakrystię, holl oraz dwa administracyjne pokoje. W skrzydłach wsch. i pn. utworzono pokoje-pracownie do pracy z ludźmi specjalnej troski (komputerową, plastyczną, robót ręcznych, itp.). Podobnie jak w przeszłości w przedłużeniu skrzydła wsch. i skrzydła zach. ulokowano sanitariaty, magazyny i magazynki. W zakończeniu zach. skrzydła pn. zorganizowano nowoczesną kuchnię i jadalnię dla ludzi przychodzących „z zewnątrz”. W nowych pomieszczeniach poddasza skrzydła zach. utworzono pokoje dla samotnych, będących w potrzebie matek. Opracowano i wykonano nową aranżację wirydarza, jego środek podkreślono stosownym postumentem.

Szczęśliwym zbiegiem okoliczności nowa funkcja wpisuje się idealnie w „tradycję miejsca” oraz pozwala na bezproblemowe odtworzenie zewnętrznej i wewnętrznej XVIII w. formy budynku.

FORMER HOSPITAL OF SISTERS OF CHARITY IN BIAŁA PODLASKA

The baroque hospital assumptions in Biała Podlaska constitute a rare, in Poland, example of 18th century monastery and hospital architecture of untransformed form and slightly transformed surrounding. The main monastery and hospital building was abolished in the 40-ies of 18th century with the efforts of Anna from Sanguszków Radziwiłłowa as a three-wing ground-floor object covered with high multi hipped roof. Beside it a building of orphanage, decorative gardens were created and it was supplemented with a complex of farm buildings. In terms of size it was equal to castle of Biała Podlaska. After adding the western wing in 1850 he received the form of a closed 'clastrum' with inner courtyard. Surely in the 1st quarter of 19th century, its façade was enriched with a four-column portico. Developed in the half of 19th century with another wing, he maintained the original plan, size and architectonic details until now.

Its formation is owed to Radziwiłł family from Biała Podlaska of Olyka and Nieświeże line and its multi-century functioning to Sisters of Charity moved in from France who were supported in 19th century by 'Council of care' gathering the representatives of local landed gentry and more important townsmen of Biała Podlaska. In the interwar period and in the time after the 2nd world war it was kept by the Treasury of Poland. Threatened with 'oblivion' in the 90-ies of 20th century was adapted to new 'caring' function by Caritas of Diocese of Siedlce. Conservation works carried out in the years 2007-2008 stopped the process of destruction, restored former architectonic and functional valour and reminded the citizens of Biała about the rich in events and foundations history of the city.

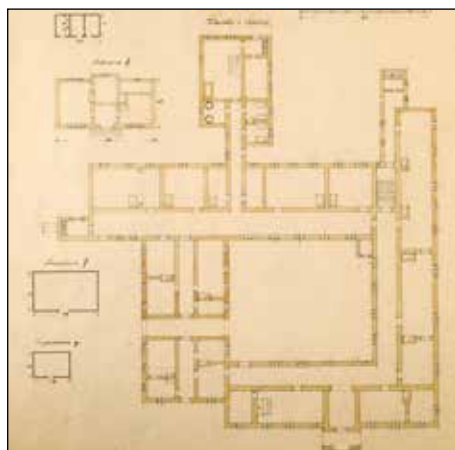
1. Biała Podlaska, szpital i klasztor SS Szarytek. Wg rys. Leonarda Targońskiego z 1777 r.

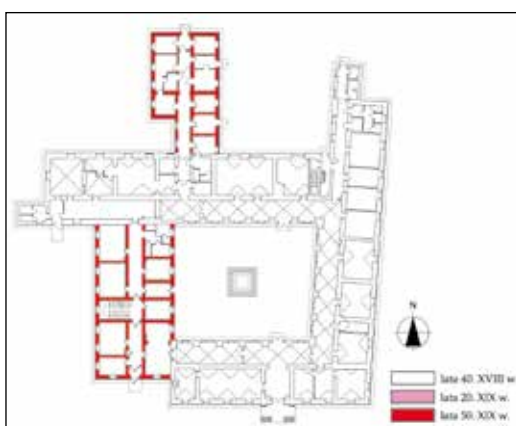
2. Biała Podlaska, szpital i klasztor SS Szarytek. Plan założenia z 1847 r., op. przez J. Jurkowskiego.

3. Biała Podlaska, szpital i klasztor SS Szarytek. Plan założenia z 1866 r. op. przez A. Kuleszę.

4. Biała Podlaska, szpital i klasztor SS Szarytek. Pomiar klasztoru z ok. 1880 r., op. przez M. Pawłowskiego.

5. Biała Podlaska, dawny szpital i klasztor SS Szarytek. Rozwarstwienie chronologiczne.

6. Biała Podlaska, dawny szpital i klasztor SS Szarytek. Elewacja frontowa.

7. Biała Podlaska, dawny szpital i klasztor SS Szarytek. Dziedziniec wewnętrzny po pracach konserwatorskich.

9. Biała Podlaska, dawny szpital i klasztor SS Szarytek. Kaplica klasztorna po pracach konserwatorskich.

8. Biała Podlaska, dawny szpital i klasztor SS Szarytek. Dziedziniec wewnętrzny po pracach konserwatorskich.

10. Biała Podlaska, dawny szpital i klasztor SS Szarytek. Korytarz skrzydła wsch. po pracach konserwatorskich.

11. Biała Podlaska, dawny szpital i klasztor SS Szarytek. Korytarz skrzydła pn. po pracach konserwatorskich.

13. Biała Podlaska, zespół dawnego szpitala SS Szarytek, ochronka po pracach konserwatorskich.

14. Biała Podlaska, zespół dawnego szpitala SS Szarytek, cmentarz przyszpitalny.

12. Biała Podlaska, dawny szpital i klasztor SS Szarytek. Korytarz skrzydła pd. (szatnia) po pracach konserwatorskich.

15. Biała Podlaska, zespół dawnego szpitala SS Szarytek, cmentarz przyszpitalny, nagrobek ks. Mikołaja Dziedzickiego rektora Akademii Białskiej, po pracach konserwatorskich.

16. Biała Podlaska, dawny szpital i klasztor SS Szarytek. Figura Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia.

Marzena Gałęcka, Renata Sarzyńska-Janczak

WYKORZYSTANIE AUSTRIACKICH MATERIAŁÓW KATASTRALNYCH W BADANIACH HISTORII MATERIALNEJ POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ LUBELSZCZYZNY

Zakładanie katastru podatku gruntowego miało wymiar praktyczny i służyło przede wszystkim celom fiskalnym. Kataster był podstawą wpisu w księdze hipotecznej. Powodem rozpoczęcia akcji katastralnych na ziemiach polskich zaboru austriackiego była reforma podatku gruntowego prowadzona na podstawie cesarskiego patentu Franciszka I w sprawie podatku gruntowego i pomiaru gruntów z 1817 r. W oparciu o w/w patent w latach 1817-1840 przystąpiono do pomiarów katastralnych.

Wyniki pomiarów były przetwarzane na mapy sytuacyjne o podstawowej skali 1:2880¹. Realizacja tego przedsięwzięcia wymagała jednak uprzednio zagęszczenia istniejącej „wielkiej sieci triangulacji wojskowej”² tak, aby na każdej, najmniejszej jednostce kartograficznej, były wyznaczone co najmniej 3 punkty triangulacji graficznej o bokach do 4 km³. Wiązało się to z pożądaną szczegółowością pomiarów, gdyż na mapach katastralnych oznaczano grunty orne, użytki zielone (w tym łąki suche, mokre, z drzewami owocowymi oraz pastwiska), plantacje (np. tytoniu, chmielu, szafranu), lasy (z rozróżnieniem składu gatunkowego, tj. lasy liściaste, iglaste, mieszane, szkółki leśne), zakrzaczenia, wody i obszary podmokłe (jeziora, stawy, rzeki, potoki, bagna, torfowiska), kopalnie (pysku i żwiru, gliny oraz kamieniołomy), ławice piasku, pustkowia, nagie skały, a także, budynki (murowane i drewniane, świątynie, ruiny), cmentarze, place targowe, drogi nie utwardzone i utwardzone, krzyże i kapliczki, oraz szereg innych elementów.

¹ Skala ta wynikała z austriackiego systemu miar.

² Od XVIII wieku w całej Europie trwały cykliczne kampanie związane z zakładaniem sieci triangulacyjnych i pracami topograficznymi. Jednym z głównych zadań geodezji było pozyskanie map do celów militarnych. Strategię wykorzystania materiałów kartograficznych do celów wojskowych rozwinął z wielkim powodzeniem Napoleon; w czasie jego podbojów w ślad za przednimi oddziałami podążali zwykle żołnierze z korpusu inżynierów geografów. W XIX wieku rozpoczął się proces opracowywania map służących celom ewidencyjnym i podatkowym.

³ Zainteresowanych techniką wykonywania map odsyłamy m.in. do publikacji: J. Wolski. *Austriacki kataster podatku gruntowego na ziemiach polskich oraz jego wykorzystanie w pracach urzędzeniowych i badaniach naukowych*. [w:] „Polski Przegląd Kartograficzny” T. 32 (2000 r.), nr 3, s. 199-212.

To bogactwo treści historycznych map katastralnych ma ogromne znaczenie w chwili obecnej – pozwala odtworzyć nie tylko historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne⁴, ale także krajobraz kulturowy⁵ terenów ukazanych na mapach.

Obszar obecnego województwa lubelskiego obejmuje swoimi granicami niewielką część terenu przynależącego od 1772 r. (przez cały okres zaborów) do Austrii, a od 1867 r. przekształconej w Monarchię Austro-Węgierską. Zgodnie z obowiązującymi aktami prawnymi teren ten został poddany pomiarom (zakończonym na obszarze Galicji do 1858 r.) i pokryty mapami katastralnymi, które w następnych latach były aktualizowane. Historycznie był to obszar dawnego województwa belskiego, którego zachodnia i północna granica przebiegała zgodnie z podziałem Rzeczypospolitej pomiędzy państwa rozbiorowe. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. omawiany teren przynależał – w ramach II Rzeczypospolitej – do województwa lwowskiego.

Dysponenci map katastralnych

Mapy katastralne znajdowały się w posiadaniu austriackich urzędów ewidencji katastru. Po przejściu po I wojnie w/w instytucji przez polskie Ministerstwo Skarbu i przemianowaniu ich na mocy rozporządzenia Ministra Skarbu z dn. 23 lutego 1929 r. (Dz.U. Nr 21 poz. 216)⁶ w urzędy katastralne (o zasięgu ówczesnych powiatów) – Urząd Katastralny w Belzie, podlegający w II instancji Izbie Skarbowej we Lwowie, został spadkobiercą w/w map. W 1933 r. urzędy katastralne zostały zniesione⁷, a ich agendy przekazano właściwym terytorialnie Urzędowi Skarbowym. Celem miało być między innymi zlikwidowanie istniejących odrębności w organizacji władz skarbowych, utrzymujących się na terenach dawnych zaborów.

Obecnie dysponentem części austriackich map katastralnych, obejmujących teren właściwości terytorialnej byłego Urzędu Katastralnego w Belzie jest Archiwum Państwowe w Lublinie. Operat katastru podatku gruntowego (składający się z mapy oraz dokumentów ewidencyjnych i klasyfikacyjnych gruntów) sporządzany był dla tzw. gmin katastralnych. Za gminę katastralną uważane były miejscowości, które istniały jako samoistne gminy podatkowe.

Ogółem w APL przechowywanych jest 112 map katastralnych z lat 1854-1935 oraz wykazy właścicieli gruntów, zmian posiadłości gruntowej, opisy granic, obliczenia powierzchni, protokoły parcelacyjne, szkice polowe, plany sytuacyjne i notatki pomiarowe dla następujących gmin katastralnych: Belżec, Budynin, Chłopiatyń, Dyniska, Horodyszcz, Hrebenne, Hulcza, Huta Lubycka, Korczmin, Kornie, Kościaszyn, Krzewica, Liski, Lubycza Kameralna, Lubycza Kniazie, Machnów, Mosty Małe, Myców,

⁴ Tj. wg definicji zawartej w art. 3 ust. 12 ustawy z dn. 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.

⁵ Jw. art. 14: przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

⁶ *Archiwum Państwowe w Lublinie i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym*. Oprac. zbiorowe. T. I. Lublin 1997, s. 426.

⁷ Rozporządzenie z dn. 16 lipca 1933 r. (Dz. U. Nr 58, poz. 437).

Nowosiółki Kardynalskie, Nowosiółki Przednie, Przewodów, Siedliska, Sulimów, Tarnoszyn, Teniatyska, Ułhówek i Wierzbica.

Przybliżony powyżej zespół archiwalny jest niedostatecznie wykorzystany badawczo⁸ – zasoby „Urzędu Katastralnego w Belzie” zostały pominięte zarówno w dawniejszych, jak i współczesnych opracowaniach dziejów miejscowości położonych dawniej na skraju województwa lwowskiego, a obecnie – południowo-wschodniej części Lubelszczyzny. Zespół, szczęśliwie nie zniszczony i nie zaginiony w okresie II wojny światowej i w latach okupacji, nie jest wyszczególniany w zestawieniach zbiorczych dotyczących dostępności austriackich map katastralnych w Polsce (jednakże należy zauważyć, że jest to zespół niewielki, gdyż ogólna ilość map, przechowywanych nie tylko w archiwach państwowych np. w Przemyślu, Rzeszowie, Krakowie, Katowicach, ale także na tzw. przedpolu archiwalnym, czyli w bieżącej pracy urzędów, szacowana jest na ok. 40 tysięcy)⁹.

Wykorzystanie austriackich map katastralnych w badaniach naukowych

Od 2 połowy XIX w. do co najmniej pocz. XX w., mapy katastralne wraz rejestrami lub skorowidzami, które w stosunku do uwidocznionych na mapach gruntów i budynków podawały także dane dotyczące ich właściciela, rodzaju uprawy, klasy, dochodu i podatku – stanowiły także podstawę prawną do ustalenia stanu prawnego i ochrony własności, umożliwiając tym samym obrót nieruchomościami, czy uzyskanie kredytu.

Współcześnie mapy te stanowią nie tylko źródło do dziejów kartografii, ale także dziejów historii gospodarczej, badania nazewnictwa wsi, toponomastyki kartograficznej¹⁰, morfogenezy wsi¹¹, historycznych zmian struktury przestrzennej krajobrazu (przeobrażeń użytkowania ziemi związanych z antropopresją lub renaturalizacją środowiska: zmian zasięgu lasów, przebiegu granic rolno-pastwiskowo-leśnych, rozwoju lub zaniku polan śródleśnych i zadrzewień śródpolnych, zmian związanych z ewolucją przestrzenną np. sieci wodnej, regresją i progresją zasięgów zbiorników wodnych) itp. Mapy katastralne mogą stanowić punkt odniesienia dla oceny stanu zachowania mikroform antropogenicznych (tarasów rolnych, miedz śródpolnych, granicznych kopców). Porównanie treści map katastralnych z istniejącymi zgrupowaniami roślin synantropijnych i ruderalnych, występujących wokół gospodarstw i na przychaciach, może być podstawą „odtworzenia” układów nie istniejących wsi.

W przypadku interesującego nas obszaru nie jest to bez znaczenia, gdyż na tym terenie znajdują się miejscowości, których pierwotny układ przestrzenny został prawie całkowicie zatarty. Przykładem może być miejscowość Wyżłów, wzmiankowana

⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie, „Urząd Katastralny w Belzie”, nr zesp. 447.

⁹ por.: Jacek Wolski. *Austriacki kataster podatku gruntowego na ziemiach polskich oraz jego wykorzystanie w pracach urzędzeniowych i badaniach naukowych*. [w:] „Polski Przegląd Kartograficzny” T. 32 (2000 r.), nr 3, s. 199-212.

¹⁰ Zawarte na mapach katastralnych tradycyjne nazwy miejscowe mogą informować o historycznym zasięgu granic wsi, rozmieszczeniu roślinności, obszarów podmokłych, ukształtowaniu i zagospodarowaniu terenu.

¹¹ Np. odtworzeniu starszych układów historycznych, oznaczeniu wsi macierzystej.

już w 1472 r. W *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego*¹² podana została liczba jej mieszkańców – 278 osób. W chwili obecnej na jej terenie przebywają w porze wiosenno-letniej trzy osoby. Dojazd do Wyżłowa możliwy jest wyłącznie gruntową drogą, okresowo nieprzejezdną. Szczątkowo zachowana miejscowość ledwie rysuje się w krajobrazie, przede wszystkim gęstwiną dawnych przydomowych zadrzewień.

Wyżłów stanowił dawniej jedną gminę katastralną z Mycowem, dlatego grunty obu miejscowości zostały rozrysowane na arkuszach zebranych w jednej teczce¹³.

Myców w poł. XIX w. należał do rodziny Obniskich¹⁴. W 1870 r. Celina Obniska wniosła Myców Aleksandrowi Hulimce. Dobra ta w 1926 r. od Aleksandra Hulimki nabyli Bilińscy h. Sas, którzy byli właścicielami Mycowa do II wojny światowej.

Ostatnią właścicielką Mycowa Magdalena z Wisłockich Bilińska opisała pałac i park w Mycowie. Na tej wypowiedzi oparł się w swoim opracowaniu Roman Aftanazy¹⁵:

„Obniscy, jeśli nie jacyś wcześniejsi dziedzice, wybudowali w Mycowie pałacyk klasycystyczny [...]. Powstał on zapewne w początkach XIX w., ale nie jest wykluczone, że przerobiony został z jakiejś wcześniejszej budowli.

Dwukondygnacyjny pałacyk mycowski otrzymał plan prostokąta. Od strony podjazdu elewację akcentował wgłębny portyk w wielkim porządku. Cztery kolumny o jońskich kapitelach, wsparte na kwadratowych bazach, w dwóch trzecich swej wysokości były żłobkowane, w jednej trzeciej, dolnej – gładkie. [...] Elewacja ogrodowa, na skutek opadającego terenu nieco wyższa, pozbawiona była wydatniejszych elementów dekoracyjnych. Tylko w dolnej kondygnacji do środkowego, ograniczonego pionowymi pasami boniowania pseudoryzalitu przylegał obszerny taras wsparty na szerokich arkadach, otoczony również żelazną balustradą. Dwustronne schody wiodły z tarasu do parku. [...] Przy lewej ścianie domu znajdowała się znacznie od niego węższa, jednoosiowa dobudówka, mieszcząca na dole jedną izbę, a na górze krytą werandę. Po lewej stronie pałacyku stała parterowa, siedmioosiowa oficyna połączona z budynkiem głównym za pomocą wąskiej galerii poprowadzonej w linii prostej, złożonej z dwunastu kolumn. [...] Do bramy pałacyku wiodła aleja świerkowa. Rząd świerków stanowił również granicę parku od strony wjazdu. Od bramy na obszerny gazon prowadziła szeroka droga, której ramy tworzył nisko strzyżony żywopłot z głogu. Po jego wewnętrznej stronie rosły dalsze młode świerki. Środek wielkiego kolistego gazonu zajmowały klomby kwiatowe, również kształtu koła: dużego w środku i nieco mniejszych po bokach. Stare drzewa, przeważnie liściaste, jak dęby srebrne topole i inne, podchodziły pod dom z lewej jego

¹² *Województwo lubelskie w 15-tu tomach Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Waleuskiego 1880-1904. Wyciąg hasel dokonany przez W. Sakławskiego, Lublin 1974 r., s. 477

¹³ Archiwum Państwowe w Lublinie, „Urząd Katastralny w Bełzie”, sygn. sygn. 55, arkusz III.

¹⁴ Historia miejscowości opisana w publikacji: E. Niedźwiedz, J. Niedźwiedz, U. Nowakowska. *Dzieje miejscowości gminy Dolhobyczów powiat brubieszowski*, Dolhobyczów. Zamość 2006, s. 57-59. Historia własnościowa dóbr i opis rezydencji w: R. Aftanazy. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. T. 6: Województwo bełskie, Ziemia Chełmska woj. ruskiego, Wrocław 1995, s. 136-141.

¹⁵ Aftanazy, dz. cyt.

strony i od strony oficyny. Przed skrzydłem łączącym pałacyk z oficyną rósł ogromny samotny kasztan. Większa część parku, utrzymana w stylu romantycznym, znajdowała się od tyłu domu, gdzie główny akcent dekoracyjny tworzył staw o nieregularnym kształcie, naśladowujący naturalne jezioro. Był on obrosnięty krzewami schodzącymi do samych brzegów. Tę część ogrodu w różnych kierunkach przecinały aleje, w tym jedna ze strzelistych świerków. Na skraju parku i przytykającego do niego sosnowego lasu stała murowana wysoka kaplica dworska o dość niezwykłej architekturze”.

Poniżej zamieszczamy fragment mapy katastralnej z zespołu archiwalnego „Urząd Katastralny w Bełzie”, ukazujący m.in. zagospodarowanie terenu zespołu pałacowo-parkowego (położonego w prawym dolnym rogu mapy). Widzimy na niej niektóre elementy, o których wspominała ostatnia właścicielka dóbr (np. pałacyk, górny fragment alei [świerkowej] prowadzącej do bramy pałacyku, staw o nieregularnym narysie). Należy wnosić, że w momencie wykonywania pomiarów i mapy nie było jeszcze dwunastokolumnowej galerii i oficyny.

Obecnie z dawnego rozległego założenia pałacowo-parkowego w Mycowie zachowały się skromne relikty kompozycji pałacowo-ogrodowej, zadokumentowane w ewidencji parku¹⁶.

W miejscowości przetrwała kaplica grobowa, wzniesiona w 1903 r. wg projektu arch. Władysława Sadłowskiego, nie istniejąca w okresie wykonania mapy, a wspomniana przez Magdalenę Bilińską. Kaplica została wpisana do rejestru zabytków nieruchomości woj. lubelskiego na podstawie decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zamościu znak: KL.IV-534/12/79 z dn. 13 października 1979 r. – wraz z wystrojem architektonicznym, witrażami i wyposażeniem wnętrza, oraz cmentarzem grzebalnym (założonym w XIX w., obecnie czynnym) i otaczającym drzewostanem.

W Mycowie istnieje ponadto dawna drewniana cerkiew filialna greckokatolicka pod wezw. św. Mikołaja (obecnie kościół filialny rzymskokatolicki), zbudowana w 1865 r., następnie rozbudowana w 1885 r. Cerkiew została ukazana i opisana na mapie (*St. Nikolaus*). W jej otoczeniu wrysowany został cmentarz – aktualnie nieczynny. Cerkiew została objęta ochroną na podstawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomości województwa lubelskiego decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie znak: KL-7/7/66 z dn. 19 marca 1966 r. Cmentarz został ujęty w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Mapy katastralne są stale wykorzystywane w bieżącej pracy Wydziału Rejestru Zabytków i Dokumentacji Zabytków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie, związanej z gromadzeniem materiału dowodowego w sprawach wpisów zabytków nieruchomości do rejestru województwa lubelskiego. Opracowanie decyzji w w/w sprawie jest zazwyczaj poprzedzone kwerendą archiwalną i bibliograficzną. Dla zabytków zlokalizowanych na obszarze dawnego województwa lwowskiego zasadniczo brak jest dokumentów w Archiwum Państwowym w Lublinie. Jedynym zbiorem, który może być wykorzystany badawczo jest „Urząd Katastralny w Bełzie”.

¹⁶ Ewidencja parku w Mycowie.

AP w Lublinie, „Urząd Katastralny w Belzie”, sygn. 55, ark. VI. Fragment austriackiej mapy katastralnej. Oprac.: geometra 3 klasy Josef Bondysz i geometra 4 klasy Johann Schmelhaus, 1854 r. Oryginał w skali 1:2880.

Mapy katastralne zostały wykorzystane w trakcie opracowywania historii następujących zabytków, wpisanych do rejestru w ostatnich latach:

- drewnianego kościoła filialnego pw. św. Jana Nepomucena w Kościaszynie, gm. Dohobyczów, wpisanego do rejestru zabytków woj. lubelskiego na podstawie decyzji Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie znak: KD/4401/179/2528/06 z dn. 7 czerwca 2006 r.,

- cmentarza greckokatolickiego i rzymskokatolickiego tzw. „starego” w Lubyczy Królewskiej, gmina Lubycza Królewska (decyzja LWKZ w Lublinie znak: KD/4401/435/5145/07 z dn. 21 grudnia 2007 r.),
- cmentarza greckokatolickiego i rzymskokatolickiego tzw. „nowego” w Kniaziach, gmina Lubycza Królewska (decyzja LWKZ w Lublinie znak: KD/4401/428/5142/07 z dn. 21 grudnia 2007 r.),
- kościoła parafialnego, rzymskokatolickiego pod wezw. Krzyża Świętego (dawnej cerkwi greckokatolickiej) wraz z otoczeniem, położonego w Żurawcach, gm. Lubycza Królewska, (decyzja LWKZ w Lublinie znak: KD283/2672/2008 z dn. 3 lipca 2008 r.),
- dawnej cerkwi greckokatolickiej – obecnie kościoła filialnego rzymskokatolickiego pod wezw. św. Mikołaja w Wyżłowie, gm. Dołhobyczów (decyzja LWKZ w Lublinie znak: KD/4401/16/1923/09 z dn. 25 maja 2009 r.).

Mając na względzie powyższe istotne jest, aby badacze dziejów miejscowości południowo-wschodnich lubelszczyzny korzystali z omawianego zespołu map – jako wyjątkowo bogatego pod względem informacyjnym źródła.

THE USAGE OF AUSTRIAN CADASTRAL MATERIALS IN EXAMINATION OF MATERIAL HISTORY OF SOUTHERN AND EASTERN LUBELSZCZYZNA

In the National Archives in Lublin there are 112 Austrian cadastral maps stored from the years 1854–1935, which may be helpful in examination of material history of the following towns: Bełżec, Budynin, Chłopiatyni, Dyniska, Horodyszcze, Hrebenne, Hulcza, Huta Lubycka, Korczmin, Kornie, Kościaszyn, Krzewica, Liski, Lubycza Kameralna, Lubycza Kniazie, Machnów, Mosty Małe, Myców, Nowosiółki Kardynalskie, Nowosiółki Przednie, Przewodów, Siedliska, Sulimów, Tarnoszyn, Teniatyska, Ulbówek and Wierzbica.

The maps collected in the complex of Cadastral Office in Bełża are insufficiently used in terms of research although they are the basic archival document for the areas of the above mentioned towns accessible in the National Archives in Lublin and its branches.

Andrzej Kasiborski, Dariusz Kopciowski, Piotr Mazur, Barbara Stolarz

LAUR KONSERWATORSKI 2009

W dniu 23 kwietnia 2009 roku wręczone zostały nagrody w ramach dziesiątej edycji Wojewódzkiego Konkursu o „Laur Konserwatorski”, organizowanego przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie pod patronatem Generalnego Konserwatora Zabytków, Wojewody Lubelskiego i Marszałka Województwa Lubelskiego.

Celem konkursu organizowanego na terenie województwa lubelskiego od 1999 roku, jest:

- wyłonienie wyróżniających się realizacji konserwatorskich cechujących się wysoką jakością, prawidłowością działań przy zabytku, szczególną dbałością o kompleksowe przywrócenie mu świetności i utrwalenie wartości oraz znaczenia,
- promocja dobrych wzorów realizacji prac przy zabytku, adaptacji i dbałości o jego właściwe utrzymanie i zagospodarowanie,
- uhonorowanie i wyróżnienie wzorowych inwestorów-gospodarzy zabytków i wykonawców prac.

Dotychczas wręczono 30 „Laurów Konserwatorskich”: 1 dla badacza i popularyzatora (prof. Andrzej Kokowski), 16 – dla właścicieli zabytków sakralnych (kościół, cerkwi), 13 – dla właścicieli zabytków świeckich (pałaców, dworów, hoteli, kamienic). W edycji konkursu 2009, kapituła pod przewodnictwem Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie postanowiła przyznać „Laury Konserwatorskie” czterem gospodarzom zabytków, wypełniającym zasady określone w regulaminie konkursu.

Laur Konserwatorski 2009 otrzymali:

1. Rzymskokatolicka Parafia Archikatedralna w Lublinie za kompleksowy remont i konserwację wnętrza Archikatedry Lubelskiej.

Kościół archikatedralny realizowano od 1586 roku według projektu włoskich architektów Jana Marii Bernardoniego i Giuseppe Briccio. Budowla wzorowana była na rzymskim kościele Il Gesu. Powstała świątynia trzynawowa, z prezbiterium zamkniętym absydą i kaplicami na zakończeniu naw bocznych. Konsekracja świątyni odbyła się w 1604 roku, a jej wyposażanie trwało do 1700 roku. Kościół uzyskał wówczas bogatą szatę renesansową.

W roku 1752, w wyniku pożaru, uległ częściowemu zniszczeniu. Jezuici przystąpili do jego odbudowy, połączonej z modernizacją. Powstał wówczas kapitułarz za ołtarzem głównym, a od strony południowej dobudowano budynek z korytarzem umożliwiającym

cym komunikację z prezbiterium kościoła do kolegium jezuickiego. Wnętrze kościoła ozdobił freskami w latach 1756-1757 Józef Meyer, czeski artysta. Malarstwo ścienne stanowi ilustrację historii zakonu jezuitów, scen biblijnych, a całość uzupełnia bogata dekoracja roślinna i iluzjonistyczna architektura, podkreślająca elementy konstrukcyjne. Dopelnienie treści teologicznych zilustrowanych na ścianach stanowią elementy wyposażenia: ołtarze, rzeźby, obrazy. W tej formie kościół przetrwał do roku 1773, kiedy nastąpiła kasata zakonu. Od tego czasu nastąpiło powolne niszczenie założenia.

Okres upadku przerwało utworzenie w roku 1805 diecezji lubelskiej. Na katedrę wyznaczono kościół pojezuicki. Poprawa stanu zachowania kościoła i założenia nie nastąpiła od razu i nie obyła się bez strat dla całości założenia. W latach 1815-1818 rozebrano trzy skrzydła kolegium, pozostawiając północne. W roku 1820 przebudowany został fronton kościoła oraz wyburzono korytarz południowy, w związku z tym nawa południowa przejęła funkcję komunikacyjną we wnętrzu. W następstwie tego przebito w kaplicy pd. przejście do zakrystii, a zamurowano przejście z kaplicy do prezbiterium. Powiększono prezbiterium poprzez jego wydzielenie na zamknięciu naw bocznych. Zmiany wprowadzone w XIX wieku dotyczyły także elementów wyposażenia, wprowadzono np. krzyż trybunalski z kościoła farnego do kaplicy północnej, chrzcielnicę z kościoła farnego, oprawę przejścia z kaplicy południowej do zakrystii, tabernakulum w ołtarzu głównym, ambonę, stalle. Poddano renowacji freski i dekoracje sztukatorskie.

Kolejne zmiany nastąpiły w 1927 roku, gdy katedra otrzymała obraz „Matki Boskiej Częstochowskiej”, który został umieszczony w lewym ołtarzu przytęczowym. Bombardowania roku 1939 zniszczyły sklepienie kaplicy akustycznej i portyk. Odbudowano je w latach 1946-1952 z inicjatywy ówczesnego biskupa lubelskiego Stefana Wyszyńskiego, a w latach 1952-1956 przeprowadzono kolejną renowację i rekonstrukcję fresków.

Od momentu cudu w roku 1949, obraz „Matki Boskiej Częstochowskiej” otaczano kultem, w roku 1988 został koronowany. Kult ten podniósł rangę świątyni, która stała się miejscem pielgrzymkowym.

W roku 1992 diecezja lubelska podniesiona została do godności archidiecezji i stała się metropolią, a kościół Świętych Janów został „stolicą” świątyni archidiecezji. Podkreśleniu godności miejsca miały przyświecać podjęte z inicjatywy arcybiskupa metropolity Józefa Życińskiego, a realizowane przez ks. Adama Lewandowskiego od roku 1998 kompleksowe prace remontowe, konserwatorskie i restauratorskie wnętrza. Prace objęły zarówno strukturę budowli jak i dekorację malarską i elementy wyposażenia: ołtarze, rzeźby, obrazy, detal kamieniarski oraz nową aranżację poszczególnych części wnętrza. Prace miały na celu poprawę stanu technicznego zabytków i przywrócenie pierwotnych walorów estetyczno-kolorystycznych. W przypadku miejsc szczególnie zniszczonych i uzupełnionych niefachowo podczas poprzednich renowacji wykonano korektę na podstawie analiz porównawczych i ikonografii. Jedynie w przypadku sklepienia zakrystii akustycznej pozostawiono bez korekty autorską wersję malarza Czuhorskiego z lat 50. XX wieku. Prace konserwatorsko-restauratorskie na bieżąco były poprzedzane działaniami z zakresu konstrukcji (wzmocnienie ścian, sklepień, więźby dachowej) oraz ogólnobudowlanymi (remont krypt, wymiana stolarki okiennej). Nowe rozwiązania aranżacyjne pozwoliły na udostępnienie do zwiedzania pomieszczeń krypt, skarbcza i kaplicy akustycznej. Ekspozycja utworzona

w kryptach uzyskała w 2003 roku medal „Europa Nostra” przyznawany przez Międzynarodowe Stowarzyszenie ds. Ochrony Kulturalnego i Naturalnego Dziedzictwa Europy za wyróżniające się realizacje konserwatorskie. Nowa aranżacja powiązana z poprawą warunków wynikających ze względów komunikacyjnych i potrzeb liturgicznych dotyczyła także prezbiterium i ołtarza Matki Boskiej Częstochowskiej. Prace konserwatorsko-restauratorskie przy ściennej dekoracji malarskiej i wyposażeniu ruchomym rozpoczęte w roku 1998 od kaplicy Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej (nagrodzonej Laurem Konserwatorskim w roku 2001) objęły chronologicznie w kolejnych etapach: prezbiterium, nawę główną, kaplicę św. Ignacego Loyoli, kruchtę główną, kruchty boczne, kaplice nawy południowej: św. Alojzego Gonzagi, św. Michała Archaniola (Świętych Aniołów), św. Jana Nepomucena, kaplice nawy północnej: św. Franciszka Ksawerego, św. Marii Magdaleny, skarbiec (dawny kapitułarz), kaplicę akustyczną, kaplicę Sakramentu (św. Stanisława Kostki).

Zrealizowano pełny zakres niezbędnych prac remontowych, konserwatorskich, restauratorskich o charakterze interdyscyplinarnym, których wykonawstwo i rozwiązania odznaczają się najwyższą jakością. W wyniku zrealizowanego w latach 1998-2008 projektu wykonano pełną konserwację ściennej dekoracji malarskiej i około 200 zabytków ruchomych wpisanych do rejestru. Prace prowadzone były przez zespół konserwatorów dzieł sztuki. Osobą kierującą zespołem konserwatorskim była mgr Bożena Żbikowska-Sobieraj. Koordynatorem i prowadzącym całość prac była firma AC Konserwacja Zabytków Aleksander Piotrowski i Edward Kosakowski, a w procesie uczestniczyło kilkuset wykonawców branży konserwatorskiej i budowlanej.

Prace wykonane w Archikatedrze Lubelskiej są największą realizacją konserwatorską ostatniego 10-lecia w województwie lubelskim.

Trwający obecnie remont elewacji świątyni zakończy proces kompleksowego remontu zabytku.

2. Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy w Puławach – za remont i konserwację Pałacu Czartoryskich w Puławach.

Zespół pałacowo-parkowy w Puławach był historyczną siedzibą wielkich rodów arystokratycznych: Lubomirskich, Sieniawskich i Czartoryskich.

Pierwszą rezydencję, na wysokim, prawym brzegu Wiły, wzniósł w latach 1671-79, marszałek wielki koronny Stanisław Herakliusz Lubomirski. Pałac zaprojektował holenderski architekt Tylman z Gameren. Budowla powstała na planie prostokąta z czterema alkierzami, przygotowana była do pełnienia funkcji obronnych. U podnóża wyniosłej skarpy powstał wówczas także pierwszy ogród, o którym wiadomo, że posiadał układy alejek i regularne partery dywanowe. W 1706 roku, kiedy Puławy stały się własnością rodu Sieniawskich, wojska szwedzkie podczas wojny północnej zniszczyły pałac i jego otoczenie.

Odbudowę rezydencji, prowadzoną od 1722 roku, podjęły rody Sieniawskich i Czartoryskich. W latach 1731-36, na resztkach spalonego obiektu Czartoryscy wybudowali nowy pałac w stylu rokokowym. Autorem projektu był Jan Zygmunt Deybel. Projekt Deybla utrwalił wcześniejsze założenia przestrzenne, w tym wiodącą do pałacu reprezentacyjną, wielokilometrową aleję obsadzoną czterema rzędami drzew (nazwaną później aleją Królewską), która stała się kręgosłupem układu urbanistycznego.

Okres świetności rezydencji rozpoczął się w 1785 roku, kiedy książę Adam Kazimierz Czartoryski i jego żona Izabella z Flemingów przenieśli się na stałe do Puław. Rozpoczęto wówczas restaurację i rozbudowę pałacu pod kierunkiem Joachima Hempla. W 1794 roku Puławy zostały zdewastowane przez wojska rosyjskie. Do przebudowy pałacu i przekształcenia parku przystąpiono w 1796 roku. Głównym projektantem budowli puławskich był wówczas Christian Piotr Aigner, który w niewielkim stopniu zmienił korpus główny pałacu. Rozbudował jedynie alkierze od strony dziedzińca poszerzając je do pięciu osi i przebudował wnętrza. Pałac otrzymał wystrój klasycystyczny. Zniszczony barokowy ogród o powierzchni około 30 ha przebudowano i powiększono według pomysłu księżnej Izabelli nadając mu charakter romantycznego parku krajobrazowego w stylu angielskim z symboliką patriotyczną. Współtwórcą parku był Anglik James Savage. W parku, w którym zachowano układ niektórych alejek, powstało wiele budowli: Domek Grecki, Pałac Marynki, Świątynia Sybilli (pierwsze w Polsce muzeum), Domek Gotycki, Domek Żółty, altany, źródelka, mostki. Przy gościńcu lubelskim na wzniesieniu postawiono kaplicę w kształcie rotundy, do której prowadziła z pałacu aleja obsadzona czterema rzędami drzew. Epoka Czartoryskich w Puławach kończy się w 1831 roku. Książę Adam Jerzy Czartoryski, za udział w powstaniu listopadowym został przez cara zaocznie skazany na karę śmierci, a wszystkie jego majątki w zaborze rosyjskim uległy konfiskacie.

W 1842 roku w pałacu zostaje umieszczony Instytut Wychowania Panien, zwany Aleksandryjskim, dla którego potrzeb w latach 1840-43 zostaje dokonana przebudowa pałacu przez Józefa Góreckiego w stylu pseudoklasycystycznym. Przebudowa Góreckiego nadała obiektowi ogólny wygląd, który przetrwał do dziś. W 1861 roku pałac przeznaczono na siedzibę państwowej uczelni wyższej – Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa, który jako placówka szkolno-badawcza dotrwał do czasów I wojny światowej. W latach 1917-39 mieścił się w nim Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego. Po II wojnie światowej instytut ponownie podjął działalność, od 1950 roku przyjmując nazwę Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa. W 1967 roku zespół pałacowo-parkowy wpisany został do rejestru zabytków woj. lubelskiego i od tego momentu podlega prawnej ochronie konserwatorskiej. W latach 1975-1989 pałac poddano konserwacji. Przeprowadzono wówczas remont m. in. elewacji, kamiennego detalu architektonicznego, zmieniono pokrycie dachu i obróbki blacharskie. W 2001 roku wymieniono stolarkę okienną.

Mimo wykonanego remontu, w 2004 roku stwierdzono wysoką wilgotność ścian zewnętrznych na całej wysokości piwnic. Jako główną przyczynę tego stanu wskazano kapilarne podciąganie wilgoci z murów kondygnacji piwnicznej oraz brak prawidłowej wentylacji. Jednocześnie stwierdzono występowanie zarysowań ścian zewnętrznych.

Nagrodzoną realizację przeprowadzono w latach 2005-2008, na podstawie dokumentacji projektowej autorstwa dr inż. Andrzeja Żaboklickiego. Roboty rozpoczęto od usunięcia zniszczonych tynków, w miejscach uszkodzenia ścian dokonano przemurowań. Mury piwnic uszczelniono wprowadzając system izolacji pionowych i poziomych. W miejscach występowania pęknięć i zarysowań zewnętrznych zastosowano wzmocnienia przy użyciu prętów lub poprzez iniekcję skalająco-wzmacniającą. Na tak przygotowane mury położono tynki renowacyjne. Pozostałe tynki poddano oczyszczeniu i uzupełnieniu. Odtworzono uszkodzone profile ciągnione stosując

zaprawy cementowo-wapienne. Całość zagruntowano i przygotowano do malowania. Kolorystyka elewacji – ustalona na podstawie odrębnych badań – różnicuje poszczególne strefy i detal architektoniczny zgodnie z historyczną dyspozycją powłok malarskich. Występujące elementy kamienne z piaskowca w postaci podokienników, baz kolumn, wsporników balkonowych, gzymsów oraz balustrad tralkowych na attykach poddano specjalistycznym pracom konserwatorskim polegającym m.in. na odsoleniu, uzupełnieniu uszkodzeń masą sztucznego kamienia i hydrofobizacji. Detal architektoniczny wykonany w gipsie został oczyszczony, uzupełniony i pomalowany. Odrębnym pracom konserwatorskim poddano kamieniarkę portyku wejściowego oraz kamiennych okładzin na elewacji zachodniej korpusu głównego. Całość prac uzupełnia iluminacja budynku.

Roboty ziemne związane z inwestycją były prowadzone pod nadzorem archeologicznym. Natrafiono m. in. na pozostałości XVII-wiecznych systemów kanałowych.

Prace zostały przeprowadzone przez wykwalifikowany zespół specjalistów z zakresu budownictwa, pod nadzorem konserwatora dzieł sztuki.

Dodać należy, że równolegle pracom restauracyjnym poddano Salę Balową a w 2008 roku IUNG uzyskał pozwolenia LWKZ na dalszy etap prac remontowo-konserwatorskich. Program planowanych działań zakłada restaurację Sali Kamiennej, Gotyckiej, Rycerskiej i Sieni Głównej.

3. Regionalne Stowarzyszenie Zwoleńników Kremacji – za kompleksowy remont i konserwację kaplicy na cmentarzu przy ul. Białej w Lublinie.

Cmentarz wojskowo-komunalny przy ul. Białej w Lublinie znajduje się w obrębie lubelskiego zespołu cmentarzy miejskich położonych między ul. Lipową, Wiercińskiego, Głęboką, Raabego i Obrońców Pokoju. Zespół został wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego 29 stycznia 1985 r. pod nr A/889.

Początki cmentarza sięgają roku 1916 kiedy opracowano jego projekty techniczne. Kształt kaplicy oraz układ alejek nie uległ od tego okresu zmianom.

Kaplica została wybudowana przez wojskowe władze austriackie w 1917 r. i stanowi integralną część cmentarza. Założono ją na planie krzyża greckiego z absydą od zachodu i portykiem od strony wschodniej. Całość przykryto dachem namiotowym z sygnaturką. Przyziemie budynku obiega niski cokół, a górne partie gzyms kordonowy.

Na osi fasady wystawiono lekko wysunięty dwukolumnowy portyk zwieńczony łukiem. Pole w półluczu wypełnia przeszklenie stanowiące jednocześnie nadświetle drzwi.

Całość dekoracji dopełnia walek w formie wieńca ze stylizowanych liści dębu, zamknięty zwornikiem z płaskorzeźbą twarzy Chrystusa w koronie cierniowej. Wnętrze zaprojektowano jako jednoprzestrzenne, zakończone absydą w formie półkolistej wnęki. Analogiczne rozwiązanie zastosowano na ścianach bocznych, w górnych płaszczyznach półłuków wprowadzono dekorację sztukatorską w formie wieńca z szarfami.

Pierwsze pochówki żołnierzy przeniesiono z cmentarza rzymskokatolickiego. Kolejnymi były szczątki żołnierzy zmarłych w szpitalu wojskowym. Koniec I wojny światowej i odrodzenie Rzeczypospolitej Polskiej pozwoliło przejść pieczę nad cmen-

tarzem przez polskie władze wojskowe. Nowe walki na wschodzie w latach 1918-20 ponownie zapełniły cmentarz, głównie żołnierzami zmarłymi w szpitalach. Sprawdzono także zwłoki poległych z terenów walk z Ukraińcami i bolszewikami z całej polski wschodniej. W okresie międzywojennym na cmentarzu chowano weteranów powstania styczniowego, legionistów i kombatantów z ostatnich wojen.

Pierwsze prace remontowe przeprowadzono już w 1929 r.

Kolejne prace przy obiekcie przeprowadzono w 1932 r. kiedy naprawiono dach i wykonano prace przy otworach okiennych kaplicy.

Po przejęciu nieruchomości przez Gminę Lublin w 1968 r. przeprowadzono generalny remont obiektu, a także dokonano konserwacji ołtarza (obecnie nieistniejącego).

Stan techniczny obiektu stale się pogarszał m.in. z racji okazjonalnego użytkowania. Od lat 80. XX w. kaplica ulegała stopniowej destrukcji. Z inicjatywy mecenasa Jerzego Kielbowicza – prezesa Regionalnego Stowarzyszenia Zwoleńników Kremacji w Lublinie, w 2007 r. podjęto działania mające na celu wyremontowanie zaniedbanego obiektu. Na podstawie zawartego porozumienia z władzami miasta w pierwszym etapie wykonano ekspertyzę z oceną stanu konstrukcyjnego, która posłużyła do opracowania projektu budowlanego remontu kaplicy. Autorami opracowania byli mgr inż. arch. Stanisław Pilut (branża architektoniczna), mgr inż. Teresa Tatar (branża konstrukcyjna), i inż. Barbara Zalewska (branża elektryczna).

Na etapie przygotowania do realizacji inwestycji przeprowadzono badania wnętrza na występowanie dekoracji malarskiej, dzięki którym odkryto dekorację malarską absydy oraz kolorystykę warstw malarskich ścian i detalu sztukatorskiego.

Zapewne z 1929 r. pochodzi odsłonięta w trakcie badań konserwatorskich dekoracja malarska prezbiterium. Zastosowane motywy dekoracyjne nawiązują do ornamentów młodopolskich chętnie stosowanych w okresie międzywojennym.

Prace objęły kompleksowy remont budowlany wraz z uzupełnieniem konstrukcji więźby dachowej i deskowania oraz wymianą zniszczonego blaszanego pokrycia (na nowe z blachy cynkowo-tytanowej).

W dalszej kolejności wymieniono tynki zewnętrzne oraz odnowiono elewację, dokonano reperacji schodów i konserwacji stolarki drzwiowej. Ponadto wykonano właściwe odprowadzenie wód opadowych i wprowadzono nową nawierzchnię z cegły klinkierowej na głównej alejce prowadzącej do kaplicy.

Po wykonaniu niezbędnego zakresu reperacji ścian i stropu przystąpiono do prac konserwatorskich. Obejmowały one oczyszczenie z wtórnych nawarstwień polichromii absydy, sztukaterii oraz oryginalnych wypraw tynkowych.

Wszystkie prace konserwatorskie były realizowane pod kierunkiem mgr Rolanda Roga dyplomowanego konserwatora dzieł sztuki.

Dopełnieniem całości była nowa aranżacja i wyposażenie kaplicy według projektu artysty plastyka Haliny Kuśnierz.

Wykonano stół ołtarzowy, elementy do obrządku pogrzebowego, siedziska, oprawy punktów świetlnych oraz wstawiono prospekt organowy.

Wykonane prace remontowo-konserwatorskie prowadzone były z dużą starannością i wysoką jakością.

4. Bank Spółdzielczy w Kazimierzu Dolnym, za konserwację i restaurację fasady kamienicy „Pod św. Krzysztofem” w Kazimierzu Dolnym.

Na przełomie XVI i XVII wieku – Kazimierz Dolny wkroczył w złoty okres rozwoju ekonomicznego i artystycznego. Twórcami rozkwitu miasta były wybitne rodziny mieszczańskie – w tym m.in. Przybyłowie, Górscy i Celejowie. Kazimierz stał się wówczas dużym ośrodkiem zagranicznego handlu zbożem. Z ocalałych fragmentów renesansowej zabudowy miasta – potwierdzającej wysoki poziom kultury mieszczańskiej – do dziś zachowało się jedynie pięć kamienic. Noszą one charakter rodzimego renesansu.

Dwie z nich wzniesione ok. 1615 roku przez braci Mikołaja i Krzysztofa Przybyłłów znajdują się przy Rynku. Ich najbardziej uderzającą i oryginalną cechą stanowi nieproporcjonalna wysokość attyk oraz zappełniająca fasady, płaszczyznowa dekoracja rzeźbiarska. Tworzą ją m.in. ludzkie i zwierzęce przedstawienia, motywy mitologiczne, ornamenty roślinne i linearne, wzbogacone o napisy i sentencje filozoficzno-moralne. Prof. Adam Miłobędzki wskazał, że „jest ona gruba i barbaryzująca formy sztuki wielkiej, ale pełna fantazji, a zarazem szczera i konkretna w wykładzie treści, które kazimierscy patrycjusze pragnęli przekazać światu” Dekoracja kamienicy została wykonana w narzucie wapienno-piaskowym, zaś hermy będące jednocześnie węgarami okien I piętra i tympanony nad nimi – z wapienia kazimierskiego.

Kamienica „Pod św. Krzysztofem” przetrwała do dziś bez większych przekształceń i uszkodzeń, pełniąc m.in. w II ćwierci XVIII w. funkcję ratusza miejskiego. W 1794 roku decyzją Magistratu zamurowano podcienia, co dokumentują liczne przekazy ikonograficzne.

W 1920 roku przeprowadzono prace konserwatorskie kamienicy, likwidując przy okazji mur wypełniający arkady. Kolejne znaczące remonty wykonano w latach 1936-1938 oraz w okresie powojennym przy udziale i merytorycznym nadzorze architekta – Karola Sicińskiego oraz artysty-rzeźbiarza Jana Ślusarczyka – co z dokumentowano na tablicy umieszczonej w polu architrawu brandmuru.

Ostatnią konserwację pod kierunkiem art. plastyka K. Trzeciaka, przeprowadzono w latach 1982-1987. Wykonano wówczas wzmocnienie konstrukcji attyki. Wobec znacznego stopnia zniszczenia sterczyn, wykonano ich drewniane modele, które posłużyły w dalszej kolejności do rekonstrukcji zniszczonych fragmentów. Na grzebieniu attyki umieszczono odkute na nowo dwie pary delfinów, uzupełniono także większe ubytki w kamiennych dekoracjach wokół okien I kondygnacji i gzymsy architrawów nadokiennych.

Stale pogarszający się stan dekoracji rzeźbiarskiej i konstrukcji attyki, był powodem wykonania w 2002 roku doraźnych zabezpieczeń grzebienia attyki oraz zadaszenia osłaniającego poniżej. Daleko posunięte zniszczenia występowały zarówno w konstrukcji nośnej attyki, nad gzymsami filarów podcieni, w partii gzymsu kordonowego i gzymsu attyki. Szczególnie zniszczony był ornament okuciowy nad filarem narożnym oraz sterczyny attyki. Niebezpieczny był także rodzaj i zakres zniszczeń kamieniarki w pozostałej części elewacji, posiadającej pryzmatyczne spękania, które pogłębiając się prowadziły do powstawania jednorazowych, dużych ubytków. Wypłukanie mleka wapiennego i warstwy hydrofobizacji doprowadziło do osadzania się w chropowatej fakturze tynku – kurzu, smółek i innego rodzaju nawarstwień.

W I etapie prac remontowych wykonano wzmocnienia konstrukcyjne, mające na celu podniesienie stabilizacji budynku, w tym szczególnie ściany frontowej. W ramach tych prac konserwacji i uzupełnieniu poddano stalowy ruszt wsporczy attyki zamontowany w latach 80. XX w., wzmocniono sklepienie nad podcieniami oraz ściany nośne budynku. W ramach tego etapu robót wykonano także dokładną inwentaryzację pomiarową wszystkich elementów składowych attyki, zdemonstrowano je montując ponownie ich oryginalne i dobrze zachowane fragmenty oraz zrekonstruowano i uzupełniono części zniszczone.

Drugim etapem prac objęto konserwację wystroju rzeźbiarskiego elewacji, co sprowadzało się m.in. do: wzmocnienia miejsc osłabionych, usunięcia mchów i porostów, oczyszczenia metodą „la gomme”, wypełnienia szczelin i pęknięć masami iniekcyjnymi, wykonania rekonstrukcji i uzupełnień zniszczonych fragmentów, scalenia kolorystycznego elewacji. Dodatkowo usunięto wtórne tynki w podcieniach odsłaniając profile żeber, dostosowano ich kolorystykę do odnalezionego oryginału oraz dokonano konserwacji stolarki okiennej i drzwiowej. Wymieniono także pokrycie dachu na przybudówce.

Prace prowadzone były przez firmę Renova, pod kierunkiem Konrada Grabowskiego i pod nadzorem konserwatora dzieł sztuki Moniki Konkolewskiej. Przy procesie remontu zabytku wyróżnili się także: wiceprezes Banku Spółdzielczego Cezary Wojtanowicz, autor części konstrukcyjnej projektu Andrzej Kodłubaj oraz Zofia Uhle – inspektor nadzoru inwestorskiego.

Realizacja ta została także nagrodzona w ogólnopolskim konkursie organizowanym przez Generalnego Konserwatora Zabytków w Warszawie – „Zabytek zadbały”, podczas uroczystości obchodów Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków w klasztorze oo Bernardynów w Leżajsku – w dniu 18 kwietnia 2009 roku.

Bibliografia:

1. Dąbrowski M., Popek L., Cmentarz przy ul. Białej w Lublinie – opracowanie historyczno-przestrzenne, Lublin 1991.
2. Kodłubaj A., Kamienica „Pod św. Krzysztofem” w Kazimierzu Dolnym. Projekt budowlany elewacji frontowej, Puławy 2007.
3. Konkolewska M., Kamienica „Pod św. Krzysztofem” w Kazimierzu Dolnym, Stan zachowania, program prac konserwatorskich, Lublin 2007 (mps w archiwum LWKZ w Lublinie).
4. Kseniak M., Rezydencja książąt Czartoryskich w Puławach, Lublin 1998.
5. Majdecka-Strzeżek A., Dzieje ogrodu w Puławach /w:/ Ogród Puławski – przeszłość, przyszłość. Materiały z konferencji, Puławy 2003, s. 40-50.
6. Miłobędzki A., Zarys dziejów architektury w Polsce, Warszawa 1988.
7. Paszenda J., Kościół pojezuicki w Lublinie w świetle badań architektonicznych, KAIU 1977, z. 2, s. 115-132.
8. Paszenda J., Chronologia budowy zespołu gmachów Jezuickich w Lublinie, BHS, 1968, nr 2, s. 157-172.
9. Róg R., Kaplica na cmentarzu przy ul. Białej w Lublinie. Sprawozdanie z przeprowadzonych sondażowych badań konserwatorskich, Lublin 2007 (mps w archiwum LWKZ w Lublinie).
10. Róg R., kaplica na cmentarzu przy ul. Białej w Lublinie. Sprawozdanie z przeprowadzonych prac konserwatorskich, Lublin 2009 (mps w archiwum LWKZ w Lublinie).
11. Siciński K., Kazimierz Dolny nad Wisłą, Warszawa 1957.

12. Wołk A., Status ogrodu puławskiego w instytucjach naukowych /w:/ Ogród puławski w czasach księżny Izabelli oraz perspektywy jego zachowania przy zmianie funkcji. Materiały z konferencji, Puławy 1999, s. 55-63.
13. Zalewski L., Katedra i Jezuici w Lublinie, cz. I, Lublin 1947.

CONSERVATION LAUREL 2009 – SUMMARY

On April 23rd, 2009 prizes in terms of tenth edition of Provincial Competition for 'Conservation Laurel' organized by Lubelski Provincial Heritage Conservator in Lublin under the patronage of General Heritage Conservator, Lubelski Voivode and Marshall of Lubelskie Province.

The objective of the competition is to:

- select the conservation realizations which differentiate and feature with high quality, accuracy of actions on the heritage, special care for complex restoration of splendour and preservation of value and meaning,*
- promotion of good examples of works realization on the historical remains, adaptation and care for its appropriate maintenance and development,*
- honour and distinguish exemplary investors – hosts of the historical remains and works performers.*

The Conservation Laurel 2009 went to:

- 1. Roman Catholic Archcathedral Parish in Lublin for complex repairs and conservation of the interior of Lubelska Archcathedral.*
- 2. The Institute of Cultivation, Fertilization and Soil Science – National Research Institute in Puławy – for repairs and conservation of Czartoryscy Palace in Puławy.*
- 3. Regional Association of Supporters of Cremation – for complex repairs and conservation of chapel at cemetery at Biała Street in Lublin.*
- 4. Bank Spółdzielczy in Kazimierz Dolny for conservation and restoration of the façade of tenement house 'Under Saint Christopher' in Kazimierz Dolny.*

There were 16 golden and silver awards given for care on the historical remains during the ceremony.

1. Archikatedra Lubelska, sklepienie nawy głównej pokryte freskami Józefa Meyera, po pracach konserwatorskich, fot. P. Maciuk 2008.

3. Laureaci konkursu i wręczający nagrody, od lewej stoją: Halina Landecka – LWKZ w Lublinie, Krzysztof Grabczuk – Marszałek Województwa Lubelskiego, ks. Adam Lewandowski – proboszcz parafii archikatedralnej w Lublinie, Genowefa Tokarska – Wojewoda Lubelski, Seweryn Kukuła – Dyrektor IUNG w Puławach, Jerzy Kielbowicz – Prezes Stowarzyszenia Zwolenników Kremacji w Lublinie, Cezary Wojtanowicz – v-ce Prezes Banku Spółdzielczego w Kazimierzu Dolnym, fot. D. Kopciowski 2009.

2. Archikatedra Lubelska, wnętrze z widokiem na prezbiterium po pracach konserwatorskich, fot. P. Maciuk 2008.

4. Elewacja frontowa kaplicy na cmentarzu przy ul. Białej w Lublinie, fot. D. Kopciowski 2009.

5. Elewacja frontowa kamienicy „Pod św. Krzysztofem” w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą, fot. D. Kopciowski 2009.

6. Elewacja frontowa pałacu Czartoryskich w Puławach, fot. P. Maciuk 2009.

Aneta Jurkowska

**DZIAŁALNOŚĆ WOJEWÓDZKIEJ GRUPY ROBOCZEJ DS.
PRZECIWDZIAŁANIA PRZESTĘPCZOŚCI ZORGANIZOWANEJ
PRZECIWKO DOBROM KULTURY ORAZ PRZECIWPOŻAROWEGO
ZABEZPIECZENIA ZABYTEKÓW NA TERENIE
WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO**

W związku z systematycznym niszczeniem dziedzictwa narodowego w całym kraju, na skutek – nie tylko destrukcyjnych działań sił natury, ale przede wszystkim człowieka, uznano za konieczne podjęcie działań zapewniających właściwą ochronę obiektów zabytkowych na terenie województwa lubelskiego.

W celu zapewnienia właściwej ochrony dóbr kultury na terenie całego kraju, dnia 15 września 1999 roku, z inicjatywy Biura Koordynacji Służby Prewencyjnej Komendy Głównej Policji, odbyło się w siedzibie Komendy Głównej Policji w Warszawie spotkanie założycielskie Centralnej Grupy Roboczej ds. przeciwdziałania przestępczości i pożarom w dobrach kultury na terenie kraju. W wyniku ustaleń na szczepku centralnym oraz wspólnej inicjatywy Komendanta Wojewódzkiego Policji w Lublinie, Komendanta Wojewódzkiego Państwowej Straży Pożarnej w Lublinie, a także Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie – w dniu 29 czerwca 2000 roku powołano **Wojewódzką Grupę Roboczą** ds. przeciwdziałania przestępczości zorganizowanej przeciwko dobrom kultury oraz przeciwpożarowego zabezpieczenia zabytków na obszarze województwa lubelskiego – jako oddziału terenowego Centralnej Grupy Roboczej – zrzeszającą przedstawicieli:

- Komendy Wojewódzkiej Policji w Lublinie,
- Komendy Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej w Lublinie,
- Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie,
- Diecezjalnych Konserwatorów Zabytków (archidiecezji lubelskiej, diecezji sandomierskiej, diecezji siedleckiej i diecezji zamojsko-lubaczowskiej),
- Wydziału Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie.

Funkcję koordynatora działań Wojewódzkiej Grupy Roboczej powierzono Lubelskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków.

W sierpniu 2000 roku zostały powołane Powiatowe Zespoły Kontrolne mające dokonywać lustracji obiektów zabytkowych na terenach powiatów, w skład których weszli przedstawiciele:

- Komend Powiatowych Policji,
- Komend Powiatowych Państwowej Straży Pożarnej,
- Starostw Powiatowych,
- Wydziału Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie,

- Diecezjalnych Konserwatorów Zabytków,
- Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie,
- Straży Granicznej – na terenach przygranicznych.

Powiatowe zespoły działalność swoją rozpoczęły we wrześniu 2000 roku i kontynuują ją do dnia dzisiejszego.

Ze względu na dużą ilość zabytków wytypowanych do lustracji, kontrole przeprowadzane etapami, w kolejności według kategorii zagrożeń oraz zasobu nagromadzonych w obiektach zabytków ruchomych:

- 2000 rok – kontrolowano obiekty zaliczone do II kategorii obronności oraz obiekty, w których zgromadzone są duże zasoby ruchomych dóbr kultury;
- 2001 i 2002 rok – kontrolowano obiekty sakralne zagrożone przestępczością i pożarami, w których zgromadzone są duże zasoby sakralnych zabytków ruchomych;
- 2003 rok – skontrolowano pozostałe, wytypowane do kontroli zabytki, w których zgromadzone są duże zasoby ruchomych dóbr kultury. Dokonano także rekontroli wcześniej lustrowanych zabytków, w celu sprawdzenia wykonania zaleceń pokontrolnych;
- 2004 i 2005 rok – zrekontrowano wcześniej lustrowane zabytkowe obiekty sakralne zagrożone przestępczością i pożarami, w celu sprawdzenia wykonania zaleceń pokontrolnych;
- 2006 rok – kontrolami objęto przede wszystkim obiekty drewniane w tym głównie kościoły, a ponadto świeckie budynki użyteczności publicznej. Dokonano także rekontroli wcześniej lustrowanych kościołów;
- 2007 i 2008 rok – kontynuacja rekontroli wcześniej lustrowanych zabytkowych obiektów zarówno sakralnych, jak i świeckich budynków użyteczności publicznej, w celu sprawdzenia wykonania zaleceń pokontrolnych.
 - Łącznie od 2000 do końca 2008 roku na terenie całego województwa lubelskiego przeprowadzono 776 kontroli obiektów zabytkowych, w tym 345 rekontroli

Zestawienie danych dotyczących efektów działalności Wojewódzkiej Grupy Roboczej w latach 2000-2008

Ilość przeprowadzonych		Ilość obiektów posiadających instalacje alarmowe (w dniu pierwszej kontroli)			Ilość obiektów, w których zalecono montaż instalacji alarmowych (podczas kontroli)			Ilość obiektów, w których zamontowano instalację alarmową (po kontroli)		
kontroli	rekontroli	p.włam.	p.poż. (SAP)	p.włam. i p.poż. (SAP)	p.włam.	p.poż. (SAP)	p.włam. i p.poż. (SAP)	p.włam.	p.poż. (SAP)	p.włam. i p.poż. (SAP)
431	345	41	8	19	24	61	93	8	10	22
776		68			178			40		

p.włam – instalacja alarmowa przeciwwłamaniowa; p.poż. – instalacja alarmowa przeciwpożarowa; SAP – system alarmu pożaru

Chcąc zidentyfikować główne problemy – w zakresie zabezpieczenia przeciwwłamaniowego i przeciwpożarowego – występujące w obiektach poddanych kontroli, wśród najczęściej powtarzających się i jednocześnie najpoważniejszych braków oraz niedociągnięć stwierdzanych podczas kontroli WGR wymienić należy:

- w zakresie zabezpieczenia przeciwwłamaniowego, obok braku instalacji alarmowych, przeciwwłamaniowych,
 - a) brak zamknięć w drzwiach do obiektów (zamków, klódek) – szczególnie w obiektach sakralnych,
 - b) zamontowanie niewłaściwych (nie atestowanych, bez patentu) zamków i klódek,
 - c) brak krat wewnętrznych w części obiektów sakralnych,
 - d) brak okratowania otworów okiennych w obiektach sakralnych,
 - e) niezabezpieczone, niezamykane wejścia i włązy dachowe w obiektach sakralnych,
 - f) niezamykane pomieszczenia pomocnicze w obiektach sakralnych, umożliwiające ukrycie się i pozostanie po nabożeństwach osób niepowołanych,
 - g) brak atestowanych szaf stalowych i sejfów do przechowywania najcenniejszych zabytków ruchomych (relikwiarzy, monstrancji, kielichów, krucyfików) i/lub brak właściwego zarządzania kluczami;

Przykłady:

– nieprawidłowe zabezpieczenie drzwi (brak atestowanych zamków i klódek),

– nieprawidłowo zabezpieczone okna (zniszczona stolarka, okna nieokratowane lub kraty zamontowane w niewłaściwy sposób),

– niezabezpieczone pomieszczenia pomocnicze (niezamykane schowki i włazy, pozostawiane w drzwiach klucze, pozostawiane drabin pod włazami dachowymi),

– kraty wewnętrzne niepoprawnie zabezpieczone (brak klódek lub zamków, niesprawne zabezpieczenie),

➤ w zakresie zabezpieczenia przeciwpożarowego:

- a) brak instalacji alarmowych przeciwpożarowych,
- b) brak instalacji odgromowej lub jej niewłaściwe zamontowanie,
- c) niewłaściwe zabezpieczenie sieci, gniazd i przyłączy energii elektrycznej,
- d) brak aktualnych badań instalacji elektrycznej i odgromowej,
- e) brak oznakowania wyłączników głównych prądu i zaworów odcięcia gazu, miejsc przechowywania sprzętu gaśniczego,
- f) nieterminowa konserwacja i wymiana sprzętu gaśniczego,
- g) brak oznakowania dróg i wyjść ewakuacyjnych.

Przykłady:

– brak oznakowania wyłączników głównych prądu,

– nieterminowa konserwacja i wymiana sprzętu gaśniczego oraz brak oznakowania miejsc przechowywania sprzętu gaśniczego, niewłaściwe zabezpieczenie instalacji elektrycznej,

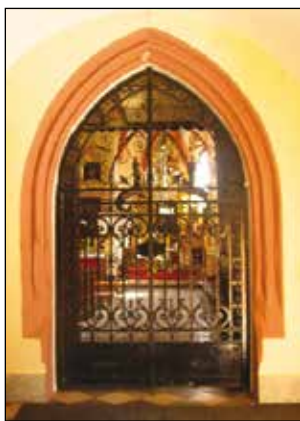
Działania kontrolne sukcesywnie przynoszą pożądane efekty, co obrazują roczne sprawozdania podsumowujące działalność grupy.

Przykłady:

– prawidłowe zabezpieczenie drzwi (rygle, zasuw, zamki antywłamaniowe),

– montaż krat wewnętrznych,

– prawidłowo zabezpieczone okna (okratowane w sposób uniemożliwiający ich łatwy demontaż),

– stosowanie klódek i zamków z atestem, sprawne zamki kowalskiej roboty,

– właściwe wykorzystywanie sejfów i szaf pancernych,

– oznakowanie wyłączników głównych prądu, terminowa konserwacja i wymiana sprzętu gaśniczego oraz oznakowanie miejsca przechowywania sprzętu gaśniczego,

– umieszczanie w widocznych miejscach instrukcji postępowania na wypadek pożaru,

– Właściwe oznakowanie dróg ewakuacyjnych, wg zaleceń PSP:

**Dane statystyczne dla województwa lubelskiego za rok 2008
dla wybranych kategorii przestępstw,
w których przedmiotem przestępstwa były „zabytki ruchome”:**

Kwalifikacja prawna	Stwierdzone	Wykryte	Suma	
			Strat	Odzysków
Kradzież rzeczy	25	7	84528	2595
Kradzież z włamaniem	23	2	176799	15830
Przywłaszczenie pospolite	3	2	6100	700
Uszkodzenie rzeczy	9	3	9412	0
Ogółem przestępstw	60	14	276839	19125

Dane opracowane przez KW Policji w Lublinie

**Kontrole obiektów zabytkowych pod kątem zagrożenia pożarowego,
przeprowadzone na terenie województwa lubelskiego w 2008 roku:**

Ilość kontroli (ogółem)	Ilość kontroli prowadzonych zgodnie z § 23 ustawy o PSP	Ilość obiektów ze stwier- dzonymi nieprawdło- wościami	Ilość wydanych decyzji administracyjnych w sprawie		Ilość kontroli przeprowadzonych z innymi służbami (wymienić z jakimi)	Ilość zdarzeń w obiektach zabytkowych	
			usunięcia uchybień	zakazu użytkowania		pożary	miejsce zagrożenia
85	55	35	24	0	WUOZ – 45 Policja – 33 Straż Graniczna – 7 Konservator Diece- zjalny– 2 Sanepid – 1	1	5

Dane opracowane przez KW PSP w Lublinie

W 2008 roku w ramach działalności WGR dokonano ogółem kontroli 66 obiektów – sakralnych i świeckich (w tym 53 rekontroli wykonania wcześniejszych zaleceń pokontrolnych) – narażonych na pożary oraz słabo zabezpieczonych przeciwwłamaniowo. Kontrolami objęto zarówno obiekty murowane, jak i drewniane (43 obiekty murowane, stanowiące 65% wszystkich) w tym głównie kościoły, a ponadto świeckie budynki użyteczności publicznej. W trakcie kontroli sporządzono 9 ankiet i 60 protokołów pokontrolnych, w których opisano aktualny stan zabezpieczenia obiektów i wydano stosowne zalecenia w celu jego poprawy.

Istotnym przedsięwzięciem w profilaktyce zabezpieczenia obiektów zabytkowych było zorganizowanie (z inicjatywy Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Lubelskiego Komendanta Wojewódzkiego Policji i Lubelskiego Komendanta Wojewódzkiego Państwowej Straży Pożarnej pod patronatem Wojewody Lubelskiego, Arcybiskupa Metropolity Lubelskiego i Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych w Warszawie) w dniu 26 lutego 2009 roku – konferencji pt.: *„Jak zabezpieczyć zabytek sakralny przed zagrożeniami”* skierowanej do administratorów zabytkowych obiektów sakralnych. Podczas konferencji omawiano zasady ochrony zabytków przed włamaniami i pożarami. Była ona jednocześnie okazją do prezentacji wniosków z dotychczasowych lustracji oraz wykonania zaleceń Wojewódzkiej Grupy Roboczej. Spotkaniu towarzyszyła prezentacja nowoczesnych zamków, sejfów i szaf pancernych, instalacji i systemów zabezpieczeń przeciwwłamaniowych oraz przeciwpożarowych, w tym zrealizowanych rozwiązań w obiektach zabytkowych zlokalizowanych na terenie województwa lubelskiego.

Ponadto, w ślad za powyższą konferencją, w dniu 5 marca 2009 r. odbyła się audycja radiowa w „Radiu eR” z udziałem przedstawicieli WGR, poświęcona dotychczasowej pracy grupy na rzecz ochrony i zabezpieczania sakralnych obiektów zabytkowych.

THE ACTIVITY OF PROVINCIAL WORKING GROUP FOR COUNTERACTION TO ORGANIZED CRIME AGAINST CULTURAL WELFARE AND FIRE PROTECTION OF HISTORICAL REMAINS ON THE AREA OF LUBELSKIE PROVINCE

Numerous thefts and fires of historical remains were the reason for calling up in 1999 – Central Working Group for counteraction of the type of phenomena. As a result of arrangements made on central level and common initiative of Provincial Police Commandant in Lublin, Provincial Fire Chief in Lublin and Lubelski Provincial Heritage Conservator in Lublin Provincial Working Group for counteraction to organized crime against cultural welfare and fire protection of historical remains on the area of Lubelskie province was called up in 2000, which unites the representatives of: Provincial Police Command in Lublin, Provincial Command of Fire Brigade in Lublin, Diocesan Heritage Conservators (of dioceses of Lublin, Sandomierz, Siedlce, Zamość and Lubaczowo), Safety and Crisis Management Department of Provincial Office in Lublin and Lubelski Heritage Conservator, who became the co-ordinator of the group activities.

Because of a large number of historical remains selected for inspection, the controls were carried out in stages, according to the category of threats and resources collected in the objects of movable historical remains. In total, there were 775 inspections of historical remains carried out in the period since 2000 until the end of 2008 on the area of the whole lubelskie province, including 345 reinspections. The monuments which:

- included a large number of movable monuments,*
- were qualified by the Ministry of Culture and National Heritage for the assembly of fire-protection installation,*
- were wooden were controlled.*

Despite the fact that Provincial Working Group and District Control Groups stated anomalies in anti-burglary protection and fire-protection of historical objects, the actions above successively bring the desired effects what is showed by yearly summaries which sum up the activity of the group in the given period.

Wiesław Koman

PODSUMOWANIE 20 LAT BADAŃ KURHANÓW KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ NA GRZĘDZIE SOKALSKIEJ

Grzęda Sokalska to mezoregion geomorfologiczny wchodzący w skład Wyżyny Wołyńskiej¹, usytuowany w dorzeczu górnego Bugu, na pograniczu Polski (południowo-wschodnia część województwa lubelskiego – rejon na wschód od Tomaszowa Lubelskiego) i północno-zachodniej Ukrainy (okolice Sokala). Jest to rozciągający się równoleżnikowo płaskowyż lessowych wzniesień, uformowanych na podłożu górnokredowych opok i margli. W plejstocenie, gdy północna Europa była kilkakrotnie objęta zlodowaceniem, a na przedpolu lądolodów tworzyły się zimne i suche pustynie peryglacjalne, powstały warunki do tworzenia i akumulacji lessów. Wiejące od lądolodów wiatry prznosiły pył lessowy, który osadzał się na wyniesieniach podłoża, co sprawiło, że Grzęda Sokalska została nadbudowana wielometrowej miąższości warstwą lessu. Interesująca nas zachodnia (polska) część Grzędy Sokalskiej ma wyraźnie zaznaczone w terenie granice hipsometryczne o charakterze kuest denudacyjnych oddzielających ją od Kotliny Hrubieszowskiej na północy i Kotliny Pobuża na południu. Płaskowyż lessowy, stanowiący wierzchowinę Grzędy wznosi się na 280-290 m n.p.m. w części zachodniej (przylegającej do Rostocza) i na 220-260 m n.p.m. w części wschodniej (nadbużańskiej). Rozcina go południkowa dolina Huczwy i równoleżnikowe doliny jej dopływów, dzielących powierzchnię mezoregionu na szereg równoleżnikowo przebiegających garbów (grzęd)². W rzeźbie dominuje gęsta sieć suchych dolin erozyjno-denudacyjnych, które wcinają się w powierzchnię płaskowyżu sprawiając, że deniwelacja dochodzi tu do 40–50 m, a miejscami nawet do 70 m. Obecnie dominują tu gleby płowe i brunatne wytworzone na bazie czarnoziemów, których górne poziomy zostały przetworzone poprzez wylesienia i długotrwałą uprawę terenu przez pierwsze społeczności rolnicze, które pojawiły się tu w okresie wczesnego i środkowego neolitu (5000-3000 lat p.n.e.). Poprzedzały one na tym terenie kulturę ceramiki sznurowej (KCSz) – budowniczych kurhanów, którą reprezentowała koczownicza ludność zajmująca się hodowlą bydła i koni. Kurhan (Ryc. 1), to pradziejowa mogiła w formie stożkowatego kopca ziemnego, którego nasyp przykrywał i chronił znajdujące się pod nim groby.

Pierwsze wzmianki o kurhanach na Grzędzie Sokalskiej pochodzą z przełomu XIX/XX w.³ i wymieniają kopce w Majdanie Górnym, Michalowie, Posadowie, Rzep-

¹ J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2001, s. 33.

² H. Maruszczak, *Wyżyny Lubelsko-Wołyńskie*, /w:/ M. Klimaszewski, *Geomorfologia Polski*, t. 1, Warszawa 1972, s. 359.

³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1888-1904.

linie, Starej Wsi i Typinie. Listę miejscowości z kurhanami uzupełnia Łubcze, Podłodów i Wierszyczka⁴. Usystematyzowaną bazę źródeł o wcześniejszych odkryciach archeologicznych kurhanów, toporków i innych zabytków na Lubelszczyźnie stworzył i opublikował prof. Stefan Nosek⁵, co upowszechniło w znacznym stopniu wiedzę w tym zakresie. Pierwsze badania powierzchniowe w południowej części Grzędy Sokalskiej przeprowadzono dopiero w roku 1957⁶. Potwierdziły one istnienie antropogenicznych kopców ziemnych i stworzyły podstawy do wyróżniania kolejnych obiektów. W 1972 r. Andrzej Hunicz badał sondażowo dwa kopce w Woli Gródeckiej na stanowisku 13 (Ryc. 2).

1. Przykładowa forma kurhanu – Majdan Górny stan. 18. (fot. W. Koman, 2007).

2. Wola Gródecka stan. 13, kurhan nr 2, badany sondażowo w 1972 r. przez A. Hunicza. (fot. W. Koman, 2009).

Wysunął wówczas przypuszczenie, że kopce te można wiązać z kulturą strzyżowską, ponieważ znaleziona w kurhanie nr 1 siekiera krzemienista wykazywała cechy narzędzi z wczesnego okresu epoki brązu⁷. W 1973 roku J. Gurba i J. Wojtanowicz dokonali wstępnej inwentaryzacji kurhanów na Grzędzie Sokalskiej i ich analizy kulturowo – chronologicznej⁸, a H. Maruszczak i J. Wojtanowicz przeprowadzili badania geomorfologiczne największych kopców w Hubinku i Typinie⁹. Zwrócono wówczas uwagę na obecność u podstaw kopców kopalnego humusu tworzącego się według gleboznawców „pod roślinnością łąkową, w ciepłym, suchym klimacie w okresie sub-borealnym”. Jednakże wobec braku badań wykopaliskowych uznano wtedy, że kopce te mogą pochodzić z różnych okresów, m. in. z wczesnego średniowiecza. W 1985 r.

⁴ Wisła, t. XV (s. 732).

⁵ S. Nosek, Materiały do historii starożytnej i wczesnośredniowiecznej międzyrzecza Wisły i Bugu /w:/ Annales UMCS, vol. VI, sec. F, Lublin 1957, s. 5-503.

⁶ J. Machnik, Archeologiczne badania powierzchniowe w południowej Lubelszczyźnie w 1957 r. /w:/ Sprawozdania Archeologiczne, t. VII, Kraków 1959, s. 63-72.

⁷ A. Henicz, Sprawozdanie z badań sondażowych dwu kurhanów w Woli Gródeckiej przeprowadzonych na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, Lublin 1973 (mps).

⁸ J. Gurba, J. Wojtanowicz, Problematyka archeologiczno-geomorfologiczna kurhanów i cmentarzysk kurhanowych na Grzędzie Sokalskiej /w:/ Przewodnik XII Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Lublin 1974, s. 57-61.

⁹ H. Maruszczak, J. Wojtanowicz, Sytuacja geologiczno-geomorfologiczna kurhanów w Rubinku i Typinie /w:/ Przewodnik XII Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Lublin 1974, s. 78-81.

3. Dobrze zachowany kurhan na stan. 4 w Koziej Woli. (fot. W. Koman, 2009).

4. Rozorywany kopiec na stan. 22 w Nedeżowie. (fot. J. Bagińska).

podczas interwencji terenowej w Nowej Wsi pozyskano inwentarz zniszczonego grobu kultury ceramiki sznurowej¹⁰. W trakcie realizacji programu Archeologicznego Zdjęcia Polski w latach 1984-88 zaewidencjonowano kolejne kurhany (Ryc. 3).

Większość z nich, znajdowała się na polach ornych i pozbawiona była nasypów. Ich obecność zaznaczała się na powierzchni ziemi jedynie w postaci czarnych plam na brunatnym tle warstwy ornej (Ryc. 4). Tylko kwestią krótkiego czasu było rozoranie grobów, które znajdowały się zapewne na niewielkiej głębokości od powierzchni gruntu. Dwukrotny zwiad lotniczy wykonany nad Grzędą Sokalską w latach 1990 i 1991 oraz inspekcje konserwatorskie potwierdziły obecność na tym terenie 113 kurhanów o różnym stanie zachowania, z czego 82 zlokalizowano na południowej części Grzędy (Ryc. 5).

Tak duże zagrożenie zniszczeniem nierozpoznanych obiektów spowodowało podjęcie w 1988 roku akcji ratowniczych

badan wykopaliskowych, przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zamościu¹¹.

5. Mapa z lokalizacją kurhanów w południowej części Grzędy Sokalskiej: 1 – kurhany nie badane; 2 – kurhany objęte badaniami wykopaliskowymi; 3 – lokalizacja osad neolitycznych, starszych od kultury ceramiki sznurowej. (wyk. W. Koman, na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:50000).

¹⁰ J. Buszewicz, Grób kultury ceramiki sznurowej w Nowej Wsi stan. 1, gm. Tomaszów Lub., woj. Zamość, Sprawozdania Archeologiczne, t. XXXIX, Kraków 1987, s. 155-158.

¹¹ W. Koman, Badania makroregionalne na Grzędzie Sokalskiej. Cmentarzysko kurhanowe kultury ceramiki sznurowej w Łubczu na stan. 2, gm. Jarczów /w:/ Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1990 roku, Zamość 1990, s. 11-19.

Badania prowadzone były przez Muzeum Regionalne im. J. Petera w Tomaszowie Lubelskim, dawny Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski (później Państwową Służbę Ochrony Zabytków) w Zamościu przy współudziale Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie, a w ostatnich latach także Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie. Działania te realizowane są systematycznie, praktycznie po dzień dzisiejszy. W trakcie dotychczasowych badań przeprowadzono prace wykopaliskowe na 29 najbardziej zagrożonych zniszczeniem kurhanach (Ryc. 5). Odkryto i zadokumentowano 40 zespołów grobowych kultury ceramiki sznurowej, 16 grobów kultury mierzanowickiej (KM), 6 pochówków o nierozstrzygniętej chronologii pomiędzy KCSz a KM. Poza tym w strefie podkurhanowej lub w jej otoczeniu natrafiono na starsze od KCSz obiekty. Przede wszystkim należy tu zwrócić uwagę na grób kultury lubelsko-wołyńskiej¹² (KL-W) z 1 poł. IV tys. p.n.e., który odkryto przy kurhanie w Łubczu na stan. 27 (jak na razie wydaje się być najstarszym obiektem na tym terenie i posiadającym najbogatsze wyposażenie znalezione przy zmarłym, znane w tej kulturze na terenie Polski). Ponadto natrafiono na cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych¹³ (KPL) z 2 poł. IV tys. p.n.e. liczące 7 grobów (w Łubczu na stan. 25) oraz kilkanaście neolitycznych obiektów osadowych, starszych od KCSz, przypisywanych KL-W i KPL.

Wyniki omawianych wyżej działań archeologicznych jednoznacznie potwierdzają, że w środkowym okresie epoki neolitu (w IV i w 1 poł. III tys. p.n.e.), na terenie Grzędy Sokalskiej dominowały społeczności typowo rolnicze, reprezentowane przez ludność KL-W i KPL. Ślady jej obecności odnotowano nie tylko podczas badań kurhanów, ale także znane są z badań wykopaliskowych kilku innych stanowisk o charakterze osad¹⁴ oraz z badań powierzchniowych na ponad stu stanowiskach w tym regionie (Ryc. 5). Ich gospodarka charakteryzowała się osiadłym trybem życia i wykorzystaniem dogodnych warunków glebowych i klimatycznych do ekstensywnej żarowej gospodarki rolnej, sprowadzającej się w konsekwencji do wypalenia i zniszczenia lasów na znacznych przestrzeniach. W schyłkowym okresie neolitu (1 poł. III tys. p.n.e.), tereny te zasiedliły z kolei koczowniczo-pasterskie plemiona KCSz, wykorzystując warunki idealne dla wypasowej hodowli bydła i koni. W tym okresie zaznacza się bowiem znaczne ocieplenie klimatu, zmniejszenie ilości opadów i obniżenie poziomu wód gruntowych, doprowadzając do stepowienia terenów. Lasy wypalone wcześniej przez ludność KL-W i KPL nie odrastały w tak szybkim tempie jak wcześniej, a ich powierzchnia znacznie się zmniejszyła, powodując pojawianie się obszarów stepu i lasostepu. W połowie III tys. p.n.e., w bardzo krótkim czasie KCSz opanowała znaczne tereny Europy wschodniej i środkowej, pojawiając się na obszarze od Dniepru i Wołgi na wschodzie, po Ren na zachodzie oraz od południowej Skandynawii na północy, po Czechy, Morawy i Słowację na południu¹⁵. Taka błyskawiczna ekspansja dokonana przez tzw. ogólno-

¹² W. Koman, Sprawozdanie z badań kurhanu na stan. 27 w Łubczu, woj. zamojskie /w:/ Archeologia Polski Środkowowschodniej, t. II, Lublin 1997, s. 37-44.

¹³ J. Bagińska, Badania kurhanów kultury ceramiki sznurowej na Grzędzie Sokalskiej – kurhan nr 3 na stan. 25 w Łubczu, pow. Tomaszów Lubelski /w:/ Archeologia Polski Środkowowschodniej, t. 4, Lublin 1999, s. 56-65.

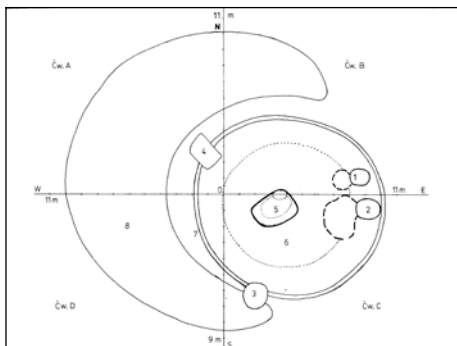
¹⁴ A. Zakościelna, Południowo-wschodnia Lubelszczyzna w epoce neolitu /w:/ Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny, Lublin 2007, s. 37-60.

¹⁵ J. Machnik, Krąg kulturowy ceramiki sznurowej /w:/ Prahistoria ziem polskich, tom II, Wrocław 1979, s. 337.

europijski horyzont KCSz na tereny już wcześniej zasiedlone, przebiegała zapewne nie tylko na zasadzie dobrego sąsiedztwa i pokojowego współistnienia obcych sobie grup społecznych, ale także poprzez podboje militarne. Albowiem typowym narzędziem i zapewne groźną bronią ludności KCSz były kamienny topory (nazywane często bojowymi), bardzo powszechnie występujące w jej inwentarzach. Nazwa tej kultury pochodzi od charakterystycznego sposobu zdobienia glinianych naczyń (głównie amfor i pucharów) odciskami sznura. Geneza i miejsce ukształtowania się tej społeczności upatrywana jest w 1 poł. III tys. p.n.e. na terenach Ukrainy. Główną gałęzią gospodarki ludności

6. Jeden z największych kurhanów na Grzędzie Sokalskiej znajduje się w Hubinku na stan. 1. (fot. W. Koman, 2009).

7. Plan obiektów odkrytych pod nasypem kurhanu nr 2 na stan. 25 w Łubczu: (5) – centralny grób KCSz – najstarszy, (6) – pierwotny zasięg nasypu kurhanu, (7) – rowek otaczający kurhan, (8) – jama przykurhanowa, z której pobierano ziemię na usypanie kopca, (1 i 2) – młodsze groby niszowe KCSz, wkopane w obrzeże istniejącego już nasypu, (3 i 4) – najmłodsze pochówki KM, wkopane w otoczenie kurhanu.

tej kultury była hodowla bydła, owiec, kóz i koni, a zdobywanie pożywienia uzupełniało myślistwo. Taki tryb życia pociągał za sobą konieczność częstej, niekiedy sezonowej zmiany miejsca przebywania, ze względu na poszukiwanie nowych terenów, obfitujących w dogodne do wypasu dla hodowanych zwierząt, bogate pastwiska. Dlatego też ludność ta nie zakładała stałych osiedli, a zamieszkiwała w czasowych obozowiskach, składających się z naziemnych szałasów lub jurt. O zasiedleniu Grzędy Sokalskiej przez ludność KCSz świadczy przede wszystkim obecność na tym terenie kurhanów, będących charakterystycznym wyróżnikiem tej kultury i typowym dla niej sposobem grzebania zmarłych¹⁶ oraz kilkanaście stanowisk ze śladami osadnictwa w postaci drobnych fragmentów ceramiki oraz narzędzi krzemiennych (siekiery, wiórki, skrobacze, odłupki) i kamiennych (toporki). Nasypy kurhanów pierwotnie posiadały średnicę 10-12 m u podstawy, zaś ich wysokość mogła sięgać 4-5 m. Usytuowane były w najwyższych punktach terenu, co sprawiało, że stanowiły wyraźne elementy orientacyjne (Ryc. 6).

Pod nasypami znajdowały się zazwyczaj groby zmarłych wraz z wyposażeniem (naczynia gliniane, toporek kamienny, grociki do strzała) podarowanym przez współplemieńców na drogę w zaświaty. Pochówek otoczony był dookołnym rowkiem, który symbolizował oddzielenie świętego miejsca spoczynku zmarłego (sacrum) od świata żywych (profanum). Kolej-

¹⁶ J. Machnik, *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław 1966, s. 5-263.

ne pochówki zmarłych wkopywane były w obrzeża nasypu istniejącego już kurhanu (Ryc. 7).

W grobach takich odsłaniane były szczątki kości ludzkich (Ryc. 8), których układ wskazywał na składanie zmarłych do jam grobowych w pozycji skurzonej. Analizy antropologiczne wykonane przez prof. K. Kaczanowskiego potwierdziły, że w ułożeniu zmarłych obowiązywał określony rytuał. Mężczyźni ułożeni byli zazwyczaj na prawym boku, a kobiety na lewym. Przy zmarłych pozostawiano wyposażenie grobowe, najczęściej w postaci kilku naczyń – amfor i pucharów (Ryc. 8) oraz toporków kamiennych, siekier krzemien-nych, grocików do strzał i różnorodnych narzędzi krzemien-nych i kamiennych.

Jak się okazało w wyniku analiz, zespoły te pochodzą z różnych okresów rozwoju KCSz, niemal od jej początków, aż do schyłku. Mają swoje odpowiedniki i zbliżone podobieństwa w inwentarzach innych grup tej kultury, z terenu międzyrzecza Wisły, Bugu i Dniepru. W pochodzącym z Grzędy Sokalskiej materiale zabytkowym, przede wszystkim ceramicznym (naczynia), można śledzić bliskie i dalekosiężne kontakty tej ludności, z terenami Wyżyny Małopolskiej, Niemiec Środkowych, Czech, Słowacji, a także środkowego i górnego Dniepru. Biorąc pod uwagę odkrycie sporej liczby kurhanów i różnorodnych znalezisk zabytków w obrębie Grzędy Sokalskiej, można bez wątpienia domniemywać, że teren ten był eksploatowany przez ludność KCSz dość intensywnie i to przez dłuższy okres czasu. Można przypuszczać, że pojawiła się ona na omawianym terenie ok. 2500 lat p.n.e., a zanik jej osadnictwa może być datowany na ok. 1900 lat p.n.e.¹⁷.

Ze wszystkich zbadanych dotąd kurhanów KCSz na Grzędzie Sokalskiej pochodzi 64 naczyń glinianych, w tym 27 amfor i 37 pucharów (Ryc. 9).

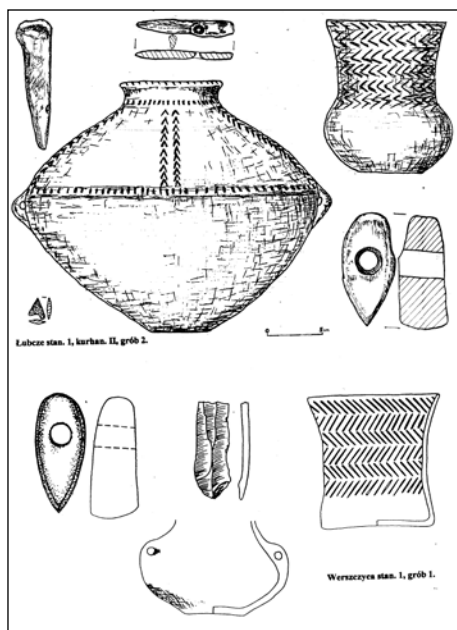
8. Grób kultury ceramiki sznurowej wraz z wyposażeniem, odkryty pod kurhanem w Machnówku na stan. 1. (fot. W. Koman, 2006).

9. Amfora i pucharek to typowe i najczęściej odkrywane formy naczyń w grobach kultury ceramiki sznurowej – Machnówek stan. 1. (fot. W. Koman, 2006).

¹⁷ J. Machnik, Kultury wczesnego okresu epoki brązu na ziemiach polskich /w:/ Prahistoria Ziemi Polskich, t. III, Wrocław 1978, s. 30-68.

Reprezentują one różne formy, w większości znane dotąd w KCSz na terenie dorzecza Wisły, Bugu i Dniestru (a także poza tym obszarem). To samo dotyczy motywów ornamentacyjnych, a w ich obrębie wątków i technik zdobniczych. Nie wszystkie formy naczyń, zwłaszcza amfor, dają się ściśle zakwalifikować do określonego typu, zdefiniowanego według jednoznacznych kryteriów, np. tektoniki, miejsca i liczby umieszczenia uch, sposobu ukształtowania szyjki, dna itd. Na jeszcze więk-

10. Najstarsze zespoły grobowe kultury ceramiki sznurowej odkryte w kurhanach na Grzędzie Sokalskiej w Łubczu na stan. 1 i w Wierszyczycy stan. 1.

szą trudność napotykamy przy próbie typologii układów, motywów i wątków zdobniczych. Widać tu wielką ich różnorodność, prawie nigdy niepowtarzających się w takich samych kombinacjach. Na terenie Grzędy Sokalskiej można zauważyć trzy podstawowe typy amfor i sześć typów pucharów (Ryc. 10), różniące się jednak pomiędzy sobą wielkością, kształtem brzuśca i szyjki, położeniem uch, rzadziej ich kształtem i liczbą. Różnice te są podstawą podziału naczyń na podtypy. Inne wyroby z gliny (poza naczyniami) reprezentuje jedynie przedmiot przypominający połówkę dużego przeszlika lub ciężarka do sieci o soczewkowatym przekroju. Wyroby kamienne, to przede wszystkim 9 toporków, które wystąpiły w ośmiu grobach KCSz. Reprezentują kilka typów. Cztery z nich to klasyczne toporki łódkowate nawiązujące swym wydłużonym kształtem, owalnym przekrojem obucha, nieznacznie wypukłym grzbietem i lekko opadającym ostrzem do najstarszych w KCSz toporków typu A. Trzy inne moż-

¹⁸ I. Artemenko, Plemienia verchnego i srednego Podneprovja v epochu bronzy, Moskwa 1967.

na jednym z szerszych boków. Służyły do wygładzania (szlifowania) ostrzy kamiennych lub kamiennych siekier, bądź też niektórych wyrobów kościanych lub rogowych. Płyty szlifierskie, spotykane są w zespołach grobowych KCSz na różnych obszarach w obrębie zasięgu tej kultury. Dość częstym znaleziskiem są zwłaszcza w grupie krakowsko-sandomierskiej. Wyroby kościane odkryto w dziewięciu pochówkach KCSz na Grzędzie Sokalskiej. W pięciu grobach były to pojedyncze artefakty, w pozostałych dwa lub trzy. Są wśród nich dłuta, szydła, przedmiot z otworem, ozdoby lub amulety, jak wisiorzki z zębów i rurki z kości ptasich. Są to wyroby znane z grobów KCSz w całym zasięgu tej kultury. Większość z wyrobów kościanych stanowią dłuta wykonane z długiej kości bydłowej, rozłupanej wzdłuż jej osi, z trzonem umieszczonym na zgrubieniu stawowym, ze spłaszczonym, łukowato zakończonym ostrzem. W czterech grobach znaleziono kościane szydła, z których tylko jedno zachowane grobie pod kurhanem nr 2, na stan. 1 w spłaszczony wyrób kościany o jednym w jednostronnie nawiercony otwór. Funkcja podobne przedmioty uznawane są za wędzidła. Jedyny przedmiot wykonany z żelaza, być może, funkcję ozdoby lub amuletu w kurhanie nr 2 na stan. 25 w Łubczu. Wisiorzki z żelaza (służącym zapewne do zawieszania w dwóch grobach na Grzędzie Sokalskiej nr 37, grób nr 3) znaleziono po dwa egzemplarze, na stan. 1, grób nr 3) tylko pojedynczy ok. nr 2, grób nr 3 znaleziono trzy krótkie rurki miedziane wystąpiły w trzech grobach KCSz jako ozdoby. Należy do nich naszyjnik z dość grubego drutu, z haczykowato zgiętymi do wewnątrz pod kurhanowym na stan. 10 w Klekaczku, BP, a więc na koniec pierwszej połowy II tys. lat p.n.e., znane są także z grobów kurhanowych na Grzędzie Sokalskiej.

11. Typowy zespół zabytków kultury środkowodnieprzańskiej odkryty w Hubinku na stan. 4, w grobie nr 1.

¹⁹ I. Artemenko, *Plemienia verchnego i srednego Podneprovja v epochu bronzy*, Moskva 1967, s. 33-35.

Z miedzianego drutu wykonane było małe kółko pochodzące z grobu nr 3, na stan. 37 w Łubczu, a fragment miedzianej blaszki odkryto w grobie nr 3, na stan. 1 w Wierszyczcy. Inwentarz znalezisk uzupełniały wyroby z krzemienia. Odkryto: 12 siekier, 28 grocików do strzał, 2 półtylczaki, 3 rdzenie, 4 rylce, 11 łuszczeni, 3 przekłówače, 5 drapaczy, 8 zgrzebeł, 49 wiórów, wiórowców i ich fragmentów, 62 odlupki zwykle i retuszowane oraz 11 okruchów krzemiennych.

Ustalenie chronologii neolitycznych kurhanów na Grzędzie Sokalskiej, a ściślej, odkrytych w ich obrębie lub na obrzeżu grobów, może być oparte na kilku podstawach. Punktem oparcia w całej analizie chronologicznej, są tzw. zespoły zwarte zawierające przedmioty stanowiące pośmiertne wyposażenie zmarłego w konkretnym grobie, które zostało w nim umieszczone w ramach jednorazowego depozytu, przez co przedmioty te są sobie współczesne. Analiza porównawcza tych zespołów, tzn. charakterystycznych cech taksonomicznych przedmiotów wchodzących w ich skład, a zwłaszcza bardzo zróżnicowanych pod tym względem glinianych naczyń, pozwala łączyć je w oddzielne, różniące się między sobą kategorie. Zespoły należące do poszczególnych kategorii zajmują określoną pozycję stratygraficzną w obrębie kurhanu – łącznie z jego obrzeżem, wynikającą z kolejności umieszczenia tam pochówków. Ma to zasadnicze znaczenie dla ustalenia ich wzajemnych relacji czasowych, czyli dla chronologii względnej wchodzących w ich skład kategorii, a tym samym, również dla wchodzących w ich skład przedmiotów.

12. Przykładowy zespół zabytków grupy Sokalskiej z grobu nr 2 w kurhanie II na sta. 2 w Łubczu (ryc. W. Koman).

Konfrontacja efektów zastosowania tej metody z uzyskanymi datami C14 dla kilkunastu zespołów grobowych, reprezentujących prawie wszystkie (poza jedną) kategorie, pozwala z jednej strony na weryfikację datowania relatywnego opartego na obserwacjach stratygraficznych, z drugiej zaś na określenie ich przybliżonej chronologii absolutnej. Z kolei zaś analiza typologiczno-porównawcza, uwzględniająca możliwie szerokie spectrum analogii na różnych terenach dla poszczególnych składników zespołów (zwłaszcza dla zróżnicowanej ceramiki), umożliwia sytuowanie ich w ogólnej periodyzacji wielkiego kręgu kultur z ceramiką sznurową. Jednak pewna odmienność i specyficzne cechy charakterystyczne dla tych materiałów zabytkowych z Grzędy Sokalskiej pozwalają wydzielić je w odrębną grupę kulturową, którą ostatnio określono jako grupa sokalska²⁰. Występują tu zespoły

²⁰ J. Machnik, J. Bagińska, W. Koman, Nowa, synkretyczna grupa kultury ceramiki sznurowej w Polsce środkowo-wschodniej /w:/ Problemy epoki kamienia na obszarze starego świata, Kraków 2001, s. 389-400.

naczyń, które posiadają cechy zarówno kultury ceramiki sznurowej, jak i kultury środkowodnieprzańskiej (Ryc. 12).

Po zaniku osadnictwa KCSz, pojawiają się w kurhanach na Grzędzie Sokalskiej młodsze chronologicznie groby i zabytki związane są z kulturą mierzanowicką (nazwa pochodzi od miejscowości Mierzanowice koło Opatowa, gdzie po raz pierwszy wyróżniono zwarty i dystynktywny zespół materiałów zabytkowych tej kultury). Powstała ok. 2000/1900 r. p.n.e., na podłożu kultury ceramiki sznurowej, przy mniejszym współudziale innych kultur późnoneolitycznych oraz nowych impulsów kulturowych napływających znanad środkowego Dunaju. Szczególnie istotne były kontakty z obszarem Siedmiogrodu, skąd napływały na nasze ziemie pierwsze wyroby z brązu (stop miedzi i cyny). Był to wówczas bardzo cenny surowiec i dlatego początkowo wyrabiano z niego ozdoby (bransolety, pierścionki, wisiorki, zausznice w kształcie wierzbowego liścia, szpile, naramienniki), rzadziej broń i narzędzia (sztylety, brzytwy, siekiery i toporki). Centrum rozwojowe KM upatrywane jest w dorzeczu górnej Wisły. Jej ludność zajmowała się głównie hodowlą bydła (podobnie jak KCSz), a w nieco mniejszym stopniu rolnictwem i łowiectwem. Znalezione są tam duże osiedla zakładane na wzniesieniach, niekiedy otoczone głębokim rowem obronnym. Charakterystyczne dla KM są duże, naczynia garnekowate, zdobione guzkami lub listwami plastycznymi pod wylewem, małe kubki oraz baniaste i smukłe amfory zdobione odciskami sznura. Bardzo liczne są narzędzia krzemienne: dwuszcienne siekiery o soczewkowatym profilu, sercowate grociki do strzał, duże groty do oszczepów – tzw. płaszcz, sierpowate noże z retuszem powierzchniowym, skrobacze, wiertki, przekłuwacze i różnorodne odłupki. Kamień służył do wyrobu żaren, rozcieraczy, płyt szlifiernych i toporków. Eliminacja krzemienia i kamienia, jako surowców do wyrobu narzędzi codziennego użytku następowała powoli. We wczesnym okresie epoki brązu zaznacza się nawet pewien rozwój technologiczny i typologiczny krzemieniarstwa. Urozmaicony zestaw ozdób i narzędzi wykonywano z kości i rogu, np.: igły, szydła, dłuta, oprawy do rękojeści, zawieszki, gładziki, amulety, paciorki. Cmentarzyska tej kultury znajdowały się w pobliżu osad. Zmarłych składano do jam grobowych w obrządku szkieletowym, przeważnie w pozycji skurczonej, na boku, pozostawiając przy zwłokach wyposażenie w postaci ozdób i narzędzi, rzadziej naczyń glinianych.

Często występują też groby bez jakiegokolwiek wyposażenia. Ludność ta nie miała w zwyczaju sypać nad grobami kopców. Preferowała raczej cmentarzyska płaskie, ale na Grzędzie Sokalskiej skwapliwie wykorzystała istniejące już „grobowce” do złożenia swych zmarłych. To nie przypadek, że na obrzeżach kurhanów odkryto 16 pochówków KM. Z badań powierzchniowych przeprowadzonych w ramach AZP znamy ponad sto stanowisk o charakterze osad, na których wystąpiły materiały zabytkowe tej kultury. Tym samym jej obecność na Grzędzie Sokalskiej staje się wyraźna

13. Miedziana zausznica w kształcie wierzbowego liścia z grobu kultury mierzanowickiej, odkrytego pod kurhanem w Machnówku, na stan. 1. (fot. W. Koman, 2006).

widoczna i czytelna. Brak na razie przebadanych i udokumentowanych dużych, starych osad z obiektami mieszkalnymi i gospodarczymi. Zanik osadnictwa KM w tym regionie datowany jest na okres 1600/1500 lat p.n.e.

Odkrycie tak wielkiego zgrupowania zanikających kurhanów ze schyłkowego okresu neolitu na Grzędzie Sokalskiej, liczącego 113 obiektów, jest jednym z najważniejszych osiągnięć archeologii powojennej na obszarze Polski środkowo-wschod-

14. Wola Gródecka stan. 13, kurhan nr 3 – zachowany w dobrym stanie na terenie zalesionym. (fot. W. Koman, 2009).

wej Wyżyny Małopolskiej). Należy także podkreślić, że zespół badający kurhany na Grzędzie Sokalskiej, dysponował skromnymi środkami finansowymi, o wiele mniejszymi niż podobne ekspedycje działające w tym czasie na terenie kraju, a mimo to badania przeprowadzono i dokumentowano metodycznie, zgodnie z obowiązującymi zasadami. Szczególnej wagi dodaje fakt, że odkrywane tu zespoły zabytków pochodzą z różnych okresów rozwojowych KCSz i na dodatek z różnych terenów zasięgu tej kultury. W pochodzącym z Grzędy materiale zabytkowym możemy śledzić bliskie i dalekosiężne kontakty budowniczych kurhanów z tego regionu na przestrzeni kilkuset lat, z terenami położonymi najbliżej i obszarami bardzo odległymi. Widzimy tu bowiem wpływy kulturowe i wyroby powstałe w międzyrzeczu Wisły i Bugu, na

15. Systematycznie rozorywany kurhan na stanowisku nr 1 w Łubczu. (fot. W. Koman, 2009).

Wyżynie Wołyńskiej i Wyżynie Krakowsko-Sandomierskiej oraz Podkarpaciu. Zaskakujące i niespodziewane było natomiast odkrycie w tej części Europy artefaktów i całych zespołów kulturowych charakterystycznych jedynie dla wybitnie lokalnych grup KCSz na terenie Niemiec Środkowych, Czech, Słowacji oraz z dorzecza środkowego i górnego Dniepru. Analiza obecności materiałów znad Dniepru wykazała nie tylko istnienie wymiany handlowej pomiędzy omawianymi terenami, ale także obecność przedstawicieli kultury środkowodnieprzańskiej na terenie Grzędy Sokalskiej, co do niedawna

Osiągnięcie to nie miałoby takiego znaczenia gdyby nie fakt, że podjęta pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. akcja badań ratowniczych, konsekwentnie realizowana do dziś, doprowadziła do przebadania 29 z tych najbardziej zagrożonych kurhanów i wpisania do rejestru zabytków województwa lubelskiego kolejnych 28 obiektów, w celu zapewnienia im lepszego stanu zabezpieczenia. Odkrycie w przebadanych kurhanach 46 pochówków KCSz i 16 grobów KM, jest jak dotąd największą serią znanych zwartych zespołów grobowych tej kultury, z jednego niedużego mikroregionu (nie licząc lessowej Wyżyny Małopolskiej).

wydawało się rzeczą nieprawdopodobną. Dotychczasowe osiągnięcia badawcze archeologów, nie powinny jednak przysłonić ogólnej problematyki ochrony kurhanów. O ile obiekty usytuowane w lasach (Ryc. 14) zachowane są w dobrym stanie i nie zagraża im zniszczenie, to kopce znajdujące się na gruntach ornych (Ryc. 15) ulegają ciągłej niwelacji na skutek systematycznej orki i erozji naturalnej.

Nawet te najlepiej zachowane w ciągu ostatniego dziesięciolecia utraciło po ok. 0,5m nasypu. Postępująca w tak szybkim tempie destrukcja spowoduje niebawem całkowite zniszczenie tych bardzo cennych pod względem naukowym i dla krajobrazu kulturowego obiektów pradziejowych. Konieczne wydaje się podjęcie w najbliższych latach dalszych systematycznych prac badawczych, które obejmą kolejne najbardziej niszczone obiekty.

THE SUMMARY OF 20 YEARS OF EXAMINATIONS OF KURGANS OF CORDED WARE CULTURE ON GRZĘDA SOKALSKA

Kurgans, these are primeval graves in the form of cone ground tumulus appeared on Grzęda Sokalska in the half of 3 thousand years before our era, because of nomadic shepherd population, dealing with stock and horses farming and called as Corded Ware culture by archaeologists. Under their embankments there are skeletal pit burials of the society. There were 113 objects of that type filed on Grzęda Sokalska. Their preservation condition depends on the place they are located in. The tumulus situated in forests and on wasteland are the ones that preserved the best. While the objects located on arable fields look the worst. Systematic ploughing and natural erosion cause their destruction. During the last 20 years, 29 the most destroyed kurgans were covered by archaeological rescue excavation examinations. There were 46 burials of Corded Ware culture separated from the tumulus on Grzęda Sokalska, what is, until now, the biggest series of known close grave complexes of the culture from one small micro-region. There were 64 clay vessels (27 amphoras and 37 cups) and about 300 flint and stone tools (hatchets, axes, arrowheads, chips, scrapers and different types of splitters). Besides, by the kurgans older objects were found. Attention shall be paid to the grave of Lublin and Wołyń culture from the 1st half of 4th thousand before our era from Łubcza, which until now seems to be the oldest object on the area and having the richest equipment found by the dead man, known in the culture on the area of Poland. Additionally, a cemetery of Funnelbeaker culture was found from the 2nd half of 4th thousand before our era, which numbered 7 graves and a dozen or so Neolithic settlement objects older than Corded Ware culture. The discoveries of historical remains coming from different development periods of Corded Ware culture and additionally from different areas of the culture range of activity are of special importance. In the historical material found on Grzęda Sokalska we can trace close and remote contacts of local people with the areas located in the neighbourhood and far in the distance. We can see the cultural influences and products made in the area between Vistula and Bud river on Wołyńska Highland and Krakowsko-Sandomierska Highland as well as on Subcarpathian Vovoidship (also known as Podkarpacie). While the discovery of whole complexes characteristic for local groups of Corded Ware culture on the area of Germany, Czech Republic, Slovakia and from the central and upper basin of Dnieper river. Such unrepeatability of diverse cultural elements making up a close settlement complex focused on geographically distinguishing area and not present in other regions known from the presence of the culture allowed to separate local group of Corded Ware culture of Sokal.

Andrzej Kasiborski

PAŁAC W NIEZDOWIE – PROBLEMATYKA BADAWCZA

Początki historii pałacu w Niezdowie sięgają 2 połowy XVIII w., kiedy to Aleksander Lubomirski nabył dobra niezdowskie od Antoniego Lubomirskiego 9 września 1776 r. Proces zakupu całości gruntów pozostających w rękach innych właścicieli trwał do 1799 r. Nie znamy dokładnej daty rozpoczęcia budowy pałacu w Niezdowie. Przyjęło się używanie w obiegu naukowym dość szerokiego przedziału czasowego budowy założenia pomiędzy 1776 r., a 1804 r. Wiadomo, że pałac powstał jako rezydencja w związku z zawarciem przez Aleksandra Lubomirskiego małżeństwa z Rozalią Chodkiewiczówną w 1785 r. i że w maju 1787 r. istniały już warunki do zamieszkania w nowym budynku.

Idąc za dotychczasowymi ustaleniami (czasem sprzecznymi ze sobą) przyjmujemy, że pierwsza faza budowy pałacu przypada na czwartą ćwierć XVIII wieku.

Obiekt w Niezdowie posiada formę architektury wczesnoklasykistycznej, zbliżoną do obiektów w Łazienkach i Królikarni w Warszawie. Do połowy XIX w. pałac pozostawał w rękach Lubomirskich. Ostatnią właścicielką z tego rodu była Aleksandra Rozalia z Lubomirskich Rzewuska.

W 1847 r. dobra opolskie wraz z Niezdowem zakupił ich administrator Kazimierz Wydrychiewicz. Za jego czasów w latach 1847-69 dokonano znacznej przebudowy obiektu. W zakres wchodziło obniżenie dachu wraz z wprowadzeniem funkcji użytkowej poddasza, co wiązało się z wykonaniem okienek w pasie fryzu wieńczącego budynek. Wykonano także gzyms wieńczący z ząbkowaniem.

Od strony elewacji tylnej (południowej) wystawiono taras. Zapewne w tym okresie podniesiono poziom terenu wokół pałacu.

We wnętrzu (w narożniku pn-zach) zamontowano reprezentacyjną żeliwną klatkę schodową. Z tego okresu najprawdopodobniej pochodzą żeliwne balkony zamontowane od strony elewacji południowej (obejmujące trzy środkowe osie okien) oraz jednoosiowy balkon od frontu. Przebudowano główne wejście, poprzez wykonanie dodatkowych dwóch wejść po bokach głównego zdobionego marmurowym portalem.

Ponadto w części wschodniej zamontowano żeliwną kręconą klatkę schodową (gospodarczą) i wydzielono pokój służebny. Wstawiono także eklektyczne piece kaflowe, zmieniono parkiety i stolarkę okienną oraz wprowadzono drzwi balkonowe. W części pomieszczeń wykonano dekorację sztukatorską.

Dalsze dzieje budowlane obiektu nie są znane. Wiadomym jest, że za czasów posiadania pałacu przez Władysława Kleniewskiego (po 1872 r.) miał miejsce pożar. Zniszczeniu wówczas uległ strop nad salą balową. Jednak o prowadzonych pracach remontowych nic nie wiadomo. Zapewne wykonano nowe przekrycie sali, a w sąsiednim pomieszczeniu zamalowano stare plafony i wykonano nowe z motywami obłoków i ptactwa (dzięki temu pokój zwany był „Pod ptakami”).

Kolejny etap prac przy pałacu przypada na 1957 r. W związku z adaptacją obiektu na Dom Kolonijny przeprowadzono prace remontowe w zakresie pokrycia dachu blachą i przetarciu tynków na elewacjach. Przebudowano pomieszczenia w trakcie środkowym na sanitariaty. Przedłużono o dwa biegi główną klatkę schodową do pomieszczeń poddasza. Wymieniono parkiety, pozostawiając lastrico w holu (wykonane w czasie wojny). We wnętrzach sali okrągłej i balowej oczyszczono sztukaterię i uzupełniono ubytki dekoracji oraz oczyszczono i wypolerowano stiukową marmoryzację ścian.

Po objęciu budynku przez Zasadniczą Szkołę Międzyzakładową, co nastąpiło w 1967 r., dokonano niefachowych prac renowacyjnych w obrębie sali balowej. Przemalowano szereg elementów architektonicznych farbą olejną, a na zewnętrzne schody z piaskowca nałożono lastrico. Powyższy stan zachował się do czasów obecnych.

W 1992 r. w ramach ugody pomiędzy Prowincją Sandomierską Sióstr Służek Najświętszej Marii Panny Niepokalanej a Wojewodą Lubelskim, Komisja Majątkowa w Warszawie przekazuje pałac z dwiema oficynami i część zespołu parkowego na własność zgromadzenia. W 2005 r. w drodze kupna pałac wraz z częścią parku staje się własnością prywatną.

Pałac fasadą zwrócony ku parkowi w kierunku północnym, z lekkim odchyleniem na wschód.

Na jego tyłach, w odległości ok. 50 m, znajdują się dwie oficyny ustawione symetrycznie po bokach dawnego dziedzińca zajazdowego, obecnie oddzielone ogrodzeniem od reszty założenia.

Poszczególne człony zespołu nanizane są na wspólną oś. Wśród nich wymienić należy: dziedziniec z oficynami, pałac i staw ujęty owalnicowo ramionami alei parkowej.

Pałac stanowi zwartą bryłę na rzucie prostokąta o wymiarach 24,6 m x 13,5 m. Jest jednopiętrowy z mieszkalnym poddaszem (wys. do gzymsu 9,4 m). Boki dłuższe są siedmioosiowe, krótsze trójosiowe. W fasadzie trójosiowy ryzalit poprzedzony jest czterokolumnowym portykiem, tejże wysokości co korpus, dostępnym po schodach. Dach korpusu jest czteropółaciowy, nad portykiem siodłowy, nad salą okrągłą i na piętrze kopuła przekracza wysokość kalenicy dachu.

Układ wnętrza jest dwutraktowy o podobnym rozplanowaniu parteru i piętra. Na parterze na osi hall na rzucie koła, na piętrze kolisty salon kryty kopułą, za nim w drugim trakcie dwie prostokątne sale, większa i mniejsza, w narożnikach małe pokójki. Klatka schodowa dwubiegowa, w pomieszczeniu płn-zach, prowadząca na I piętro i mieszkalne poddasze, które posiada układ jednostronny korytarzowy. Podpiwniczenia brak za wyjątkiem podziemnego korytarza.

Ogólny układ elewacji przedstawia się następująco:

Całość budynku posiada niski gładki cokół, obecnie przetarty cementem, boniowany parter, gładkie I piętro oraz trzykrotnie odeń niższe poddasze mieszkalne.

Podziałów pionowych brak, natomiast poziome są zróżnicowane. Pomiędzy parterem, a I piętrem przebiega fryz z płycinami, w których na wschodniej połowie budynku umieszczone są pełnoplastyczne główki z narzutu (XIX w.) w ornamencie roślinnym.

Powyżej I piętra słabo wyładowany profilowany gzyms. W zwieńczeniu ścian gzyms wsparty kostkami, wspólny także dla portyku. Otwory okienne na parterze są prosto-

kątne, ośmiopolowe, bez obramień, na I piętrze nieco wyższe, w opaskach z prostymi nadokiennikami, wspartymi parą konsolek o dekoracji roślinnej. Powyżej opaski umieszczony motyw kobiecej główki wśród ornamentu roślinnego. Okna poddasza prostokątne, leżące, dwudzielne, bez obramień. Na ścianach bocznych trójosiowych, przy zachowaniu opracowania otworów osie boczne są ślepe, za wyjątkiem wykutych drzwi na parterze od wschodu.

Na elewacji tylnej są drzwi na osi parteru oraz na I piętrze balkon o żeliwnej balustradzie wspólny dla trzech otworów d. sali balowej; w tym dwa boczne są to drzwi balkonowe opracowane jak okna. Na osi fasady występuje ryzalit i portyk.

Zryzalitowanie jest prostokątne, wysunięte na 2 m przed lico, podziały jak na elewacjach. Na osi parteru znajduje się uszaty portal z czarnego marmuru dębnickiego z prostą supraportą słabo profilowaną, o charakterze jeszcze barokowym, podczas gdy reszta opracowania ryzalitu jest XIX-wieczna. Znajdują się tu otwory boczne zamknięte półkoliście. Ich archiwolty są profilowane, w kluczach płaskie główki męskie z profilu. Na I piętrze ryzalit posiada prostokątne drzwi balkonowe (z sali okrągłej) w obramowaniu – jak w oknach; balkon mały o żeliwnej balustradzie. Po bokach balkonu duże półkoliste nisze z obramieniem jak w oknach I piętra, ale zwieńczone trójkątnymi tympanonikami. W niszach wysuniętych przed lico ryzalitu, w dekoracyjnych konsolach umieszczone są dwie rzeźby stojących postaci kobiecych w szatach antycznych.

Portyk posiada 4 kolumny o gładkich trzonach i jońskich głowicach, belkowanie ujednolicone z resztą budynku. Trójkątny tympanon nad portykiem obwiedziony profilowaną simą wypełniony jest sztukateryjnymi gałązkami dębu i kartuszem z herbem Szreniawa. Podniebie portyku podzielone jest na trzy płaskie pola kasetowe dekorowane wieńcami dębowymi i rozetkami. Dojście do portyku po 10 stopniach pierwotnie z piaskowca, obecnie pokrytych lastrykiem, podobnie jak wąski taras założony przed elewacją tylną. Obecnie po zniwelowaniu terenu taras zlikwidowano.

Wnętra parteru. Wejście spod portyku prowadzi do kolistego pomieszczenia, częściowo umieszczonego w ryzalicie. Strop w holu płaski, ze słabo profilowaną faseta. Piec z białych kafli, XIX wieczny. Kominek marmurowy, klasycystyczny.

Na lewo od halu, dwa pomieszczenia, w amfiladzie mniejszego wyjście na ogród, z większego przejście do traktu południowego: o czterech pomieszczeniach w amfiladzie. Trzecie z kolei, licząc od wschodu posiada faseta wspartą kostkowaniem. Czwarte posiada w narożach wtopione ćwierćkolumnienki tokańskie i fragment półkolistej arkady.

Na prawo od halu, w trakcie środkowym mieści się mały korytarzyk i pomieszczenie sanitarne. Hall otwiera się w całości na klatkę schodową poprzez pomieszczenie po stronie północno zachodniej. Na prawo w wejściu na klatkę schodową półkolista nisza na rzeźbę w drewnianym profilowanym obramieniu z prostą sztukateryjną supraportą z palmetkami.

Schody dwubiegowe, żeliwne, na poddaszu nowsze. Nad pierwszym podestem umieszczona jest prostokątna płycina po dawnym lustrze, oprowalowana z drewnianym parapetem. Posiada bogatą dekorację sztukateryjną. Całość pochodzi z XIX w.

Pomieszczenia I piętra.

Na podeście I piętra, na ścianie północnej nisza na rzeźbę. Na ścianie wschodniej wejście do salonu okrągłego, z prostą supraportą.

Salon okrągły posiada osiem przyściennych półkolumn o kompozytowych głowicach i kanelowanych trzonach, wspierających belkowanie, nad którym kopuła kasetonowa. Belkowanie słabo wyładowane, zdobione jedynie rzędem perełek, kostek i wolich oczu. Górny profil wsparty gęsto rozstawionymi konsolkami. W kopule pięć rzędów, stopniowo zmniejszających się kasetonów z rozetami – wirującymi, akantowymi i słonecznikowymi.

Kopuła oświetlona jest okrągłą, prawie płaską latarnią. Między głowicami kolumn zwisają sztukateryjne girlandy zdobione liśćmi wawrzynu. Kolumny wyznaczają podział ścian na osiem pól. W czterech z nich umieszczone otwory drzwiowe. Pozostałe cztery pola rozwiązane są następująco: na ścianie północnej antykizujące rzeźby, od południa: umieszczony piec kaflowy i kominek. Ponad każdym otworem znajdują się płyciny, bez obramień. W trakcie północnym, na lewo od salonu mieszczą się dwa pokoje w amfiladzie.

W trakcie południowym analogicznie do parteru cztery pomieszczenia w amfiladzie. Wschodnie, bez szczegółów, drugie posiada profilowana fasetę zdobioną perełkami i kostkami.

Kolejne pomieszczenie, to największa sala – balowa, dostępna także z salonu okrągłego. Posiada płaski sufit i została oświetlona od południa oknem i drzwiami balkonowymi. Na osi ściany przeciwległej do okien mieści się piec kaflowy. Ściany sali podzielone są na prostokątne pola, a w nich zostały umieszczone lustra ze stiuku lustrzanego – białego z żyłkami w kolorze błękitnym. Pola obwiedzione zostały pasami delikatnej ornamentyki kandelabrowej i groteskowej. Nad otworami drzwiowymi supraporty z podobnymi dekoracjami.

W czwartym pomieszczeniu amfilady, na ścianie zachodniej i północnej umieszczone zostały dwie płyciny z konsolkami jak w prześwicie w holu. Sufit z ciągnioną fasetą posiada dekorację XIX w. w formie prostokąta z wachlarzykami w narożach i rozetą.

W związku z planowanym remontem i adaptacją obiektu w 2008 r. zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi przeprowadzono prace przedprojektowe w zakresie badań.

W pierwszym etapie przeprowadzono sondażowe badania konserwatorskie. Autorem programu i wykonawcą był dyplomowany konserwator dzieł sztuki mgr Roland Róg.

Założono wykonanie odkrywek na wszystkich ścianach pomieszczeń wraz z klatką schodową, na kanwie siatek linii prostopadłych. W przypadku sztukaterii wykonano małe odkrywki w najbardziej reprezentatywnych miejscach, tj. rozetach, detalu kostkowym, fasetkach i wiciach roślinnych. Odkrywki założono także na elewacjach.

W wyniku przeprowadzonych prac potwierdzono, że pałac Lubomirskich w Niezdowie wybudowany pod koniec XVIII w. Był na przestrzeni wieków wielokrotnie przebudowywany i remontowany. Wiązało się to najczęściej ze zmianą własności a także ze zmianą funkcji poszczególnych pomieszczeń. Częstokroć pałac był remontowany po dłuższym okresie, gdy był pozbawiony właściciela. Przeprowadzone badania we wnętrzach pałacu jednoznacznie ukazują zmiany w wystroju wnętrz na przestrzeni ponad dwustu lat. Pod wierzchnią warstwą przemalowań, pobiał a także warstw tynków daje się wyodrębnić dwie wartościowe pod względem historyczno-artystycznym warstwy kolorystyczne. Warstwa XIX wieczna stanowi częstokroć nie tyle zmianę wystroju na nowszy, ile bezpośrednie przemalowanie malarstwa wcześ-

niejszego klasycystycznego. W całości pałacu odsłonięte polichromie XIX-wieczne nie przedstawiają dużej wartości. Ich istotna rola na etapie badań, to ukazanie jak zmieniał się wystrój pałacu w XIX wieku. W zadowalającym stopniu zachowała się dekoracja w pomieszczeniu wschodnim II traktu i na pierwszym piętrze.

W najbardziej reprezentacyjnych wnętrzach dekoracja malarska przedstawiała się następująco.

Na pierwszym piętrze w sali okrągłej całość wystroju sprowadza się głównie do sztukaterii, płaskorzeźb i rzeźb. Ściany stanowią jedynie wypełnienie niezdobionych przestrzeni.

Oryginalną XVIII-wieczną dekorację malarską stanowiła delikatna warstwa lase-runkowa obejmująca większość sztukaterii podkreślona przez użycie ciemniejszego koloru. Tło płycin rozet zostało pokryte barwą jasno zieloną, w górnych partiach zastosowano kolor szary. Prawdopodobnie tą samą barwą pokryto ściany oraz pogłę-biono kanelury półkolumn.

W sali sąsiedniej, w części wschodniej odsłonięto oryginalne pochodzące z XVIII w. malatury klasycystyczne, na które składały się obramienia w kolorze szarym wypeł-nione błękitem w charakterze luster. Dolna część ścian została dekorowana iluzjonistyczną boazerią o barwie analogicznej jak obramienia luster.

Wejście w ścianie wschodniej zdobiła malowana supraporta. Profile belkowania fasety pogłębiono malarsko przy użyciu szarości. Sufit pomieszczenia został zrekon-struowany w XX w. bez wprowadzenia malatury.

Wnętrze wschodnie drugiego traktu pokryte było analogiczną dekoracją jak po-przednie. Ściany dekorowały iluzjonistyczne lustra w kolorze szaro zielonym ujęte obramieniami o szarej barwie, oddzielone paskami o barwie intensywnego błękitu i różu. W podobny sposób została wykonana iluzjonistyczna boazeria. W glich okiennych także zastosowano podziały płycinowe w kolorystyce ścian.

Dekoracje na sklepieniach tworzą wielobarwne podziały, stanowiące rodzaj roz-członkowanego obramienia plafonu o bogatej kolorystyce w brązach, ugrach i różu. Na suficie odkryto fragmenty iluzjonistycznej dekoracji tworzącej plafon.

W opracowaniach historycznych obiektu wykazano, że pożar mający miejsce w 1872 r., zniszczył strop nad pomieszczeniem mieszczącym salę balową. Potwierdzi-ły to badania konserwatorskie, które wykazały brak jakichkolwiek warstw malarskich. Stwierdzono wielokrotne przemalowania dekoracji sztukatorskich ścian opracowa-nych w formie obramień luster. Po usunięciu nawarstwień odsłonięto pierwotną ma-laturę, którą stanowił laserunkowo położony biały kolor z lokalnymi śladami złocień. W płaszczyznach obramień zachował się (ze śladami konserwacji) lustrzany marmo-ryzowany stiuk pozbawiony oryginalnego połysku.

W pozostałych pomieszczeniach omawianej kondygnacji jak i w wnętrzach par-teru odkryto jedynie XIX w. malatury, które mogą być pomocne przy opracowaniu autorskiej kolorystyki. Kompleksowe prace konserwatorskie pozwolą odkryć frag-menty malatur z XVIII w.

Po rozpoznaniu nawarstwień na elewacji pałacu stwierdza się, że została ona wielokrotnie poddana remontom i przemalowaniom. Prawdopodobnie pierwsze z nich miały miejsce jeszcze w pierwszej połowie XIX w. Wówczas stosowano zmia-nę wyglądu poprzez pobielenie obiektu z użyciem pobiału wapiennej (także bar-wionej). Remonty XX-wieczne, w tym ostatni objęły już wykonanie nowych tynków

wapienno-cementowych na warstwach wcześniejszych i pokrycie ich nawierzchniową farbą malarską. W trakcie kolejnych remontów, zmieniających także sam wygląd pałacu dodawano kolejne elementy wystroju. Fasada i pozostałe elewacje zyskały sztukaterie.

Wraz z kolejną przebudową, zmieniono także kolorystykę ścian zewnętrznych. W trakcie badań na elewacji południowej odsłonięto pozostałości oryginalnej kolorystyki elewacji pochodzącej z XVIII wieku. Została ona wykonana na oryginalnym, szlachetnym tynku wapienno-piaskowym przy użyciu barwionej pobiałą w kolorze ugrowo-różowym. Fragmentarycznie występująca na elewacji południowej, jest obecna także na elewacjach wschodniej i zachodniej. Tam wykorzystano ją i na niej oparto gamę kolorystyczną przy malowaniu iluzjonistycznych okien w niszach – oknach pozornych w dolnych partiach elewacji. Zastosowano czerwień, oranż i róż.

Sondażowe badania architektoniczne podobnie jak omówione powyżej konserwatorskie poprzedzone zostały analizą materiałów historycznych i ikonograficznych.

Do najciekawszych należy zaliczyć projekt rzutu parteru i piętra z 1782 r. Znajdujące się w Muzeum Okręgowym w Tarnowie (MT-A-M-821). Istnieje rozbieżność co do autorstwa opracowania, w dostępnych publikacjach wymieniony jest Dominik Merlini. Na omówionych wyżej rzutach występuje niejaki inż. Degan. Dodatkowo należy zaznaczyć, iż zbiór dokumentów znajdujących się w Muzeum Okręgowym, a dotyczących Niezdowa i pobliskiego Opola Lubelskiego złożono w teczce z podpisem Franciszek Kruszewski. Z ustnych przekazów pracowników muzeum wynika, że był to uczeń z pracowni Dominika Merliniego, co wskazuje na udział mistrza w projektowaniu obiektu.

Sondażowe badania stanowiły trzeci etap prac interdyscyplinarnych przy obiekcie. Obok wcześniej omówionych badań konserwatorskich, zostało przeprowadzone rozpoznanie archeologiczne którym kierował archeolog mgr Łukasz Rejniewicz.

W jego wyniku okazało się, że teren wokół obiektu w stosunku do pierwotnego poziomu został znacznie podwyższony (od 80 do ponad 100 cm), co przyczyniło się do zmiany proporcji na niekorzyść budynku. Obecnie został przywrócony historyczny poziom terenu.

Realizując wytyczne konserwatorskie wydane przez WUOZ w Lublinie w 2-giej połowie 2008 r. przeprowadzono sondażowe badania architektoniczne. Autorem programu jak i realizacji był mgr inż. ach. Tomasz Stankiewicz.

Wykonane odkrywki badawcze, a także analiza odsłoniętych poniżej poziomu podłogi parteru murów pozwoliły na opracowanie kart stanowisk badawczych opatrzonych dokumentacją fotograficzną i opisem.

Powyższe określiło zestawienie wiązań murów obiektu, wtórnych realizacji i przekształceń. Wyniki tych prac zostały opracowane na planszach ukazujących chronologiczne rozwarstwienie faz budowy obiektu.

Z uwagi na fakt, iż właściciel obiektu zamierza adaptować obiekt na cele kultury, z poszanowaniem jego zachowanych wartości dekoracyjnych, jak i układu wnętrza, a także z racji niewielkich przekształceń w jego obrębie, zakres prac został ograniczony do niezbędnego minimum.

Jak wskazują materiały historyczne dobra Niezdowa otrzymał w 1781 r. Aleksander Lubomirski. Zapewne zawarcie małżeństwa w 1785 r. z Rozalią Chodkiewiczówną spowodowało konieczność budowy własnej rezydencji. Prawdopodobnie jej

realizacja nastąpiła w latach 1785-1787, gdyż w roku jej zakończenia korespondencja przychodzi na adres w Niezdrowie.

W wyniku przeprowadzonych badań krótki rys historii ukształtowania obiektu, przedstawia się następująco:

Faza I 1785-87 r.

W oparciu o posiadany materiał archiwalny, opracowania architektoniczne oraz wyniki przeprowadzonych sondażowych badań konserwatorskich i architektonicznych można w dużym stopniu określić pierwotny układ wnętrza i elewacji.

Należy stwierdzić, że w zasadzie obiekt zachował się w stanie niezmienionym do czasów obecnych (por. opis obiektu i rysunki inwentaryzacyjne). W stosunku do pierwotnego założenia wprowadzono następujące nowe elementy.

W elewacji frontowej, na poziomie parteru wykonano dwa dodatkowe wejścia po bokach wejścia głównego. Na piętrze w miejscu okna wykonano drzwi i zamontowano żeliwną płytę balkonową. Od południa w elewacji tylnej na parterze przebito drzwi miejscu okna. Na piętrze zamontowano żeliwną płytę balkonową i wykonano w miejscu okien drzwi balkonowe. Na elewacji wschodniej w poziomie parteru, w miejscu wnęk wykonano dwa wejścia. W obu elewacjach bocznych na piętrze pierwotne wnęki przerobiono na okna.

W odniesieniu do wnętrza pałacu, w części zachodniej na obu kondygnacjach wstawiono ściany działowe pomiędzy drugim i trzecim traktem. Nowym elementem są obie żeliwne klatki.

Na poddaszu nie było funkcji mieszkalnej. Po pożarze w końcu XIX w. wykonano nowy dach (o mniejszej wysokości kalenicy) i wprowadzono funkcję mieszkalną poprzez przebicie okien we fryzie.

Faza II 1847-69 r.

Do działalności inwestycyjnych zrealizowanych w okresie posiadania pałacu przez Kazimierza Wydrychiewicza możemy zaliczyć następujące realizacje.

Na parterze w pomieszczeniu okrągłym w elewacji frontowej przebito dwa otwory drzwiowe – flankujące wyjście główne. Wstawiono także główną klatkę schodową zestawioną z elementów żeliwnych. Mniejszą, także żeliwną okrągłą klatkę wstawiono w środkowym trakcie działu wschodniego. Jednocześnie w elewacji bocznej wykonano wejście.

Jak wcześniej omówiono, brak śladów po stopniach do wejścia może sugerować, że w tym okresie teren został zniwelowany. Przyjęcie tego założenia można powiązać z wykonaniem pierwszej części tarasu i wejścia na osi elewacji tylnej. Możliwe, że przedzielono ściany poprzeczne tylnego traktu wydzielając korytarz łączący bezpośrednio z okrągłym holem.

Do realizacji tego czasu należy wykonanie balkonów wraz z wejściami na osi elewacji frontowej i trzyosiowego w elewacji tylnej. Z tego okresu pochodzi stolarka okienna. Zapewne mogły być prowadzone inne drobne prace (np. przemurowania ściankami pomieszczenia drugiego i trzeciego traktu zachodniego lub wykonanie wnęk dla pieców), jednakże brak jest czynnika datującego te realizacje. Ponadto zakres tych prac nie miał żadnego wpływu na magistralny układ i dyspozycję wnętrza obiektu.

Dodatkowo, o czym wspomniano w rozdziale pt. Wyniki badań, dla upiększenia pałacu przeniesiono z pałacu w Opolu Lubelskim kamienny portal.

Faza III po 1871 r.

Po pożarze dachu nad salą balową, co nastąpiło w 1889 r., wykonano nową konstrukcję przekrycia oraz wydzielono w jej obrębie dodatkowe pokoje. Wykonano także doświetlenie, lokując okna w pasie fryzu. We wnętrzu główną klatkę schodową przedłużono o jedną kondygnację na użytkowe poddasze.

Możliwe, że przeznaczenie obiektu na stałą siedzibę wielopokoleniowej rodziny zmusiło do wydzielenia mniejszych pomieszczeń w bocznych traktach (wsch. i zach). Zapewne powiększono płytę tarasu od strony południowej. Nie jest możliwe uszczegółowienie innych prac naprawczych z racji braku możliwości ich datowania.

Faza IV II-ga połowa XX w.

Jak już wcześniej wspomniano, po dokonaniu parcelacji majątku w 1944 r., pałac przechodzi na własność skarbu państwa.

W 1957 r. przeprowadzono remont i adaptację na Dom Kolonijny.

Ostatni remont, (tym razem wnętrz) przeprowadzono w latach 1967-68 na potrzeby szkoły zasadniczej.

Omówione powyżej badania konserwatorskie i architektoniczne zawierają wnioski, których realizacja pozwoli przywrócić pałacowi jego historyczny układ i wystrój. Jedynym odstępstwem od pierwotnego założenia, będzie pozostawienie żeliwnych balkonów i klatek schodowych, a także użytkowego poddasza. Planowana jest rekonstrukcja dachu z podniesieniem do pierwotnego poziomu kalenicy.

Bibliografia:

1. Teodorowicz-Czerepińska J., Kielboń Cz., Zespół pałacowo-parkowy w Niezdowie. Dokumentacja naukowo-historyczna, Lublin 1969 (mps w archiwum WUOZ w Lublinie).
2. Rejniewicz Ł., Ratajczak R., Niezdów – Opole Lubelskie, dokumentacja wstępna z badań archeologicznych przy południowej ścianie pałacu, 2008 (druk komputerowy w archiwum WUOZ w Lublinie).
3. Róg R., Niezdów, pałac Lubomirskich – sprawozdanie z przeprowadzonych badań sondażowych dekoracji wnętrza i kolorystyki elewacji, Niezdów 2007/08 (druk komputerowy w archiwum WUOZ w Lublinie).
4. Sołtys A., Pałacyk Aleksandra Lubomirskiego w Niezdowie /w:/ Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, T. XLVI, z. 4/201, s. 363.
5. Stankiewicz T., Zespół pałacowo-parkowy w Niezdowie, wyniki sondażowych badań architektonicznych budynku pałacu, Lublin 2009 (druk komputerowy w archiwum WUOZ w Lublinie).

PALACE IN NIEZDÓW – EXPERIMENTAL PROBLEMS

The beginning of the history of the palace in Niezdów reaches to 2nd half of 18th century when Aleksander Lubomirski purchased the lands of Niezdów. We do not know the exact date of starting the construction of the palace in Niezdów. Quite a wide period of time of construction between 1776 and 1804 was assumed to be used in scientific environment. It is known that the palace was constructed as a residence in connection with the marriage of Aleksander Lubomirski with Rozalia Chodkiewiczówna in 1785 and that in May 1787 it was already possible to live in the new building. The palace is a cohesive block on rectangular projection with the dimensions of 24.6 m x 13.5 m. It is a one-storey with an attic fit to live in building. In the façade there is a three-axial projection preceded with four-column portico.

In connection with the planned repairs and object adaptation in 2008 in accordance with the conservation guidelines, the pre-design examination works were carried out. In the first stage – survey conservation researches were carried out which determined, inter alia, that on the first floor of the round room the whole design included mostly the stuccowork, bas-reliefs and sculptures, while the walls were only the supplement of undecorated spaces. The researches determined that the original 18th century painting décor in some rooms was a delicate glaze layer. In one of the rooms, genuine, coming from 18th century classical paintings were uncovered.

By the previously discussed conservation examinations, archaeological survey was carried out which stated that the area around the object in relation to original level was increased (from 80 to over 100 cm) what contributed to change of proportion of current palace block.

The conservation and archaeological examinations discussed above contain conclusions which shall allow bringing the palace back to its historical system and design during the anticipated repair and conservation works.

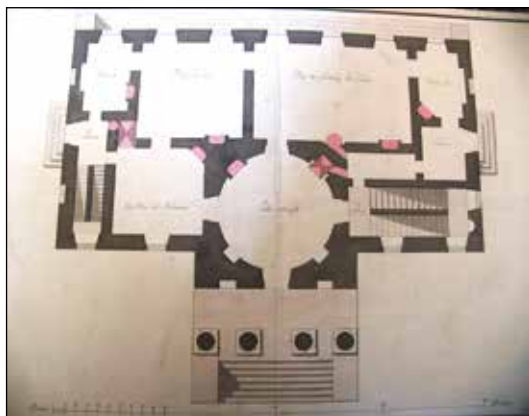
1. Elewacja frontowa, stan po niwelacji terenu i badaniach architektonicznych w 2008 roku, fot. Ł. Rejniewicz.

2. Elewacja tylna (płd.), stan po niwelacji terenu i badaniach architektonicznych w 2008 roku, fot. Ł. Rejniewicz.

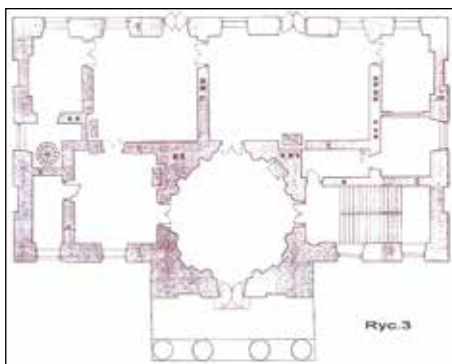
3. Elewacja wschodnia, stan po niwelacji terenu i badaniach architektonicznych w 2008 roku, fot. Ł. Rejniewicz.

4. Rzut parteru wg proj. z pracowni D. Merliniego – 1872 rok.

5. Elewacja frontowa ze zbioru zacniejszych budowli woj. lubelskiego – 1836.

6. Rzut parteru ze zbioru zacniejszych budowli woj. lubelskiego – 1836.

7. Pomieszczenie centralne parteru – stan po badaniach konserwatorskich, fot. R. Róg, 2007.

8. Pomieszczenie centralne I piętra – stan po badaniach konserwatorskich, fot. R. Róg, 2007.

10. Klatka schodowa, poziom I piętra, odsłonięte fragmenty XVIII-wiecznej dekoracji iluzjonistycznej, fot. R. Róg, 2007.

9. Żeliwna klatka schodowa, fot. R. Róg, 2007.

11. Elewacja frontowa, rozwarstwienie wątków muru na styku portyku z elewacją, fot. Ł. Rejniewicz, 2008.

12. Elewacja wschodnia, wtórnie wykonany otwór drzwiowy w miejscu blendy, fot. Ł. Rejniewicz, 2008.

Adrianna Firkowska

SIEDLISZCZKI ZAPOMNIANE...

Jadąc z Lublina na Krasnystaw, w bliskiej odległości drogi wojewódzkiej nr 12 i ok. 2 km na północny wschód od Piask, jest usytuowana wieś Siedliszczki – niegdyś dobra dworskie. Siedliszczki są malowniczo położone po południowej stronie doliny rzeki Gielczwi, na Wyniosłości Gielczewskiej, tuż przy stawach rybnych należących do dawnych dóbr Piaski. Choć założenie dworskie jest obecnie nieczytelne w terenie a starodrzew dawnego parku nie zachował się, to z zabudowań podworskich do dziś zachowały się: dwór, rządcówka i pozostałości budynku gospodarczego określonego jako obora lub dawna stelmarnia. Ponadto nadal istnieje powiązanie przestrzenne i widokowe z zespołem dworsko-parkowym w Brzezicach, który został usytuowany po przeciwnej stronie rzeki Gielczwi.

Pierwsze wzmianki źródłowe dotyczące miejscowości pojawiają się w połowie XV wieku. Funkcjonująca obecnie nazwa miejscowości ustaliła się dopiero w 1827 roku. Wcześniej ulegała zmianom i w dokumentach była zapisywana w różnych wersjach: *Ziedliska*, *Szedliska*, *Siedczka*, *Siedliska*, *Siedliska Mniejsze*, *Siedliszczka Mała*.

Zachowane pozostałości dóbr w Siedliszczkach nie były dotąd przedmiotem głębszego zainteresowania historyków sztuki i badaczy zabytkowych parków. Ponadto obiekty podworskie nie doczekały się wykonania dokumentacji pomiarowych. Dzieje miejscowości są jedynie wspominane w publikacji Lucjana Świetlickiego „Dwory nad Gielczwią” z 1999 roku oraz w opracowaniu „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Piaski: studium wartości kulturowych i krajobrazu” z 2004 roku, przy czym dokument z 2004 roku, ze względu na ogólny charakter, nie poszerza stanu badań nad historią zespołu. Więcej wnosi wyżej wymieniona publikacja Świetlickiego, który w kontekście historii miejscowości posiłkuje się informacjami zaczerpniętymi z dostępnych opracowań historycznych¹ oraz z ksiąg metrykalnych parafii piaseckiej. Oba opracowania niestety nie zawierają szczegółowej informacji na temat opisu dóbr dworskich.

Próbując uzyskać więcej danych odwołano się do dokumentacji dziejów własnościowych majątku Siedliszczki dla których podstawowym źródłem jest księga hipoteczna dóbr, założona w latach 30-tych XIX wieku². Zgodnie z zapisami księgi:

¹ Słownik Geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, Warszawa 1889, T. 10, s. 515 oraz Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu, oprac. S. Kuraś, Warszawa, 1983, s. 210-211 i Osady zaginione i o zmienionych nazwach historycznego województwa lubelskiego, oprac. S. Wojciechowski, A. Sochacka, R. Szczygieł, Warszawa 1986, s. 129 (dwa ostatnie tytuły stanowią III i IV tom serii wydawniczej Dzieje Lubelszczyzny).

² APL, Hipoteka w Lublinie XIX-XX w., sygn. 1/2757. Księga została zamknięta i złożona do Archiwum pod kolejnym numerem 12995 – wpisano w dniu 7.04.2000 r.; zgodnie z zapisem działu II niniejszej księgi

dobra ziemskie Siedliszczki z przyległościami i przynależnościami w Guberni Lubelskiej i powiecie lubelskim położone od głównych dóbr Miasta Piaski, Woli Piaseckiej, Kębtowa, Giełczwi i części Jaslikowszczyzny na wsi Brzezicach Szlacheckich zostały w 1834 roku oddzielone od dóbr Piaski. Pierwszym odnotowanym właścicielem majątku był Alojzy Suchodolski, który na mocy testamentu odziedziczył dobra po ojcu Janie Suchodolskim. Kolejnym posiadaczem Siedliszczek, na mocy wywłaszczenia, został w roku 1839 Jan Leuchte, oficer wojsk carsko-rosyjskich. W 1840 roku, Jan Leuchte zastrzega w intercyzie ślubnej z Emilią ze Sztembartów³, że po jego śmierci i w razie braku potomka dobra Siedliszczki staną się własnością żony. Zgodnie z zapisami aktu notarialnego z lipca 1842 małżonkowie Leuchte oddają dobra Siedliszczki w dzierżawę na okres 6 lat Aleksemu Ligowskiemu, zaś w 1845 w księdze hipotecznej jako kolejny właściciel jest odnotowany Dionizy Bialski. W roku 1857 umiera Jan Leuchte i zgodnie z zawartą intercyzą prawną właścicielką Siedliszczek, odnotowaną w księdze zostaje Emilia ze Sztembartów Leuchte, po drugim mężu Jabłonowska. W roku 1869 małżonkowie Jabłonowscy na podstawie umowy sprzedają dobra z zastrzeżeniem dożywocia na rzecz Władysława Otto. Konsekwencją niefortunnych decyzji i zadłużenia majątek zostaje w roku 1870 wystawiony na *subhastację*⁴, w wyniku której w roku 1876 całe dobra na publicznej licytacji w drodze przymusowego wywłaszczenia zostają nabyte przez Anielę z Racieckich Smoleńską, żonę Michała Smoleńskiego⁵. Od roku 1895 rozpoczęła się parcelacja majątku, a w 1903 z dóbr Siedliszczki zostały wydzielone 4 Kolonie, dla których założono odrębne księgi hipoteczne. W odniesieniu do gruntu z zabudowaniami dworskimi w roku 1913 stanowiły one własność Romana Karłowicza Raciszewskiego i Władysława Bolesława Głogowskiego, zaś w roku 1917 na mocy aktu kupna „*całkowitą resztę* (dóbr Siedliszczki) *na imię Romana Raciszewskiego i Władysława Bolesława Głogowskiego ustaloną nabył od nich za 505000 (pięćset pięć tysięcy rubli)*” Jan Walery Czarnecki. Przedwojenne losy Siedliszczek zostają zamknięte na nazwisku Czarnecki – rodzeństwie Annie i Emilu, dzieciach Walerego Czarneckiego, które w 1926 roku otrzymały w spadku po jego śmierci pozostałą część dóbr w częściach równych i niepodzielnych.

Z zapisów zawartych w księgach hipotecznych wynika, że dwór w Siedliszczkach istniał już w 1826 rokiem, zatem przed prawnym wydzieleniem dóbr z majątku Piaski. Niestety nie zachowały się żadne zapisy dotyczące wyglądu tego obiektu.

– wykaz hipoteczny na mocy aktu z dnia 1.10.1919 r. zamknięto i przeniesiono do nowo-założonej dla tych dóbr Księgi Hipotecznej. Ponadto cennym źródłem okazały się *Dokumenty dotyczące dóbr Siedliszczki I, II poł. XIX w. i I poł. XX APL*, Hipoteka w Lublinie XIX-XX w., sygn. 62.

³ W księgach hipotecznych figurują różne zapisy nazwiska Sztembart = Stembart, Sztembert, Sztembarth, Stemberth.

⁴ Subhastacja *bist.* postępowanie egzekucyjne mające na celu sprzedaż dóbr dłużnika w drodze licytacji.

⁵ Lucjan Świątlicki powołując się w swojej publikacji na Księgi Parafialne wymienia małżonków Smoleńskich: Romualdę Anielę – urodzoną w 1834 roku, zmarłą i pochowaną na cmentarzu w Piaskach w 1895 roku oraz Michała Smoleńskiego urodzonego w roku 1811, zmarłego w Siedliszczkach w roku 1885 – zasłużonego żołnierza wojsk polskich, kawalera orderu i lekarza medycyny, odznaczonego we Francji złotym medalem za bohaterską walkę z epidemią grypy.

Opis dóbr Siedliszczki pojawia się w roku 1870, przy okazji spisania „Protokołu zajęcia Dóbr Siedliszczki na subhastację⁶”. Obok przedstawienia położenia majątku oraz wskazania ogólnej przestrzeni dworskiej, która wynosiła podówczas morgów 1540 wraz z gruntami włościańskimi stanowiącymi ok. morgów 168, prętów ok. 150 powierzchni, w protokole znalazł się opis i stan zachowania budynków dworskich, w tym dość szczegółowy opis dworu tj.: *dwór z kamienia murowany, dach słomą kryty z gankiem na dwóch słupach drzewa, w którym są trzy ławki z kamienia murowane i posadzka z kamieni płaskich ułożona. Nad dach wyprowadzone są dwa kominy murowane. Drzwi wchodowych dwoje z których jedno od frontu pojedyncze zaś z tyłu podwójne w połowie oszklone, oboje z drzewa z potrzebnym okuciem (ok. szt. 11). Sień jedna, do której zachodzi się przez ganek, wewnątrz pokoi 5 i kuchnia jedna a w niej przeforsztowanie, za którym mieści się spiżarnia. We wszystkich pokojach podłoga z desek heblowanych a w kuchni z gliny. Pod domem piwnica murowana ze sklepieniem, do której prowadzą 4 schodki drewniane i drzwi na wół otwierające się z potrzebnym okuciem. Z prawej strony tegoż domu znajduje się przystawka z desek słomą pokryta o jednych drzwiach stanowiąca przedsionek do kuchni prowadzący. (Dwór) ma długości ok. łokci 40, szerokości 15. Stan powyższej budowli średni do użytku zajmuje Jan Pauler dzierżawca z familiją. Przy dworze – z tyłu tegoż ogród fruktowy płotem z żerdzi w części a płotem chruścianym ogrodzony. W ogrodzie tym mieści się drzew owocowych różnego gatunku ok. szt. 400 i dzikich ok. szt. 20 różnego gatunku. Ogród ten w części jarzyną a w części kwiatami zasiany. W protokole zostały również wymienione i opisane następujące budynki gospodarcze: chlewnia, stajnia – holendernia – wozownia, spichlerz, stodoła, kierat, owczarnia, pozostałości pogorzeli po oborze, ponadto czworak, karczma, kuźnia, dom z drzewa dla leśniczego oraz gruzy po zniszczonej karczmie i lodownia murowana,*

Z powyższego opisu wynika, że dawny budynek dworu uległ przekształceniu lub całkowitej przebudowie, zaś istniejący dziś budynek rządcówki w tym czasie jeszcze nie miał racji bytu. Najprawdopodobniej zmiany dotyczące zabudowań dworskich nastąpiły w latach 20-tych XX wieku, gdy właścicielami Siedliszczek byli Czarnecki. Niestety w trakcie kwerendy archiwalnej w Archiwum Państwowym w Lublinie nie odnaleziono projektu obecnie istniejącej zabudowy podworskiej, wzmianki o nazwisku architekta ani planu ówczesnego założenia dworskiego, obrazującego lokalizację budynków i zasięg parku.

Istniejący obecnie budynek dworu w Siedliszczkach malowniczo góruje na lekkim wyniesieniu, tuż przy drodze przecinającej wieś. Jest on charakterystycznym przykładem architektury ziemiańskiej z okresu międzywojennego, zrealizowanej w konwencji architektury narodowej – tzw. stylu dworskiego. Murowany z miejscowego kamienia wapiennego i cegły, zachował historyczną bryłę – pobudowany na rzucie wydłużonego prostokąta z wysuniętym dwupoziomowym gankiem zwieńczonym trójkątnym szczytem. Wejście i oś założenia w elewacji zachodniej – frontowej podkreśla czterokolumnowy portyk. W budynku harmonizują proporcje niskich ścian i potężnego mansardowego dachu, kryjącego użytkowe poddasze. W narożniku południowo-wschodnim dworu pozostała ściana parawanowa – prawdopodobnie

⁶ Dokumenty dotyczące dóbr Siedliszczki I, II poł. XIX w. i I poł. XX, APL – Hipoteka w Lublinie XIX-XX w., sygn. 62.

świadcząca o planowanej rozbudowie obiektu. Dach kryty jest w części eternitem a części papą. Niedrożne orynnowanie wymaga, podobnie jak cały dwór, gruntownego remontu. O ile rządcówka zachowała się w dobrym stanie i mieszkańcy dbają o obiekt to w budynku dworu nadające się do użytku pomieszczenia przeznaczono na mieszkania komunalne i miejscowy sklep. Lokatorów jednak stać jedynie na prace zabezpieczające. W efekcie zły stan techniczny obiektu pogłębia się z każdym rokiem.

Zespół dworsko-parkowy w Siedliszczkach (dwór, rządcówka i obora) jest objęty ochroną w zapisach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Piaski⁷, gdzie został wyszczególniony w ewidencji zabytków. Czy dwór doczeka się właściciela na miarę potrzeb remontowych, który będzie w stanie przywrócić mu dawną świetność? Czy podobnie jak wiele tego typu przykładów architektury ziemiańskiej ulegnie degradacji i faktycznie pozostanie jako Siedliszczki zapomniane.

THE FORGOTTEN SIEDLISZCZKI

Siedliczki is a small town on Lubelszczyzna region, located near Piask in the valley of Giełczwia river. The settlement was first mentioned in 15th century. The blurred village system does not remind of the old splendour of former manor goods, which have not been the subject of deeper interest of art historians and researchers of historical parks until now. The oldest preserved element of former goods of Siedliczki is the manor-house which towers over the small hill. The existing until now object, reconstructed at the beginning of 20th century and preserved almost in an unchanged form is a characteristic example of territorial architecture from the interwar period realized in the convention of national architecture – the so-called manor style.

The manor and park complex in Siedliszczki (there is also rządcówka from the beginning of 20th century and a cowshed) is included in the municipal file of historical remains. Currently in the manor-house building the rooms are used as community flats and local shop. Bad technical condition of the object worsens with every year. Will the manor-house wait for the owner to suit the repair demands who shall be able to restore its former splendour? Or will it, similarly as to other examples of the type of territorial architecture, be subject to degradation and will actually stay as the forgotten Siedliszczki.

⁷ Dz. Urz. Woj. Lub. Nr 15 z 2002 poz. 441 oraz Nr 45 z 2008 r. poz. 1405.

1. Sieliszczycki: dwór – elewacja frontowa, fot. z lat 80-tych XX w. [za:] Dwory nad Giełczwią, L. Świetlicki, Lublin, 1999.

2. Siedliszczki: dwór – elewacja frontowa, stan na 2009 r., fot. A. Firkowska.

3. Siedliszczki: dwór – widok na otoczenie obiektu od strony południowo – wschodniej, stan na 2009 r., fot. A. Firkowska.

4. Siedliszczki: dwór – wnętrze, widok na sień, stan na 2009 r., fot. A. Firkowska.

Bogdan Wetoszka

RATOWNICZE BADANIA ARCHEOLOGICZNE ĆMENTARZYSKA KULTURY ŁUŻYCKIEJ ORAZ ĆMENTARZA PRZYCERKIEWNEGO W ŁOMAZACH GM. LOCO

Położona ok. 20 km na południe od Białej Podlaskiej nad rzeką Zielawą osada Łomazy posiada historię, której trudno się doszukać w jej obecnym charakterze tej niewielkiej miejscowości. Na kartach historii występuje już w połowie XV w., kiedy dwukrotnie dochodzi tu do kompromisowych spotkań posłów polskich i litewskich. Na I połowę XVI w. przypada rozkwit tej miejscowości, której rozplanowanie, zabudowa i osadnictwo zyskuje miejski charakter. W 1568 roku król Zygmunt II August nadaje Łomazom prawa miejskie. Przez następne wieki jest znaczącym miastem w tej części pogranicza Litwy i Korony. Dopiero represje carskie po upadku powstania styczniowego doprowadzają do degradacji miejscowości i powolnego jej podupadania.

Położenie przy dolinie Zielawy, rzeki niezwykle interesującej z punktu widzenia osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego jest dodatkowym elementem wzbudzającym zainteresowanie badawcze Łomazami wraz z najbliższą okolicą. Znane ślady archeologiczne nie są jednak w tym rejonie aż tak liczne, jak można byłoby się tego spodziewać. W dużej mierze jest to wynik słabej dostępności terenu do badań powierzchniowych przeprowadzonych jeszcze w latach 80-tych XX wieku. Dodatkowym utrudnieniem jest lokalizacja współczesnych, często rozproszonych siedlisk ludzkich w miejscach dawniej zajmowanych przez dawne osadnictwo. Mimo destrukcyjnego zagospodarowania takich obszarów wiele istotnych i ewidentnych śladów archeologicznych pozostaje niezauważonych. Ten problem można występuje wszędzie tam, gdzie nie przywiązuje się uwagi do znalezisk, o które zawadza szpadeł w ogródku czy łyżka koparki w trakcie prac budowlanych. Często niezauważone pozostają tak ewidentne znaleziska jak szczątki ludzkie. A przecież często bywa tak, że bardzo ważne odkrycia mają miejsce nie tylko w trakcie badań archeologicznych, ale właśnie w trakcie prac budowlanych. Takie odkrycie miało miejsce właśnie w Łomazach, z jednej strony w miejscu, w którym trudno było się spodziewać odnalezienia czegokolwiek, ale z drugiej strony tajemnicą poliszynela było natrafianie na szczątki ludzkie. Dzięki obecności archeologa w miejscu odkrycia możliwe również stało się uchwycenie dodatkowego aspektu badawczego.

Wczesną wiosną 2001 roku Gmina Łomazy przystąpiła do budowy sali gimnastycznej przy szkole podstawowej. Prace te zostały podjęte bez uzgodnień konserwatorskich, ponieważ ówczesny miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego nie zawierał zapisów dotyczących ochrony tej części osady, położonej na uboczu w stosunku do jej ścisłego centrum. Zgodnie z ówczesnym stanem rozpoznania archeologicznego nie było też podstaw do obejmowania tego terenu obserwacją

archeologiczną. Sala gimnastyczna budowana była w miejscu zaprojektowanej jeszcze w latach 70-tych XX wieku. Ówczesną budowę zakończono na etapie wykonania fundamentów, na których nie wzniesiono budynku głównie z powodu kryzysu materiałowego. Można więc było uznać teren budowy za zainwestowany, o zniszczonym kontekście kulturowym. Nie wiele więc można było się podziwiać po wizytacji konserwatorska placu budowy, przeprowadzonej dość przypadkowo. Została ona przeprowadzona w trakcie odhumusowania i niwelacji terenu pod budynek obiektu sportowego. Odsłonięto fundamenty niezrealizowanej wcześniej Sali gimnastycznej, w celu ich wzmocnienia i ponownego wykorzystania. Konstrukcja nowego budynku była jednak większa, w związku z czym wykopy fundamentowe sięgały dalej.

W wyniku przeprowadzonej prospekcji terenu budowy natrafiono na liczne ślady współczesnego zainwestowania placu, na całości zalegała przemieszana warstwa nasypowa z zawartością gruzu ceglano-betonowego. Na odhumusowanym terenie udało się jednak uchwycić słabo czytelne zarysy obiektów, które na pierwszy rzut oka można było uznać za współczesne jamy śmietnikowe, związane z likwidacją wcześniejszej zabudowy oraz budową szkoły w okresie międzywojennym lub późniejszymi inwestowaniem placu przyszkolnego. Pośród współczesnych śmieci oraz fragmentów ceramiki nowożytniej natrafiono jednak na fragmenty ceramiki starożytnej, zalegającej w stropach „obiektów”. W wykopie pod fundament pojawiły się również fragmenty kości, wyglądających na ludzkie szczątki. Niezbędne więc było podjęcie interwencji konserwatorskiej, wstrzymanie prac budowlanych i przystąpienie do prac archeologicznych o charakterze ratowniczym.

Zgodnie z informacjami historycznymi szczątki ludzkie można było wiązać z prawosławnym, a później unickim cmentarzem przy cerkwi zlokalizowanej na zachód od miejsca budowy. W dokumentacji archiwalnej nie było jednak informacji o natrafianiu na szczątki ludzkie w trakcie budów w tym rejonie. Jak się później okazało, wśród społeczności lokalnej znane były informacje o „szczątkach ludzkich z garnkami glinianymi”, na które natrafiano w latach 30-tych XX wieku w czasie budowy szkoły. Na ludzkie szczątki natrafiono również podczas budowy fundamentów pod niezrealizowaną salę gimnastyczną. Informacja na ten temat została jednak zachowana na gruncie lokalnym.

W momencie wstrzymania prac budowlanych i podjęcia prac archeologicznych duża część prac ziemnych została wykonana. Prace te wykonano głównie w rejonie opisywanych wcześniej fundamentów, które już wcześniej naruszyły stratygrafię stanowiska. W tym rejonie nie stwierdzono więc występowania śladów o znaczeniu badawczym. Wykop pod nowy fundament sięgnął jednak obszaru nienaruszonego inwestycyjnie na północ od starego fundamentu. Profil południowy tego wykopu sięgał rejonu współczesnych zniszczeń inwestycyjnych, w związku z czym nawarstwienia i obiekty archeologiczne były w większości nieuchwytnie. Na tym profilu na głębokości 0,34 m wystąpił jednak zbliżony do nieckowatego zarys profilu obiektu, którego jednolite wypełnisko tworzył beżowy piasek, z jego profilu wystawał zachowany w całości gliniany kubek, datowany na IV okres epoki brązu i związany jest z kulturą łużycką. Obiekt ocalał, ponieważ w tym miejscu znajdowała się wolna przestrzeń pomiędzy grobami nowożytnymi.

Na północnym profilu natomiast dały się uchwycić niezniszczone nawarstwienia kulturowe wraz z zarysami obiektów. Na profilu tym, na wysokości wyżej opisanego

obiekty, wystąpiła zbliżona do nieckowatej jama, której wypełnisko tworzyła warstwa intensywnie czarnej ziemi zawierająca ślady spalenizny oraz kamienie polne, z których niektóre nosiły ślady przepalenia, w części centralnej wystąpiła warstwa szaro-brunatnego piasku z zawartością kamieni polnych, natomiast w części zachodniej i przydennej wystąpiła warstwa spalenizny z pokruszonymi, spieczonymi kamieniami. Obiekt otaczały wkopy grobowe, w związku z czym nie udało się uchwycić jego pełnego zarysu w planie. Można jednak przypuszczać, iż był to obiekt mieszkalny, o czym świadczyłyby pozostałości paleniska, o metryce wczesnośredniowiecznej (XII w.).

Na pozostałych częściach profili tego wykopu uchwyciono zarysy nowożytnych grobów szkieletowych, związanych z cmentarzem przycerkiewnym, jak również zniszczenia inwestycyjne.

Dalsze prace budowlane miały być prowadzone na północ od opisywanego wyżej wykopu, w niezniszczonej części północnej. Założono tu 5 wykopów badawczych o wymiarach 4 m x 5 m, biegnących w jednej linii zgodnie z zasięgiem inwestycji, oddzielonych od siebie 1,5 m – 2 m świądkami, które po zakończeniu prac w wykopach zostały wyeksplorowane.

Po usunięciu warstwy luźnej ziemi, będącej efektem wcześniejszej mechanicznej niwelacji terenu odsłonięto warstwę jednolitego szaro-brunatnego piasku. Na tym poziomie w jednym z wykopów natrafiono na niezwykle interesujący fragment pucharka typu ulwóweckiego, który możemy datować na IV okres epoki brązu. We wszystkich wykopach pozostałych wykopach do głębokości około 0,40-0,50 m przeprowadzono eksplorację warstwy, z której wypełniska pozyskano znaczną ilość materiału zabytkowego, głównie w postaci fragmentów potłuczonych naczyń glinianych, oraz pojedynczych przedmiotów krzemiennych. Materiał ten można datować na IV okres epoki brązu, czyli wczesne fazy kultury łużyckiej. W warstwie kulturowej wystąpiła także znaczna ilość przepalonych kości ludzkich, co sugerowało, że mamy do czynienia z miejscem spoczynku zamieszkującej Łomazy przed 3 tysiącami lat ludności kultury łużyckiej. W trakcie eksploracji warstwy uchwyciono pięć skupisk fragmentów naczyń glinianych w stanie znacznego zniszczenia, w których lub obok których znajdowały się skupiska przepalonych kości ludzkich. Były to zniszczone przez nowożytny wkopy grobowe ciałopalne groby popielnicowe, związane z ludnością kultury łużyckiej.

Na poziomie 0,50-0,60 m od krawędzi wykopu pojawiły się wyraźne zarysy nowożytnych grobów szkieletowych oraz pojawiły się pierwsze całe szkielety ludzkie. Na tym poziomie oraz szczególnie w wypełniskach grobów nowożytnych pojawiały się również znaczne ilości ceramiki z okresu brązu. Obok materiału starożytnego pojawiał się liczny materiał późnośredniowieczny i nowożytny w postaci kutych gwoździ pochodzących z rozłożonych już trumien, oraz fragmenty ceramiki, którą można datować na okres od XIV do XIX wieku.

Interesujące wyniki zanotowano w wykopie 3. Tutaj również do poziomu 0,50 m od krawędzi wykopu występowała prawie jednolita szaro-brunatna, piaszczysta warstwa kulturowa, w której wraz z pojedynczymi zabytkami nowożytnymi wystąpiły spore ilości fragmentów naczyń glinianych kultury łużyckiej. W centralnej części wykopu na głębokości 0,33 m zarysowały się znajdujące się prawie na jednej linii cztery rozbite popielnice zawierające przepalone kości ludzkie. Jeden z obiektów zachował się jednak niemal w całości i zawierał prawie całą zawartość stosu pogrzebowego, niestety szczątki te zostały złożone w bardzo słabej roboty naczyniu glinianym,

w związku z czym nie zachowało się ono w całości. Prawie wszystkie starożytne fragmenty ceramiki pozyskane z wykopu 3 możemy wiązać z kulturą łużycką.

W wykopach położonych na wschód od wcześniej opisanych nie natrafiono już na pochówki starożytne pomimo występowania sporej ilości fragmentów naczyń glinianych oraz pojedynczych fragmentów przepalonych kości ludzkich. W tym rejonie natrafiono natomiast na nowożytny nagrobek w formie głazu z wrytym krzyżem. Tego typu nagrobki, choć w różnych formach, znane są z wielu cmentarzysk nowożytnych, a być może sięgających swoją chronologią okresu późnego średniowiecza.

W wyniku badań ratowniczych odsłonięto 1 zachowany w całości oraz 8 zachowanych fragmentarycznie grobów popielnicowych związanych z wczesną fazą kultury łużyckiej. Destrukcyjne dla tych pochówków okazało się powtórne wykorzystanie tego samego terenu do celów sepulkralnych w okresie nowożytnym. Zniszczenia te nie pozwoliły na pełne określenie typu i dokładnego wyglądu pochówku. Odkrycie ich i zadokumentowanie w toku badań było niezwykle istotne z punktu widzenia badań nad osadnictwem ludności kultury łużyckiej w północnej części województwa lubelskiego. Badania te dostarczyły również wiele interesujących informacji odnośnie materiału ceramicznego kultury łużyckiej z tego rejonu Polski. Mimo rozdrobnienia materiału ceramicznego udało się uchwycić liczne formy dość naczyń: 1. naczynia esowate, zazwyczaj fragmenty chropowate, bardzo nieliczne pochodzą z naczyń gładzonych, pośród nich prawie całkowity brak form ornamentowanych; 2. rzadsze naczynia słabo profilowane o mniej rozchylonej szyjce i nie tak wysoko przypadającej największej wydętości brzuśca, 3. naczynia jajowate, często chropowate, z występującymi w górnej części guzkami oraz otworami pod krawędzią wylewu; 4. kubki i czerpaki gliniane, niewielkie uchate naczynia o zróżnicowanym kształcie, z reguły wygładzane bądź wyświecane, często zdobione ornamentem żłobków, najczęściej skośnych, rzadziej poziomych, czerpaki różnią się od kubków tym, że są płystsze i mają ucho wyniesione ponad krawędź; 5. dzbanki – smukłe kubki o esowatym profilu, często zdobione żłobkami poziomymi bądź poziomymi i grupami skośnych żłobków; 6. pucharki – naczynia smukłe i wysokie o długiej cylindrycznej szyjce, niekiedy wyodrębnionej krawędzi i niezbyt silnie wydętym, ostro załamanym brzuścu, zdobione poziomymi żłobkami; 7. naczynia dwustożkowe – górna część naczynia jest stożkowata lub cylindryczna, poniżej ostrego lub cylindrycznego załomu często występują chropowacenia, załom posadowiony jest około połowy wysokości naczynia, bardzo rzadko są zdobione; 8. Misy; 9. naczynia doniczkowate.

Oprócz znalezisk starożytnych oraz nielicznych wczesnośredniowiecznych (VIII w., IX-X w., X-XII w., XII w.), zanotowano 68 grobów nowożytnych niewątpliwie związanych z cerkwią, która powstała, jako prawosławna, a jej istnienie potwierdzone jest w XVI wieku, od 1682 r. unicka, w XIX w. zamieniona ponownie na prawosławną, funkcjonując do 1896 r., kiedy to spłonęła. Pochówki w większości były w złym stanie zachowania najprawdopodobniej w związku z niekorzystnymi warunkami glebowymi. Oprócz kamienia nagrobnego z rytem krzyża, gwoździ trumiennych oraz dwóch srebrnych monet XVI-wiecznych nie natrafiono na wyposażenie pochówków.

Pracami archeologicznymi, które były finansowane ze środków inwestora – Gminy Łomazy kierował mgr Mieczysław Bienia. On też jest również autorem dokumentacji powykonawczej znajdującej się w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej.

Opisywane prace archeologiczne oprócz znaczenia badawczego oraz włączenia stanowiska do ewidencji archeologicznej oraz objęcie go ochroną, pozwoliły na wyeksponowanie wśród lokalnej społeczności znaczenia jego terenu, które do tej pory nie było darzone szacunkiem, odpowiednim dla miejsca wiecznego spoczynku ludzi, będących zarówno bliższymi bądź dalszymi przodkami dzisiejszych mieszkańców Łomazy, jak również ludności, która zniknęła z areny dziejów na długo przed początkami historii współczesnej osady.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES OF LUSATION CULTURE CEMETERY AND CEMETERY BY ORTHODOX CHURCH IN ŁOMAZY LOCO MUNICIPALITY

In March 2001 during ground works connected with construction of a gym in primary school in Łomazy, remains of human bones were found. During conservation inspection the presence of primeval ceramics fragments was stated either. Construction works were stopped then and rescue examinations were carried out.

During the works, 68 skeletal burials of modern chronology were uncovered. They were burials connected with the functioning here since at least 16th century and not existing nowadays, Orthodox Church, and later Eastern Rite church. The researches appeared to be extremely important in connection with the discovery of urn graves from early phases of Lusation culture development dated to 4th period of bronze era among the modern burials. The burials were incomplete because of damages connected with the modern cemetery functioning, however, apart from urns of different level of damage containing human ashes, different forms of ceramic vessels from the period were acquired, which constitute perfect comparative material for the findings from the part of Poland. During experimental works early-medieval settlement elements were found, too.

The researches, as well as the results, show how much precious information may be easily lost during construction works, without paying attention to premises present in the investment excavations showing for the archaeological character of the area. Even as obvious premises as human bones, in practice do not always constitute the basis for stopping construction works. The cognitive value of archaeological post may be determined only during the archaeological examinations. Unfortunately many important and interesting traces of former cultures disappear only because no one has noticed them in the right time.

1. Łomazy st. 12. Gliniany kubek w profilu wykopu fundamentowego. Fot. M. Bienia, 2001.

2. Łomazy st. 12. Wczesnośredniowieczny obiekt paleniskowy. Fot. M. Bienia, 2001.

3. Łomazy st. 12. Rozbity grób popielnicowy. Fot. M. Bienia, 2001.

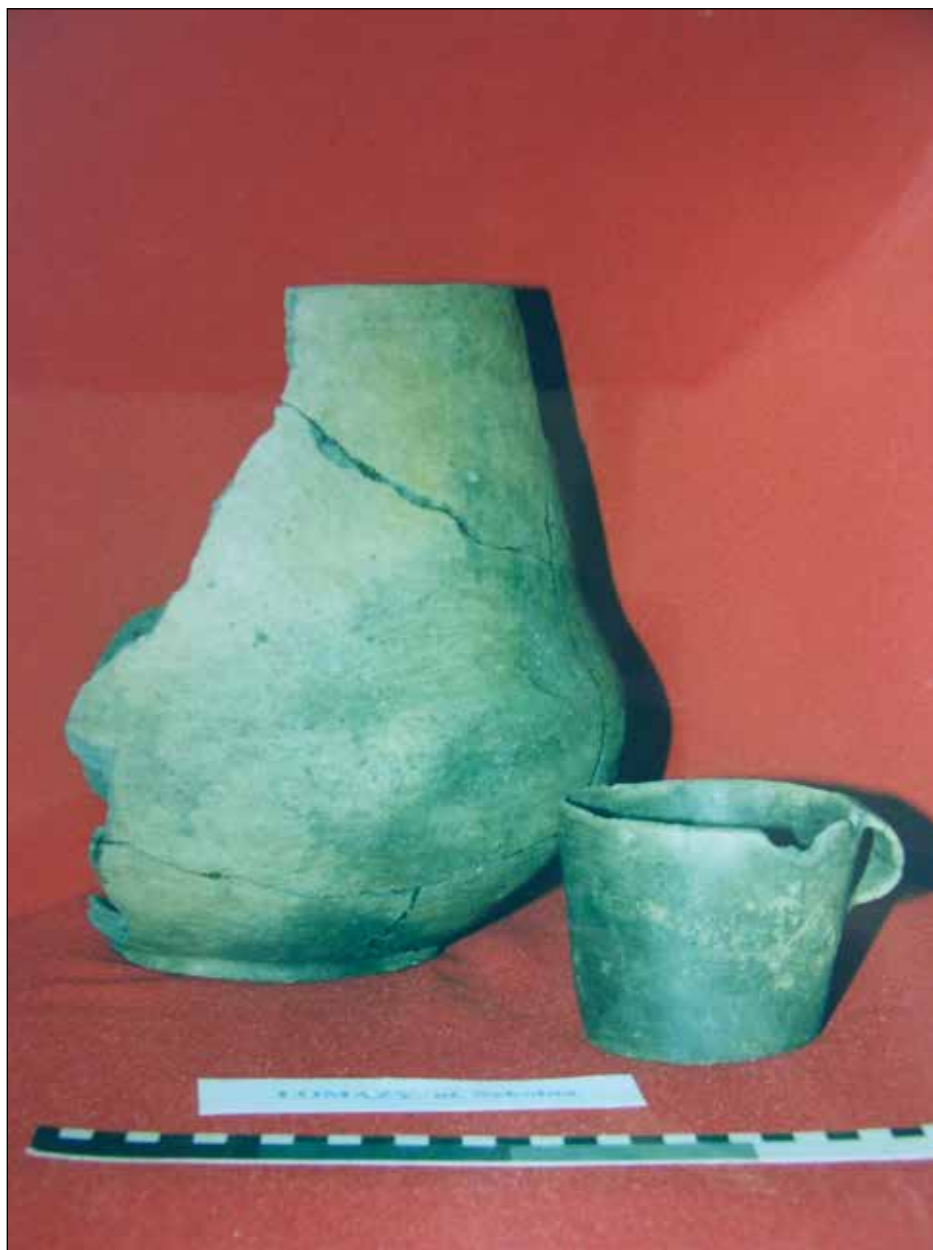
4. Łomazy st. 12. Nagrobny kamień z rytym krzyżem. Fot. M. Bienia, 2001.

5. Łomazy st. 12. Fragment glinianego kubka z uchem kultury łużyckiej. Fot. M. Bienia, 2001.

6. Łomazy st. 12. Glinianego kubek kultury łużyckiej. Fot. M. Bienia, 2001.

7. Łomazy st. 12. Zrekonstruowany fragment popielnicy wraz z glinianym kubkiem. Fot. M. Bienia, 2001.

Monika Kurczewicz

REWALORYZACJA RYNKU W KOCKU – KONCEPCJA

Rys historyczny. Kock jako osada miejska, z kościołem, karczmą i targiem, wzmiankowany był już w I poł. XIII w. W 1417 r. nastąpiła lokacja miasta na prawie magdeburskim. Początkowo, do 1512 r. Kock był miastem biskupim, potem królewskim, a następnie w 1522 r. przeszedł w ręce prywatne. W 1866 r. został uwłaszczony, w 1870 r. utracił prawa miejskie, a następnie odzyskał je w 1915 r. Zasadniczy rozwój miasta przebiegał w II etapach. Pierwszy etap przypada na XVI i I poł. XVII w., kiedy miastem władała rodzina Firlejów – wówczas to Kock był jednym z najlepiej rozwiniętych miast prywatnych na Lubelszczyźnie. W kolejnym etapie, w II poł. XVIII w., dzięki staraniom ówczesnej właścicielki, księżnej Anny Jabłonowskiej, miasto, jako jedno z pierwszych w Polsce, przekształcone zostało w duchu klasycystycznym.

Kock powstał jako miasto otwarte, bez jakichkolwiek obwarowań miejskich; od płd. i wsch. oparty został na naturalnych granicach w postaci stawów i podmokłych łąk. Średniowieczny układ przestrzenny miasta jest czytelny na wschód od obecnego rynku – w obrysie dzisiejszych ulic: Cmentarnej, Pstrowskiego i 22 Lipca; tam też zapewne znajdował się pierwotny rynek. Po stronie zachodniej, na uboczu ówczesnego miasta, ulokowany został zespół rezydencjalny; pomiędzy nimi wzniesiono kościół. W I ćw. XVI w. nastąpiła rozbudowa miasta w kierunku zachodnim o przedmieście „Nova Civitas” (obecnie ul. Joselewicza, Krasickiego i Wojska Polskiego).

W II poł. XVIII w. nastąpiła przebudowa miasta, łącznie z terenami jeszcze nie zabudowanymi w części płn. oraz zach., połączona z regulacją stosunków własności na gruntach miejskich. Głównym projektantem przebudowy był Szymon Bogumił Zug. Po zach. stronie traktu radzyńskiego i w bliskim sąsiedztwie zespołu pałacowego wytyczono nowy rynek o kształcie zbliżonym do kwadratu (112 x 120 m). Z każdego narożnika rynku wybiegały po dwie ulice; z narożnika płd.-zach. prowadziła nieistniejąca obecnie ukośna droga dojazdowa do pałacu. W części centralnej umieszczony został pomnik a po bokach, na osi ratusza, dwie studnie z kołowrotami. Jak wynika z planu Sylwestra Baldiego z ok. 1827 r., zakładano nową obudowę architektoniczną wokół całego rynku. Oprócz zrealizowanych budowli w pierzei płd. – zespół kościelny i zach. – ratusz, w dwóch pozostałych pierzejach miały powstać murowane budowle z ryzalitami akcentującymi główne wejścia, co z powodów finansowych nie doszło do skutku. Zespół kościelny, wzorowany na kompozycji placu Covent Garden w Londynie Iniego Jonesa, obejmował centralnie usytuowany kościół pw. NMP oraz symetrycznie rozmieszczone po bokach identyczne dzwonnice i piętrowe budynki mieszkalne. Zespół kościelny poprzez powiązanie zielenią stanowił pierwotnie integralną część z zespołem pałacowym – istniejąca obecnie w pobliżu kościoła kaplica pełniła rolę prywatnego sanktuarium

ks. Jabłonowskiej; oddzielenie zespołów nastąpiło prawdopodobnie dopiero pod koniec XIX w. Budynek ratusza składał się z piętrowego korpusu głównego z wieżą zwieńczoną obeliskiem oraz parterowych skrzydeł bocznych mieszczących sklepy kupieckie. Przebudowa układu przestrzennego pozostałej części miasta stanowiła jedynie dopełnienie regulacji rynku. Została wytyczona prostokątna siatka ulic, przy czym trakt radzyński i warszawski zachowały swój skośny przebieg. Zastosowano zróżnicowane szerokości działek (na osi wsch.-zach. 20 m, na osi płn.-płd. znacznie węższe).

W I. 20-tych XX w. dokonano zmian w obrębie rynku – w centralnej części powstał skwer ze zwartą grupą drzew, pozostałą część wybrukowano. W pierzei płd. wykonano murowane ogrodzenie kościoła. Przekształceniu uległa też zabudowa przyrynkowa – zniszczony został ratusz oraz w pierzei płd. budynek mieszkalny po zach. stronie kościoła, drugi budynek, po stronie wsch., został przebudowany. W okresie powojennym na rynku wybudowano wolnostojący budynek dworca PKS, podziemny szalet miejski, wykonano fontannę, skwer został ogrodzony, a plac rynku w znacznej mierze zajęły miejsca parkingowe. W zabudowie przyrynkowej pojawiły się elementy dysharmonizujące: w pierzei zach. budynek nr 21 (tzw. „kostka”), oraz w narożniku płn.-zach. dom handlowy i 2-piętrowa kamienica, stanowiące dominanty architektoniczne. W ostatnich latach podjęto próbę odbudowania części ratusza nadając noworealizowanej zabudowie bryłę i kształt dachu odpowiadający proporcjom dawnego ratusza.

Rynek – stan istniejący. Istniejące zagospodarowanie placu rynkowego wymaga uporządkowania pod względem przestrzenno-architektonicznym i funkcjonalnym. Jakkolwiek zachował się dawny kształt rynku, z czytelnymi osiami kompozycyjnymi w układzie płn.-płd. i wsch.-zach., to w miejsce dawnego placu targowego stał się on przestrzenią wielofunkcyjną. W części wsch. znajduje się obsługa komunikacji międzymiastowej – asfaltowy plac postojowy z przystankiem autobusowym; ruch komunikacyjny jest przypadkowy, brak oznaczonych stanowisk postojowych oraz przejazdów. Część środkową, na rzucie prostokąta, stanowi skwer z wysokim drzewostanem; wewnątrz, w miejscu historycznym, znajduje się figura św. Heleny, w narożniku płd.-zach. współczesny pomnik T. Kościuszki z kamieni polnych. Skwer ogrodzony jest niskim metalowym płotem; alejki wewnętrzne wyłożone są kostką granitową, chodnik obiegający skwer – kostką betonową. W płn. części znajduje się wolnostojący budynek dworca PKS (obecnie sklep), kiosk „Ruchu”, nieczynna fontanna oraz podziemny szalet obsadzony krzewami. W części zach. znajduje się plac postojowo-handlowy z nawierzchnią z kostki granitowej, wydzielony od pasa drogowego betonowymi donicami z kwiatami. Wzdłuż wszystkich pierzei rynkowych przebiegają jezdnie o nawierzchni asfaltowej. Chodniki wykonane są z kostki betonowej, w pierzei zach. i płn. znajdują się szpalery drzew. Płyta rynku posiada dość duże nachylenie opadające w kierunku płd.-zach. (ok. 3 m).

Wytyczne konserwatorskie. Próby uporządkowania przestrzeni rynku podejmowane były już wielokrotnie, przy czym kończyły się one na pracach związanych z fragmentaryczną wymianą nawierzchni w obrębie chodników i płyty rynku, realizowaną w sposób przypadkowy i samowolny (konceptje rewaloryzacji rynku, zawarte w „Ustaleniach konserwatorskich dla zespołu staromiejskiego Kocka”, oprac. T. Wróblewski, 1989 oraz w dokumentacji pt. „Kock. Wnioski urbanistyczno-kon-

serwatorskie dla fragm. Śródmieścia miasta – strefa A.”, pod kier. mgr inż. arch. J. Jamiołkowskiej, 1994, nie zostały zrealizowane). Warunek rewitalizacji rynku jako wnętrza urbanistycznego, zmierzającej do przywrócenia dawnej jednolitej funkcji placu, zawarty został w ustaleniach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Kock (Uchwała Nr XXXVI/212/05 z dn. 9 grudnia 2005 r.). Szczegółowe wytyczne konserwatorskie, opracowane na podstawie materiałów historycznych, ikonograficznych i innych materiałów specjalistycznych zakładały: utrzymanie jednolitego poziomu użytkowego w obrębie całego rynku (z włączeniem w posadzkę rynku odcinka drogi krajowej wzdłuż wsch. pierzei, docelowo przewidzianej jako gminna) – przy zróżnicowaniu materiałowym nawierzchni w poszczególnych strefach funkcjonalnych; podporządkowanie wnętrza rynku dominantom architektonicznym założonym na dwóch osiach, z dążeniem do przywrócenia relacji widokowych rynek – zespół pałacowy; przekształcenie prostokątnej formy skweru miejskiego poprzez modułowe zmniejszenie jego wielkości i nadanie kształtu zbliżonego do kwadratu, wraz z sukcesywną likwidacją wysokiego zadrzewienia i nową aranżacją architektoniczno-ogrodową skweru, przy zachowaniu ekspozycji centralnego akcentu sakralnego; likwidację współczesnego budynku PKS i przeniesienie dworca autobusowego w inne miejsce; docelową likwidację szkieletu miejskiego, z dopuszczeniem jego czasowej adaptacji; odtworzenie dwóch studni ustawionych na osi wsch.-zach (zgodnie z materiałem ikonograficznym) oraz staranne dopasowanie elementów małej architektury do stylistyki wnętrza urbanistycznego; ewentualną likwidację zdeformowanego zadrzewienia w strefach chodnikowych. W zakresie obudowy architektonicznej rynku wskazana została potrzeba uporządkowania zabudowy z usunięciem lub przebudową obiektów dysharmonizujących i uzupełnieniem zabudowy na wolnych działkach; w pierzei zach. – odtworzenie architektury d. ratusza, w pierzei pld. – odtworzenie d. zabudowy mieszkalnej.

Plan rewitalizacji rynku. W oparciu o ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, wytyczne konserwatorskie oraz względy funkcjonalne, w 2008 r. opracowany został „Plan rewitalizacji rynku w Kocku”, autorstwa mgr inż. arch. L. Rypiny wraz z zespołem, który ustala główne założenia i kierunki rewitalizacji rynku i stanowić ma podstawę do opracowania projektów branżowych. Wyznacznikiem przebudowy rynku są dwie historyczne osie: pln.-płd., z silnym akcentem architektonicznym w postaci kościoła i wsch.-zach., którą podkreślają dwie studnie przewidziane do rekonstrukcji (źródła miejskie). Strefa centralna przewidziana jest pod funkcję rekreacyjną, z zagospodarowaniem zielenią i elementami małej architektury. Zmieniono częściowo układ i zasięg skweru, poszerzono plac przed kościołem oraz aleję prowadzącą do figury. Od strony pln., za skwerem zamkniętym półkoliście, planowany jest nieco zagłębiony w terenie plac z fontanną i tarasowymi schodami, otoczony niską zielenią. Strefy wschodnia i zachodnia rozplanowane zostały symetrycznie; ze względu na wielofunkcyjny charakter (przystanek autobusowy i miejsce postojowe oraz parking, targ i miejsce okolicznościowych uroczystości), teren ten pozostanie otwarty, bez zieleni i małej architektury. Kompozycja nawierzchni oparta została na modułach zbliżonych do kwadratów, wyodrębnionych fakturą i kolorem, w układzie symetrycznym (kostka granitowa szara i beżowa o zróżnicowanych wielkościach). Nowe osie wyznaczone między modułami określiły lokalizację fontanny, głównych przejść oraz granice terenów zielonych; moduły mają swoje odniesienie

do chodników zlokalizowanych w pierzejach. Przewidywane jest ujednolicenie wysokościowe płyty rynku, z utrzymaniem chodników na obecnym poziomie, nieco wyższym od jezdni oraz zachowaniem naturalnego spadku terenu. Oświetlenie rynku stanowić będą wysokie latarnie zlokalizowane w strefie centralnej, wzdłuż ulic oraz wzdłuż zach. i półn. pierzei, kinkiety na elewacjach budynków w pierzei wsch. oraz niskie lampy wbudowane w posadzkę i murki kwietników w obrębie skweru i w ogrodzeniu kościoła; planowane jest dodatkowe podświetlenie figury św. Heleny i fontanny.

Z uwagi na istniejące obecnie bariery natury funkcjonalnej (brak możliwości wyeliminowania ruchu tranzytowego z wnętrza rynku z uwagi na brak obwodnicy, brak aktualnie alternatywy dla lokalizacji szaletu miejskiego) i ekonomicznej (brak odpowiednich środków w budżecie miasta), konieczne jest etapowanie realizacji prac. W I etapie planowane jest zagospodarowanie półn. części skweru – rozbiórka d. dworca PKS oraz zatoki postojowej wzdłuż jezdni i wykonanie placu z fontanną w obudowie niskich murków z zielenią ozdobną. W związku z koniecznością utrzymania na obecnym etapie przystanku autobusowego, po stronie wschodniej przewiduje się realizację tymczasowej wiaty przystankowej o lekkiej konstrukcji i współczesnym wystroju. Po stronie zachodniej wprowadzone zostaną nowe nasadzenia maskujące stropodach szaletu. Etap II zakłada uporządkowanie części płd. skweru wraz z otoczeniem kościoła, tj. poszerzenie alejki centralnej i placu przed kościołem wraz z przebudową jezdni i chodnika w ul. Kościuszki, prace porządkowe i pielęgnacyjne przy istniejącym drzewostanie oraz nowe nasadzenia, jak również przebudowę infrastruktury w obrębie całego rynku. W etapie III przewidywana jest przebudowa jezdni i chodników pierzei zach. i półn. oraz nawierzchni płyty rynku; realizacja tego etapu wymaga likwidacji szaletu. Etap IV obejmuje przebudowę jezdni i chodników pierzei wsch. – po wyeliminowaniu ruchu tranzytowego z centrum miasta.

Odrębnym zagadnieniem jest rewaloryzacja zabudowy przyrynkowej. W pierzei płd. konieczne jest przeprowadzenie prac renowacyjnych elewacji kościoła wraz z dzwonnicy i ogrodzeniem, modernizacja nawierzchni placu kościelnego oraz uporządkowanie elementów małej architektury. Wskazana jest też przebudowa elewacji budynków nr 13-14 w kierunku formy nawiązującej do obiektu historycznego oraz rekonstrukcja analogicznego budynku po stronie zach. kościoła (z przeznaczeniem na ewentualne muzeum). W pierzejach wsch., zach. i półn. wszelkie działania inwestycyjne winny dążyć do zharmonizowania zabudowy pod względem wysokości i formy architektonicznej, z przywróceniem historycznych proporcji, detalu architektonicznego i rozwiązań materiałowych oraz uporządkowaniem szyldów reklamowych i kolorystyki budynków. Ponadto w pierzei zach. planowana jest kontynuacja działań zmierzających do rekonstrukcji bryły dawnego ratusza, z przywróceniem funkcji publicznych oraz uzupełnienie zabudowy na wolnych działkach poprzez zastosowanie form historycznych.

Przedstawiony powyżej plan rewaloryzacji rynku w Kocku, opracowany w oparciu o szczegółowe studia historyczne i ikonograficzne, analizy wartościujące poszczególne elementy zespołu oraz wytyczne konserwatorskie, stanowi cenny materiał wyjściowy do dalszych prac projektowych nad przyszłym kształtem rynku. Plan ten jest wynikiem kompromisu pomiędzy uwarunkowaniami historycznymi i dążeniem do przywrócenia dawnego charakteru placu, wraz z jego obudową architektoniczną,

a współczesnymi potrzebami funkcjonalnymi i dokonanymi już nieodwracalnymi przekształceniami struktury przestrzennej. W wyniku długotrwałych poszukiwań odpowiednich rozwiązań, w ramach roboczych uzgodnień pomiędzy służbami konserwatorskimi, zespołem projektowym i władzami miasta, udało się uzyskać zadawalający efekt końcowy, który respektuje historię miejsca, nadając mu jednocześnie współczesną formę i jakość.

Bibliografia:

1. Kock. Studium historyczno-urbanistyczne, oprac. Maciej Paschke – PP PKZ Lublin, 1982, maszynopis w archiwum WUOZ w Lublinie.
2. Kock – zespół staromiejski. Ustalenia konserwatorskie, oprac. T. Wróblewski, 1989
3. Kock. Wnioski urbanistyczno-konserwatorskie dla fragm. Śródmieścia miasta – strefa A, pod kier. mgr inż. arch. J. Jamiolkowskiej, 1994, archiwum WKZ w Lublinie.
4. Plan rewaloryzacji rynku w Kocku, oprac. mgr inż. arch. Ludmiła Rypina wraz z zespołem, 2008 r., archiwum WKZ w Lublinie.

MARKET REVALORIZATION IN KOCK – CONCEPT

Kock location took place in 1417 but it started to function as a town settlement even in the 1st half of the 13th century. At first it was a bishop town, then a royal town and finally a private town, in 1866 it was bestowed. Kock was founded as an open town; the medieval town system is legible to the east from the current market – within the area of: Cmentarna, Pstrowskiego and 22 Lipca Street. On the western side, aside the town of that time, a residential complex was located, between which a church was erected. In the 2nd half of the 18th century, thanks to the owner of Kock of that time, Duchess Anna Jabłonowska, a reconstruction of the town in classic character according to the project of Szymon Bogumił Zuga took place. A new market was marked out with the shape similar to a square with a monument in the central part and two wells on the sides. In southern frontage a church complex was formed, in western frontage a one-storey town hall with a tower and ground floor side wings (not preserved). In the 20-ies of the 20th century the central part of the market was transformed into a square; the by-market development was also subject to changes. In the post-war period PKS station (bus station), underground public toilet and a fountain appeared on the market. Currently, the market is a multi-functional space – there is a stopping square with a bus stop in the eastern part, while in the centre there is a square with a figure of Saint Helen. In the northern part there is a building of a former PKS station, 'Ruch' kiosk, inactive fountain and underground public toilet, while in the western part there is a stopping and trading square. Around the market there are asphalt roads.

The condition of the market revalorisation was included in the arrangement of local area development plan of Kock municipality. Detailed conservation guidelines assumed, inter alia, reconstruction of uniform useful level within the whole market area, with differentiated surface material in different functional zones, subjection of the market interior to the architectonic dominants, transformation of the town square rectangular form into a square, new architectonic and garden arrangement of the square, target liquidation of PKS building and public toilet, translocation of the bus stop and reconstruction of two wells as well as arrangement of the development around the market.

In 2008, for the commission of Kock town authorities 'A plan of market in Kock revalorisation' was elaborated, the author of which is engineer architect L. Rypina together with a team

which specifies main assumptions and directions of the market revalorisation. The central zone is to play a recreational function – the square of slightly changed shape with a fountain in the area cavity, terrace stairs and low greenery. Eastern and western zones of multi-functional character (bus stop, stopping spaces, fair and the place of celebrations) are designed as an open area, without lawns or structural landscaping. The surface composition was based on modules similar to squares of differentiated texture and colour. It is planned to level the market slab height maintaining pavements on the current level and the natural area slope. High lighting in the central zone and along the streets is planned, brackets on the building elevations in the eastern frontage, low lamps built-into the floor topping and flowerbeds walls within the square as well as illumination of the figure of Saint Helen and the fountain.

Because of the fact of existing realization limitations, the following stages of works are planned: stage I – demolition of former PKS station, construction of a square with a fountain and decorative greenery, construction of a temporary passenger waiting shelter, introduction of greenery which masks the public toilet; stage II – reconstruction of the square in front of the church together with a road, works with forest stand, installation reconstruction; stage III – road and pavements in the western and northern frontage reconstruction as well as market slab reconstruction; stage IV – roads and pavements in the eastern frontage reconstruction. When it comes to by-market development, the following is planned: repair of the church complex in southern frontage, possible reconstruction of buildings 13 – 14 elevation and reconstruction of the building on the western side; in other frontages architectonic and height harmonized developments in connection to historical forms; in the western frontage a continuation of the trial to reconstruct the block of the former town hall and supplement of the development on free parcels are planned.

The plan of the market in Kock revalorisation is the result of a compromise between the historical conditioning as well as tending to restore the former market character and modern functional needs and transformations of space structure done until that time – it respects the history of the place, giving it at the same time, contemporary form and quality.

1. Rynek w Kocku, widok na pierzeję póln. Fot. M. Kurczewicz, 2007 r.

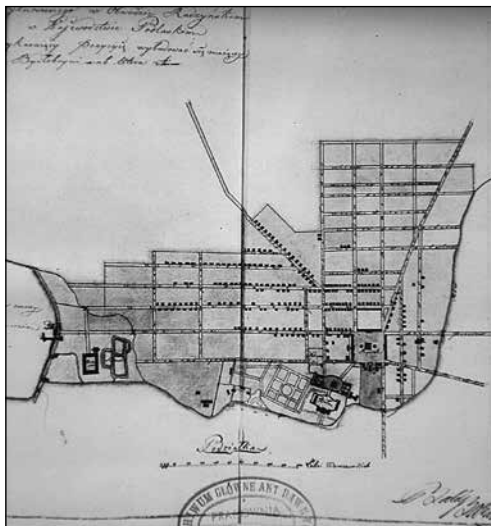
2. Rynek w Kocku, widok na pierzeję wsch. i póln. Fot. M. Kurczewicz, 2007 r.

3. Rynek w Kocku, widok na kościół pw. NMP. Fot. M. Kurczewicz, 2007 r.

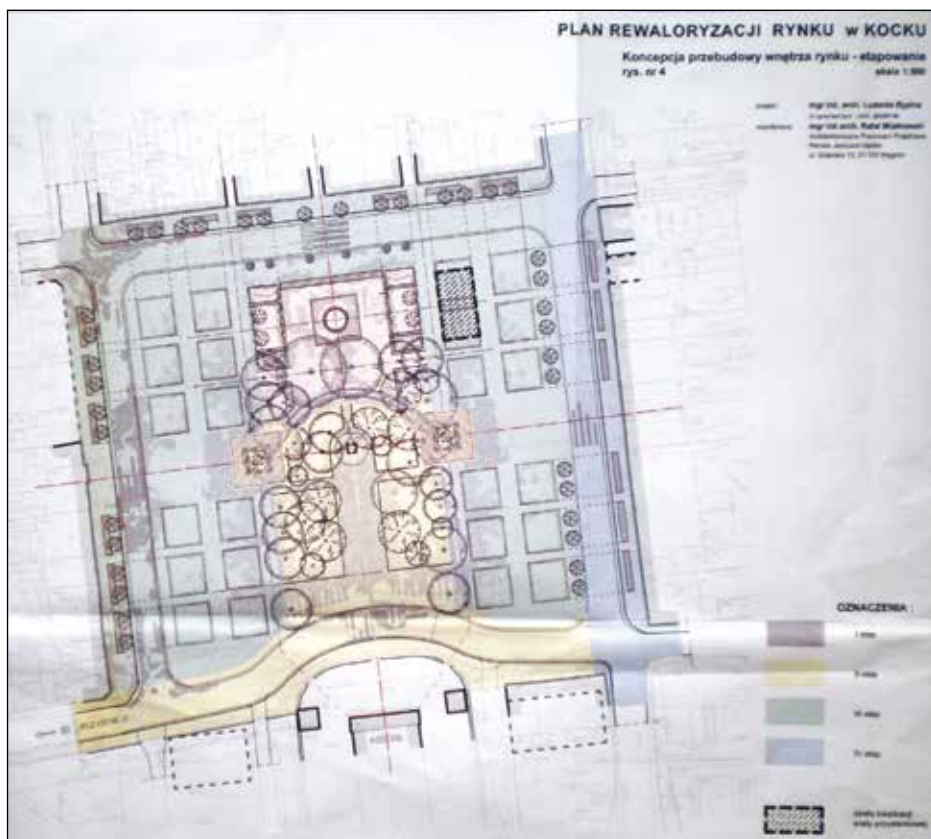
4. Rynek w Kocku, fragm. pierzei zach. z zabudową w miejscu dawnego ratusza. Fot. M. Kurczewicz, 2007 r.

5. Plan Kocka z ok. 1827 r. oprac. przez Sylwestra Baldiniego, oryginał w AGAD [w:] Kock. Studium historyczno-urbanistyczne, oprac. M. Paschke, Lublin 1982 r., archiwum WKZ w Lublinie

8. Rynek w Kocku, pierzeja zach. – rekonstrukcja d. ratusza. Oprac. L. Rypina [w:] Plan rewaloryzacji rynku w Kocku, oprac. mgr inż. arch. Ludmiła Rypina wraz z zespołem, 2008 r., archiwum WKZ w Lublinie

9. Rynek w Kocku, plan rewaloryzacji. Oprac. L. Rypina [w:] Plan rewaloryzacji rynku w Kocku, oprac. mgr inż. arch. Ludmiła Rypina wraz z zespołem, 2008 r., archiwum WKZ w Lublinie

Katarzyna Tur-Marciszek

POLICHROMIE W KOŚCIELE PARAFIALNYM GODZISZOWIE

Pan Jan Moskal, mieszkaniec wsi Godziszów złożył 27 listopada 2007 r. wniosek o wpisanie do rejestru zabytków malowideł wykonanych przez Tadeusza Brzozowskiego w kościele Św. Teresy od Dzieciątka Jezus. W celu właściwej oceny wniosku przeprowadzona została kwerenda dostępnych materiałów archiwalnych dotyczących przedmiotowej sprawy, w wyniku której uzyskano informację, że polichromia nie istnieje. Aby wyjaśnić tę sprzeczność przeprowadzono oględziny przedmiotowego kościoła. (il. Nr 1)

Dzięki wyżej wspomnianej kwerendzie uzyskano niezbędne do identyfikacji materiały ikonograficzne i potrzebne dane. Odnaleziony opis, zawarty w Tygodniku Powszechnym, przybliżył autorów i wygląd malowidła: *„Trzej autorzy kompozycji figuralnych – T. Brzozowski, F. Nowicki i K. Sowiński – to bardzo różne indywidualności malarskie. Każdy z nich wypowiedział się po swojemu, toteż nawa główna, nawy boczne i prezbiterium posiadają wyrażnie odmienne oblicza.*

Sowiński tworzy pod niewątpliwym urokiem sztuki bizantyńskiej co przejawia się szczególnie w potraktowaniu postaci apostołów poustawianych parami wokół okien górnej części nawy głównej. (...) ruchy świętych nacechowane są surowym, bizantyńskim hieratyzmem.

Kompozycje Nowickiego zdobiące nawy boczne, mają w sobie liryzm i wdzięk quattrocenta. Zyskały one najłatwiej aprobatę godziszowskich parafian, dzięki niewątpliwym pozorom tradycyjności, która zresztą nie jest przejawem oportunistycznego naśladownictwa, raczej świadomym nawiązaniem, z równoczesną próbą znalezienia własnych kolorystycznych rozwiązań.

Najbardziej samodzielnym i najoryginalniejszym twórcą jest Tadeusz Brzozowski. Przeszedł on też najtrudniejszą drogę poprzez czysto formalistyczne poszukiwania, które zapewniły mu wyraźną, stylową niezależność. Jego dwie wielkie kompozycje na ścianach prezbiterium – Narodzenie i Ostatnia Wieczerza – są pełne dramatycznego wyrazu i niezwykle odważne w kolorze.”¹

W katalogu wystawy prac Tadeusza Brzozowskiego, która odbyła się w Muzeum Narodowym w Warszawie w 1997 r., kustosz ekspozycji i autorka katalogu Anna Żakiewicz przytoczyła następującą wypowiedź syna artysty odnoszącą się do polichromii ściennych: *„Ojciec debiutował w tej materii latem 1951 w Godziszowie koło Janowa Lubelskiego „Narodzeniem” i „Ostatnią Wieczerzą” (współpracował tam z K. Sowińskim i F. Nowickim). Nareszcie ktoś zdecydował się zerwać z nudnym schematyzmem naśladownictw Homolacsa i Mehoffera, z pretensjonalną pseudoludo-*

¹ Jan Józef Szczepański, *Udany kompromis*, „Tygodnik Powszechny”, 1951 r. nr 35.

wością, ze stylizacją, z banałem. Nareszcie znaleźli się ludzie, którzy z tej dziedziny pracy chcą uczynić swoją artystyczną specjalność i tu szukać pełni swego malarzkiego wyrazu. (...) Nawiasem mówiąc, Ostatnia Wieczerza stanowić będzie dla przyszłego historyka sztuki swego rodzaju curiosum dzięki obecności na stole noża, bardzo potrzebnego jako akcent kolorystyczny, ale zupełnie nie uzasadnionego tradycją. (...) Może kościół godziszowski zasłynie kiedyś z powodu owej „Ostatniej wieczerzy z nożem”? pisał Jan Józef Szczepański. Niestety, nie zasłynie – polichromia została zatynkowana, bodajże we wczesnych latach sześćdziesiątych.²

Skoro mieszkańiec wsi twierdzi, że istnieje nadal i że właśnie grozi jej zniszczenie, to czy w kościele pozostał oryginał, czy też wtórne malowidło, które później przypisano Brzozowskiemu. Żeby wyjaśnić piętrzące się niepewności w dniu 20 grudnia 2007 r. w obecności księdza proboszcza Józefa Krawczyka przeprowadzono oględziny kościoła Św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Godziszowie i stwierdzono, że w prezbiterium, na przeciwnych ścianach, są namalowane dwie sceny figuralne. Jedna z nich tzn. „Ostatnia Wieczerza” (il. Nr 2), na południowej ścianie, powtarzała formę sceny zamieszczonej na fotografii w Tygodniku Powszechnym, jednak w szczegółach różniła się od pochodzącej z cytowanej gazety reprodukcji: na stole brak noża (il. Nr 4), cała scena namalowana płasko, kolory jasne, stonowane, twarze świętych o łagodnym wyrazie. Zastanowienie budziła też postać Judasza. Nie został wspomniany w kronice parafialnej. W cytowanym czasopiśmie zamieszczoną reprodukcję tak wykadrowano, że jego postaci nie widać. Natomiast Pan Jan Moskał wspomina, że jego twarz była przerażająca, tymczasem z zastanej w 2007 r. polichromii spoglądał łagodnie i życzliwie. Obraz na ścianie północnej przedstawiał pokłon pasterzy i królów (il. Nr 3), czyli tematycznie zgadzał się z uzyskanymi na jego temat informacjami. Na podstawie stylistycznego podobieństwa można było domyślać się, że obraz ten co najmniej powtarza zamysł artystyczny Tadeusza Brzozowskiego.

Ksiądz proboszcz udostępnił w czasie wspomnianego pobytu w Godziszowie kronikę parafialną, której obszerny fragment warto przytoczyć dla upamiętnienia, iż zarówno powstanie przedmiotowej polichromii, jak i jej planowany koniec nie są obojętne dla Godziszowian.

Tytuł na 23 stronie kroniki parafialnej brzmi zwyczajnie „Malowanie kościoła”. A oto jak oddał okoliczności 1951 r. proboszcz, ks. Czesław Dmochowski, *„Świątynia nasza nowo pobudowana tuż przed wojną doczekała się piękniejszego wyglądu dopiero w 1951 r. Staraniem parafian została pomalowana polichromią dopasowaną do całości świątyni. Prace wykonali „Zespół Plastyków” z Krakowa, których polecił Ks. Biskup Goliński – obecny Ordynariusz w Częstochowie. Byli to młodzi malarze – w składzie 6 osób: pp. Jarosław Kabat Sowiński, Antoni Haska, Tadeusz Brzozowski, Krystyna Chroma i małżeństwo Stanisław i Janina Wałach.*

Jeżeli chodzi o zespół artystów – to młodzi ludzie, którzy początkują w swych pracach. Całość pracy wypadła dość dobrze. Trudno początkowo było chłopu miejscowego przyzwyczaić do nowych form malowidła. Dlatego rozegrała się cicha walka pomiędzy Komitetem Budowy Kościoła – a grupą malarzy. Tutejsi parafianie pragnęliby widzieć piękne twarze Świętych Pańskich w swojej świątyni – a nie posępnych – zadu-

² Wawrzyniec Brzozowski, *Notatki do biografii*, [w:] Tadeusz Brzozowski 1918-1987, MN Warszawa 1997 t., s. 74.

manych i ascetycznych świętych – jak to przedstawili malarze. Zaznaczyć należy, że postacie Apostołów trąca bizantyńszczyzną – dlatego nie dopadły do gustu parafianom. Na skutek tej cichej walki nastąpiła obopólna zgoda – niektóre rzeczy zmieniono – poprawiono i nareszcie zrzucano rusztowania ku zadowoleniu parafian.

Tak się dobrze złożyło, że w sąsiedniej parafii Dzwoli również został pomalowany kościół przez p. Podalińskiego – bardzo skromnie w kolorze. Korzystając z okazji odpustu – parafianie moi gremialnie udali się do Dzwoli, by oglądać tamtejsze malowanie i porównać ze swoim. Okazało się, że nasza świątynia lepiej wygląda i odtąd zniknęło uprzedzenie. (...) Całości dopełnił list Ks. Biskupa Zdzisława Golińskiego Ordynariusza z Częstochowy (...)

Redaktor „Przeglądu Powszechnego” p. Szczepański – poproszony do nas przez grupę malarzy przyjechał – obejrzał, opisał dość szczegółowo (...).

Ze swej strony muszę zaznaczyć, że parafianie nie żałują grosza na cele swojej świątyni, cieszy ich wszystko co nowego robi się dla świątyni, aby Bóg zawsze tak blisko miał ich w swojej świątyni.”

Artykuły i kronika parafialna potwierdziły, że w Godziszowie Tadeusz Brzozowski wykonał malowidła ściennie w prezbiterium kościoła w 1951 r oraz w nieokreślonych bliżej innych miejscach świątyni w 1957 r. Pozostawało pytanie czy przetrwały one do 2007 r. W wyniku oględzin i porównań z materiałami pisanymi powzięto przekonanie, że w 1971 r. Kazimierz Florek, Jerzy Sokołowski i Jan Tworzyński ponownie pomalowali wnętrze kościoła, prawdopodobnie po uprzedniej formie. Na pytanie o istnienie pierwotnej polichromii mogły odpowiedzieć tylko badania.

Sytuacja była napięta. Proboszcz już od kilkunastu miesięcy negocjował z parafianami nową aranżację kościoła, teraz chciał kontynuować prace remontowe. Należało szybko rozstrzygnąć wątpliwości; tym bardziej, że nie wiedzieliśmy, czy pod malowidłem z lat 70-tych zachowała się oryginalna polichromia pędzla Brzozowskiego, czy też została ona już wcześniej usunięta. Wzięto także pod uwagę, że ceniony obecnie artysta uległ naciskom ze strony mieszkańców wsi tak bardzo, że powstały obrazy nie zachwycające urodą. Tę możliwość sugerują również słowa artysty napisane do żony po zakończeniu pracy w Godziszowie: *„Skończyłem swą robotę. I mimo, że formalnie rzecz biorąc jest trochę (a może więcej) schematyczna, o stylizacji raczej nieznośnej, nie siedzi zbyt dobrze w ścianie (trochę jak nalepianka), jeśli chodzi o sprawy pozaformalne, to to wszystko – nie pogłębione psychologicznie, to pomimo tego nie wstydzę się. Widzisz, zawsze kompromisowa praca nie daje wyników najlepszych. (...) Całość kościoła (...) chyba dobra. Można użyć słowa: „kulturalna”. A największa heca, to to, że ludziom moja praca się podoba. Raczej chłopom niż księżom... – Godziszów, 5. VIII. 1957”*³

Konserwator wojewódzki mógł sfinansować badania sondażowe na obecność polichromii. Przeprowadzone przez konserwatora dzieła sztuki, wykonane w celu oceny ich wartości i stanu zachowania, miały zawierać również program ewentualnych prac konserwatorskich. Kościół był przygotowywany do malowania wnętrza, rusztowania ustawione, dlatego okoliczności sprzyjały zamiarom, których wyniki miały przesądzić, czy wniosek o wpisanie malowidła do rejestru zabytków jest uzasadniony. Pozostało uzyskać zgodę władz kościelnych.

³ List do żony ze zbiorów prywatnych Wawrzyńca Brzozowskiego.

O ustaleniach dokonanych w czasie wizji i zamierzonych dalszych badaniach zawiadomiono Konserwatora Diecezjalnego z Sandomierza ks. Andrzeja Rusaka oraz artystę Karola Badyńę – autora planowanego, nowego wystroju plastycznego kościoła.

Pod koniec lutego 2008 r. ks. Józef Krawczyk poinformował Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, że po konsultacji z Radą Parafialną oraz ww. osobami zgadza się na wykonanie badań sondażowych (na koszt LWKZ), a także że postanowił zachować bez zmian malowidła w prezbiterium, autorstwa Tadeusza Brzozowskiego, zaś w pozostałej części kościoła zrealizować projekt Karola Badyńy, opracowany w 2002 r.

Na wiosnę w 2008 r. Monika Konkolewska, doświadczony konserwator dzieł sztuki przeprowadziła badania na obecność i stan zachowania malowideł w całym kościele, a ich wyniki zawarła w dokumentacji, której jeden egzemplarz otrzymał nieodpłatnie proboszcz parafii w Godziszowie. Badaczka wykonała ok. 60 odkrywek mokrych i 49 dokumentujących fotografii. Ustaliła, że w 1971 r. malarze użyli farb kredowo-klejowych, natomiast w latach 50-tych wapienno-kazeinowych. Podłoże stanowi bardzo dobrze zachowany tynk wapienno-cementowy o ciepłym, ugrówym odcieniu z wyraźnymi śladami rys pochodzących z zacierania powierzchni. Potwierdzone zostały domysły, że sceny: „Adoracja Dzieciątka” i „Ostatnia Wieczerza” zostały przemalowane „po formie”, z zachowaniem zbliżonej kolorystyki. Jednak użycie farby kredowo-klejowej dało efekt zmatowienia i przygaśnięcia całej kompozycji. W oryginale zauważyć można kolejne etapy powstawania dzieła – najpierw lekki szkic, później wypełnienie formy laserunkowymi plamami o czystych, wysmakowanych barwach i wykończeniu impastami z wyraźnie zaznaczonym duktem pędzla. Poprzez przeświecanie podłoża uzyskano efekt lekkości z jednoczesną intensywnością koloru. Jak wynika z wykonanych odkrywek, oryginał jest zachowany niejednolicie pod warstwą przemalowań, ale w stopniu umożliwiającym w pełni odtworzenie fragmentów przetartych lub niekompletnych. (il. Nr 5, 6) „Piękna kompozycja połączona z nowatorskim potraktowaniem obydwu tematów, historyczny moment powstania dzieła i obecna ranga zmarłego artysty przemawiają za podjęciem starań o jego zachowanie i konserwację” – napisała w dokumentacji odkrywczyni.

Ze względu na dużą wysokość świątyni i ograniczone możliwości udostępnionych rusztowań nie było możliwe objęcie badaniami ulokowanych wysoko polichromii w nawie głównej, na łuku tarczy i na zamknięciu naw bocznych od strony prezbiterium. Trudno więc określić stopień ich przemalowania i stan zachowania.

W trakcie badań udało się ustalić co następuje. Przedstawienia dwunastu Apostołów (il. Nr 7) zajmujące pas nawy głównej tuż pod sklepieniem uległy z pewnością zmianom kolorystycznym, co możemy stwierdzić na podstawie zdjęć i opisów zamieszczonych w artykule „Udany kompromis”, a także uwagom księdza proboszcza w cytowanej powyżej kronice parafialnej. Zmieniono przede wszystkim kolory szat, które pierwotnie były białe i na zmianę pokryte geometrycznymi czarnymi wzorami. Stwarzało to pierwotnie rytmiczny efekt dekoracyjny na tle ciemnozielonych ścian, o chłodnym odcieniu. Dekoracje na filarach i gurtach (il. Nr 8) – jak pokazują odkrywki – zostały w mniejszym, lub większym stopniu przemalowane, czasem bez zachowania poprzednich form. Zakryciu uległy np. oryginalnie zakomponowane zacheuski i złote tła liternictwa. Całość utraciła żywość barw i lekkość osiągniętą pierwotnie dzięki stosowaniu techniki laserunkowej. Polichromie na balkonie chóru muzycznego i ścianach tarczowych naw pod chórem także noszą wyraźne ślady przemalowań,

pod którymi zachowana została oryginalna warstwa malarska. Na szwach sklepień, gdzie pierwotnie zostały namalowane dekoracyjne wici roślinne, w obrębie gałązek i listków na zmianę złożonych i malowanych, wprowadzono wtórnie nowe kolory, pod którymi widoczny jest oryginał. Tak, jak w poprzednio omawianych przypadkach, z jednej strony wpłynęło to na utratę walorów artystycznych polichromii, ale – co należy podkreślić – nie doprowadziło do poważniejszych zniszczeń.

Kolorystyka ścian kościoła została radykalnie zmieniona. Całe wnętrze rozjaśniono, podczas gdy pierwotnie ściany, filary i gurdy były zdecydowanie ciemne, nasycone w kolorach chłodnej zieleni oraz błękitu, zieleni szmaragdowej i terrakoty w załamaniach gurtów i na filarach. Wyraźnie daje się zauważyć, że prace remontowe i malarskie przeprowadzone w 1971 roku nie miały na celu zniszczenia poprzedniego wystroju, a jedynie odświeżenie świątyni z poszanowaniem stanu istniejącego. Wybór technologii kredowo-klejowej, brak nasieków i śladów czyszczenia sprawia, że z konserwatorskiego punktu widzenia możliwe jest pełne odtworzenie wszystkich kompozycji.

Autorka badań zaproponowała, aby w razie niemożności ekspozycji oryginału pokryć malowidła lekką przecierką z wapna trassowego, a następnie nałożyć planowaną warstwę malarską. W ten sposób uchronić można oryginał i w razie zaistnienia innych uwarunkowań – odsłonić i poddać konserwacji.

W czerwcu 2008 roku odbyło się spotkanie podczas którego próbowano doprowadzić do kompromisu, podobnie jak 50 lat temu. Wzięli w nim udział Wojewódzki Konserwator Zabytków dr inż. Halina Landecka, naczelnik wydziału inspekcji zabytków ruchomych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Barbara Stolarz, przedstawiciele rady parafialnej, ks. proboszcz Józef Krawczyk, autor projektu malowania kościoła Karol Badyna, konserwator diecezjalny Diecezji Sandomierskiej ks. Andrzej Rusak, wykonawca badań sondażowych, konserwator dzieł sztuki Monika Konkolewska. Na miejscu stwierdzono, że realizacja nowego projektu aranżacji wnętrza jest już w znacznym stopniu zaawansowana. (il. 9) Nawy zostały pomalowane, pokrywające je dekoracje z lat pięćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. zabezpieczone szpachlówkami i pobiałami, umożliwiającymi w przyszłości odsłonięcie warstw wcześniejszych. W spisany wówczas protokole podkreślono, że malowidła autorstwa T. Brzozowskiego, powstałe w 1951 r. zasługują na zachowanie i powinny zostać poddane pracom konserwatorskim umożliwiającym przywrócenie przedstawieniom pierwotnych walorów artystycznych i historycznych. Strony zaaprobowały potrzebę dostosowania projektu malowania kościoła do zaistniałej sytuacji, decyzję o zachowaniu i ekspozycji malowideł Tadeusza Brzozowskiego i potrzebie poddania ich konserwacji. Wobec powyższego konieczność wpisania z urzędu zagrożonych malowideł przestała istnieć. Proboszcz parafii oraz przedstawiciele rady parafialnej zostali poinformowani o możliwości ustawowego wystąpienia o wpisanie do rejestru zabytków na wnioski właściciela obiektu. Nie skorzystali z niej, a o realizacji wspólnych ustaleń mówią zamieszczone w niniejszym artykule fotografie. (il. 10, 11, 12)

W październiku 2008 r. Urząd Konserwatorski został poinformowany przez ks. Józefa Krawczyka, że malowidła Brzozowskiego zostały oczyszczone i zabezpieczone. Ta lakoniczna informacja budzi zaniepokojenie, tym bardziej, że mimo pisemnej prośby nie została przekazana do WUOZ w Lublinie dokumentacja przeprowadzonych prac. Przyszły badacz dzieł Tadeusza Brzozowskiego stanie przed pytaniem

kto i w jakim zakresie wykonał kolejne „poprawienie” dzieła uznanego w świecie malarza.

POLYCHROMES IN PARISH CHURCH IN GODZISZÓW

Parish church dedicated to Saint Theresa from Jesus the child in Godziszów built right before the 2nd world war was in 1951 decorated with polychrome made by a team of Cracow artists. They were: Jarosław Kabat Sowiński, Antoni Haska, Tadeusz Brzozowski, Krystyna Chroma and married couple Stanisław and Janina Walach. Tadeusz Brzozowski is a world famous artist. In 2007 Jan Moskal, the inhabitant of Godziszów village applied to Provincial Office of Heritage Protection in Lublin for entering polychrome into the register of monuments because of the fact that parishioners together with the parson Józef Krawczyk intended to paint the church interior again. Artur Badyna, the artist was the author of the new project. After the analysis of archival queries and survey examinations for the presence of polychrome made by the work of arts conservator Monika Konkolewska, the parties were convinced that the art of Tadeusz Brzozowski shall be preserved and protected in the presbytery while in the other part of the church, new artistic arrangement shall be realized. The procedure did not finish with entering the paintings into the register of monuments as the threat of destroying them was prevented, while from the side of parishioners no will for legal protection of the church former décor existed.

1. Widok na kościół św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Godziszowie, fot. K. Tur-Marciszek, 2007 r.

2. „Ostatnia Wieczerza” na południowej ścianie prezbiterium kościoła w Godziszowie, fot. K. Tur-Marciszek, 2007 r.

3. „Pokłon pasterzy i królów” zwany „Narodzeniem” na północnej ścianie prezbiterium kościoła w Godziszowie, fot. K. Tur-Marciszek, 2007 r.

4. Fragment „Ostatniej Wieczerzy” – odkrywka przedstawiająca zamalowany w 1971 r. nóż – fot. M. Konkolewska, 2008 r.

5. Fragment „Narodzenia” – odkrywka w obrębie przedstawienia twarzy Maryi – fot. M. Konkolewska, 2008 r.

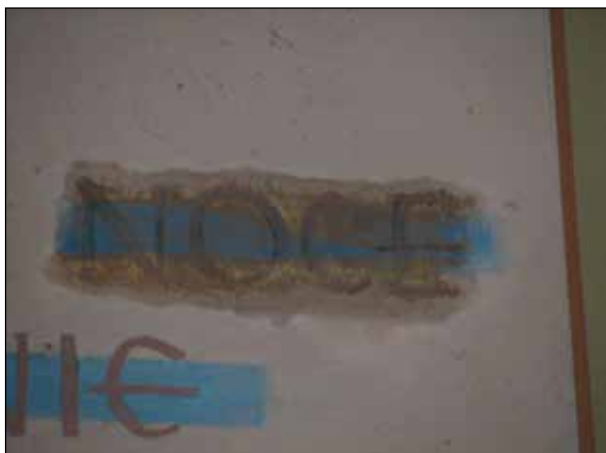
6. Fragment „Ostatniej Wieczerzy” – odkrywka w obrębie przedstawienia twarzy Judasza – fot. M. Konkolewska, 2008 r.

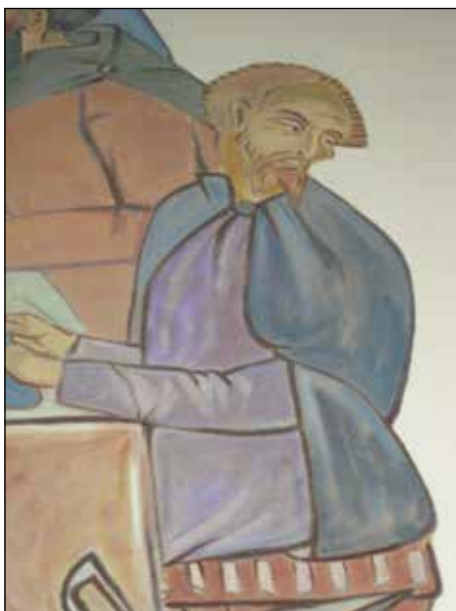

7. Apostołowie przemalowani w 1971 r. – fot. M. Konkolewska, 2008 r.

8. Odkrywki w obrębie filara – fot. M. Konkolewska, 2008 r.

9. Wnętrze kościoła w Godziszowie w trakcie wykonywania nowej aranżacji – fot. M. Konkolewska, 2008 r.

10.-12. Wnętrze kościoła w Godziszowie w 2009 r. fot. K. Tur-Marciszek

Iwona Gołub

WOJSŁAWICE – RYNEK MIEJSKI W ŚWIELE BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

Zabytkowy układ urbanistyczny Wojsławic obejmuje rozplanowane oraz utrzymane w tradycyjnej skali relacje przestrzenne miejskiej zabudowy z XIX-XX wieku, w których charakterystyczne akcenty tworzą monumentalne zespoły architektoniczne – kościelny, cerkiewny i bożniczy. Jest specyficznym typem osady miejskiej, składającej się z właściwego miasta, czyli rynku oraz ulic podmiejskich. W mieście koncentrował się handel i rzemiosło, a ulice przedmiejskie miały charakter rolniczy i nie różniły się od sąsiednich wsi.

Przywilej lokacyjny Wojsławic nie zawierał regulacji, dotyczących rozplanowania i zabudowy miasta. Analiza pierwotnego układu przestrzennego stanowić może jedynie rekonstrukcję, opartą na akcie relokacji z 1508 r.¹. Centrum miasta tworzył rynek, uformowany zgodnie ze średniowiecznymi zasadami planowania miast jako duży plac targowy, założony na rzucie kwadratu, z ratuszem pośrodku, pod którym wybudowano wagę miejską. Dokoła ratusza miały być wzniesione skład solny, jatki piekarskie, rzeźnickie i szewskie, „podsienia” i komórki. Pierwotny układ rynku, wytyczony podczas lokacji ok. 1440 r. na siatce 16 kwadratów, zachował się do czasów obecnych².

Zabudowa Wojsławic od początku istnienia miasteczka była drewniana. Podcieniowe domy przyrynkowe, zachowane już tylko częściowo przy pierzei zachodniej, tzw. wąskofrontowe, pierwotnie sytuowały się szczytem do pierzei. Kolejne pożary zmieniały charakter domów, ich ustawienie i przekształciły w domy szerokofrontowe z podcieniami kalenicowymi. Drobnym przesunięciem uległa linia zabudowy. Pierwotne działki miały zachowaną do dziś szerokość 9,40 m. Domy drewniane, niepodpiwniczone, posadowione były na płytkich podmurówkach. Od 1921 r. pierzeja południowa zabudowana została domami murowanymi, nie nawiązującymi do istniejącej zabudowy przy pozostałych pierzejach zabudowy tradycyjnej.

W 1508 r. Hieronim Zaklika Czyżewski, ówczesny właściciel dóbr Wojsławice, w wydanym akcie relokacji, w miejsce pierwotnego z 1440 r., zaginionego, wyznaczył miejsce pośrodku placu rynkowego na wybudowanie ratusza, prawdopodobnie wówczas wzniesionego³. Pierwszy ratusz był drewniany i dopiero po kolejnym pożarze miasta wystawiono na jego miejscu murowany. Regestr pogorzeliska z 1636 r. nie wymieniał ratusza, więc prawdopodobnie jako budynek murowany nie uległ spaleniu. Możliwe, że budowę ratusza rozpoczęto równocześnie z budową nowego kościoła, na przełomie XVI i XVII w. Późniejsze źródła nie wspominają o ratuszu,

¹ Górak Jan, Wojsławice. Miasteczko rolnicze Ziemi Chełmskiej, Lublin 1966, mps archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie, s. 178-179.

² Tamże, s. 184.

³ Tamże, s. 277.

a informacja na jego temat pojawia się dopiero w 1819 r. w raporcie dozorczy miast Badowskiego, który widział potrzebę remontu ratusza „okazałego, murowanego” i przywrócenia jego dawnej świetności. Sugerował również utwardzenie placu rynkowego kamieniem brukowym przy użyciu gruzu z „zamczyska”⁴.

Według zachowanych materiałów archiwalnych i ikonograficznych ratusz („Mapa ogólna Dóbr Wojsławickich” Feliksa Gąsiorowskiego z 1833 r.)⁵ był dużym, oddzielnie stojącym pośrodku rynku, na osi kościoła usytuowanego na wschód od niego budynkiem, założonym „na planie kwadratu z ukośnie przystawionymi do każdego z naroży z czterema lokalnościami” i z wieżą, która zachowała się w tradycji jako pięciopiętrowa. Przyjmuje się, zatem, że ratusz założony został najprawdopodobniej na planie krzyża greckiego ze ściętymi narożami ramion.

W XIX wieku, po utracie funkcji placu targowego, w centralnej części rynku oraz w miejscu dawnego ratusza wzniesiono budynki mieszkalne. W jednym z nich do połowy lat 60. XX wieku zachowały się jeszcze fragmenty murów ratusza, wykorzystanych do jego budowy.

Na temat Wojsławic, choć wzmiankowanych w źródłach już w początkach XV wieku, brak zupełnie danych archeologicznych. Dlatego też podjęte z inicjatywy Urzędu Gminy działania zmierzające do opracowania kompleksowego projektu zagospodarowania rynku miejskiego, poprzedzone zostały badaniami archeologicznymi. Celem badań wykopaliskowych było rozpoznanie sposobu zagospodarowania przestrzeni rynku miejskiego w Wojsławicach, zlokalizowanie reliktów zabudowy rynkowej, ustalenie lokalizacji ratusza miejskiego, dokonanie szczegółowej analizy ewentualnie zachowanych wątków murów i fundamentów, zadokumentowanie pierwotnego ukształtowania rynku oraz uzyskania dodatkowych informacji historycznych dotyczących osadnictwa i nawarstwień kulturowych. Wyniki badań archeologicznych posłużyć miały do opracowania projektu zagospodarowania placu rynkowego wraz z wkomponowanym w całość ratuszem, mającym pełnić funkcję siedziby lokalnych władz samorządowych.

Badania wykopaliskowe przeprowadzone zostały w 2007 r. Ze względu na ograniczone środki finansowe Gminy Wojsławice zakres prac badawczych został ograniczony do wytyczenia w obrębie rynku jednego wykopu badawczego na linii wschód – zachód, na osi kościoła. Tak założony wykop miał dostarczyć informacji o lokalizacji ratusza miejskiego. Odsłonięte podczas badań reliktury murów nie przyniosły oczekiwanych odpowiedzi, stąd zaszła konieczność wykonania dodatkowo 13 odkrywek architektonicznych w celu uzyskania pełnych narysów budynku ratusza i wieży ratuszowej. W obrębie odkrywek nie docierano do calca ze względu na ograniczony czas realizacji badań i związany z tym brak dodatkowych środków.

W wyniku badań ustalono, że rynek wojsławicki ulokował się na niewielkim piaszczystym wyniesieniu, łagodnie opadającym ku wschodowi, nieco ostrzej ku zachodowi⁶.

⁴ Tamże, s. 192.

⁵ Tamże, s. 278.

⁶ Krzysztof Błaszczuk, Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku 31 (Wojsławice – Rynek) w Wojsławicach, województwo lubelskie w 2007 r., Radomsko 2007, t. I, mps archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie, s. 7.

Zadokumentowano pozostałości osadnictwa pradziejowego – kultury pucharów lejkowatych i kultury łużyckiej w postaci zabytków ruchomych, pochodzących z warstwy. Brak jest natomiast nawarstwień osadniczych, będących odzwierciedleniem późniejszego osadnictwa – średniowiecznego do XVI w. W materiale archeologicznym zagospodarowanie rynku czytelne jest dopiero od 2 poł. XVII w. Prawdopodobnie wówczas, podczas prac porządkowych i budowlanych, prowadzonych po licznych pożarach, nawiedzających miasto, starsze nawarstwienia zostały zniwelowane⁷.

Z 2 poł. XVII i XVIII w. pochodzą dwie piwnice, z których jedna mogła pełnić funkcję spiżarni, zagłębione w calcu, bez konstrukcji wzmacniających ściany.

Zadokumentowana XVIII-wieczna warstwa kulturowa świadczy o intensywnym użytkowaniu terenu rynku.

Na placu rynkowym zaczęła funkcjonować zabudowa drewniana, której reliktem były odsłonięte pozostałości kramów przy ścianie północnej ratusza, czytelne w postaci pionowo wkopanego słupa oraz przewróconej ściany z dranic powiązanych za pomocą rygli. Obiekty odsłonięto w warstwie, datowanej na XVII-XVIII w.⁸. Pozostałością kramu lub sklepu mogły być również fragmenty muru stojącego na północnym fundamencie ratusza.

Zadokumentowano warstwę drobnego gruzu wapiennego, datowaną na podstawie materiału zabytkowego na XVIII w., którą można interpretować jako próbę utwardzenia nawierzchni rynkowej⁹. Nawierzchnię często podmokłego terenu pokrywały także prawdopodobnie drewniane chodniki i być może ulice drewniane. Odsłonięty chodnik, szerokości ok. 1,4 m, zbudowany był z niewielkich, przeciętych na pół okrągłaków, ułożonych na legarach wzdłużnych¹⁰. Nie stwierdzono natomiast brukowania nawierzchni placu gruzem pochodzącym z zamku.

Nie natrafiono na pozostałości starszego ratusza drewnianego. W środkowej części rynku zlokalizowano natomiast fundamenty ratusza, datowanego na XVIII w. Był to budynek na planie prostokąta o wymiarach ok. 18 x 30 m. Przy jego północnej ścianie zlokalizowane były kramy o wymiarach ok. 5 m² – 7,5 m². W części południowej natomiast znajdowała się wieża.

Fundament budynku był zbudowany z kamienia łamanego na zaprawie wapiennej. Mury miały grubość od 0,89 do 1,05 m. Odsłonięta wysokość fundamentów wynosiła 1,4 – 1,6 m. Fundament północny, zachodni i część południowego wykonano starannie, we wkopie ścisłym. Pierwsza warstwa dużych kamieni ułożona została na dnie bez zaprawy, kolejne warstwy zalewano od góry zaprawą. Nierówności niwelowano poprzez wrzucanie drobnego gruzu kamiennego. Taka konstrukcja miała za zadanie wzmocnić stabilność budynku.

Fundament wschodni natomiast różnił się mniej staranną techniką wykonania. Tutaj wkop fundamentowy nie osiągnął calca, mur posadowiono na poziomie próchnicy pierwotnej, nie gwarantującej stateczności budynku. Do wkopu wsypywano luźne warstwy gruzu z drobnych kamieni łamanych i zalewano zaprawą, która nie związała ich dostatecznie mocno. Taki sposób wykonania był zapewne przyczyną

⁷ Tamże, s. 20.

⁸ Tamże, s. 9.

⁹ Tamże, s. 5.

¹⁰ Tamże, s. 8, 21.

zaobserwowanych na fundamencie wschodnim podczas badań archeologicznych licznych rys i spęknięć¹¹.

Nie natrafiono na ściany działowe murowane czy drewniane wewnątrz fundamentów ratusza.

Ustalono, że wieża ratuszowa zbudowana została z kamienia łamanego na zaprawie, na planie prostokąta lub kwadratu. Szerokość jej fundamentów wynosiła od 1,8 do 2 m. W wykonanych odkrywkach zadokumentowano jedynie koronę murów, nie uzyskano natomiast informacji o sposobie posadowienia wieży i wybudowania jej jako jednoczasowego założenia z budynkiem ratusza. Natrafiono prawdopodobnie na wnętrze wieży szerokości ok. 5,4 m, przedzielone ścianką działową, widoczną w profilu południowym wykopu odkrywki XI, co sugeruje, że budynek powinien mieć kontynuację w kierunku południowym rynku. Należy wziąć również pod uwagę, że wieża mogła być podpiwniczona¹².

Lokalności na narożach budynku ratusza, o których wspominają źródła, to najprawdopodobniej przypory, których wykonanie ze względu na wielkość budynku i słabą konstrukcję fundamentu, było uzasadnione. Jednakże z powodu zniszczenia późniejszą zabudową narożnika północno-zachodniego i południowo-zachodniego ratusza, ich obecności nie udało się stwierdzić. Natomiast narożnik północno-wschodni i południowo-wschodni na tym etapie badań nie został zadokumentowany.

Podczas prac badawczych odsłonięto również na terenie placu rynkowego obiekt gruszkowaty w przekroju, głębokości ponad 2 m, który prawdopodobnie miał pełnić funkcję studni. Wydaje się jednak, że ze względu na wodę nienadającą się do picia nigdy z niej nie korzystano¹³.

Uzyskane podczas badań archeologicznych informacje nie wyjaśniły wszystkich kwestii, dotyczących zagospodarowania rynku w Wojsławicach i budowy ratusza. Nie dostarczyły pełnych danych na temat budowy ratusza, jego funkcjonowania i ewentualnych przekształceń, nie zweryfikowały też w pełni przekazów historycznych. Uzyskano jedynie wymagające sprawdzenia przesłanki, dotyczące kształtowania nawierzchni rynku w postaci drewnianych chodników i być może częściowego utwardzania brukiem, istnienia zabudowy w postaci kramów w obrębie placu rynkowego, którego centralną część zajmował murowany budynek ratuszowy z wieżą. Kwestie powyższe może wyjaśnić dopiero kolejny sezon badań archeologicznych, a szerszy zakres powinien uwzględnić dotychczasowe wyniki. Możliwe będzie wówczas opracowanie kompleksowego projektu zagospodarowania placu rynkowego wraz z ratuszem w Wojsławicach.

¹¹ Tamże, s. 22.

¹² Tamże, s. 15.

¹³ Tamże, s. 7, 25.

WOJSŁAWICE – TOWN MARKET IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL EXAMINATIONS

A historical urban system of Wojsławice covers the planned and maintained in traditional scale space relations of town development from 19th – 20th century together with features of monumental architectonic complexes – church, Orthodox Church and synagogue. The location privilege of Wojsławice did not contain regulations concerning the town plan. The analysis of original spatial system is the reconstruction based on the act of relocation from 1508. The town centre was made up of a market as a fair square, with a town hall in the centre. The original market system, marked in 1440 was preserved until nowadays. In 1508 Hieronim Zaklika Czyżewski, the owner of Wojsławice of that time, in the act of relocation specified a place in the centre of the market for constructing the town hall. The first town hall was wooden and after another fire it was made of bricks. The town hall construction was started at the same time as the construction of a new church in 16th / 17th century. According to archival materials, the town hall was a big, standing in the centre of the market on the church axis building with a five-storey tower. There is no archaeological data on Wojsławice. This is why, in 2007, archaeological examinations were carried out, the results of which were to serve for elaboration of a market square development plan together with a town hall included performing the function of an adobe of self-government authorities. In the archaeological material, the market development is clear only from the 2nd half of the 17th century. Documented 18th century cultural layer certifies about the square intensive usage. Wooden development functioned on the market, the relicts of which are the remains of stalls by the town hall's northern wall. A trial of hardening the market surface with lime debris and wooden pavements were documented. The town hall foundations, dated back to 18th century in the rectangular projection with the dimensions of ca. 18 x 30 m, with a tower in the southern part were localized. No complete information on the market in Wojsławice development was obtained so it is necessary to carry out archaeological researches in the subsequent season in a wider range.

1. Wojsławice – rynek miejski. Relikt chodnika drewnianego. Fot. Krzysztof Błaszczuk

2. Wojsławice – rynek miejski. Fragment przewróconej ściany z dranic (pozostałość kramu?). Fot. Krzysztof Błaszczuk

3. Wojsławice – rynek miejski. Lico wschodnie wschodniego fundamentu ratusza. Fot. Krzysztof Błaszczuk

4. Wojsławice – rynek miejski. Lico wschodnie zachodniego fundamentu ratusza. Fot. Krzysztof Błaszczuk

III. Realizacje

Barbara Stolarz

MASZYNY DRUKARSKIE LUBELSKIEJ IZBY TRADYCJI DRUKARSTWA – PRZYKŁAD UNIKATOWYCH ZABYTKÓW TECHNIKI W WOJ. LUBELSKIM

W wojewódzkim rejestrze zabytków ruchomych w roku 2008 znalazły się maszyny drukarskie stanowiące wyposażenie dawnej Izby Tradycji Drukarstwa Lubelskiego przy ul. Żmigród 1 w Lublinie. Stanowią unikatowy przykład zabytków techniki w województwie. Ich historia zakończona wpisem do rejestru była burzliwa.

Pod lubelskim adresem przy ul. Żmigród 1 działała od roku 1932 drukarnia „Popularna”, której wyposażenie stanowiły maszyny drukarskie. W okresie okupacji niemieckiej drukarnia obok oficjalnej działalności prowadziła podziemną, drukując ulotki, broszury, fałszywe przepustki i dowody osobiste. Pracujący tam drukarze za działalność konspiracyjną w marcu 1944 roku zostali aresztowani, więzieni na zamku lubelskim, a następnie rozstrzelani na Majdanku podczas masowej egzekucji.

Po wojnie zakład został upaństwowiony, a w roku 1972 maszyny stały się eksponatami utworzonej Izby Tradycji Drukarstwa Miasta Lublina. Lokal znajdował się wówczas w posiadaniu Spółdzielni Pracy „Intrograf”. Od roku 1993 lokal wraz z wyposażeniem przejął pod opiekę PPH „Ceramek”. Dla części wyposażenia wykonana została kartoteka fotograficzna. Lokal Izby popadał w ruinę i zapomnienie. W momencie postawienia w stan upadłości Ceramek, maszyny weszły w skład tzw. masy upadłościowej zarządzanej przez syndyka i wystawione na sprzedaż w roku 2004. Interwencja Lubelskiej Izby Rzemieślniczej i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków spowodowała, że maszyny za zgodą Sędziego Komisarza przekazane zostały Lubelskiej Izbie Rzemieślniczej, która zobowiązała się do wyremontowania lokalu i udostępniania eksponatów. Przeprowadzona przez nowego nabywcę inwentaryzacja wyposażenia ujawniła braki 2 urządzeń. Pomimo deklaracji Izba nie podjęła żadnych działań, a w roku 2006 zrzekła się najmu lokalu od Zarządu Nieruchomości Komunalnych informując o zainteresowaniu jego wyposażeniem przez Ośrodek „Brama Grodzka”. Inicjatywa dyrektora Ośrodka doprowadziła w roku 2007 do zakupu maszyn i najmu lokalu od ZNK z przeznaczeniem na reaktywowanie Izby Pamięci Drukarstwa. Dzięki temu maszyny drukarskie doczekały się właściciela, który podjął starania o przywrócenie im dawnej funkcji.

Kolejnym krokiem dyrektora Ośrodka był skierowany do LWKZ w Lublinie w roku 2008 wniosek o wpis do rejestru zabytków, urządzeń pozostałych na wyposażeniu dawnej Izby Tradycji Drukarstwa. Wydana w marcu 2008 roku decyzja o wpisie do rejestru zabytków woj. lubelskiego objęła 11 urządzeń drukarskich:

- regał zecerski, wyprodukowany w Niemczech ok. 1924 roku,
- linotyp, produkcji niemieckiej z ok. 1924 roku,
- maszyna płaska typograficzna Planeta Fixia, produkowana przez Dresdner Schnellpressen Fabrik w latach 1895-1905 roku,
- ręczna typograficzna maszyna dociskowa typu Boston produkcji niemieckiej z 1924 roku,
- nożna typograficzna maszyna dociskowa typu Boston produkcji niemieckiej z 1900 roku,
- prasa do odbitek próbnych, z lat 30 XX wieku,
- zszywarka ręczna 1-głowicowa na zszywki metalowe, produkcji firmy Gebruder Brehmer Maschinenfabrik Leipzig Plagwitz z lat 30 XX wieku,
- zszywarka introligatorska nożna do szycia drutem firmy Brehmer Leipzig z lat 30 XX wieku,
- krajarka introligatorska Mansfeld 1-nożowa produkcji Chn. Mansfeld Leipzig-Reudnitz z lat 20 XX wieku,
- krajarka introligatorska Krause produkcji niemieckiej z 1920 roku,
- aparat miechowy do reprodukcji wykonany w zakładach Herbst & Firl Gorlitz w Niemczech ok. 1907 roku.

Wpis do rejestru umożliwił ubieganie się o dotacje na konserwację zabytków z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Przyznana na ten cel dotacja umożliwiła przeprowadzenie prac remontowych wytypowanych 5 urządzeń – linotypu, maszyny drukującej Boston, krajarki introligatorskiej Mansfeld, zszywarki ręcznej i zszywarki nożnej. Prace przeprowadził specjalista w zakresie drukarstwa Janusz Czopowicz, pracujący w zrekonstruowanej na ekspozycji Muzeum Powstania Warszawskiego w Warszawie Drukarni Konspiracyjnej. Przeprowadzone prace pozwoliły na uratowanie od zniszczenia cennych zabytków, ale także na rozpoznanie historyczne obiektów, uszczegółowienie ich datowania i wartościowania. Z pozyskanych informacji zebranych w dokumentacjach powykonawczych wynikają poniższe ustalenia.

Linotyp – żeliwno-stalowo-mosiężny (il. 1-5) jest maszyną przeznaczoną do półautomatycznego składania i odlewania ze stopu ołowiuowego jednolitych wierszy tekstowych do gazet, książek i czasopism.

Linotyp skonstruowany został w USA przez niemieckiego zegarmistrza Ottomara Mergenthalera i opatentowany w 1885 roku jako pierwsza maszyna składająca – odlewająca o zamkniętym obiegu matryc i klinów (tzw. kołowym). Jest maszyną o bardzo skomplikowanej konstrukcji, która ulegała ciągłym ulepszeniom i znajdowała coraz większe zastosowanie do mechanicznego składu tekstów. Przeznaczony jest głównie do składania tekstów gładkich tzn. takich w których nie występują tabele, wzory, znaki specjalne (innych alfabetów). Linotypy były produkowane w USA, a następnie od roku 1896 rozpoczęto ich produkcję także w Berlinie. W późniejszych latach linotypy były produkowane również w Anglii, Francji i ZSRR. Linotypy były powszechnie stosowane do lat 80 XX wieku, do czasu upowszechnienia się fotoskładu oraz składu komputerowego, który całkowicie wyparł technologię druku typograficznego.

Linotyp znajdujący się w zbiorach Izby Drukarni w Lublinie, wyprodukowany został w Berlinie w latach 1915-1920. Niemieckiej firmy Mergenthaler Sctzmaschinen-

Fabrik, Model nr 14 Masch. Nr 11670 według wykonawcy prac zachował się w niezmienionej formie od czasu jego produkcji. W okresie II wojny światowej był użytkowany w jednej z drukarni warszawskich. Na początku lat 70. XX w. maszyna została zakupiona przez Spółdzielnię Pracy Poligraficzno-Papierniczą „Intrograf” w Lublinie z Drukarni RSW Prasa w Warszawie. Była eksploatowana w zakładzie „Intrografu” przy ul. Bernardyńskiej. W 1980 roku została przekazana do Izby Tradycji Drukarstwa Lubelskiego w charakterze eksponatu. Na przełomie lat 90. XX w. maszyna narażona była na działanie wilgoci i pleśni, co spowodowało korozję stalowych elementów konstrukcyjnych, a brak bieżącej dbałości spowodował zabrudzenia i uszkodzenia. Został także skradziony górny magazyn matryc oraz tabliczka znamionowa. Przeprowadzone prace o charakterze zachowawczym miały na celu oczyszczenie i zabezpieczenie przed dalszą destrukcją. Usprawniony został uszkodzony mechanizm zwalniania matryc. Dwa magazyny zostały napełnione matrycami, trzeci był skradziony. Zostały wymienione sparciałe rzemienie i pasy wprawiające w ruch mechanizm linotypu. Prace stanowiły przygotowanie do dalszych, umożliwiających całkowite uruchomienie maszyny, gdyż wszystkie najważniejsze części są zachowane. Obecnie nie udało się jedynie oczyścić i uruchomić kotła odlewniczego, z powodu uszkodzonego mechanizmu odstawiania kotła oraz braku silnika elektrycznego.

Maszyna drukująca typograficzna dociskowa ręczna – odlew żeliwny (il. 6-8) typu „Boston” firmy F.M. Weiler. Jest urządzeniem obsługiwanym ręcznie, służącym do druku małych form maksymalnie formatu A5.

Firma Weiler powstała w 1877 roku w USA jako kontynuacja firmy Degener-Weiler, produkującej maszyny drukujące Liberty. W 1881 roku syn Weilera przeniósł firmę do Berlina, gdzie nadal kontynuował produkcję. Tam drukowane były małe maszyny dociskowe z napędem ręcznym, typu „Boston”. Produkowano je do I wojny Światowej. Przedstawicielem firmy na Polskę była warszawska firma „Jakób Fajans i S-ka”.

Exemplarz lubelskiej maszyny jest modelem „Armatur” nr 8 (numer informuje o formacie druku). Wyprodukowana została w Berlinie w latach 1900-1910 właśnie w firmie Weiler. W okresie międzywojennym była na wyposażeniu jednej z lubelskich drukarni. W latach 60 XX wieku zdewastowaną maszynę – jak podaje autor prac – odnalazł na śmietniku warsztatów Spółdzielni Pracy Poligraficzno-Papierniczej „Intrograf” ówczesny kierownik oficyny drukarskiej WDK w Lublinie. Urządzenie zostało zabezpieczone i użytkowane do lat 70 XX wieku. Oficyna przekazała maszynę, jako eksponat do Izby Tradycji Drukarstwa w Lublinie w momencie jej utworzenia. Następnie trafiła do Ośrodka „Brama Grodzka-Teatr NN”, gdzie wykorzystywana była do druku okolicznościowych ulotek, by ponownie wrócić do Izby Drukarstwa.

Maszyna ustawiona jest na specjalnym mocnym konstrukcyjnie stole, w pełni sprawna i kompletna. Oryginalnie była malowana na czarny matowy kolor i ozdobiona złotymi paskami, wtórnie pomalowana na kolor zielony. Konserwacja obejmowała oczyszczenie urządzenia z wtórnych nawarstwień powierzchniowych, usprawnienie i wyregulowanie mechanizmu, odtworzenie pierwotnej kolorystyki.

Gilotyna introligatorska – odlew żeliwny (il. 9-10) produkcji Mansfeld Leipzig jest krajarką 1-nożową o napędzie ręcznym przeznaczona do cięcia stosów papieru lub druków o maksymalnym formacie arkuszy ciętych A1.

Firma niemiecka Chrystiana Mansfelda działała w Lipsku w latach 1920-1945. Asortymentem produkcyjnym były wówczas krawieckie maszyny do szycia oraz introligatorskie maszyny do cięcia i obróbki papieru.

Lubelska gilotyna firmy Chn. Mansfeld Leipzig-Reudnitz posiada oryginalną konstrukcję i tabliczkę znamionową z numerem modelu 23763a, pochodzi z lat 1920-1925. Do Polski gilotyna została dostarczona przez przedstawiciela handlowego firmy Nic. Reisinger z Frankfurtu nad Menem. Nie jest znana szczegółowa historia maszyny, przypuszczalnie została zakupiona przez jedną z prywatnych lubelskich drukarni, gdzie używano jej do czasów upaństwowienia zakładów po II wojnie światowej. W latach powojennych trafiła do jednego z oddziałów Intrografu, skąd w roku 1994 została przekazana do Izby Tradycji Drukarstwa. Przechowywanie w złych warunkach i brak zabezpieczenia przed włamaniami, spowodowało korozję stalowych elementów konstrukcyjnych i kradzież noża i śruby mocującej. Konserwacja maszyny miała na celu zahamowanie procesów korozji, usprawnienie działania i przywrócenie pierwotnej kolorystyki. Oryginalny kolor emalii to czerń błyszcząca z ozdobnymi złotymi paskami. Maszyna jest sprawna technicznie, lecz nie dorobiono noża.

Zszywarka introligatorska do szycia drutem- odlew żeliwny (il. 11-13), jednogłowicowa o napędzie nożnym, produkcji Gebrüder Brehmer jest maszyną przeznaczoną do szycia drutem różnego rodzaju druków oraz zeszytów, broszur i bloków.

Maszynowe szycie drutem było wielką innowacją w introligatorstwie XIX wieku. Firma Gebrüder Brehmer z Lipska powstała w 1879 roku jako pierwsza w Europie fabryka maszyn introligatorskich. Działała do 1952 r., od 1948 jako firma prywatna. Na maszynie tego typu można zszywać wkład o maksymalnej grubości 40 mm. Zszywarka uruchamiana jest przez operatora za pomocą koła zamachowego następnie przechodzi na prace pedałem połączonym sprzęgłem z kołem zamachowym oraz aparatem szyjącym. Drut introligatorski nawinięty jest na szpulę umieszczonej w podajniku, z którego w sposób mechaniczny przemieszczany jest do aparatu szyjącego.

Zszywarka lubelska wyprodukowana została w latach 20 XX wieku. Maszyna posiada oryginalne konstrukcje i wytłoczony napis "Brehmer Leipzig". Trafiła do Lublina najprawdopodobniej w okresie międzywojennym być może do jednej z prywatnych oficyn wydawniczych, w której używana była także po II wojnie, a następnie została przekazana do oddziału zakładu Spółdzielni Pracy Poligraficzno-Papierniczej „Intrograf”, przypuszczalnie do lokalu przy ul. Żmigród 1, ponieważ mieścił się tam zakład introligatorski. W latach 80 XX wieku maszyna została przekazana do tworzącej się przy Intrografie Izby Tradycji Drukarstwa Lubelskiego. Przechowywana w złych warunkach posiadała wiele wżerów rdzy i duże zanieczyszczenia, została także zdekompletowana. Maszyna pozbawiona została stolika podtrzymującego szyty druk, mechanizmu prowadzącego drut i rolki na drut. Konserwacja zahamowała procesy destrukcji, wykonane badania potwierdziły oryginalny obecny kolor zielony emalii. Wykonano prace oczyszczające, zabezpieczające, usprawniające mechanizm oraz rekonstrukcję brakujących elementów.

Zszywarka introligatorska ręczna – odlew żeliwny (il. 14-16) jednogłowicowa produkcji Gebrüder Brehmer jest maszyną przeznaczoną do szycia zszywkami

mało formatowych druków, dokumentów biurowych, zeszytów oraz cienkich broszur z boku lub przez fałc grzbietowymi klamerkami z drutu.

Zszywarka wyprodukowana została w firmie Gebrüder Brehmer (analogicznie jak zszywarka intrologatorska do szycia drutem) w Lipsku ok. 1900 roku. Podobna była też historia tej maszyny. Zszywarka uruchamiana jest ręcznie przy pomocy metalowej dźwigni, która wprawia w ruch głowicę szyjącą. Zszywki metalowe do głowicy przekazywane są przy pomocy sprężyny ze specjalnego podajnika, a pliki druków przeznaczonych do szycia umieszczone są na blacie metalowym. Maszyna lubelska posiada oryginalną konstrukcję i owalną tabliczkę asygnacyjną z napisem „Gebrüder Brehmer Maschinenfabrik Leipzig Plagwitz”. Oryginalna była także kolorystyka emalii (zieleń). Podczas konserwacji przeprowadzono prace techniczno-estetyczne oraz naprawie poddano uszkodzone elementy stolika podtrzymującego szyty druk, głowicę szyjącą i magazyn zszywek.

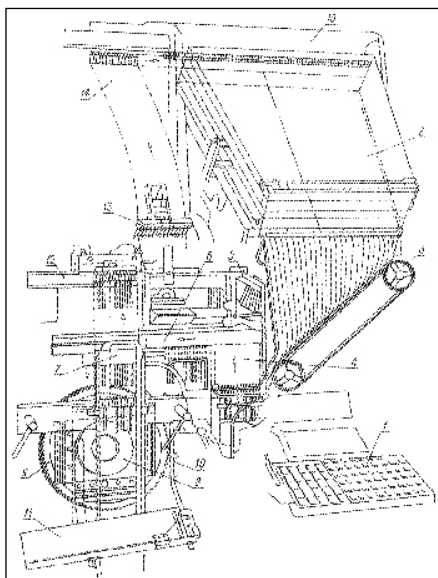
Do przeprowadzenia prac konserwacyjnych wskazanych maszyn zastosowano materiały renomowanych firm i technologie sprawdzone przy remoncie tego rodzaju urządzeń. Fachowe i rzetelnie przeprowadzone prace konserwatorskie przez Pana Janusza Czopowicza pozwoliły na zachowanie i zabezpieczenie cennych zabytków.

Dzięki Ośrodkowi „Brama Grodzka-Teatr NN” w Lublinie, zabytkowe maszyny drukarskie zostały uratowane oraz udostępnione szerszemu odbiorcy. Przeprowadzony remont lokalu Izby Tradycji Drukarstwa, przywrócił jej funkcjonowanie po kilkudziesięciu latach, w nowej ciekawej oprawie (il. 17-18). Ekspozycja stanowi atrakcję turystyczną Lublina i pozwala zapoznać się z dawnymi technologiami druku, tak powszechnie skomputeryzowanego w chwili obecnej.

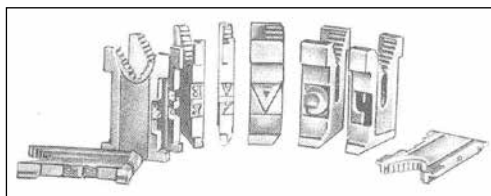
PRINTING MACHINES OF LUBELSKA IZBA TRADYCJI DRUKARSTWA (LUBELSKA CHAMBER OF PRINTING TRADITIONS) – AN EXAMPLE OF UNIQUE HISTORICAL REMAINS OF TECHNIQUE IN LUBELSKIE PROVINCE

In 2008, the register of historical remains of lubelskie province expanded with an interesting set of printing machines being the equipment of former Chamber of Printing Tradition formed in 1972 on the basis of collection of printing equipment left after the liquidated printing house 'Popularna' in Lublin open since 1933. The current owner of the collection is 'Brama Grodzka-Teatr NN' centre in Lublin which was the applicant for entering thereof into the register. 11 machines and printing devices were included in the register. Five of them – linotype, manual printing machine, bookbinding guillotine, manual splicer, splicer for sawing with a wire – were subject to conservation and protection works in 2008. Janusz Czopowicz, an expert from Warsaw realized the works.

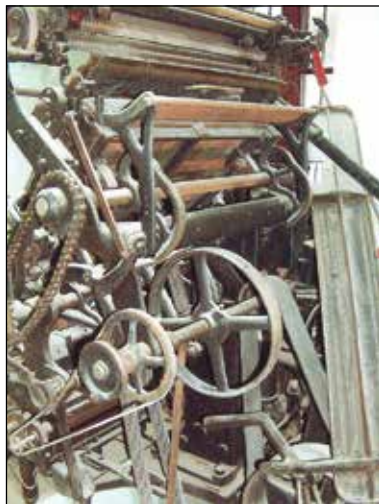
Materials of famous companies and technologies checked while repairing the type of devices were used for carrying out conservation works on the specified machines. Professionally and reliably carried out conservation works allowed to preserve and protect the precious historical remains. The historical printing machines were rendered accessible to greater public. The repairs of the Chamber of Printing Tradition restored its functioning after a several dozen of years in a new interesting setting. The exhibition is the tourist attraction of Lublin and it allows getting familiar with the former printing techniques which are so commonly computerized nowadays.

1. Linotyp – schemat pracy na podstawie dokumentacji J. Czopowicza 2008

2. Matryce linotypowe z krojami pisma – schemat na podstawie dokumentacji J. Czopowicza 2008

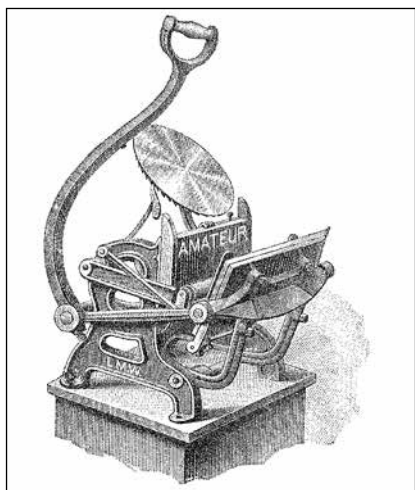
3. Linotyp – widok od strony napędu – stan przed remontem – fot. J. Czopowicz 2008

4. Linotyp – widok od przodu – stan przed remontem – fot. J. Czopowicz 2008

5. Linotyp – widok ogólny od przodu – stan po remoncie – fot. J. Czopowicz 2008

6. Maszyna drukująca typu Boston – schemat na podstawie dokumentacji J. Czopowicza 2008

7. Maszyna drukująca typu Boston – stna przed remontem – fot. J. Czopowicz 2008

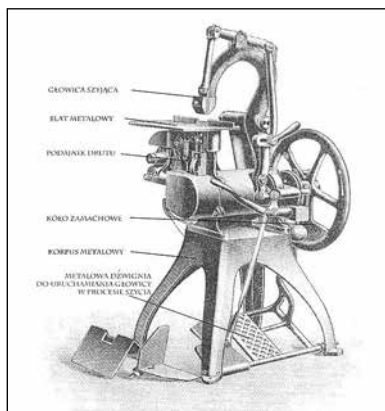
8. Maszyna drukująca typu Boston – stan po remoncie – fot. J. Czopowicz 2008

9. Gilotyna introligatorska – stna przed remontem – fot. J. Czopowicz 2008

10. Gilotyna introligatorska – stan po remoncie – fot. J. Czopowicz 2008

11. Zszywarka introligatorska do ruchu ręcznego schemat na podstawie dokumentacji – fot. J. Czopowicz 2008

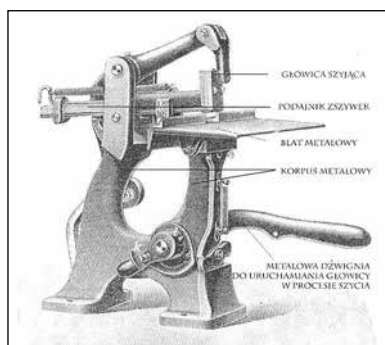
12. Zszywarka do szycia drutem – stan przed remontem – fot. J. Czopowicz 2008

13. Zszywarka do szycia drutem – stan po remoncie – fot. J. Czopowicz 2008

15. Zszywarka ręczna – stan przed remontem – fot. J. Czopowicz 2008

14. Maszyna do ruchu ręcznego na gotowe klamki do szycia – schemat na podstawie dokumentacji – fot. J. Czopowicz 2008

16. Zszywarka ręczna – stan po remoncie – fot. J. Czopowicz 2008

17. Lublin – ul. Żmigród – Izba Tradycji Drukarstwa – ekspozycja – fot. R. Sawa 2009

18. Lublin – ul.Żmigród – Izba Tradycji Drukarstwa – ekspozycja – fot. A. Magiera 2009

19. Lublin – ul. Żmigród – Izba Tradycji Drukarstwa – ekspozycja – fot. R. Sawa 2009

Paweł Wira

REMONT CERKWI GRECKOKATOLICKIEJ W WOJŚLAWICACH

Wojślawice, to niewielka miejscowość, położona w obrębie malowniczych Działów Grabowieckich, we wschodniej części Lubelszczyzny. Data lokacji osady nie jest znana, w dokumentach wzmiankowana jest już w początkach XV w. Około roku 1440 Wojślawice otrzymały prawa miejskie, jako jedna z pierwszych osad Ziemi Chełmskiej. Położenie na skrzyżowaniu ważnego średniowiecznego szlaku handlowego z Lublina do Włodzimierza Wołyńskiego z traktem z Chełma do Grabowca gwarantowało pomyślny rozwój miejscowości. Po utracie praw miejskich w 1869 r. nastąpił powolny upadek znaczenia osady¹. Pozostałością kilkusetletniej historii miasta są m.in.: dobrze zachowany układ urbanistyczny, dwie świątynie chrześcijańskie, synagoga, pozostałości zespołu pałacowo-parkowego Poletylów i wzgórze zamkowe.

Murowana cerkiew greckokatolicka pw. św. Eliasza Proroka wzniesiona została w 1771 r. z fundacji Marianny z Daniłowiczów Potockiej, kasztelanowej słońskiej, starościny krasnostawskiej, zapewne na miejscu wcześniej świątyni Kościoła Wschodniego. Jest to świątynia orientowana, składająca się z prostokątnych części: przedsionka i nawy zamkniętej pięciobocznym prezbiterium oraz kruchty na osi symetrii. Pierwotnie użytkowana przez wiernych Kościoła greckokatolickiego, po 1875 r. przejęta została przez Kościół prawosławny. Wielokrotnie remontowana w XIX i początkach XX w. utrzymywana była przez kolejnych właścicieli i użytkowników w dobrym stanie zachowania. Bez zniszczeń przetrwała okres I i II wojny światowej².

Szybka dewastacja świątyni nastąpiła po zakończeniu II wojny światowej, z chwilą opuszczenia w 1947 r. Wojśławic przez wiernych wyznania prawosławnego. W tym czasie wyposażenie wnętrza cerkwi wywieziono, a częściowo skradziono lub zniszczono. Rozebrano wówczas murowane ogrodzenie cmentarza przycerkiewnego. W roku 1950 urządzono w nawie magazyn nawozów sztucznych, w zakrystii magazyn skór surowych, a przed cerkwią składnicę materiałów pędnych. Pogarszający się szybko stan zachowania cerkwi sprawił, że powstał wówczas projekt jej rozbiórki. Dzięki interwencji Jana Góraka, ówczesnego dyrektora Muzeum Wsi Lubelskiej zrezygnowano na szczęście z realizacji tego pomysłu. W 1964 r. wewnątrz świątyni uprzątnięto i skuto zasolone dolne partie tynków oraz usunięto zniszczoną posadzkę w zakrystii. We wnętrzu zabytku urządzono prowizoryczny magazyn Muzeum Wsi Lubelskiej. Planowano wówczas rozpoczęcie remontu kapitalnego świątyni, ale planów

¹ Katalog zabytków sztuki w Polsce. Tom VIII. Województwo lubelskie. Zeszyt 5. Powiat chełmski, Warszawa 1968, s. 61.

² Paweł Sygowski, Dawna cerkiew parafialna greckokatolicka pw. św. Proroka Eliasza w Wojśławicach, Lublin 1982, ss. 36-55, Archiwum Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Chełmie (dalej: ADWUOZCh).

tych nie zrealizowano. W tym czasie zdjęto z będącego w złym stanie technicznym stropu, malowidło „Wniebowstąpienie Pańskie”, które złożono na chórze. Zabezpieczone przedstawienie zostało niestety zniszczone podczas jednego z kilku włamań do obiektu. W roku 1970 cerkiew wpisano do rejestru zabytków województwa lubelskiego. Kolejny okres dewastacji świątyni nastąpił po roku 1975, po rezygnacji Muzeum Wsi Lubelskiej z prowadzenia w obiekcie magazynu muzealnego. Niezabezpieczone wnętrze obiektu pełniło funkcję śmietnika i szaletu. W 1982 r. zabytkiem zaopiekował się jeden z mieszkańców Wojsławic, który urządził w kruchcie cerkwi garaż. Protest części mieszkańców osady spowodował przekazanie świątyni parafii prawosławnej w Bończy³.

W 1994 r. zawarte zostało porozumienie pomiędzy Prawosławną Diecezją Lubelsko-Chełmską a Zarządem Gminy Wojsławice na mocy którego rozpoczęto zastępczy remont kapitalny świątyni ze środków Kościoła i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Chełmie (Generalnego Konserwatora Zabytków). Do 1996 r. wykonano m.in.: podbicie fundamentów, izolacje przeciwwilgociowe pionowe i poziome, żelbetowe wieńce wzmacniające, przemurowano zniszczone partie murów, skuto skorodowane tynki zewnętrzne i osuszono ściany, wymieniono strop, konstrukcję i pokrycie dachu, wstawiono również nową stolarkę okienną. W związku z przerwaniem realizacji ogólnopolskiego programu „Cerkwie” dalsze prace remontowe przzerwano na okres 10 lat⁴.

Kontynuacji przerwanego w 2. poł. lat 90. XX w. kompleksowego remontu świątyni w Wojsławicach podjął się ks. protojerej Jan Łukaszuk, proboszcz parafii prawosławnej pw. św. Jana Teologa w Chełmie, dziekan dekanatu chełmskiego, wzorowy właściciel i opiekun zabytków sakralnych Kościoła prawosławnego. Zakończone sukcesem starania o pozyskanie funduszy na prace remontowo-konserwatorskie pozwoliły na rozpoczęcie kolejnego etapu ratowania substancji zabytkowej cennego obiektu. W 2006 r. wykonano: tynki zewnętrzne na elewacjach zabytku, połączone z odtworzeniem historycznego detalu architektonicznego, obróbki blacharskie, rynny i rury spustowe, opaskę odwadniającą wokół budynku, izolację przeciwwilgociową poziomą pod posadzką wewnątrz cerkwi i posadzkę z terakoty, wyremontowano również chór, poddając wymianie schody, podłogi i balustradę⁵.

W roku 2008 przeprowadzono kompleksową konserwację polichromii wnętrza cerkwi. Ten jedyny zachowany element pierwotnego, ruchomego wystroju świątyni był w szczególnie złym stanie zachowania. Oryginalna, malowana techniką klejową na pobiale, XVIII-wieczna warstwa polichromii, wielokrotnie przemaalowywana, miała bardzo osłabioną przyczepność do podłoża. Widoczne były spękania i ubytki warstwy malarskiej wraz z pobiałą, przekucia pod instalację elektryczną. Cała powierzchnia polichromii była zabrudzona i miejscami zaatakowana przez mikroorganizmy. Obraz zniszczeń dopełniały osłabione tynki – efekt przechowywania w świątyni nawozów mineralnych i zawilgocenia dużych partii murów. Równie zniszczona była późniejsza – z okresu międzywojennego – olejna polichromia ścian prezbiterium. Podobnie jak

³ Ibidem, ss. 1, 52; Jan Górak, Wojsławice, studium historyczno-urbanistyczne, Chełm 1987, s. 44, ADWUOZCh.

⁴ Teczka obiektu, ADWUOZCh.

⁵ Ibidem.

w nawie, szczególnie silne uszkodzenia widoczne były w partiach dolnych ścian. Liczne odspojenia, duża ilość przetarć i punktowych, gęsto rozsianych ubytków, zacierała czytelność formy przedstawień. Również i tutaj widoczne były wysolenia w warstwach przypowierzchniowych tynku, białawe naloty pleśni i miejscowe przebarwienia warstwy malarskiej⁶.

Zrealizowany w nawie cerkwi zakres prac konserwatorskich obejmował: usunięcie wtórnych w stosunku do oryginału pobiał, warstw malarskich, przecierek i wadliwie wykonanych napraw, wzmocnienia osłabionych partii podłoża, podklejenie odspojonych i „głuchych” fragmentów ścian, skonsolidowanie warstwy malarskiej, odsolenie dolnych partii ścian, uzupełnienie ubytków w tynku, wypełnienie rys tynkiem wapienno-trasowym, nałożenie pobiału, uzupełnienie ubytków w obrębie oryginału metodą punktowania w oryginalnej technologii, wykonanie rekonstrukcji brakujących fragmentów. Zakres prac konserwatorskich przy polichromii prezbiterium cerkwi był podobny i obejmował: podklejenie łuszczących się partii malatury, wzmocnienie podłoża, usunięcie wtórnych lub źle wykonanych uzupełnień w obrębie warstwy malarskiej, oczyszczenie powierzchni metodami chemicznymi i mechanicznymi, uzupełnienie ubytków podłoża tynkiem o dobranej do otoczenia granulacji kruszywa, wykonanie rekonstrukcji i uzupełnień brakujących fragmentów metodą punktowania w technice akrylowej, zabezpieczenie powierzchni metodą werniksowania, dostosowanie pozostałych partii ścian prezbiterium do ogólnej kolorystyki wnętrza⁷.

Dawna cerkiew greckokatolicka pw. św. Eliasza Proroka była w okresie powojennym najbardziej zniszczoną i zaniedbana świątynią chrześcijańską w Wojsławicach. Przyczyną tego stanu rzeczy była skomplikowana historia obiektu, przedstawiona wcześniej. Zrealizowane w ostatnim okresie prace remontowo-konserwatorskie pozwalają żywić nadzieję, że ten wyjątkowy zabytek odzyska pierwotny blask i należy mu szacunek. Gwarantem tego jest przede wszystkim obecny właściciel zabytku – parafia prawosławna pw. św. Jana Teologa w Chelmie, ale również zmiana w sposobie postrzegania zabytku przez mieszkańców Wojsławic. Dzięki temu, ten do niedawna zapomniany zabytek, odzyskał – tym razem już na trwałe – należną mu pozycję wśród innych równie wartościowych materialnych pamiątek niezwykle bogatej, kilkusetletniej historii Wojsławic.

REPAIRS OF GRECO-CATHOLIC CHURCH IN WOJSŁAWICE

Wojsławice is a small town, located within the area of picturesque Działy Grabowieckie in the eastern part of Lubelszczyzna. One of the most precious historical remains of the settlement is the brick Greco-catholic church dedicated to Elijah the Prophet erected in 1771. Changed after 1875 into Orthodox Church. It was used as a temple until 1947. Devastated in the former years, it was passed on at the beginning of the 80-ies of 20th century to Orthodox Church. In the years 1994–1996 it was partially repaired. In 2006 the stopped major repairs of the object were undertaken including the conservation of polychrome of the temple interior.

⁶ Monika Konkolewska, Wystrój malarski cerkwi prawosławnej pw. św. Eliasza Proroka w Wojsławicach, program prac konserwatorskich, Lublin 2008, s. 4, ADWUOZCh.

⁷ Ibidem, ss. 5-6; Protokoły z komisji konserwatorskich –teczka obiektu, ADWUOZCh.

1. Wojsławice, gm. Wojsławice, d. cerkiew greckokatolicka. Widok ogólny, lata 20. XX w., fot. IS PAN

2. Wojsławice, gm. Wojsławice, d. cerkiew greckokatolicka, chór. Wnętrze w trakcie konserwacji polichromii, fot. Paweł Wira, 2008 r.

3. Wojsławice, gm. Wojsławice, d. cerkiew greckokatolicka, nawa. Fragment XVIII-wiecznej polichromii, stan po konserwacji, fot. Paweł Wira, 2008 r.

4. Wojsławice, gm. Wojsławice, d. cerkiew greckokatolicka, prezbiterium. Stan po konserwacji, fot. Paweł Wira, 2008 r.

Beata Lechocka

MUZEUM PARAFIALNE PRZY KOŚCIELE PW. ROZESŁANIA ŚWIĘTYCH APOSTOŁÓW W CHELMIE

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: 1/ naukowego badania i dokumentowania zabytku; 2/ prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; 3/ zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; 4/ korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; 5/ popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury¹. Właściwa realizacja przez właściciela lub posiadacza zabytku warunków wyszczególnionych w punktach 1-4 ustawy ma decydujące znaczenie dla zachowania zabytku i jego utrzymania w należytym stanie, dlatego też wszelkie odstępstwa od tych zasad i działań sprzeczne z przepisami prawa w tym zakresie zagrożone są sankcjami karnymi, przewidzianymi w rozdziale 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Z powodów oczywistych, obowiązek popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury nie jest obwarowany tak szczegółowymi regulacjami prawnymi. Tutaj ustawodawca odwołuje się do odpowiedzialności właściciela (posiadacza) zabytku, jego wiedzy o historii obiektu, a przede wszystkim do wrażliwości na piękno i gotowości do podzielenia się wiedzą o zabytku ze wszystkimi, którzy stykają się z obiektem. Doświadczenie pokazuje, że obowiązek ten jest – niestety – często nierealizowany przez właścicieli zabytków. Dlatego tak ważne jest ukazywanie i popularyzowanie skutecznych działań w tym zakresie, tak, aby inni właściciele zabytków mogli czerpać wzorce z pozytywnych postaw i zachowań.

Przykładem popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury było utworzenie w 2008 r. przy kościele rzymskokatolickim pw. Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie muzeum parafialnego.

Kościół rzymskokatolicki pw. Rozesłania Świętych Apostołów usytuowany jest w obrębie zabytkowego staromiejskiego układu urbanistycznego Chełma, w zespole dawnego kolegium pijarskiego. Wybudowany został w latach 1753-1763 według projektu architekta Pawła Antoniego Fontany. Całością budowy kościoła kierował architekt Tomasz Rezler, przy współpracy Gotfryda Szulca. Poświęcenia kamienia węgielnego dokonał dziekan chełmski ks. Antoni Borowski w dniu 15 kwietnia 1753 r. Jest to świątynia typu centralno-podłużnego, murowana z cegły, otynkowana, pierwotnie kryta dachówką, a obecnie blachą miedzianą. Na podstawie zachowanych dokumentów źródłowych wiadomo, że fundatorką kościoła była podseńdkowa chełmska Marianna

¹ Art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162, poz. 1568 z późniejszymi zmianami).

z Radziwińskich Wolska, właścicielka dóbr Uhra, położonych w pobliżu Chełma. Wnętrze kościoła zostało ozdobione późnobarokową polichromią iluzjonistyczną, wykonaną techniką mieszaną *al fresco* i *al secco* przez Józefa Meyera, który był nadwornym malarzem króla Augusta III. Dla upamiętnienia swojej pracy, artysta złożył autograf nad wejściem głównym do kościoła o następującej treści: „*Josephus Meier pinxit 1758*”. Niezwykle bogate ruchome wyposażenie wnętrza świątyni stanowią m.in.: rokokowe ołtarze, ambona, chrzcielnica, rzeźby autorstwa Michała Filewicza².

Na lokalizację muzeum parafialnego wybrano łóżę nad prawą (zachodnią) zakrytą kościoła. Pomieszczenie to pierwotnie było przeznaczone dla kapłanów i braci zakonnych, będąc odizolowanym od reszty świątyni miejscem skupienia i modlitwy. W XVIII w. łóża była połączona przejściem z przylegającym do kościoła budynkiem klasztoru pijarów. Nie było wówczas obecnego wejścia do pomieszczenia z nawy bocznej świątyni, do którego prowadzą obecnie XIX-wieczne żeliwne, kręcone schody. Historyczne przejście zostało zamurowane po kasacie zakonu pijarów w 1864 r. Przez następne lata łóża była wykorzystywana najprawdopodobniej, jako miejsce modlitwy dla zasłużonych wiernych. Przemawiają za tym widoczne liczne przetarcia i zatłuszczenia warstw malarskich na wysokości klęczników we wnękach balkonowych wychodzących na prezbiterium, będące „świadkiem” intensywnego użytkowania pomieszczenia. Przez ostatnie kilkadziesiąt lat łóża pełniła funkcję podręcznego składziku, w którym gromadzono m.in. paramenty wyłączone z użytkowania.

Inicjatorami powołania muzeum byli: ks. kanonik Józef Piłat, proboszcz parafii rzymskokatolickiej pw. Rozesłania Świętych Apostołów i Andrzej Nowosad, wiceprzewodniczący Rady Parafialnej. Wykorzystanie pomieszczenia łóży – jako miejsca ulokowania muzeum – wymagało przede wszystkim uporządkowania jej wnętrza i rozpoznania znajdujących się tam, gromadzonych przez lata, licznych paramentów. W trakcie tych prac odkryto wiele interesujących zabytków ruchomych, często o dużej wartości historycznej i artystycznej³.

Łóża jest niewielkim pomieszczeniem o powierzchni około 32 m². Na wprost wejścia znajdują się dwa gify okienne z prostokątnymi oknami, natomiast po lewej stronie dwie wnęki balkonowe, oddzielone od prezbiterium żeliwnymi, ażurowymi balustradami. Po prawej stronie przy wejściu, znajduje się historyczny otwór drzwiowy. Wtórna futryna obecnego wejścia podcina dolną część spływu sklepienia w narożniku. Podłoga łóży wykonana została z szerokich desek. Przy obecnym wejściu do pomieszczenia została obniżona o około 40 cm i zakończona dwoma półkolistymi stopniami. Pomieszczenie zostało sklepienie kolebkowo – z lunetami.

Wnętrze łóży pokryto barwną polichromią wykonaną – tak jak w całej świątyni – około 1758 r. w technice *al fresco* i *al secco*, najprawdopodobniej również przez Józefa Meyera. Centralną część sklepienia wypełnia plafon z iluzjonistycznym przedstawieniem szaroniebieskiego nieba z obłokami i wiciami winorośli, obramiony fryzem z liści lauowych. Przedstawienie uzupełniają iluzjonistycznie malowane elementy

² Bożena Lebiodek-Stanek, Kościół rzymskokatolicki pw. Rozesłania Świętych Apostołów, Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, 1993, Archiwum Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Chełmie (dalej: ADWUOZCh).

³ Więcej na ten temat w: Beata Lechocka, Zabytek patriotyczny – proporzec Ligi Morskiej i Kolonialnej (w:) Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego. Rok 2008, Lublin 2008, ss. 273-274.

architektury: szarozielonkawe arkady, ciemnoczerwone wysklepki i gzymsy. Pod nimi, w połowie długości łoży, naprzeciw siebie, przedstawiono dwa filary z kartuszami o bogatej roślinno-rocaille'owej dekoracji. Dwa mniejsze ornamenty rocaille'owe umieszczono wysoko pośrodku ścian: północnej i południowej. W gzymsach okiennych, we wnękach balkonowych oraz na filarach z kartuszami umieszczone zostały ciemniejsze brązowe płytki z pierwotnie złotym ornamentem kropkowym. Pozostałe ściany szarozielonkawe, ozdobione są ornamentem geometrycznym – pierwotnie złotym – pasczków i kropek tworzących krzyżyki⁴.

Podczas wstępnych oględzin ścian łoży stwierdzono, że pokrywające je polichromie wymagają przeprowadzenia pełnych zabiegów konserwatorskich, ze względu na ogólny zły stan zachowania i liczne przemalowania – głównie XIX-wieczne. W wyniku przeprowadzonych przed konserwacją badań stratygraficznych polichromii stwierdzono występowanie pięciu warstw chronologicznych i dziesięciu warstw technologicznych. Pod widoczną dekoracją malarską na pierwotnej zaprawie wapiennej i pobiale odkryto pas cienko malowanego cokołu w kolorze szaro-niebieskim, obejmującym całą łożę do wysokości 33-43 cm od podłogi. Wyżej, na tej samej pobiale, odsłonięto fragmenty pasów malowanych czerwienią żelazową w technice fresku, które nie stanowiły przemyślanej dekoracji, a najprawdopodobniej były próbami koloru. Kolejna pobiała kremowa, dość gładka z widocznymi śladami pociągnięć pędzla, stanowiła podłoże dla ostatecznej dekoracji. Na sklepieniu wyryto w tynku zarys nieba i fryzu. Architektoniczne podziały kompozycji (arkady, gzymsy i filary) namalowano w technice fresku jasną zielenią. Sklepienie – poza plafonem pokryte pierwotnie jasnym różem, wnęki balkonowe – czerwienią żelazową, a ściany – kolorem kremowo-różowym. Wykończenie dekoracji temperą wapienną, dość grubo położoną w partiach obłoków, listowia, fryzu i kartuszy. Wysklepki z grubą warstwą czerwieni żelazowej, malowane żebra z pasami szarej zieleni i różu, z podkreśleniem światła, cieni – zielenią i brązem. Podobnie wymodelowano gzymsy. We wnękach balkonowych na czerwieni położono warstwę jasnej zieleni z płytką w kolorze jasnego brązu, a na niej umieszczono kropki z pierwotnie złotej farby⁵.

Przed rozpoczęciem konserwacji polichromii zostały pobrane próbki warstw malarskich do analizy mikrochemicznej w celu identyfikacji pigmentów. W próbce pobranej z partii nieba stwierdzono obecność azurytu, minerału z gromady węglanów, używanego do wyrobu błękitnego pigmentu, który stosowany był w malarstwie do II poł. XVIII w. Odkrycie to, potwierdziło wcześniejsze przypuszczenia o pierwotnym charakterze polichromii na sklepieniu.

Powierzchnia polichromii przed rozpoczęciem prac była bardzo brudna. Na sklepieniu widoczne były zacieki i zasolenia, zabielenia, a także kolonie pleśni. Warstwa malarska miejscami była złuszczona, pudrująca się, w niektórych partiach grubiej malowana z tendencją do odpadania. Szczególnie rozległe były przetarcia i zaplamienia polichromii we wnękach okiennych i balkonowych oraz na filarach z kartuszami. Na całości polichromii występowały ponadto liczne uszkodzenia mechaniczne, które spowodowane zostały m.in. przez nieprawidłowo poprowadzone przewody elektryczne – bezpośrednio na powierzchni polichromii. Ponadto w ściany wbite były

⁴ Joanna Polaska, Dokumentacja konserwatorska, s. 4. ADWUOZCh.

⁵ Joanna Polaska, op.cit., s. 4. ADWUOZCh.

liczne gwoździe i haki, używane w przeszłości do zawieszania trudnych do określenia przedmiotów. W narożnikach wnek stwierdzono wykruszenia tynku oraz kilka cementowych łat. W szczególnie złym stanie były niemal czarne, cementowe obmurowania okien. W tych miejscach zaprawa była spękana, pokryta pęcherzami, osłabiona i miejscami osypująca się. Bardzo silne zabrudzenie polichromii mogło być dodatkowo skutkiem pożaru, o którym świadczą ślady nadpalenia i okopcenia futryny⁶. Do uszkodzeń przyczyniły się zapewne kłęski żywiołowe, które w XIX w. kilkukrotnie nawiedziły Chełm. Odnotowane są szczególnie gwałtowne i długotrwałe burze z ulewnymi opadami deszczu w roku 1816, 1838, 1848, które spowodowały rozległe zalania sklepień i zniszczenie malowideł wewnątrz świątyni – w tym w łoży⁷.

Autorką programu prac konserwatorskich i ich wykonawcą była mgr Joanna Polaska, która w poprzednich latach konserwowała obrazy z ołtarzy bocznych, balustradę oddzielającą prezbiterium od nawy, murowane, polichromowane mensy ołtarzy bocznych i bogato rzeźbioną drewnianą balustradę chóru. Konsultacji naukowych udzielił prof. dr hab. Stanisław Stawicki. Prace konserwatorskie zostały poprzedzone wykonaniem dokładnej dokumentacji fotograficznej oraz badań mikrobiologicznych w celu doboru najbardziej odpowiedniego preparatu do przeprowadzenia zabiegów dezynfekcji zaatakowanych przez drobnoustroje partii polichromii. W dalszej kolejności zostały oczyszczone miękkimi pędzelkami bardzo zakurzone powierzchnie ścian i sklepienia. Łuszczące się fragmenty warstwy malarskiej zostały podklejone, zaś cała pudrująca się powierzchnia polichromii na sklepieniu, malowanych arkadach, gzymsach i filarach z kartuszami została utrwalona i dopiero właściwie doczyszczona. Po podjęciu decyzji przez komisję konserwatorską z udziałem rzeczoznawcy o usunięciu warstw prze-malowań oraz XIX-wiecznego geometrycznego ornamentu na ścianach i płycinach w gładkach okiennych i wnekach balkonowych, powrócono do pierwotnego koloru ścian. Przemalowania występowały w partiach ścian, a także w obramieniach płycin we wnekach balkonowych. Nie występowały na sklepieniu łoża. Podjęta została także decyzja o odsłonięciu zamurowanej wneki drzwiowej w zachodniej ścianie pomieszczenia, która łączyła budynek klasztoru z łożą. Ze wszystkich ścian zostały usunięte liczne gwoździe, haki, kołki mocujące przewody elektryczne, puszki i wyłączniki. Podklejono pęcherze warstw tynku oraz odspojenia warstwy malarskiej. Przeprowadzono miejscowo zabiegi impregnacji w celu konsolidacji tynku w miejscach rozwarstwień. Pęknięcia tynku wypełnione zostały zaprawą wapienną. Ubytki zaprawy i pobiały uzupełniono wapienną szpachlówką. Przed przystąpieniem do retuszy warstwę malarską zaizolowano. Następnie uzupełniono kropką ubytki polichromii na sklepieniu, filarach, wnekach okiennych i balkonowych. Zrekonstruowano zniszczone fragmenty ornamentów kartuszowych. Na powierzchniach gładkich ścian po wykonaniu szeregu prób koloru poszukiwano najbardziej zbliżonego do pierwotnego kremowo-różowego. Po zaakceptowaniu przez komisję konserwatorską nałożono warstwę farby metodą topowania⁸.

Odsłoniętą drewnianą futrynę dawnego przejścia do budynku klasztoru oczyszczono i zaimpregnowano, a odsłonięty watek ceglany po oczyszczeniu zabezpie-

⁶ Ibidem, s. 4.

⁷ Kazimierz Szerement, *Dzieje parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie Lubelskim w latach 1667-1864*, praca magisterska, KUL, Lublin 1978, ss. 52-57.

⁸ Protokoły z komisji konserwatorskich, Teczka obiektu, ADWUOZCh.

czono odpowiednim preparatem. Renowacji została poddana również drewniana podłoga, którą ręcznie wycyklinowano i zabezpieczono odpowiednimi dla drewna preparatami pielęgnacyjnymi.

Prace konserwatorskie były realizowane ze środków parafii, przy współudziale dofinansowania z budżetu Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego.

Dla potrzeb zapewnienia właściwego oświetlenia przyszłej ekspozycji muzeum parafialnego rozproszono nową instalację elektryczną w listwach przypodłogowych, nie naruszając polichromii. Dobrano odpowiednie stylowo oświetlenie, a także podświetlono gabloty z eksponatami. W wyniku przeprowadzonych zabiegów konserwatorskich wewnątrz przywrócono pierwotne walory estetyczne. Łoża odzyskała swoją barokową elegancję i zyskała reprezentacyjny wygląd.

Uroczyste otwarcie muzeum parafialnego miało miejsce w pierwszy dzień Świąt Wielkanocnych 2009 r. Interesującą ekspozycję tworzą przede wszystkim zabytkowe paramenty, które zostały przed wielu laty wyłączone z użytkowania liturgicznego. Obejrzeć również można zabytki ruchome, które zostały odnalezione w 2007 r. podczas prac porządkowych na strychu kościoła i dawnego klasztoru pijarów. Wszystkie pokazane obiekty związane są historycznie z kościołem parafialnym i stanowią cenne uzupełnienie bogatego wystroju świątyni.

Zgodnie z zamierzeniami inicjatorów powołania muzeum parafialnego ekspozycja będzie uzupełniana o kolejne eksponaty, tak aby mieszkańcy Chełma i liczni turyści, przybywający do miasta, mogli jak najpełniej poznać historię tego szczególnego miejsca, a także wzbogacić swoją wiedzę o XVIII i XIX-wiecznych sakralnych zabytkach rzemiosła artystycznego.

PARISH MUSEUM BY THE CHURCH DEDICATED TO SAINT APOSTLES, THE MESSENGERS IN CHEŁM

Roman Catholic Church dedicated to Saint Apostles, the Messengers in Chełm is situated within the area of historical old city urban system, in a complex of a former Piarist college. Built in the years 1753–1763 according to the project of Paweł Antoni Fontany. The church and the lodge interior was decorated with late baroque illusionistic polychrome made with al fresco and al secco mixed technique by Józef Meyer, who was the court painter of king Augustus III of Poland.

The lodge above the right (western) church sacristy was chosen for the localization of the parish museum. In connection with the very bad condition of polychrome preservation, its conservation was carried out in 2008. The author of the programme of conservation works and the contractor was mgr Joanna Polaska with a team. Scientific consultation was given by Prof. Stanisław Stawicki.

As a result of conservation procedures carried out, the original aesthetic valour of interior was restored. The lodge received its baroque elegance back and gained the representative image.

The ceremonial opening of the parish museum took place on the first day of Easter 2009. The interesting exhibition is made up mostly of historical paraments, which were excluded from liturgical usage many years ago. One can also see movable historical remains, which were found in 2007 during cleaning works on the church and former monastery attic. All the objects shown are connected with the parish church in terms of history and constitute precious supplement to the rich decor of the temple.

1. Chełm, kościół rzymskokatolicki pw. Rozesłania Świętych Apostołów, loża – prawa, stan przed konserwacją polichromii, fot. Joanna Polaska, 2008 r.

2. Chełm, kościół rzymskokatolicki pw. Rozesłania Świętych Apostołów, loża – prawa, stan po konserwacji polichromii, fot. Joanna Polaska, 2008 r.

3. Chełm, kościół rzymskokatolicki pw. Rozesłania Świętych Apostołów, loża – prawa, sklepienie, stan po konserwacji, fot. Joanna Polaska, 2008 r.

4. Chełm, kościół rzymskokatolicki pw. Rozesłania Świętych Apostołów, loża – prawa, wnętrze zaadaptowane na muzeum parafialne, fot. Paweł Wira, 2009 r.

Barbara Stolarz

KOŚCIÓŁ ŚW. MIKOŁAJA W LUBLINIE – PROBLEMATYKA KONSERWATORSKA NA PRZYKŁADZIE PRAC

Lokalizacja kościoła św. Mikołaja na wzgórzu zwanym Czwartek, sugeruje, że istniało w tym rejonie skupisko osadnicze jeszcze przed lokacją miasta Lublin.

Istnieje hipoteza, że kościół został wybudowany w X wieku z fundacji Mieszka I, w miejscu dawnej świątyni pogańskiej. Domniemanie to pozostaje nadal w sferze hipotez. Najstarsze wzmianki archiwalne mówią o istnieniu w roku 1424 drewnianej kaplicy. Bryłę kościoła należy datować na II połowę XVI wieku. Istniała wtedy założona na kwadracie nawa i zamknięte poligonalnie prezbiterium, które zostało przesklepione przed 1603 rokiem. Sztukaterie w prezbiterium były dziełem włoskiego muratora Piotra Traversi (1576-1620), wykonane na sklepieniu z gładko profilowanej listwy, o najprostszym układzie kratownicowym. W tym czasie nawa nie posiadała sklepienia, przy którym w latach 1607-1609 pracował Antonio Minetto. Jemu należy przypisać autorstwo dekoracji sztukatorskiej. W nawie sztukaterie wykonane zostały ze zdobionej listwy, w typie dojrzałego renesansu lubelskiego. Kolejną datą braną pod uwagę przy datowaniu dekoracji sklepienia są lata 1630-1644, kiedy za czasów księdza Walentego Turobojskiego, kościół przedłużono ku zachodowi o jedno przęsło. Kościół konsekrowano w 1644 roku, wówczas posiadał już na wyposażeniu trzy ołtarze. Od roku 1866 świątynia przestała być kościołem parafialnym, a uzyskała status kościoła filialnego. W latach 1873-74 przez dobudowanie przedsionka zakrystii uległa zmianie pierwotna bryła kościoła. Przy końcu drugiego przęsła nawy zbudowano chór muzyczny, nad całą budowlą wykonano dach i nową sygnaturkę. Z tego okresu pochodzi obecna klasycystyczna fasada. Wówczas także sprowadzono i zamontowano ołtarz główny, pochodzący z kościoła kapucynów lubelskich.

W roku 1900 od frontu dobudowano kruchtę, a przedsionek przy zakrystii przebudowano na kaplicę, we wnęce na fasadzie namalowano obraz z przedstawieniem św. Mikołaja. W roku 1902 kościół ponownie uzyskał rangę parafialnego.

Bryła obecnego kościoła składa się z głównego korpusu nawowego i węższego, niższego od nawy trójbocznie zamkniętego prezbiterium oraz przylegających od północnej strony kaplicy i zakrystii z przedsionkiem (fot. 1).

Kościół jest bez wieżowy, o bardzo skromnej dekoracji architektonicznej na zewnątrz. We wnętrzu nawa podzielona na trzy przęsła przyściennymi pilastrami (fot. 2), tęcza zamknięta łukiem półkolistym (fot. 3), chór muzyczny wsparty na arkadzie o spłaszczonym łuku (fot. 4). Sklepienia kolebkowe z lunetami nad nawą i prezbiterium, zdobione dwoma rodzajami sztukaterii: o układzie szachownicowym w prezbiterium (fot. 5) i układzie osiowo-segmentowym w nawie (fot. 6).

Tak zwane ruchome wyposażenie kościoła stanowią barokowo-rokokowe elementy: ołtarz główny św. Mikołaja, grupa Ukrzyżowania, ołtarze przytęczowe: św. Walentego i Trójcy Świętej (fot. 7), ołtarz Matki Boskiej w kaplicy (fot. 8) oraz eklektyczna ambona (fot. 9) i chrzcielnica (fot. 10). W wieku XX nie wprowadzono większych zmian. Prowadzono jedynie bieżące remonty ograniczające się do naprawy tynków, malowania, remontu dachu, modernizacji instalacji.

W 2006 roku z inicjatywy proboszcza parafii św. Mikołaja podjęte zostały prace konserwatorsko-restauratorskie przy elementach wyposażenia kościoła. W tym celu wykonane zostało rozpoznanie technologiczne warstw malarskich i opracowany kompleksowy program prac przy elementach wyposażenia wnętrza. Rozpoznanie potwierdziło występowanie pierwotnych warstw malarskich na ołtarzach.

W pierwszym etapie konserwacji poddano ołtarz Trójcy Świętej z obrazami „Trójca Święta” i „Św. Józef”, umieszczony po stronie północnej łuku tęczowego (fot. 11). Barokowy siedemnastowieczny ołtarz o nastawie jednopolowej, ustawionej na sarkofagowej mense. Nastawa ujęta jest po bokach parą kolumn i pilastrów, zakończonych impostami, bez belkowania. Szczyt ołtarza spływowy, zakończony falistym gzymsem. Zwieńczenie szczytu stanowi kielich na obłokach. W polu nastawy obraz z przedstawieniem Trójcy Świętej (fot. 12), a w polu szczytu obraz z przedstawieniem św. Józefa. Obrazy pochodzą z XIX wieku. Struktura ołtarza pomalowana była na kolor biały ze złoceniami wykonanymi wtórnie w brązie. Odkrytki sondażowe potwierdziły występowanie 15 warstw technologicznych tworzących 4 warstwy chronologiczne. Pierwotna oryginalna malatura temperowa była w kolorze jasnofioletowym ze złoceniami na elementach rzeźbiarskich i snycerskich oraz srebrzeniami na pilastrach i kolumnach. Ołtarz był wielokrotnie przemalowywany i prowizorycznie odnawiany, wykazywał duże zniszczenia drewnianego podłoża, ubytki snycerki, przetarcia i wtórne uzupełnienia oryginalnych złociń i srebrzeń. Zachodziła konieczność wykonania kompleksowych prac konserwatorsko-restauratorskich. Pełny zakres prac techniczno-estetycznych należało wykonać także w przypadku obrazów ołtarzowych. Po demontażu obrazów z ołtarza, odnaleziono dodatkowy obraz w zwieńczeniu z przedstawieniem św. Mikołaja. Pierwotna dekoracja malarska została odsłonięta i poddana konserwacji i uzupełnieniu w ubytkach. Dopelnieniem malatury były zrekonstruowane srebrzenia i złocenia według pierwotnego zamysłu estetycznego. Obrazy poddano konserwacji i umieszczono w ołtarzu. Odnaleziony obraz „Św. Mikołaja” umieszczono w zwieńczeniu ołtarza (fot. 13), a wtórnie zamontowany obraz „Św. Józefa” przeniesiono i umieszczono na mense ołtarzowej (fot. 14). Analogiczna problematyka konserwatorska dotyczyła drugiego ołtarza przytęczowego św. Walentego (fot. 15), z tytularnym obrazem „Św. Walenty” (fot. 16) i „Św. Małgorzata Alaque” w zwieńczeniu. Bliźniacza nastawa ołtarza umieszczona została na mense skrzyniowej, dekorowanej elementami snycerskimi. W tym przypadku także znaleziono drugie przedstawienie św. Małgorzaty Alaque, w zwieńczeniu (fot. 17). Zastosowano analogiczne rozwiązanie jak w przypadku ołtarza północnego. Odsłonięta pierwotna kolorystyka i dekoracja ołtarzy wskazuje na duże analogie z wyposażeniem kościoła pomisjonarskiego (obecnie kościół Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie). Analizując obiekty można zauważyć w detalach zbieżności stylistyczno-estetyczne. Ołtarze w kościele seminaryjnym datowane są na wiek XVIII, a ich autorstwo przypisywane jest warsztatowi puławskiemu Hoffmanów i warsztatowi Zeisla. Natomiast ołtarze

przytęczowe kościoła św. Mikołaja wymieniane są jako istniejące na wyposażeniu już w XVII wieku (ks. Jan Wadowski wspominając wizytację z 1603 roku pisze: „Dwa boczne ołtarze, w nawie, naprzeciw siebie stojące, po stronie epistoły, z pięknym obrazem P. Jezusa Ukrzyżowanego, po stronie ewangelii, z obrazem starożytnym św. Anny na drzewie malowanym”)¹. Wątpliwe jest wspólne pochodzenie warsztatowe, lecz wzorce stylistyczne stosowano w sposób powtarzalny. Oba ołtarze wymieniane są w opisach wizytacji w wiekach następnych z innymi obrazami. Ks. Wadowski opisując wyposażenie kościoła z autopsji podaje: „W nawie po stronie epistoły jest ołtarzyk z obrazem św. Walentego, po stronie ewangelii obraz Trójcy Przenajświętszej w ołtarzyku. Wszystkie obrazy bardzo pospolitego pędzla”². Niewątpliwie ołtarze boczne należą do pierwotnego wyposażenia kościoła i ulegały niewielkim przeróbkom, co potwierdza ich stylistyka. Zmianom ulegały jedynie wezwania, a co za tym idzie obrazy ołtarzowe (obecne pochodzą z XIX wieku), odkrycia dokonane w trakcie prac o istnieniu innych przedstawień w zwieńczeniu ołtarzy, potwierdzają te zmiany.

Importem jest ołtarz główny (fot. 18), przeniesiony z kościoła kapucynów w 1873 roku (usunięty z wnętrza w momencie wykonania przejścia do dobudowanej neogotyckiej kaplicy w kościele kapucynów przy Krakowskim Przedmieściu w Lublinie). Ksiądz Jan Wadowski, pisząc o wyposażeniu kościoła św. Mikołaja z roku 1603 wymienia trzy ołtarze: „wielki, rzeźbiony pięknie, z bardzo cennym obrazem Zwiastowania NMP i kosztownym cyborium (...)”³ i dwa boczne wspomniane wcześniej. Z kolei przytaczając wizytację z roku 1781 wylicza cztery ołtarze: „wielki Ś. Mikołaja i trzy boczne św. Trójcy, M.B. Bolesnej i św. Walentego”⁴ oraz wskazuje na fakt, iż kościół był w dobrym stanie. Z opisu ponad wiek później ks. Wadowski nadmienia: „W prezbiterium wielki ołtarz w r. 1873 wzięty z kościoła pokapucyńskiego i po przerobieniu w części pomalowany na kolor biały, w części złocony. W nim w głębi umieszczona jest dawna statua św. Mikołaja, całkowicie złocona, zasuwana obrazem, w górze jest obraz M.B. Bolesnej”⁵. Wobec takich informacji należałoby domniemywać, że wymieniany jako istniejący w XVIII wieku ołtarz główny św. Mikołaja został usunięty z kościoła w czasie, gdy przestał pełnić funkcję świątyni parafialnej tj. po roku 1866, a na jego miejsce sprowadzono nowy już w roku 1873 od kapucynów, kiedy nie było jeszcze przywróconej parafii (dopiero od 1902 roku). Być może ołtarz został przeniesiony do innego kościoła, wątpliwe aby został zniszczony. Bardziej skromna i surowa kolorystyka ołtarza, rozpoznana w trakcie badań zdaje się potwierdzać teorię o przeniesieniu obecnego ołtarza z kościoła kapucynów. Na karcie inwentarzowej ołtarza głównego z kościoła św. Mikołaja znajduje się adnotacja o przeniesieniu ołtarza z kościoła kapucynów⁶. Również w historii ołtarza bocznego kościoła kapucynów na karcie inwentaryzacyjnej znajduje się informacja, iż jest to „ołtarz jeden z czterech analogicznych, trzy w tut. kościele zakonnym, czwarty od

¹ Ks. J.A.Wadowski, *Kościoły lubelskie*, wydanie drugie, reprint, Lublin 2004, s. 93.

² Dz. cyt., s. 99.

³ Dz. cyt., s. 93.

⁴ Dz. cyt., s. 94.

⁵ Dz. cyt., s. 98-99.

⁶ C. Kocot, *Karta ewidencyjna zabytku ruchomego*, 1983.

r. 1873 w kościele św. Mikołaja na Czwartku⁷. Analiza porównawcza obu ołtarzy wykazuje duże podobieństwa z wyjątkiem zwieńczenia z glorią, formy wnęki ołtarzowej, antepedium i elementów rzeźbiarskich. Fragmenty te musiały być zmienione w momencie wstawienia ołtarza do kościoła św. Mikołaja, z powodu konieczności dostosowania obiektu do nowego wnętrza i nadania mu nowej funkcji. Pierwotnie ołtarz kapucynów był ołtarzem bocznym, a w kościele św. Mikołaja pełni rolę głównego. Dębowe są ołtarze w kościele kapucynów, dębowa jest konstrukcja ołtarza z kościoła św. Mikołaja. Badania stratygraficzne rozróżniły występowanie na poszczególnych elementach ołtarza 16 warstw technologicznych w 4 warstwach chronologicznych od XVII wieku po wiek XX. Ołtarz był przemalowywany po całości struktury dwukrotnie w kolorze szarym, a następnie białym. Pod warstwami jasnych tonacji stwierdzono występowanie pierwotnego mazerunku. Tonacje brązów mazerunku uzupełnione zostały jaśniejszymi marmoryzacjami w płycinach. Wątpliwości zatem budzi informacja ks. Wadowskiego o tym, że wzięty z kościoła kapucyńskiego ołtarz, po przerobieniu pomalowany na kolor biały⁸. Biały nie był pierwotnym kolorem ołtarza po przeniesieniu od kapucynów. Ołtarze wykonane w drewnie dębowym ekspozowane są do dzisiaj w kościele kapucynów w oryginalnym drewnie, ze skromnymi elementami złożonymi, zgodnie z regułą zakonną. Po przeniesieniu do kościoła św. Mikołaja i nadania ołtarzowi funkcji głównego, koniecznym było ubogacenie i dostosowanie do nowego wezwania. Elementy rzeźbiarskie i snycerskie ołtarza wykonane zostały w drewnie lipowym i noszą XVII-wieczną proveniencję, co potwierdzają badania. Do ubogacania ołtarza wykorzystano elementy pochodzące z poprzedniego ołtarza głównego „rzeźbionego pięknie”, jak pisze ks. Wadowski⁹. Przeniesiono rzeźbę św. Mikołaja, rzeźby aniołków, elementy snycerskie. Wymienione elementy noszą cechy manierystyczno-barokowe. Wykonana dekoracja malarska ołtarza stanowi naśladownictwo drewna w postaci mazerunku i kamienia w postaci marmoryzacji w płycinach. Dopelnienie całości stanowią złączenia detalu snycerskiego i form rzeźbiarskich (fot. 19). We wnęcie ołtarzowej na zasuwie umieszczony był obraz z przedstawieniem św. Mikołaja (fot. 20), pochodzący z XVIII wieku, który z uwagi na zły stan zachowania został usunięty w 2 poł. XX wieku. We wnęcie ołtarzowej pozostała rzeźba Św. Mikołaja (fot. 21). Obraz musiał zostać umieszczony w ołtarzu podczas przeróbek pod koniec XIX wieku lub niewiele później. Jego kształt nie został dostosowany do wielkości i formy wnęki, a niesprawności mechanizmu spowodowały mechaniczne uszkodzenia powierzchni obrazu. W zwieńczeniu ołtarza znajduje się obraz „Pieta”, artystycznie słabszy i czasowo późniejszy (fot. 22). Wtórne są także bramki zamykające obejście ołtarza w absydie, na których umieszczono rzeźby Matki Boskiej Bolesnej (fot. 23) i św. Jana (fot. 24) wyraźnie należące do grupy Ukrzyżowania z belki tęczowej. Na belce pozostał sam krucyfiks (fot. 25). Przypuszczenie to będzie można potwierdzić lub wykluczyć w momencie podjęcia prac w obrębie sklepienia z belką tęczą i sprawdzeniu miejsc ewentualnego mocowania rzeźb na belce. Zachowany został przekaz teologiczny grupy Ukrzyżowania, dopełniony dodatkowo obrazem w zwieńczeniu ołtarza wspomnianym przedstawieniem Piety. Niewątpliwie ołtarz

⁷ C. Kocot, Karta ewidencyjna zabytku ruchomego, 1983.

⁸ Dz. cyt., s. 98.

⁹ Dz. cyt., s. 93.

główny stanowi składankę różnorodnych stylistycznie i artystycznie elementów, ale kompilacja ta opracowana została z pełną kulturą i zamysłem artystycznym.

Z kościoła Dominikanów pochodzi ołtarz umieszczony w kaplicy utworzonej w roku 1900. Powstały w warsztacie Sebastiana Zeisla w latach 1758-1763 ołtarz został odsprzedany do kościoła św. Mikołaja w momencie podjętych starań o przywrócenie świątyni funkcji kościoła parafialnego. Nie prowadzono jeszcze prac konserwatorskich przy tym ołtarzu, które umożliwiłyby dokładniejsze analizy. Wykonane odkrywki sondażowe warstw malarskich potwierdzają występowanie 16 warstw technologicznych tworzących 4 warstwy chronologiczne od wieku XVIII po wiek XX.

Kolejne przebudowy, zmiany wyposażenia, wieloletnie uposażanie świątyni i nawarstwienia stylistyczne wprowadziły zmiany w architekturze kościoła, jego wyposażeniu, a także wystroju wnętrza. Potwierdziły to przeprowadzone badania sondażowe warstw malarskich na sklepieniu i ścianach prezbiterium kościoła. Wykonane odkrywki sondażowe prezbiterium kościoła św. Mikołaja ujawniły występowanie najstarszej historycznie wyprawy renesansowej z początku XVII wieku (fot. 26, 27). Badania pozwoliły na rozczytanie pierwotnego estetycznego zamysłu autorskiego. Monochromatyczna jasna malatura sklepienia otrzymała listwę sztukatorską w kolorze szarości. Ściany o jasno ugrowym zabarwieniu podzielono pilastrami malowanymi w kolorze ciemno szarym. Na pilastrach występują podziały naśladujące bloki kamienne (fot. 28, 29). Tonacja barwna powtarza historyczną kolorystykę, stosowaną w tym okresie w zabytkach. Czasowe przekształcenia kolorystyczne wnętrza (16 warstw technologicznych tworzących 8 warstw chronologicznych) powielają w wersji uproszczonej kolorystykę pierwotną lub wprowadzały nowe rozwiązania bez większej artystycznej wartości. W ramach przeprowadzonych badań możliwe stało się pełne rozczytanie zamysłu autorskiego i określenie stanu jego zachowania, który umożliwia odsłonięcie i wykonanie niezbędnych uzupełnień. Odsłonięcie historycznych wypraw i przywrócenie pierwotnej kolorystyki prezbiterium będzie przedmiotem dalszych prac, jako kontynuacja kompleksowego remontu wystroju i wyposażenia kościoła, ale także jego szczegółowego rozpoznania pod kątem przemian historycznych i artystycznych.

Metodologiczny sposób podejścia do zabytku pozwala na zachowanie i wyeksponowanie jego najcenniejszych walorów artystycznych, pierwotnego zamysłu autorskiego, skrywanego pod kolejnymi nawarstwieniami. Wtórne powłoki technologiczne, wykonywane w ramach bieżącego utrzymania obiektu, przypadkowo dobrane pod kątem kolorystyki, na zasadzie kolor ogólnie dostępny (modny) lub praktyczny, w większości przypadków nie posiadają walorów artystycznych. Historyczny wystrój łączy się z powstaniem obiektu, jego zasadniczą przebudową lub fundatorem zamawiającym usługę kompleksową u znanego muratora, artysty. Dlatego tak ważne jest w przypadku zabytku wykonanie badań sondażowych warstw malarskich, które systematyzują chronologię powstania obiektu i jego historię. Pozwalają także na wartościowanie wtórnych nawarstwień, których nie sposób pokazać w całości, a biorąc pod uwagę ich znikomą wartość, często nie należy. Kolejne przypadkowe odnawianie struktury zabytku warstwami malarskimi powoduje zniekształcenia detalu rzeźbiarskiego, snycerskiego lub architektonicznego. Dodatkowo wtórne powłoki często kontrowersyjne technologicznie, działają niszcząco na oryginał. Konserwatorsko-badawczy sposób podejścia do zabytku jest bardzo istotny. Badania samej materii zabytkowej dają większą wiedzę na jego temat, pozwalają na potwierdzenie lub wykluczenie hipotez stawianych

przez historyków, historyków sztuki, a przede wszystkim są cenne dla samego obiektu i pozwalają na podjęcie właściwych decyzji konserwatorskich. Względy techniczne (likwidacja spleciań, wzmocnienie struktury), technologiczne (eliminacja powłok mających niszczący wpływ na oryginał), a także artystyczne (przywrócenie pierwotnych walorów kolorystyczno-estetycznych) decydują o podjęciu decyzji związanych z usunięciem wtórnych powłok do warstwy oryginału i jej wyeksponowaniu po przeprowadzeniu niezbędnych prac konserwatorsko-restauratorskich. W przypadku kościoła św. Mikołaja w Lublinie badania potwierdziły renesansowy wystrój wnętrza, znikomą wartość późniejszych nawarstwień malarskich, a zły stan zachowania pierwotnych wypraw zarówno na ścianach jak i elementach wyposażenia ruchomego uzasadniał podjęcie kompleksowych prac o charakterze konserwatorsko-restauratorskim. Ostateczny efekt techniczno-estetyczny będzie możliwy do oceny w pełni dopiero po przeprowadzeniu dalszych prac realizacyjnych w zabytku.

Bibliografia:

1. Czerepińska Jadwiga (tekst) Maciuk Piotr (foto), Katalog zabytków renesansu lubelskiego z terenu miasta Lublina, t. III, Lublin 2006 r., archiwum WUOZ w Lublinie.
2. Kocot Cezary, Karty ewidencyjne zabytków ruchomych – wyposażenia kościoła parafialnego św. Mikołaja i kościoła Kapucynów w Lublinie 1983 r., archiwum WUOZ w Lublinie.
3. Kopciowski Dariusz, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, Kościół parafialny pw. św. Mikołaja w Lublinie 1992 r., archiwum WUOZ w Lublinie.
4. Korona Krzysztof, Róg Roland, Projekt budowlany konserwacji zabytkowego wystroju prezbiterium w kościele pw. św. Mikołaja w Lublinie 2008 r., archiwum WUOZ w Lublinie.
5. Ks. Wadowski Jan Ambroży, „Kościoły lubelskie”, wydanie drugie reprint, Lublin 2004 r.

CHURCH DEDICATED TO SAINT NICHOLAS IN LUBLIN – CONSERVATIONS PROBLEMS ON THE EXAMPLE OF WORKS

The church dedicated to Saint Nicholas located on Czwartek hill is one of precious historical remains of seventeenth century sacral architecture in Lublin. The block of the current church consists of the main nave body and narrower, lower from the nave, closed from three sides presbytery as well as chapel and a sacristy with a vestibule adjacent from the northern side. The church does not have a tower and is of modest architectonic decoration outside. Inside, the nave is divided into three bays with by-wall pilasters, the rod-screen closed with a semi-circular arch, music choir supported on the arcade with a flattened arch. Barrel vault with telescopes above the nave and presbytery decorated with two types of stuccowork of lubelski renaissance features: of chessboard system in the presbytery and axis and segment system in the nave. Movable equipment of the church includes baroque and rococo elements, e.g. main altar of Saint Nicholas, by rod-screen altars of: Saint Valentine and Saint Trinity, which were subject to conservation in the years 2006–2008. During conservation works – thanks to stratigraphic and stylistic examinations of the objects – it was managed to state new or confirm the hitherto existing historical data, the original colours of the objects and changes they were subject to. The original décor of the church presbytery was also recognized, which shall be the subject of further conservation and repairing works in the interior.

1. Lublin – kościół św. Mikołaja – widok od strony pn. – fot. B. Stolarz 2008.

2. Lublin – kościół św. Mikołaja – fragm. nawy – fot. B. Stolarz 2009.

3. Lublin – kościół św. Mikołaja – łuk tęczowy – fot. B. Stolarz 2009.

4. Lublin – kościół św. Mikołaja – widok na chór muzyczny – fot. B. Stolarz 2009.

5. Lublin – kościół św. Mikołaja – sklepienie prezbiterium – fot. B. Stolarz 2009.

6. Lublin – kościół św. Mikołaja – sklepienie nawy – fot. B. Stolarz 2009.

7. Lublin – kościół św. Mikołaja – wyposażenie – fot. B. Stolarz 2009.

8. Lublin – kościół św. Mikołaja – ołtarz w kaplicy – fot. K. Tur-Marciszek 2008.

9. Lublin – kościół św. Mikołaja – ambona – fot. K. Tur-Marciszek 2008.

10. Lublin – kościół św. Mikołaja – chrzcielnica – fot. K. Tur-Marciszek 2008.

11. Lublin – kościół św. Mikołaja – ołtarz Trójcy Świętej – fot. B. Stolarz 2009.

12. Lublin – obraz Trójcy Świętej z ołtarza bocznego – fot. B. Stolarz 2009.

15. Lublin – kościół św. Mikołaja – ołtarz boczny św. Walentego – fot. B. Stolarz 2009.

13. Lublin – kościół św. Mikołaja – obraz św. Mikołaj w ołtarzu bocznym – fot. K. Tur-Marciszuk 2008.

14. Lublin – kościół św. Mikołaja – obraz Święty Józef – fot. K.Tur-Marciszuk 2008.

16. Lublin – kościół św. Mikołaja – obraz św. Walentego z ołt. bocznego – fot. B. Stolarz 2009.

17. Lublin – kościół św. Mikołaja – obraz św. Małgorzata Alaque w ołtarzu bocznym – fot. K. Tur-Marciszuk 2008.

18. Lublin – kościół św. Mikołaja widok na prezbiterium – fot. B. Stolarz 2009.

19. Lublin – kościół św. Mikołaja – ołtarz główny – fot. B. Stolarz 2009.

20. Lublin – kościół św. Mikołaja – obraz św. Mikołaj – fot. B. Stolarz 2009.

21. Lublin – kościół św. Mikołaja – rzeźba św. Mikołaj w ołtarzu gł. – fot. K. Tur-Marciszuk 2008.

22. Lublin – kościół św. Mikołaja – obraz Pieta w ołtarzu gł. – fot. K. Tur. Marciszuk 2008.

23. Lublin – kościół św. Mikołaja – rzeźba MB Bolesna – fot. B. Stolarz 2009.

24. Lublin – kościół św. Mikołaja – rzeźba św. Jan Ewangelista – fot. B. Stolarz 2009.

25. Lublin – kościół św. Mikołaja – belka tęczowa z krucyfiksem – fot. B. Stolarz 2009

26. Lublin – kościół św. Mikołaja – pn. ściana prezbiterium z odkrywakami sondażowymi – fot. B. Stolarz 2009.

27. Lublin – kościół św. Mikołaja – pd. ściana prezbiterium z odkrywkami sondażowymi – fot. B. Stolarz 2009.

28. Lublin – kościół św. Mikołaja – filar w prezbiterium z odkrywkami sondażowymi – fot. B. Stolarz.

29. Lublin – kościół św. Mikołaja – odkrywki sondażowe w prezbiterium z widoczną dekoracją pilastra.

Michał Wilk

PRACE REWALORYZACYJNE PRZY ALEI GRABOWEJ W ZESPOLE DWORSKO-PARKOWYM STAJNE-POLESIE

Rejowiec Fabryczny to dzisiaj najmłodsze miasto dawnego województwa chełmskiego. Prawa miejskie uzyskał w 1962 roku, co było efektem rozwoju zapoczątkowanego inwestycjami: Towarzystwa Nadwiślańskiej Kolei Żelaznej, Towarzystwa Akcyjnego Lubelskiej Fabryki Portland – Cement „Firlej”, inwestycjami państwowymi w budowę cementowni „Pokój”¹. Miasto usytuowane jest w obrębie Pagórów Chełmskich na Wyżynie Lubelskiej. Powstało na gruntach wsi Stajne, która do czasu utworzenia miasta Rejowiec Fabryczny, była identyfikowana z dobrami, folwarkami i lokalnymi bogactwami naturalnymi – pokładami kamienia wapiennego i opoki².

Pierwsze wzmianki dotyczące wsi Stajne pochodzą z XV wieku. Przypuszcza się jednak, że pierwsze osadnictwo istniało tu w X wieku. Dobra Stajne składały się z dwu części: szlacheckiej i królewskiej. Właścicielem pierwszej był kasztelan chełmski – Wańko z Pustotwi. Ziemie te otrzymała w posagu jego córka Zofia, wydana za Janusza Zawiszę z Boryszowic herbu Róża. Ich córka, Bogumiła Zawiszanka, wyszła później za mąż za Jana Kościenia i podobnie jak matka otrzymała w posagu część wsi Stajne. W 1531 roku Zofia Kościeniówna, córka Jana i Bogumiły, poślubiła Mikołaja Reja, wnosząc mu w posagu dobra Kobyle, część Siennicy i część Stajnego jako *bonis hereditaris* – dobra dziedziczne³. Rej przejął także dzierżawę królewską Stajne. W 1615 roku dobra w drodze sukcesji przeszły do Orzechowskich. W 1808 roku z dobrami związał się Jan hrabia Poletyło, gdy kupił je na publicznej licytacji. Największe znaczenie dla obecnego kształtu zespołu miał okres, gdy dobra w 1878 r. przejęli Morawscy. Dobra podzielono na Stajne-Złote, Stajne-Polesie, Stajne-Stacja. W 1890 roku dobra Stajne Polesie odziedziczył Mieczysław Morawski. Założył folwark, zbudował, istniejący do dziś, parterowy, murowany dwór z gankiem, założył park ze szpalerami grabów, świerków i kasztanowców. Ostatecznie, dobra Stajne zostały odebrane potomkom Morawskich, na mocy dekretu PKWN z dnia 6 września 1944 r., przechodząc na ponad 50 lat w ręce Skarbu Państwa. Wykorzystywane były głównie jako miejsce lokalizacji obiektów oświaty i władz administracyjnych. Dworek stał się siedzibą szkoły podstawowej. Po oddaniu do użytku nowego kompleksu szkolnego (1963 r), w dworku siedzibę

¹ Andrzej Wawrzyniuk, Leksykon miejscowości powiatu chełmskiego, Starostwo Powiatowe w Chełmie, Chełm 2001, s. 253.

² Władysław Sakławski, Franciszek Uhorczak, Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, Lublin 1974, s. 359.

³ Mieczysław Kseniak, Ewidencja parku dworskiego Stajne – Polesie wraz z tzw. „Dębinką” oraz nieistniejącego obecnie ogrodu dworskiego Stajne – Złote położonych aktualnie na terenie miasta Rejowiec Fabryczny 1979, Archiwum Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Chełmie.

miała biblioteka i mieszkania nauczycieli. Ostatnio swoją siedzibę znalazł tam Miejski Ośrodek Kultury oraz klub abstynenta „Krokus”. Powstające w związku z inwestycjami zmiany w obrębie parku, w niemalym stopniu zakłóciły jego kompozycję oraz doprowadziły do dewastacji zespołu⁴. I tak, na terenie parku, tuż przy „Dworku” wybudowano w 1985 roku nowoczesne przedszkole, umieszczając je w jednym z wnetrz parkowych. Wolne przestrzenie potrzebne do rekreacji na świeżym powietrzu wypełniły urządzenia do ćwiczeń, gier i zabaw. Tuż obok kasztanowcowych szpalerów powstała strzelnica sportowa, nasyp górki saneczkowej, kopiec ujęcia wody.

Kompozycja zespołu stała się niespójna, dodatkowo wysokie drzewa, wyrosłe przez kilkadziesiąt lat, spowodowały powstanie wewnętrznych podziałów; poszczególne wnętrza zostały oddzielone od siebie, park stracił na walorach estetycznych, utracił dawne powiązania krajobrazowe. Dziś w parku dominuje drzewostan liściasty, dosyć urozmaicony, składający się z lip, dębów, akacji, grabów, brzoź i klonów, będących częściowo pozostałością wcześniej istniejącego naturalnego lasu dębowego. Założone aleje grabowe obiegają założenie z trzech stron, wydzielając kwatery parku. Od strony południowo-wschodniej przestrzeń ogranicza szpaler kasztanowców, do dworu prowadzi zaś niezwykle oryginalna, zakrzywiona aleja świerkowa; w wielu miejscach pojawiają się grupy samosiewów drzew – naturalistyczne kompozycje robinii akacjowych i jesionów. Stan większości drzew jest dobry, jednak w ostatnich latach wypadające drzewa nie były rzadkością.

W lipcu 2006 roku, Wojciech Matacz dokonał analizy stanu drzew. Przygotowana opinia dendrologiczna była podstawą wydania decyzji na usunięcie 25 drzew i prace pielęgnacyjne. Przeprowadzone prace nie uchroniły terenu parku od gwałtownych zdarzeń – upadków potężnych czasem drzew pod naporem wiatru. W kolejnych latach liczne drzewa były niszczone przez siły przyrody. Niewątpliwie osłabiona została struktura parkowego drzewostanu – wycięcie kilkudziesięciu potężnych drzew spowodowało, że korony drzew dotychczas osłoniętych przed wiatrem, musiały sprostać gwałtownym siłom natury.⁵

Największą wartością parku wydają się dziś aleje, w tym aleja grabowa, pojedyncza, dawniej utrzymywana jako strzyżona i zamknięta od góry. Dziś można domniemywać, że przedmiotowy żywopłot powstał wraz z budową dworu, w chwili formowania obecnej formy parku w końcu XIX w. Szacunkowe metody porównawcze pozwalają na określenie jego wieku na maksymalnie 140 lat. Przypuszcza się, że wkrótce po założeniu ogrodu i szpaleru, w jego składzie pojawiać się zaczęły wtęty z innych gatunków drzew, które były tolerowane i w kilku przypadkach dotrwały do naszych czasów. Co najmniej kilka okazałych dębów włączono do szpaleru w chwili jego zakładania. Wiadomo z przekazów ustnych, że w początkowej fazie istnienia, do 1945 r., aleja grabowa była w miarę systematycznie formowana⁶. W późniejszym

⁴ Dorota Sikora, *Koncepcja rewaloryzacji parku w Rejowcu Fabrycznym*, Warszawa 1999, Archiwum Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Chełmie.

⁵ Wojciech Matacz, *Opracowanie zawierające ocenę stanu zachowania, program zabiegów pielęgnacyjno-chirurgicznych oraz zdjęcia 42 wybranych drzew rosnących na terenie parku Stajne Polesie w Rejowcu Fabrycznym*, Lublin 2006, Archiwum Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Chełmie.

⁶ Waldemar Miazga, *Projekt rewaloryzacji centralnej części szpaleru grabowego w parku „Stajne Polesie” w Rejowcu Fabrycznym*, Archiwum Delegatury Chełmskiej Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie 2007, s. 5.

okresie próby jej cięcia podjęto w latach siedemdziesiątych XX wieku, formując szpalery na kształt prostopadłościanu o wysokości 4 m. Analiza śladów cięć i ilości słoików konarów wyrosłych po tych cięciach, potwierdza wiarygodność informacji zebranych od mieszkańców Rejowca Fabrycznego.

Jak już wspomniano, aleja grabowa stanowi dziś jeden z niewielu czytelnych i pełnowartościowych elementów kompozycji założenia parkowego w Rejowcu Fabrycznym. Wykorzystanym do jej założenia, tradycyjnym na ziemiach chełmskich gatunkiem jest grab zwyczajny *Carpinus betulus* L. Grab to pospolity, cenny gatunek flory rodzimej. Jest to drzewo niewysokie, osiagające po 150 latach, maksymalnie 20 m wysokości, jednopienne, o kwiatach jednopłciowych. Kwiaty żeńskie są niepozorne, tworzą wzniesione kłosy. Kwiaty męskie wyrastają na szczycie gałązek i tworzą „kotki” o długości 3,5-5 cm⁷. Grab w naturze, współtworzy wielogatunkowe, bogate zbiorowiska leśne (grądy), występujące na wilgotnych i żyznych glebach niżu. W tego typu klimaksowych zbiorowiskach (naturalnie wykształconych i ustabilizowanych zespołach roślinnych), naturalnie występujący grab, zajmuje trzecią od góry warstwę (piętro) pod koronami wysokich świerków, dębów, klonów, lip⁸. Wytworzone przez grabinę piętro, jest najbardziej cieniستم i maksymalnie wykorzystującym dostępną ilość światła. Ta interesująca cecha gatunku tzn. niskie wymagania świetlne, w połączeniu ze znaczną tolerancją siedliskową, jak również dobrym znoszeniem suszy powodują, że w trudnych warunkach przegęszczenia – graby radzą sobie lepiej niż inne rodzime gatunki. Grab tworzy naturalnie gęstą, nieregularną i miotlastą koronę. Liście ma ułożone skrętoległe w dwóch prostnicach; długości 4-12 cm; pojedyncze, lancetowate. Brzegi blaszki liściowej ostre podwójne. Charakterystyczną jego cechą jest zdolność do tworzenia odrośli korzeniowych.

Drzewo wykorzystuje się w ogrodnictwie od dawna – zwłaszcza do tworzenia gęstych formowanych żywopłotów, gdyż doskonale znosi cięcie, łatwo zagęszcza koronę, jest stosunkowo odporny na działanie grzybów, bakterii i wirusów. Drewno grabu przyrasta powoli, stąd ma dużą gęstość, twardość i sprężystość. Cechą grabowych żywopłotów jest oprócz powolnego wzrostu, wyjątkowa gęstość, co w połączeniu z kolejną interesującą cechą – pozostawianiu części suchych liści aż do wiosny – czyni z niego wyjątkowo nieprzepuszczalną zasłonę.

Park, w którego składzie dominują gatunki grądowe i dąbrowy świetlistej – tak jak w zespole dworsko-parkowym Stajne – Polesie, cechuje się pozytywnymi właściwościami oddziaływania na organizm człowieka. Wpływ ten ma charakter estetyczny jak również bezpośredniego oddziaływania na fizjologię organizmu. Park w zespole Stajne Polesie – zbliżony jest do grądu, więc zarówno pod względem estetycznym jak i fizjologicznym ma uniwersalne korzystny wpływ na warunki zdrowotne dla wszystkich ludzi, bez względu na wiek i stan zdrowia. Ubogie runo tego zdegradowanego i przekształconego zbiorowiska roślinnego, najlepiej prezentuje się wczesną wiosną, przed pełnym rozwojem liści drzew, gdy intensywna zieleń utrzymywanych intensywnie trawników zachwyca świeżością. Zespół ten podwyższa ciśnienie krwi, działając pobudzająco, wzmacnia odporność organizmu, poprawia krążenie.

⁷ www.wikipedia.pl

⁸ Janusz Janecki, Fizjonomia Polskiej Szaty Roślinnej, RW KUL, Lublin 1999, s. 34.

Problematyka sposobów pielęgnacji zabytkowych parków i ich elementów opartych na żywym materiale, od dawna cieszyła się dużym zainteresowaniem, ale była również kontrowersyjna. Poddano krytyce większość dotychczas stosowanych metod pielęgnacji starszych drzew, straciły swoją wagę dość długo utrzymywane poglądy. Uznać jednak należy, że podstawy teoretyczne i wysnute z nich wnioski, co do zakresu prac były bez wątpienia słuszne. Częste, powtarzające się błędy realizacji wielu zabiegów leczniczych, ograniczone możliwości diagnozy powodują, że dziś krytycznie ocenia się większość inwazyjnych zabiegów – które niosą nie tylko pożądane efekty, ale także różnorodne i nieprzewidywalne skutki uboczne, kiedyś zupełnie niedoceniane i marginalizowane⁹.

Niemniej jednak, metody pielęgnacji i sposoby postępowania z zabytkowymi alejami, nie mogły zmienić się zbyt radykalnie od czasu, gdy elementy te zastosowano po raz pierwszy w ogrodach. Na podstawie doświadczeń dendrologów opracowano szereg zasad praktycznych pomocnych przy rewaloryzacji alei parkowych¹⁰, oraz zmieniono istniejące błędne przekonania, co do zasadności formowania ubytków i ran, czy „plombowania” ubytków drzew¹¹.

W przypadku rewaloryzacji alei przypomnieć należy znaną większości architektów krajobrazu prawdę: „Ogród historyczny jest kompozycją architektoniczną, której materiał podstawowy stanowi roślinność, a więc materiał żywy, podlegający zniszczeniu i odrodzeniu”¹². Aleja jako sposób na efektowne kształtowanie, rozdzielanie i łączenie przestrzeni, była stosowana od wieków. Odegrała kulminacyjną rolę w budowaniu kompozycji założen renesansowych i barokowych. Problematyka zachowania i sposobu pielęgnacji alei dopiero niedawno szerzej została przedyskutowana. Zwraca uwagę wypracowana zasada: każda aleja wymaga określenia indywidualnych reguł postępowania. Jest to spowodowane bogactwem rodzajowym wśród alei: od wyciętych w lesie duktów, po zamknięte, mocno formowane i ograniczane we wzroście aleje zamknięte, o formach skrzyni. Występują one także w różnych układach i z różnymi ilościami rzędów; mogą być zróżnicowane pod względem sposobu kształtowania, regularności, składu gatunkowego itd.

W 2007 roku podczas ogólnego zjazdu zespołu dworsko-parkowego Stajne – Polesie, stwierdzono, że od wielu lat pozostawiona bez opieki, dominująca w parku aleja grabowa, wymaga podjęcia szybkich i kompleksowych działań, mogących zahamować proces wypadania poszczególnych egzemplarzy drzew – ich rozłamywania i zasychania spowodowanego niedoborem światła, substancji odżywczych, nadmiernym rozchyleniem odnóg, masywnością wyciągniętych ku słońcu konarów. Na zlecenie Urzędu Miasta Rejowiec Fabryczny, powstała dokumentacja ze szczegółowym programem prac rewaloryzacyjnych w obrębie zabytkowego zespołu. Program przygotował dendrolog, doświadczony w podejmowaniu działań rewaloryzacyjnych alei tego typu. Program był wstępnym określeniem zasad prowadzenia cięć odmładzających aleję.

⁹ Zbigniew Chachulski, *Praktyczne uwagi na temat leczenia i pielęgnacji starszych drzew*, Warszawa 1983.

¹⁰ Klaus von Krosigk, Martin Baumann, Rolf Kirsch, *Aleja jako przedmiot działań konserwatorskich. Ochrona, zachowanie i odnawianie*, w: *Ochrona Zabytków*, Nr 1/2, red. Bożena Wierzbicka, KOBiDZ, Warszawa 2003, s. 160.

¹¹ Andrzej Skup, *Słowniczek chirurga drzew*, Prudnik 1990, s. 16.

¹² Karta Florencka, *Międzynarodowy Komitet ICOMOS-IFLA*, Florencja 1981.

Zadania konserwatorskie określone w programie, zakładały stworzenie (w kilku etapach) alei: formowanej, zakrytej, pojedynczej – zwanej bindażem. Osiągnięcie celu pozwalało na zmniejszenie wysokości szpaleru z niemal 20 do 4 m, znaczne zmniejszenie przejrzystości ścian żywopłotowych, umożliwiło również skuteczne uzupełnienie brakujących w szpalerach drzew.

Już realizacja I etapu programu pozwoliła na poprawę czytelności całego układu kompozycyjnego parku, dotychczas zatartego, składającego się z nadmiernie izolowanych wnętrz parkowych – bez żadnych powiązań z sąsiednimi fragmentami. Zabiegi te, konieczne dla zwiększenia możliwości wykorzystania wnętrz parkowych na potrzeby bogatego programu użytkowego, zostały zasygnalizowane w koncepcji rewaloryzacji całego parku. Rewitalizacja szpaleru grabowego jest rozwinięciem programu rewaloryzacji całego założenia, zawartego we wcześniejszym projekcie Doroty Sikory¹³.

Podstawową zasadą programu, było wieloetapowe i stopniowe prowadzenie prac, by nadmiernie osłabione rośliny nie obumarły. Założono usunięcie niektórych drzew wtórnie pojawiających się w szpalerze oraz docelowo uzupełnienie brakujących egzemplarzy, posadzonych w miejscach zgodnych z modulem odległości pomiędzy drzewami. Na kilka lat rozłożono przeprowadzenie cięć formujących korony grabów. Przy okazji przeprowadzono także cięcia sanitarne dębów, rosnących w alei grabowej od początku jej istnienia. Przy regularnym cięciu ścian żywopłotu, po kilku latach, spodziewane efekty to gęste ściany żywopłotu o grubości jednego metra i wysokości 3,5 metrów, nad którymi powstanie „strop” alei, sięgając do 4,5 m. Już dziś pojawiło się również kolejne pytanie, nie uwzględnione w dotychczasowych dokumentacjach, co zrobić z nadmiernie rozrosłymi drzewami w otoczeniu alei, które pozostawione w dotychczasowym stanie nie ułatwią prawidłowej rewaloryzacji szpalerów. Na rewaloryzację czeka świerkowa aleja, prowadząca od bramy do dworku. Jednak ze względu na to, że jest otoczona przez potężny drzewostan, pozostaje przez większość dnia w głębokim cieniu, nie ma obecnie szans na jej rewaloryzację. Dosażenia światłolubnego świerka w takich warunkach siedliskowych, będą skazane na powolną degenerację i zamieranie.

REVALORISATION WORKS BY GRABOWA ALLEY IN A MANOR AND PARK COMPLEX – STAJNE – POLESIE

A historical park in a manor and park complex Stajne – Polesie, is today one of attractions of Rejowiec Fabryczny town. The park was founded in 19th century by Morawscy. Nowadays, as a result of numerous transformations within it and within the surrounding of the historical real estate it was degraded and transformed. One of the most precious and better preserved elements of the park is a singular, formed alley of hornbeams. Its condition raised fears for survival, this is why revalorisation activities were undertaken, which allowed to restore the historical form of a bandage to the alley, at the same time protecting it against total damage. The programme of works included in the revalorisation project prepared by Waldemar Miazga allows hoping that staged and professional cutting shall give the appropriate dimensions and restore the character of the alley being cut and the park interiors.

¹³ Dorota Sikora, Koncepcja rewaloryzacji parku w Rejowcu Fabrycznym, Warszawa 1999, Archiwum Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Chelmie.

Fot. 1. Zespół dworsko-parkowy Stajne – Polesie. Aleja grabowa przed rewaloryzacją (2007 r.). Fot. Michał Wilk.

Fot. 2. Zespół dworsko-parkowy Stajne – Polesie. Stan alei po wykonaniu pierwszej serii zabiegów formujących i odmładzających (jesień 2008 r.). Fot. Michał Wilk.

Rys. 1. Grab pospolity *Carpinus betulus* L. Prof. dr. Otto Wilhelm Thomé Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz 1885, Germany.

Fot. 3. Zespół dworsko-parkowy Stajne – Polesie. Szpalery zagęszczające się po wykonaniu kilku serii zabiegów pielęgnacyjnych (wiosna 2009 r.). Fot. Michał Wilk.

IV. Kronika

Halina Landecka, Jan Maraśkiewicz, Stanisława Rudnik, Grażyna Żurawicka

KALENDARIUM WYDARZEŃ – ROK 2008

2 stycznia – przekazanie do Muzeum Chełmskiego skarbu monet oraz przedmiotów ze srebra i biżuterii znalezionych przy Placu Łuczkowskiego 9 w Chełmie;

3 stycznia – Chełm, uczestnictwo Kierownika Delegatury w posiedzeniu Rady Chełmskich Parków Krajobrazowych;

4 stycznia – spotkanie WKZ z Wiceprezydentem Puław Adamem Gębalem w sprawie projektu przebudowy ulicy Włostowickiej w Puławach w ramach projektu holenderskiego – „Dutchtown”;

14 stycznia – spotkanie Kierownika Delegatury z posłem Tadeuszem Sławeckim w sprawie prac konserwatorskich w zespole pałacowym w Radzynie Podlaskim;

15 stycznia – udział w uroczystym przejęciu, w obecności bpa siedleckiego Zbigniewa Kiernikowskiego, przez siedlecką „Caritas” zespołu szpitalnego w Białej Podlaskiej. Okolicznościowy referat J. Maraśkiewicza: „Historia szpitala siostr zakonnych Szarytek w Białej Podlaskiej”;

14-15 stycznia – ogólnopolskie spotkanie Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków pałac w Wąsowie k. Poznania;

16 stycznia – Kuria Diecezjalna w Zamościu – spotkanie WKZ, Kierownika Delegatury i Naczelników WUOZ z właścicielami zabytków sakralnych przy udziale Biskupa Zamojsko-Lubaczowskiego, Wojewody Lubelskiego w sprawie zasad dofinansowania prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach;

21 stycznia – spotkanie z władzami administracyjnymi miasta Biała Podlaska w sprawie rewaloryzacji zespołu zamkowego;

23 stycznia – spotkanie z mieszkańcami miejscowości Rudno w sprawie podjęcia przez nich prac remontowych przy kościele parafialnym;

24 stycznia – spotkanie w wójtę gminy Terespol w sprawie prac porządkowych przy fortach Twierdzy Brześć;

– Zamość – komisja ustaleń w sprawie odsłoniętych relikwii historycznych Bramy Szczebrzeskiej; – spotkanie WKZ z Genowefą Tokarską – Wojewodą Lubelskim;

26 stycznia – Okuninka – szkolenie członków PTTK przeprowadzone przez Stanisławę Rudnik – Kierownika Delegatury Chełmskiej WUOZ;

29 stycznia – seminarium SKZ O/Lublin – prezentacja cyfrowej rekonstrukcji modelu Synagogi Maharszalszula, debata nad wytycznymi do projektu rewaloryzacji Palcu Litewskiego;

30 stycznia – spotkanie WKZ z Henryką Strojnowską – Wicewojewodą Lubelskim w sprawie programów zadań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego;

1 lutego – komisja konserwatorska w sprawie projektu i prowadzonych prac zabezpieczających w Teatrze Starym w Lublinie;

7 lutego – spotkanie kierownika Delegatury z władzami administracyjnymi miasta Biała Podlaska w sprawie sposobu oznakowania zabytków;

8 lutego – spotkanie z władzami administracyjnymi Kodnia oraz przeorem klasztoru kodeńskiego w sprawie domu pielgrzyma;

12 lutego – narada WKZ z Kierownikami Delegatur w sprawie współpracy z Regionalnym Ośrodkiem Badań i Dokumentacji Zabytków oraz postulowanych zmian w przepisach prawnych dot. ochrony zabytków;

13 lutego – udział WKZ w posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Ochrony Przyrody w sprawie lotniska w Świdniku;

18, 19 lutego – wizytacja obiektów zgłoszonych do konkursu „Laur Konserwatorski 2008”;

21 lutego – Kazimierz Dolny – udział z-cy WKZ w spotkaniu w sprawie studium uwarunkowań kulturowych miasta, opracowywanego przez prof. dr hab. arch. Wojciecha Kosińskiego;

22 lutego – Krasnystaw – spotkanie z Burmistrzem Krasnegostawu, Zarządem Miasta Krasnystaw oraz projektantami w sprawie zagospodarowania rynku krasnostawskiego oraz zakresu przedinwestycyjnych badań archeologicznych;

– spotkanie Kierownika Delegatury w starostwie powiatowym w sprawie zagospodarowania turystycznego pow. bialskiego.

25 lutego – wykład WKZ na temat ochrony zabytków Lublina na Uniwersytecie III Wieku w Lublinie;

6 marca – komisja konserwatorska w sprawie konserwacji gotyckiej elewacji kościoła parafialnego w Kraśniku;

– komisja konserwatorska w sprawie prac konserwatorskich przy renesansowym wystroju wnętrza kaplicy św. Stanisława Kostki w Archikatedrze Lubelskiej;

11 marca – Warszawa, spotkanie Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków z Generalnym Konserwatorem Zabytków Tomaszem Mertą i sekretarzem stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji Tomaszem Siemoniakiem w sprawie problemów organizacyjnych i finansowych urzędów konserwatorskich;

13 marca – spotkanie WKZ i przedstawicieli pracowników urzędu konserwatorskiego w Lublinie w sprawie poziomu wynagrodzeń pracowników;

18 marca – spotkanie z przeorem klasztoru oo franciszkanów w Kazimierzu Dolnym w sprawie rewaloryzacji i zagospodarowania otoczenia klasztoru;

20 marca – spotkanie z przedstawicielami PKP w sprawie ochrony i zabezpieczenia wiaduktu kolejowego przy ul. Kunickiego w Lublinie;

25 marca – spotkanie z wiceprezydentem Miasta Lublin – Elżbietą Kołodziej-Wnuk w sprawie problemów ochrony zabytków i współpracy WKZ z samorządem;

26 marca – Zamość, udział z-cy WKZ w prezentacji projektu rewaloryzacji układu fortecznego miasta;

31 marca – 2 kwietnia – Kraków, Niepołomice – udział przedstawicieli WUOZ w Europejskiej Gieldzie Informacji Renowacyjnej;

1 kwietnia – spotkanie z władzami administracyjnymi gm. Rokitno w sprawie ochrony cmentarzy wojennych;

4 kwietnia – Lublin, Trybunał – konferencja „Lublin-Novus” na temat zagospodarowania terenów Podzamcza w Lublinie;

7 kwietnia – spotkanie Kierownika Delegatury ze starostą radzyńskim i burmistrzem Radzyna Podlaskiego w sprawie prac konserwatorskich w zespole pałacowym;

8-9 kwietnia – Zamość – Lublin – wizyta konserwatorów i muzealników z Ukrainy (w ramach seminarium „Dziedzictwo kulturowe płaszczyzną dialogu” zorganizowanego w cyklu Europejskiego Roku Dialogu Międzykulturowego 2008 przez Wyższą Szkołę Zarządzania i Administracji, Centrum Informacji Europejskiej Europe Direct oraz Państwowy Rezerwat Historyczno-Architektoniczny w Żółkwi); wykład WKZ dot. realizacji zadań z zakresu ochrony zabytków w województwie lubelskim, zwiedzanie Starego Miasta w Lublinie;

11 kwietnia – spotkanie Kierownika Delegatury z dyrektorem Izby Celnej w Białej Podlaskiej w sprawie ochrony dóbr kultury;

– spotkanie WKZ z Abp Józefem Życińskim – Metropolitą Lubelskim w sprawach ochrony zabytków sakralnych na terenie Archidiecezji Lubelskiej;

14 kwietnia – spotkanie w Towarzystwie „Kolo Bialczan” w sprawie ochrony cmentarzy; – Krasnystaw – komisja odbioru prac remontowych przy budynku kolegium jezuitów w Krasnymstawie;

15 kwietnia – spotkanie WKZ z Wojewódzkim Komendantem Straży Pożarnej na temat współpracy w zakresie ochrony zabytków;

16 kwietnia – Krasnystaw – uczestnictwo Kierownika Delegatury w obradach Powiatowej Komisji Urbanistycznej;

17 kwietnia – spotkanie z władzami administracyjnymi Miedzyrzecza Podlaskiego w sprawie ochrony zabytków miasta;

17-18 kwietnia – Gostyń, obchody Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przyznał nagrodę „Zabytek zadbane” Marcinowi Zamoyskiemu Prezydentowi Miasta Zamość za prowadzone przez gminę prace konserwatorskie przy XVII w. Kamienicach mieszczańskich w Zamościu, nagrodę Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków „Conseruator Ecclesiae”, za działalność na rzecz ochrony zabytków sakralnych otrzymał Arcybiskup Abel – Ordunariusz Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej;

22 kwietnia – Zamość – udział Kierownika Delegatury w seminarium: „Budowa, konserwacja i zabezpieczenie obiektów sakralnych w oparciu o fundusze UE i środki krajowe” zorganizowane przez Kurię Zamojsko-Lubaczowską;

– Lublin, Lubelski Urząd Wojewódzki – udział przedstawicieli WUOZ w seminarium „Zasady prowadzenia polityki rozwoju i współpracy ekspertów”;

24 kwietnia – Lublin, Trybunał Koronny – uroczyste wręczenie nagród w konkursie „Laur Konserwatorski 2008” – nagrody otrzymali: Parafia rz.-kat. pod wezw. Św. Anny w Białej Podlaskiej za prace remontowo-konserwatorskie przy kaplicy Radziwiłłowskiej,

Jolanta i Jarosław Stańczakowie za remont drewnianego dworu w Leścach, Parafia rz.-kat. pod wezw. św. Bartłomieja Apostoła w Niedrzwicy Kościelnej za kompleksowe prace remontowo-konserwatorskie w kościele parafialnym, Parafia rz.-kat. pod wezw. św. Joachima i Anny w Annopolu za kompleksowe prace remontowo-konserwatorskie przy drewnianym kościele parafialnym.

28 kwietnia – spotkanie Kierownika Delegatury ze starostą pow. Radzyń Podlaski w sprawie ochrony zabytków.

29 kwietnia – Lublin, Trybunał, uroczystości 40-lecia twórczości mistrza sztuki kamieniarskiej Witolda Marcewicza;

7 maja – komisja w sprawie remontu elewacji i detalu architektonicznego budynku Urzędu Wojewódzkiego przy ul. Spokojnej;

13 maja – spotkanie w sprawie kompleksowych prac remontowych elewacji pałacu Czartoryskich w Puławach;

14 maja – Zamość, udział WKZ w spotkaniu z Prezydentem Zamościa w sprawie prac prowadzonych w obrębie Starego Miasta;

– udział Kierownika Delegatury w pracach komisji urbanistycznej miasta Biała Podlaska;

– Hrubieszów – udział WKZ i Kierownika Delegatury w wieczorze wspomnień w pierwszą rocznicę śmierci prof. Wiktora Zina;

16-17 maja – Chełm – udział Kierownika Delegatury w międzynarodowej sesji naukowej „Pamięć i miejsce. Doświadczenie przeszłości na pograniczu” zorganizowanej przez Chełmskie Towarzystwo Naukowe;

17 maja – Lublin, Muzeum wsi Lubelskiej – spotkanie członków SKZ i przedstawicieli WUOZ z dr Mieczysławem Kseniakiem w sprawie projektu „Miasteczko”;

20 maja – komisja ustaleń zakresu prac remontowo-konserwatorskich w związku z odsłonięciem historycznych relikwów architektonicznych (galerie strzelnicze, zbiornik wody, mur oporowy) w obrębie Bramy Lubelskiej Nowej oraz Nadszańca Bastionu VII w Zamościu;

29 maja – spotkanie Kierownika Delegatury z ks. Proboszczem i wójtem Janowa Podlaskiego w sprawie prac konserwatorskich i porządkowych w zespołach zabytkowych gminy;

30 maja – spotkanie Kierownika Delegatury z władzami pow. łukowskiego w sprawie ochrony zabytków;

– spotkanie WKZ z Henryką Strojnowską – Wicewojewodą Lubelskim, Markiem Flaśńskim – Wicemarszałkiem Województwa, Starostą Puławskim, przedstawicielami Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich w sprawie regulacji działek (dojazdu) do zabytkowej willi „Kuncewiczówka” w Kazimierzu Dolnym;

30-31 maja – uroczysty XXII Lubelski Rajd Samochodów Zabytkowych w związku z 35-leciem Koła Pojazdów Zabytkowych PZMOT w Lublinie. Udział WKZ w jury „Konkursu Elegancji”;

3 czerwca – Zamość, spotkanie Kierownika Delegatury z Międzynarodową Grupą konserwatorsko-projektową w ramach realizacji programu: „Renowacja cerkwi Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej. Szczepieszyń. Dołhobyczów. Etap II”;

– Krasnystaw – uroczyste oddanie do użytku po kompleksowym remoncie budynku kolegium jezuickiego w Krasnymstawie, adaptowanego na potrzeby Muzeum Krasnostawskiego, Młodzieżowego Domu Kultury i Biblioteki Powiatowej;

5 czerwca – spotkanie z władzami Czemiernik w sprawie ochrony krajobrazu kulturowego gminy (500-lat Czemiernik);

8-10 czerwca – Biała Podlaska – Roskosz. Spotkanie robocze Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków, dyrekcji KOBiDZ oraz Departamentu Ochrony Zabytków MKiDN poświęcone problematyce ochrony wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego oraz postulowanych regulacji prawnych dot. zasad prac przy zabytkach. Objazd obiektów zabytkowych: Ortel. Studzianki. Biała Podlaska, Zaborek, Janów Podlaski, Kostomłoty, Kodeń, Jabłeczna;

9 czerwca – Chełm – uczestnictwo Kierownika Delegatury w posiedzeniu Chełmskiego Towarzystwa Naukowego dotyczącym opracowania Encyklopedii Miasta Chełma;

11 czerwca – Żółkiewka – uczestnictwo Kierownika Delegatury w sesji Rady Gminy Żółkiewka poświęconej sprzedaży założenia dworsko-parkowego w Dąbiu i zagospodarowania obiektów zabytkowych z terenu gminy;

– uroczyste otwarcie po konserwacji Kaplicy św. Stanisława Kostki w Archikatedrze Lubelskiej;

13 czerwca – uroczyste zakończenie prac remontowo-konserwatorskich w kaplicy na cmentarzu wojskowym przy ul Białej w Lublinie;

16 czerwca – Puławy, odbiór kompleksowych prac konserwatorskich i remontowych przy elewacjach pałacu Czartoryskich;

– spotkanie Kierownika Delegatury z posłami F. Stefaniukiem oraz A. Abramowiczem w sprawie problemów ochrony zabytków.

18 czerwca – posiedzenie Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków na temat koncepcji remontu i adaptacji zespołu pałacowego Sobieskich w Lublinie na Wschodnie Innowacyjne Centrum Architektury Politechniki Lubelskiej oraz projektu wielopoziomowego parkingu z usługami handlu „Arkady” i z rozbudową Ratusza;

23 czerwca – Godziszów, komisja z udziałem Diecezjalnego Konserwatora Zabytków w Sandomierzu w sprawie zachowania malowideł Tadeusza Brzozowskiego w kościele parafialnym;

25 czerwca – spotkanie z władzami administracyjnymi miasta Łuków w sprawie ochrony zabytków;

26 czerwca – spotkanie z właścicielem zespołu zamkowego w Janowie Podlaskim w sprawie zakresu prac konserwatorskich;

– Łódź, udział i referat WKZ w konferencji PRO-REVITA – „Modele rewitalizacji i ich zastosowanie w miastach dziedzictwa europejskiego”;

30 czerwca – spotkanie WKZ z Burmistrzem Nałęczowa w sprawie projektów rewitalizacji centrum miasta;

1 lipca – udział WKZ w posiedzeniu Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa;

2 lipca – spotkanie WKZ i przedstawicieli pracowników WUOZ z Wojewodą Lubelskim – Genowefą Tokarską w sprawie niskich wynagrodzeń pracowników służb konserwatorskich;

– udział w pracach komisji urbanistycznej Janowa Podlaskiego w sprawie budowy sali widowiskowej;

4 lipca – udział w pracach komisji urbanistycznej miasta Biała Podlaska dot. rewitalizacji zespołu zamkowego;

11 lipca – Zamość – wyjazdowe posiedzenie Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków w sprawie rewitalizacji zabytkowego Starego Miasta w Zamościu;

14 lipca – komisja ustaleń w sprawie odsłoniętych fragmentów kamiennych elementów wystroju elewacji Bramy Lubelskiej Nowej w Zamościu;

15 lipca – Kraśnik – wizytacja prac badawczo-konserwatorskich prowadzonych przy elewacjach kościoła parafialnego;

18 lipca – narada finansowa WKZ i Kierowników Delegatur w sprawie dyskusji środowiskowej nad regulacją płac pracowników i w sprawie dotacji konserwatorskich na prace przy zabytkach w roku 2008;

21 lipca – Lublin, Zamek – odbiór prac remontowo-konserwatorskich;

– udział WKZ w posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Ochrony Przyrody;

28 lipca – spotkanie z komisją muzealną Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej w sprawie prac konserwatorskich w zespole wjazdowym zamku bialskiego;

6 sierpnia – spotkanie WKZ z Prezydentem Miasta Lublin Adamem Wasilewskim w sprawie projektowanej rewitalizacji Placu Litewskiego;

7 sierpnia – spotkanie przedstawicieli WUOZ i Departamentu Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie interpretacji przepisów prawnych w orzecznictwie konserwatorskim I i II instancji;

26 sierpnia – Chełm – udział Kierownika Delegatury w naradzie w Urzędzie Miasta Chełm w sprawie projektu zagospodarowania Góry Chełmskiej;

28 sierpnia – udział w pracach komisji urbanistycznej miasta Biała Podlaska w sprawie rewitalizacji centrum Białej Podlaskiej;

29 sierpnia – zakończenie i komisyjny odbiór prac przy rewitalizacji Rynku w Krasnymstawie;

1 września – Klasztor o.o Dominikanów w Lublinie – komisja konserwatorska w sprawie prac remontowych w skrzydle południowym oraz projektowanych zmian w obrębie wirydarza;

4 września – spotkanie z burmistrzem Międzyrzecza Podlaskiego w sprawie ochrony zabytków miasta;

5 września – spotkanie WKZ z Burmistrzem Kocka w sprawie projektu rewaloryzacji Rynku;

10 września – spotkanie ze starostą parczewskim w sprawie ochrony zabytków stanowiących własność starostwa;

11-12 września – Kozłówka, konferencja „Nowoczesne techniki w ochronie zabytków” z okazji 20-lecia Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych;

13-14 września – Lublin, Parafia Ewangelicko-Augsburska, Jubileusz 230-lecia poświęcenia kościoła pod wezw. Św. Trójcy;

14 września – Lublin, wizyta słuchaczy X Międzynarodowej Szkoły Letniej UNESCO, wykład z-cy WKZ z prezentacją prac i problemów konserwatorskich, zwiedzanie Starego Miasta;

15 września – Lublin, Zamek – inauguracja Europejskich Dni Dziedzictwa, konferencja „Korzenie tradycji od ojcowizny do ojczyzny”;

16 września – komisja konserwatorska w sprawie nowych stref zabudowy jednorodzinnej w Kazimierzu Dolnym;

17-18 września – Toruń, Forum Konserwatorów Zabytków;

24 września – spotkanie WKZ z pełnomocnikiem Prezydenta Miasta Lublin w sprawie planowanego powołania Miejskiego Konserwatora Zabytków w Lublinie;

25 września – spotkanie z burmistrzem Radzyna Podlaskiego w sprawie ochrony zabytków;

29 września – Chełm – uczestnictwo w konsultacjach społecznych zorganizowanych przez Zarząd Miasta Chełm dotyczących programu rewitalizacji najstarszej części miasta;

30 września – spotkanie WKZ z archeologami lubelskimi i przedstawicielami stowarzyszenia eksploratorów zabytków w sprawie regulacji prawnych w zakresie poszukiwania zabytków archeologicznych i uwarunkowań dot. legalności takich działań;

3-4 października – Janowiec, Zamek – udział WKZ i przedstawicieli WUOZ w konferencji naukowej „Między gotyką a barokiem. Stan i potrzeby badań nad architekturą i sztuką XVI w. w Europie Środkowej” zorganizowanej przez Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym;

5 października – Krasnystaw, uroczyste otwarcie Rynku po rewitalizacji;

6 października – spotkanie z Burmistrzem Frampola w sprawie sposobu zagospodarowania Rynku;

8-10 października – Kozłówka, udział WKZ i przedstawicieli WUOZ w sesji naukowej i otwarciu wystawy „Ziemianie w podróży” organizowanej przez Muzeum Zamoyskich;

10 października – komisja konserwatorska w sprawie prac zabezpieczających i konserwatorskich w kaplicy zamkowej w Lublinie;

13 października – spotkanie WKZ z przedstawicielami palestry w sprawie remontu i adaptacji pałacu Morskich w Lublinie na ogólnopolskie Centrum Szkolenia Kadr Sędziów i Prokuratorów;

– Chełm – uczestnictwo w sesji naukowej – „Burzenie cerkwi prawosławnych na Chełmszczyźnie”, zorganizowanej przez Wyższą Szkołę Zawodową w Chełmie;

14 października – Chełm – uczestnictwo Kierownika Delegatury w sesji naukowej zorganizowanej przez Szkołę Wyższą im. Bogdana Jańskiego, w związku z obchodami 700 -lecia sprowadzenia do Chełma zakonu reformatów. Referat pt. „Prace konserwatorsko- remontowe zespołu klasztoru OO.Franciszkanów w Chełmie w latach 1944-2008”;

– spotkanie Kierownika Delegatury z członkami Towarzystwa „Koło Białczan”. Wygłoszenie referatu „Wartości zabytkowe Białej Podlaskiej”;

15 października – udział w pracach Białskiego Komitetu Ochrony Nagrobków Cmentarza Białskiego;

– spotkanie WKZ z Burmistrzem Kraśnika w sprawie zmian miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego;

20 października – udział WKZ w posiedzeniu Wojewódzkiego Komitetu Pamięci Walk i Męczeństwa;

21 października – komisja konserwatorska w sprawie otoczenia Pomnika Unii Lubelskiej, zabudowy pensjonatowej w Kazimierzu Dolnym i kolorystyki Bramy Grodzkiej;

24 października – udział WKZ w organizowanej przez Urząd Miasta Lublin naradzie w sprawie rewitalizacji Placu Litewskiego;

27 października – spotkanie WKZ z gen.bryg. pil. Janem Rajchelem w sprawie prac w zespole pałacowo-parkowym w Dęblinie będącym w zarządzie Dowództwa Sił Powietrznych;

29 października – udział WKZ w posiedzeniu Wojewódzkiej Komisji Ochrony Przyrody w sprawie lotniska w Świdniku;

31 października – spotkanie z władzami miasta Parczew w sprawie prac remontowych w mieście;

4 listopada – Lublin, uroczystości odsłonięcia Aron Hakodesz w d. szkole rabinackiej Jesziwas Chachmej, w 75 rocznicę śmierci Rabina Majera Jehudy Szafira;

5 listopada – spotkanie WKZ z Burmistrzem Lubartowa w sprawach ochrony zabytków w obszarze miasta;

7 listopada – Lublin, udział WKZ w III konferencji „Architektura bez granic – Granice modernizmu”;

– Urząd Miasta w Zamościu – prezentacja koncepcji udostępnienia turystycznego i urządzenia krajobrazu warownego Twierdzy Zamość obejmującej układ ziemnych dzieł obronnych wraz z kształtowaniem wnętrza krajobrazowych, ciągów komunikacji pieszej i dojazdowej, zieleni i małej architektury, sporządzonej przez Instytut Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej;

12 listopada – udział WKZ w posiedzeniu Wojewódzkiej Komisji Urbanistycznej na temat lotniska w Świdniku i prac przy ekshumacji szczątków żołnierzy z terenu objętego inwestycją;

13 listopada – spotkanie Kierownika Delegatury ze Starostą Bialskim w sprawie zabytków stanowiących własność starostwa;

17 listopada – komisja konserwatorska w sprawie prac przy Pomniku Unii i w Teatrze Starym w Lublinie;

18 listopada – Lublin, szkolenie inspektorów WUOZ przeprowadzone przez Departament Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego;

20 listopada – udział Kierownika Delegatury w szkoleniu pracowników Straży Granicznej w Hrebennem w zakresie przepisów prawnych z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;

– Warszawa, udział WKZ w seminarium „Finansowanie rewitalizacji miast” zorganizowanym przez Ministerstwo Infrastruktury i Ambasadę Królestwa Wielkiej Brytanii;

24 listopada – Krasnystaw – spotkanie Kierownika Delegatury z Wójtem Gminy Krasnystaw w sprawie oświetlenia zamku w Krupem, warunków organizowania na terenie zamku imprez artystycznych oraz zagospodarowania wieży Ariańskiej w Krynicy;

– spotkanie WKZ, Henryki Strojnowskiej – Wicewojewody Lubelskiego i Stanisława Fica – Wiceprezydenta Miasta Lublin w sprawie powołania Miejskiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i przekazania uprawnień kompetencyjnych;

25 listopada – Trybunał Koronny w Lublinie, warsztaty zorganizowane przez Miasto Lublin dot. zagospodarowania Placu Litewskiego;

26-28 listopada – Wojanów k. Jeleniej Góry, uroczystości z okazji 90-lecia służb ochrony zabytków w Polsce;

4 grudnia – udział w spotkaniu bialskiego Honorowego Komitetu Budowy Kopca – Pomnika Pamięci Bohaterów Walk Wyzwoleńczych;

8 grudnia – spotkanie z Burmistrzem Nałęczowa w sprawie planowanych inwestycji w obrębie chronionego układu urbanistycznego miasta i parku zdrojowego;

9 grudnia – Lublin, robocze spotkanie WKZ z Marcinem Gawlickim Dyrektorem Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie w sprawie współpracy z ośrodkiem regionalnym;

– Chełm – uczestnictwo Kierownika Delegatury w seminarium zorganizowanym przez Urząd Pracy w Chełmie „Przez partnerstwo do celu” i podsumowanie współpracy Delegatury Chełmskiej WUOZ z Urzędem Pracy przy zaangażowaniu bezrobotnych do prac porządkowych w otoczeniu obiektów zabytkowych;

10 grudnia – Chełm – uczestnictwo w posiedzeniu Rady Chełmskich Parków Krajobrazowych;

– Zamość, komisja konserwatorska z udziałem przedstawicieli ICOMOS, KOBiDZ, Urzędu Miasta Zamość w związku z pracami remontowo-konserwatorskimi przy fortyfikacjach Zamościa;

18 grudnia – spotkanie Kierownika Delegatury z biskupem siedleckim Ks. Zb. Kiernikowskim w sprawie ochrony diecezjalnych zabytków sakralnych;

19 grudnia – Krasnystaw – uczestnictwo Kierownika delegatury w sesji naukowej i uroczystościach z okazji 50-lecia Muzeum Regionalnego w Krasnymstawie.

Halina Landecka

JUBILEUSZ 90-LECIA SŁUŻB KONSERWATORSKICH W POLSCE

W roku 2008 minęła 90 rocznica organizacji państwowych służb konserwatorskich. Pamiętny Dekret Rady Regencyjnej z 31 października 1918 roku regulujący prawne zasady ochrony zabytków, ustanawiający państwowe organy administracji konserwatorskiej stał się zaczątkiem budowy systemowej ochrony dziedzictwa w Polsce.

Wypada nadmienić, że w „Wiadomościach Konserwatorskich 2005” – Tom 7 szeroko omówiona została historia służb konserwatorskich na Lubelszczyźnie wraz z oceną dokonań i przypomnieniem kolejnych lubelskich konserwatorów.

W maju 2008 roku, z inicjatywy Dariusza Kopciowskiego – Prezesa Oddziału Lubelskiego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, Zarząd Główny SKZ podjął trud organizacji uroczystych obchodów tego Jubileuszu.

Dzięki osobistemu zaangażowaniu prof. Jerzego Jasieńko i prof. Kazimierza Kuśnierza, przy wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, w dniach 26-28 listopada 2008 roku, na Dolnym Śląsku, w zabytkowym kompleksie pałacowym w Wojanowie koło Jeleniej Góry zorganizowana została uroczysta, jubileuszowa gala.

Spotkali się przedstawiciele wszystkich środowisk konserwatorskich z całej Polski – centralne władze konserwatorskie z Generalnym Konserwatorem Zabytków Tomaszem Mertą na czele, urzędujący Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków i Kierownicy Delegatur Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków, przedstawiciele krajowych i regionalnych ośrodków badawczych, naukowcy z uczelni konserwatorskich, miłośnicy i opiekunowie zabytków.

W trakcie konferencji szeroko omówiono dzieje organizacji służb ochrony zabytków, wskazując kolejne etapy przemian, a także problemów i wyzwań z jakimi zmagali się pokolenia konserwatorów. Oddano cześć tym już nieobecnym, którzy trwale wpisali się w historię konserwatorstwa polskiego wyznaczając następcom kierunki doskonalenia działań.

Wspomnienia ze swojej pracy w dziele ochrony zabytków przedstawili między innymi: Andrzej Gaczoł, Andrzej Kadłuczka, Jan Tajchman, Andrzej Tomaszewski, Bogumiła Rouba.

Pomimo wspaniałego, wzniosłego nastroju nie zabrakło gorzkich refleksji nad aktualną sytuacją urzędów konserwatorskich zmagających się z podwójną podległością organizacyjno-merytoryczną (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego), z niedoinwestowaniem,

niskim poziomem płac pracowników pełniących specjalistyczne funkcje, przeciążeniem obowiązkami administracyjnymi, niedoskonałym prawem.

Konferencję uświetnił kameralny koncert gitarowy Michała Zygmunta oraz zorganizowany objazd zabytkowych rezydencji w Kotlinie Jeleniogórskiej.

Wspaniałym prezentem dla wszystkich uczestników była jubileuszowa publikacja – książkowe wydawnictwo „90 lat służby ochrony zabytków w Polsce” w heroicznym tempie przygotowane i zredagowane przez Jerzego Jasieńkę i Kazimierza Kuśnierza, wydrukowane przez Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne we Wrocławiu. Zawieszone w nim aktualne zestawienie funkcjonujących obecnie państwowych służb konserwatorskich, z wykazem i fotografiami pracowników, notami biograficznymi urzędującego Generalnego Konserwatora Zabytków i Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków stanowi miłą i trwałą pamiątkę tego wydarzenia.

90-TH ANNIVERSARY OF CONSERVATION SERVICES IN POLAND

In 2008, we celebrated 90-th anniversary of organization of national conservation services. The memorable Decree of Council of Regency from October 31st, 1918 which regulated legal rules of historical remains protection, appointing national organs of conservation administration became the beginning of construction of system heritage protection in Poland.

It has to be mentioned that in 'Wiadomości Konserwatorskie 2005' (Conservation News 2005) – Volume 7 the history of conservation services on Lubelszczyzna region was discussed together with evaluation of achievements. It also reminded of subsequent conservators of lubelskie province.

In May 2008, from the initiative of Dariusz Kopciowski – the President of Lubelski District of Association of Monument Conservators (SKZ), the board of directors of SKZ undertook the effort to organize the ceremonial celebrations of the Anniversary.

Thanks to personal involvement of Prof. Jerzy Jasieńko and Prof. Kazimierz Kuśnierz, with the support of the Ministry of Culture and National Heritage and National Centre of Examinations and Documentation of Historical Remains on November 26th – 28th, 2008 in Lower Silesia in a historical palace complex in Wojanowo near Jelenia Góra a ceremonial anniversary gala was organized.

On the gala the representatives of all conservation environments from Poland met – central conservation authorities with the General Monument Conservator Tomasz Merta as a leader, Provincial Heritage Conservators and Managers of Delegates of Provincial Offices of Heritage Protection, representatives of national and regional research centres, scientists from conservation universities, lovers and guardians of historical remains.

During the conference, the history of organization of historical remains protection services were discussed showing the subsequent stages of changes and problems or challenges which the generations of conservators had to face. And so the absent ones, who entered into the history of Polish conservation giving directions to the successors for improving their activities, were honoured.

Memories from their work in historical remains protection were presented, inter alia, by:

Andrzej Gaczoł, Andrzej Kadłuczka, Jan Tajchman, Andrzej Tomaszewski, Bogumiła Rouba.

Despite the wonderful, solemn mood, bitter reflections on current situation of conservation offices were expressed, who manage with double organizational and essential subordination (to the Ministry of International Affairs and Administration and Ministry of Culture and National Heritage), underinvestment, low level of salaries of employees performing special functions, overload with administration obligations, imperfect law.

The conference was added splendour with chamber guitar concert of Michał Zygmunt and organized circuit of historical residences in Jelenia Góra valley.

A perfect present for all the participants was an anniversary publication – a book edition of '90 years of historical remains protection services in Poland' in heroic pace prepared and edited by Jerzy Jasienka and Kazimierz Kuśnierz, printed by Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne in Wrocław. The current listing of functioning conservation services with a listing and photographs of the employees, biography notes of General Monument Conservator and Provincial Monuments Conservators included in it is a nice and durable souvenir of the event.

1. Pracownicy Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie

2. Pracownicy Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie, Delegatura w Białej Podlaskiej

3. Pracownicy Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie, Delegatura w Chełmie

4. Pracownicy Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie, Delegatura w Zamościu

Jan Maraśkiewicz

**SPOTKANIE ROBOCZE
WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTKÓW, DYREKCJI KOBiDZ
ORAZ DEPARTAMENTU OCHRONY ZABYTKÓW MKiDN.
Biała Podlaska – Roskosz, 8-10 czerwca 2008 r.**

W dniach 8-10 czerwca 2008 roku w Białej Podlaskiej odbyło się spotkanie robocze wojewódzkich konserwatorów zabytków, dyrekcji KOBiDZ oraz pracowników Departamentu Ochrony Zabytków MKiDN. Spotkanie miało na celu zapoznanie się ze specyfiką krajobrazu kulturowym Południowego Podlasia w szerokim pasie granicznej rzeki Bug, silniej niż w innych regionach kraju powiązanego z nieprzekształconym krajobrazem przyrodniczym oraz opracowanie wytycznych do nowego Rozporządzenia MKiDN w sprawie prowadzenia prac przy zabytkach. Organizatorem spotkania był KOBiDZ, gospodarzem bialska delegatura WUOZ w Lublinie. Bialska delegatura przygotowała objazd po obiektach zabytkowych zlokalizowanych w dolinie rzeki Bug, po zespołach, w których problematyka ochrony krajobrazu kulturowego z krajobrazem przyrodniczym najpełniej się przenika. Do takich obiektów zaliczono założenie klasztorno-krajobrazowe w Jablecznej, ruralistyczne w Kodniu, zespół fortyfikacji rosyjskich obejmujący „Przedmoście Terespolskie”, założenie krajobrazowe stadnin koni arabskich w Janowie Podlaskim-Wygodzie, założenie krajobrazowe „Uroczysko Zaborek”. W złożeniu klasztornym w Jablecznej krajobraz przyrodniczy dominuje nad kulturowym, w założeniu kodeńskim wartości kulturowe zespołu zamkowego z gotyckim kościołem, z położonym na drugim krańcu osady zespołem pałacowym, z zespołem kościoła pw. Św. Anny dominują nad przyrodniczym. Równorzędność obu krajobrazów, ich harmonijne połączenie, odnajdujemy w wypełnionym drewnianą zabytkową architekturą „Uroczysku Zaborek”, w janowskiej stadninie koni, a najpełniej w zespole twierdzy Brześć. Różnorodność funkcjonalna, własnościowa, zróżnicowanie architektoniczne i planistyczne stworzyła uczestnikom spotkania płaszczyznę do dyskusji nad sposobami ochrony tego typu założeń, chociażby poprzez właściwe ustalenia w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. W trakcie objazdu zapoznano się także z kościołami drewnianymi w Ortelu Królewskim i Krzyczewie, reprezentującymi najpełniej charakterystyczne dla Południowego Podlasia odrębności stylowe. Zainteresowanie uczestników wzbudził cmentarz tatarski w Studziance, zachowany w wyjątkowo dobrym stanie, pozbawiony współczesnych pochówków.

Dyskusję nad powyższą problematyką, a także nad obowiązującymi aktami prawnymi kontynuowano w grupach roboczych oraz w trakcie sesji plenarnej. Ze szczególną uwagą omawiano zagadnienia będące przedmiotem Rozporządzenia Ministra Kultury w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich,

robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, we wszystkich jego aspektach. Zwrócono uwagę na konieczność wprowadzenia do nowego Rozporządzenia precyzyjniejszych zapisów dotyczących uprawnień, metod egzekucji realizacji warunków określonych w pozwoleniach, zastanawiano się nad określeniem wzorów pozwoleń, postulowano wprowadzenie standardu rozliczania się wykonawców z prowadzonych działań przy zabytku.

**WORKING MEETING OF PROVINCIAL MONUMENT CONSERVATORS,
KOBiDZ MANAGEMENT AND MKiDN HISTORICAL REMAINS
PROTECTION DEPARTMENT.**

Biała Podlaska – Roskosz, June 8th – 10th, 2008

In June 8th – 10th, 2008 in Biała Podlaska a working meeting of provincial monument conservators, KOBiDZ management and employees of MKiDN Historical Remains Protection Department was held. The meeting aimed at getting familiar with the specificity of cultural landscape of Southern Podlasie in a wide strip of Bug border river, which is stronger than in other regions connected with the untransformed natural landscape and elaborating guidelines for the new Ordinance of MKiDN on carrying out works with the monument. KOBiDZ was the meeting organizer, WUOZ delegate of Biała Podlaska in Lublin was the host. Delegate of Biała Podlaska prepared a tour to historical objects located in the Valley of Bug River, to complexes in which the problems of cultural landscape with natural landscape protection penetrates the most. Such objects included monastery and landscape foundation in Jabłeczna, rural establishments in Kodoń, a complex of Russian fortifications covering the 'Przedmoście Terespolskie', landscape establishment of Arab horses stable in Janowo Podlaskie – Wygoda, landscape establishments of 'Uroczysko Zaborek'. In Jabłeczna the natural landscape dominates over the cultural one, in Kodoń, while cultural values of the castle complex with the gothic church, with a palace complex located on the other end of the settlement, with a complex of church dedicated to Saint Anna dominate over the natural landscape. The equivalency of both landscapes, their harmonious connection we can find in 'Uroczysko Zaborek' filled with wooden historical architecture, in the bloodstock of Janowo and the most in the castle complex of Brześć. Functional, ownership diversity, architectonic and planistic differentiation created for the participants the ground for discussion on the ways of protecting the type of establishments, at least by appropriate entries in the local area development plans. During the tour, the participants also got familiar with the wooden churches in Ortel Królewski and Krzyczewo, which represent the style distinctions the most characteristic for the Southern Podlasie. The interest of the participants was aroused by the Tatar cemetery in Studzianka, preserved in extremely good condition, deprived of disharmonizing contemporary burials.

A discussion on the above problems as well as on valid legal acts was continued in working groups as well as during the plenary session. The tasks being the subject of the Ordinance of the Minister of Culture on carrying out conservation, restoration, construction works and conservation and architectonic examinations in all its aspects were discussed with special care. Attention was brought to the necessity of introducing more precise entries to the new Ordinance concerning authorizations, methods of conditions realization execution determined in authorizations. The participants wondered on specifying the formulas of authorizations, postulated for entering the standard for settling down the contractors from the activities carried out by the monument.

